МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ КИТАЮ

Монографія

За редакцією Т. Чана, В. Копійки, О. Рогача

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

КИЇВський ВПЦ УНІВЕРСИТЕТ 2022

УДК 339.9:330.3(510)"1949/2022"
Г54

Колектив авторів:
Т. Чан, В. Копійка, О. Рогач (передмова); В. Копійка, О. Чугаєв (розд. 1);
Т. Чан (розд. 2), Д. Ло (розд. 3); О. Рогач (розд. 4); Ю. Ченг, М. Чунг,
К. Цанг (розд. 5); О. Підчоса (розд. 6); П. Дзюба (розд. 7); Д. Ло (розд. 8);
О. Рогач, О. Підчоса (розд.9).

Рецензенти:
д-р екон. наук, проф., А. С. Філіпенко,
д-р екон. наук, проф., С .В. Сіденко,
д-р екон. наук, проф., С. О. Якубовський

Рекомендовано до друку вченою радою
ННІ міжнародних відносин
(протокол № 1 від 30 вересня 2021 року)

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

Г54 Глобалізація та економічне зростання Китаю : монографія / Т. Чан, В. Копійка, О. Рогач; за наук. ред. Т. Чана, В. Копійки, О. Рогача. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2022 – 271 с.

Розглянуто історичну еволюцію економічної сили та індустріалізації Китаю з 1949 р. й дотепер. Проаналізовано сучасний стан розвитку економіки, динаміку та особливості галузевих структурних зрушень, виробничих інвестицій, інновацій і фінансового ринку країни. Особливу увагу приділено глобалізації китайського капіталу, діяльності багатонаціональних підприємств.

УДК 339.9:330.3(510)"1949/2022"

© Чан Т., Копійка В., Рогач О. та ін., 2022
© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
ВПЦ "Київський університет", 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 7

РОЗДІЛ 1. Економічна сила Китаю: теорія і практика 11
1.1. Теорія економічної сили: внесок китайських дослідників 12
1.2. Огляд попередніх досліджень економічної сили Китаю 15
1.3. Фактори економічної сили Китаю 19
1.4. Виклики, які постають перед Китаєм 30
1.5. Подальші перспективи 33

РОЗДІЛ 2. Індустріалізація Китаю: з 1949 року і дотепер 38
2.1. Дореформений розвиток 40
2.2. Економічна реформа та політика відкритих дверей 44
2.2.1. Регіональна система "летючих гусей" 46
2.2.2. Промислове перероблення та модернізація обробної промисловості 49
2.2.3. Роль державних фірм 57
2.2.4. Макросередовище 61
2.2.5. Виклики після наздоганяння 62

РОЗДІЛ 3. Нова нормальність Китаю: динаміка й наслідки 69
3.1. Стагнація зростання інвестицій та обмеження попиту 70
3.2. Численні причини зниження сукупної прибутковості 74
3.3. Перебудова моделі економічної трансформації 79

РОЗДІЛ 4. Багатонаціональні підприємства та економічне зростання Китаю 86
4.1. Переваги розміщення багатонаціональних підприємств у Китаї 86
4.2. Форми операцій багатонаціональних фірм у Китаї 91
4.2.1. Спільні підприємства та повністю контрольовані підприємства 91
4.2.2. Стратегічні альянси 95
4.3. Сучасний етап припливу прямих іноземних інвестицій у Китай 97
4.3.1. Обсяги припливу прямих іноземних інвестицій і накопичених іноземних інвестицій 97
4.3.2. Лібералізація інвестиційного клімату Китаю 2021 року 99

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

4.4. Перебудова глобальних ланцюжків створення вартості й переміщення виробництв багатонаціональних підприємств із Китаю 100
4.5. Вплив прямих іноземних інвестицій на темпи економічного зростання 103
4.6. Вплив багатонаціональних підприємств на експорт Китаю 104
4.7. Багатонаціональні підприємства й проблеми стійкого розвитку Китаю 107

РОЗДІЛ 5. Глобалізація китайського капіталу: від "Go Global" до ініціативи "Пояс і Шлях" 114
5.1. Накопичення міжнародних резервів і зовнішніх інвестицій 115
5.2. "Go Global" та BRI як нова глобальна стратегія 119
5.3. Будівництво "Поясу і Шляху" 123
5.4. Відповідь на зовнішню критику щодо ініціативи "Пояс і Шлях" 127
5.5. На шляху до нового напряму для ініціативи "Пояс І Шлях" 130

РОЗДІЛ 6. Інновації та економічне зростання Китаю в умовах глобалізації 136
6.1. Технології та економічний розвиток Китаю у XX–XXI століттях 136
6.2. Особливості технологічного розвитку Китаю на початковому етапі приєднання до глобалізації 137
6.3. Особливості сучасного етапу інноваційного розвитку 140
6.3.1. Сучасна національна інноваційна система Китаю 140
6.3.2. Роль бізнес-сектору в національній інноваційній системі КНР 141
6.3.3. Фактори, що забезпечують інноваційний розвиток Китаю 143
6.4. Фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у КНР 147
6.5. Зовнішня торгівля й технологічний розвиток Китаю 152
6.6. Роль науково-технологічного розвитку в переході до моделі подвійної циркуляції 159

РОЗДІЛ 7. Фондовий ринок Китаю: виклики, проблеми й перспективи 165
7.1. Гетерогенність структури фондового ринку 166
7.2. Сегментна асиметрія інтернаціоналізації ринку 172

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

7.3. Системні проблеми розвитку фондового ринку 176
7.4. Міжнародні портфельні інвестиції на ринку Китаю 178
РОЗДІЛ 8. Центральне значення продуктивних інвестицій на шляху до концепції системного впливу Китаю на модель "Пізнього розвитку" 190
8.1. Основні атрибути міжнародної економічної діяльності Китаю 193
8.2. Дві тези про вплив Китаю на модель "Пізнього розвитку" 198
8.2.1. Тези про "посилення деіндустріалізації" та "урізання праці" 198
8.2.2. Контекстуалізація тез 200
8.2.3. Тези щодо ширшої емпіричної картини 202
8.3. Китай проти глобалізації: систематична динаміка та системний вплив 206
8.3.1. Ескіз систематичної динаміки світового розвитку в умовах глобалізації 207
8.3.2. "Китайська модель" виходить за межі експортноорієнтованої, трудомісткої індустріалізації 209

РОЗДІЛ 9. Торговельна війна між США та Китаєм: вплив на глобальну економіку 217
9.1. Хронологія розгортання торговельної війни 220
9.2. Причини протекціоністських дій США проти Китаю 227
9.3. Наслідки торговельно-економічного конфлікту для Китаю 229
9.4. Наслідки торговельно-економічного конфлікту для США 231
9.5. Сценарії подальшого розвитку торговельно-економічної війни між США й Китаєм 233
9.6. Наслідки торговельно-економічного конфлікту для третіх країн 236
9.7. Торговельно-економічна війна та глобальні ланцюги створення вартості 241

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

Видавничо-поліграфічний центр
"Київський університет".
Версія не для друку

ПЕРЕДМОВА

Протягом останніх десятиліть економічний розвиток Китаю привертає увагу дослідників і вчених багатьох країн світу. Сотні книг і тисячі статей у наукових журналах присвячено цій тематиці. Важливо зазначити, що такий науковий інтерес не слабшає, і ця тематика досліджень продовжує бути актуальною. Навіть більше. Вона за останні роки значно розширилася, містить дедалі більше аспектів внутрішнього розвитку Китаю, його багатогранного впливу на світову економіку. Останні події у світовому розвитку, зокрема пандемія COVID-19, реструктуризація глобальних ланцюжків створення вартості, торговельна війна між США й Китаєм, а також такі фундаментальніші фактори, як нова індустріальна революція 4.0, погіршення глобальної екологічної ситуації, спричинили нову хвилю досліджень китайського досвіду розвитку економіки та її особливостей на сучасному етапі глобалізації.

Монографія "Глобалізація та економічне зростання Китаю" висвітлює низку актуальних питань сучасного розвитку економіки цієї країни. У ній подано не тільки аналіз довготривалих тенденцій та етапів еволюції китайської економіки, державної промислової політики, але й сучасних викликів, що постають перед цією країною у третьому десятилітті XXI ст. У попередні десятиліття Китай максимально скористався перевагами глобалізації і став провідним економічним центром світу. Він досяг видатних успіхів у розбудові національної економіки й підвищенні соціально-економічних стандартів життя людей. Китай має найбільший у світі показник валового внутрішнього продукту (ВВП) за паритетом купівельної спроможності (ПКС) валют, і є найбільшим світовим експортером. Він суттєво впливає на всі ключові тренди глобальної економіки та є важливим торговельно-економічним партнером для багатьох країн світу.

У першому розділі монографії розглядаються складники економічної сили Китаю, а саме: величина його економіки, промислового та аграрного секторів; безперервний і динамічний економічний розвиток протягом останніх десятиліть; ресурсна забезпеченість; лідерство в експорті товарів; роль у міжнародних фінансах, що зростає; висока схильність до заощаджень та інвестицій; найбільша кількість робочої сили; модель регулювання економіки; швидкий розвиток інновацій. Розділ містить огляд теорії і методології досліджень економічної сили Китаю, а також її факторний аналіз.

Другий розділ книги сконцентровано на одному із ключових питань розвитку економіки Китаю – індустріалізації країни. Він містить

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет

аналіз цього процесу впродовж останніх п'ятдесяти років. Проаналізовано три десятиліття дореформеної індустріалізації в Китаї, а також особливості післяреформеної індустріалізації країни. Ці періоди являють собою різні етапи індустріалізації, які пройшла китайська нація, і кожен етап мав неоднакові можливості зростання й динамізм. Метою аналізу індустріалізації є розкриття причин досягнення Китаєм високого рівня економічного розвитку й перетворення його на найбільшу державу-виробника з найбільшою економікою-експортером. Показано, що Китай не тільки здійснив ринкові реформи, але й зберіг потужний державний сектор, прийняв політику промислового перероблення й ПІІ, щоб якнайкраще використати свої переваги пізньої індустріалізації в передаванні технологій та інституційному навчанні. Він знайшов власний неповторний шлях промислової політики індустріалізації, який став синтезом досвіду передових індустріальних країн і специфічних національних особливостей країни. Унаслідок цього Китай успішно завершив етап пізньої індустріалізації і ввійшов у наступний етап – постіндустріалізації.

Одним із сигналів переходу Китаю на етап постіндустріалізації стало уповільнення його зростання в останнє десятиліття. Ця тенденція є визначальною характеристикою так званої *нової нормальності* китайської економіки після 2008 р., яку детально проаналізовано у третьому розділі. Ключове запитання розділу: це є тимчасовою тенденцією, чи уповільнення зростання засвідчує фундаментальну перебудову китайської економіки в нових умовах сучасної глобалізації? У розділі висвітлено аргументацію альтернативних відповідей і порівняно їх із метою конструкції відповідного синтезу. Зроблено спробу дати відповідь на запитання про структурно-інституційні умови, які будуть необхідні для підтримки середньошвидкісного або навіть повернення до високошвидкісного зростання. На нашу думку, причина уповільнення зростання інвестицій, а отже й економічного зростання в Китаї в умовах *нової нормальності*, має багато компонентів. Як дефіцит попиту, так і зниження прибутковості можна віднести до множинних факторів, які вкорінені в переважних структурно-інституційних умовах, а також у внутрішньо суперечливій орієнтації держави.

Важливу роль у процесі індустріалізації Китаю відіграли багатонаціональні підприємства (БНП), які на початкових етапах цього процесу перенесли до країни працемістке промислове виробництво. Четвертий розділ книги висвітлює цей аспект економічного розвитку країни. Показано, що одним із виявів глобалізації світової економіки стало відкриття Китаю для інвестицій БНП. Цей процес мав настільки потужний вплив на подальший розвиток міжнародних економічних відносин, що змінив структуру світової торгівлі й міжнародного виробництва. За останні сорок років Китай перетворився на основного реципієнта прямих іноземних інвестицій (ПІІ) і ключового суб'єкта

Видавничо-поліграфічний центр Київського університету імені Тараса Шевченка

глобальних ланцюжків створення вартості (ГЛСВ). Відкриття економіки КНР для іноземних інвестицій дало зворотний величезний імпульс для подальшої глобалізації і значно поглибило економічну взаємозалежність країн. За останні сорок років Китай накопичив величезний досвід залучення БНП. На різних етапах припливу ПІІ (1980–1991, 1992–2001, 2002 – і дотепер) змінювалися мотиви, форми операцій БНП.

Логічним продовженням дослідження ролі ПІІ в економічному розвитку Китаю є п'ятий розділ, у якому проаналізовано експорт ПІІ із країни. Показано, що прийняття Китаєм програми "Go Global" 2000 р. стало новим етапом приєднання до глобалізації. До початку 2000-х рр. країна накопичила міжнародні резерви, які виявилися більшими, ніж у будь-якої іншої країни світу. Тому вона змінила акцент від *залучення* (тобто припливу до країни іноземних інвестицій) до *виходу* (тобто заохочення експорту інвестицій). Отже, стратегію "Go Global" було прийнято для досягнення різних стратегічних цілей. Автори аналізують тенденції відпливу капіталу з Китаю на початку XXI ст., зокрема його розміри та особливості на різних етапах. У розділі висвітлено геополітичні міркування, що стояли за запуском 2013 р. ініціативи "Пояс і Шлях" (BRI), оцінено її стратегію та сучасний процес реалізації. Показано, що Китай також просуває "Шовковий шлях здоров'я", "Зелений Шовковий шлях" і "Цифровий Шовковий шлях", які, ймовірно, стануть напрямом BRI найближчими роками.

На етапі постіндустріалізації особлива увага приділяється розвитку науково-дослідного потенціалу й інноваціям. Цілком природно, що цей аспект аналізу сучасного економічного розвитку країни набуває особливої актуальності в період нової індустріальної революції. Цій проблемі присвячено спеціальний розділ книги. Перехід країни від статусу *світової фабрики* до нового статусу *світової наукової лабораторії* тільки починається та є нелегким шляхом. Показано, що країна активно долучається до наявних нових інноваційних глобальних ланцюгів створення вартості (або формує їх) та активно впроваджує нові технології у виробництво та економіку загалом. Це здійснюється за великої підтримки з боку держави. Загальними рисами історичного розвитку науково-технологічного потенціалу Китаю є суттєвий вплив держави на науково-технічну діяльність; значний вплив конфуціанської етики й наукової традиції; висока адаптивність моделі розвитку до змін як внутрішньої ситуації, так і зовнішнього оточення. Такий інноваційний потенціал Китаю формує його нову позицію у світовій економіці й глобальних процесах XXI ст.

Глобалізація також суттєво вплинула на розвиток фондового ринку Китаю. Як показано у сьомому розділі монографії, рівень розвитку фондового ринку країни певною мірою дисонує з рівнем загального економічного розвитку країни, маючи набагато слабші позиції у світі, як порівняти з експортним потенціалом або виробничо-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

інноваційними можливостями економіки. Автор дійшов висновку про його ключові ознаки: надзвичайно потужне регуляторне середовище, високий рівень гетерогенності й сегментованості, значна асиметричність окремих сегментів, градуалізм у розвитку. Фондовий ринок представлено чотирма основними біржами: традиційними Гонконгською, Шанхайською та Шенженською, а також новоствореною Пекінською, яка нині ще не посіла значущих позицій ані на внутрішньому ринку, ані на світовому. Важливими перспективами розвитку ринку цінних паперів Китаю є активізація процесу лібералізації самого ринку, насамперед у частині спрощення доступу іноземних інвесторів, лібералізація банківського сектору, формування вільноринкового режиму валютного курсу, подальший розвиток програм інституційного інвестування.

Восьмий розділ монографії знов повертає читача до проблем моделі пізньої індустріалізації Китаю. Тут проаналізовано центральне значення продуктивних інвестицій у цьому процесі. Розкрито систематичну динаміку країни, яку зіставлено з теорією неоліберальної глобалізації. Метою є побудова відповідної концепції системного впливу Китаю на світовий розвиток. Увагу сфокусовано на двох тезах, які доволі часто характеризують глобалізаційні наслідки пізньої індустріалізації Китаю: "Китай посилює деіндустріалізацію країн Півдня" та "Китай знижує вагомість робочої сили країн Півдня". Ці тези не є достатніми для оцінювання системного впливу Китаю на світовий розвиток. Вони мають бути контекстуалізовані як теоретично в ширших межах, що враховують подальші наслідки, які могли бути спричинені Китаєм, так і емпірично, з погляду загальної картини реального процесу світового розвитку.

Яскравим прикладом нових тенденцій сучасної глобалізації стала торговельна війна між США й Китаєм. Зважаючи на те, що індустріалізація Китаю, особливо на початкових її післяреформених етапах, орієнтувалася на експортне перероблення й ринок США, ця проблема впливає на економіку обох країн, а також на світову економіку загалом. У дев'ятому розділі книги проаналізовано причини й перебіг цієї торговельної війни, її основні хронологічні етапи. Застосування регуляторних механізмів у торговельній війні між США та КНР заподіють економічну шкоду обом сторонам. Такі конфлікти не мають переможців у довготривалій перспективі, однак в окремих випадках деякі інші країни можуть тимчасово отримувати вигоду від двосторонніх торговельних суперечок, адже потік товарів може бути перенаправлений через/або до них, до того ж, нові ринкові ніші можуть відкритися на короткотривалу перспективу. Незважаючи на торговельно-економічну війну Китай продовжує відігравати надзвичайно важливу роль у глобальних ланцюжках створення вартості в багатьох секторах світової економіки та є провідним експортером на світові ринки.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

РОЗДІЛ 1 ЕКОНОМІЧНА СИЛА КИТАЮ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

У XXI ст. Китай перетворився на один із провідних економічних центрів світу, який суттєво впливає на всі ключові тренди глобальної економіки та є важливим торговельно-економічним партнером для багатьох країн світу.

Економічну силу Китаю формують: величина його економіки, промислового та аграрного секторів, зокрема й безперервний і динамічний економічний розвиток протягом останніх десятиліть, ресурсна забезпеченість, лідерство в експорті товарів, щораз більша роль у міжнародних фінансах, висока схильність до заощаджень та інвестицій, залежність інших країн від економічної ситуації в Китаї, науково-технічні досягнення, найбільша кількість робочої сили, особлива модель регулювання економіки, ініціативність у розбудові економічних зв'язків із країнами світу, міста глобального значення як драйвери економічного розвитку, позитивні враження від економічних успіхів у громадян, культурно-креативний сектор економіки, новітні потужні корпоративні бренди китайських компаній.

Китай все ж стикається з деякими викликами в економіці, однак він досяг кардинального прогресу за останні десятиліття, знизивши розрив із традиційними глобальними лідерами – США та ЄС – за низкою критеріїв. Незважаючи на експортноорієнтовану модель економічного розвитку й пандемію COVID-19, Китай продемонстрував стійкість власної економіки в умовах глобальних криз 2008–2009 та 2020 рр.

Спочатку розглянуто внесок китайських учених до розроблення теоретико-методологічних засад дослідження понять національної сили країни та економічної сили зокрема. У науковій літературі зазначено історичну еволюцію економічної сили Китаю, основні фактори, що її посилюють чи послаблюють. Далі охарактеризовано поточний стан забезпеченості Китаю факторами економічної сили за різними її складниками на основі систематизації та оброблення сучасних статистичних даних і рейтингових оцінок. Визначено також виклики, які стоять перед країною, з урахуванням тих аспектів, за якими лідирують західні центри економічної сили. Нарешті, окреслено засоби подальшого посилення економіки Китаю.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

1.1. ТЕОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СИЛИ: ВНЕСОК КИТАЙСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ

Економічну силу країни можна визначити як її здатність впливати економічними засобами на іноземні й національні економічні суб'єкти, формувати тенденції розвитку світової економіки, а також протистояти зовнішньому впливу. Головна мета застосування економічної сили – максимізація суспільного добробуту у процесі економічного розвитку та відтворення сукупної національної сили країни.

У теорії існують численні методи вимірювання економічної і сукупної національної сили країни, крім одновимірного критерію – ВВП. Певний внесок до цієї теорії зроблено й китайськими дослідниками. Наприклад, у масштабному огляді методів оцінювання національної сили [Höhn, 2011] вказано, що авторами індексів були дослідники зі США у 37 % випадків, Китаю та Європейського Союзу (ЄС) – по 16 %. Зокрема, Yu та Wang використовують формулу, яка враховує структуру економіки [Yu & Wang, 1989a, 1989b]:

$$CNS = (0{,}5X_1 + 0{,}79X_2 + X_3) \times F^{0{,}5} \times D^{0{,}5}, \quad (1)$$

де CNS – комплексна національна сила; X_1 – частка зайнятих у сільському господарстві; X_2 – частка зайнятих у промисловості; X_3 – частка зайнятих у сфері послуг; F – валовий національний продукт (ВНП); D – споживання енергії [Höhn, 2011].

В індексі комплексної національної сили Shuofeng розподіляє економічні й суміжні аспекти за різними складниками (табл. 1.1).

***Таблиця* 1.1. Індекс комплексної національної сили Х. Шуофена**

Складники	Компоненти
Матеріальна сила	Тверді фактори, природні ресурси, економіка, наука і технологія, національна оборона
Духовна сила	Політика, зовнішні відносини, культура, освіта
Координована сила	Лідерство, управління
Індекс середовища	– *Міжнародне середовище* (структура світу, баланс сил) – *Природне середовище* (природні ресурси, географічне положення, екологічні умови) – *Соціальне середовище* (політична, економічна й соціальна системи та їхня стабільність)

Джерела: [Shuofeng, 1992; Pillsbury, 2000].

Видавничо-поліграфічний центр Київського університету. Версія не для друку

У Китайській академії соціальних наук у проєкті під керівництвом В. Сонфеня використали вісім аспектів і 64 індикатори (табл. 1.2). Економічним компонентам у широкому розумінні надається фактично ¾ ваги.

***Таблиця* 1.2. Індекс Китайської академії соціальних наук**

Група показників, вагові коефіцієнти	**Компоненти**
Природні ресурси (0,08)	*Людські ресурси* (кількість населення, тривалість життя, частка економічно активного населення, кількість студентів університетів на 10000 осіб населення) *Земельні ресурси* (площа території, площа обробленої землі, площа лісів), мінеральні ресурси (залізо, мідь, боксити) *Енергетичні ресурси* (вугілля, нафта, природний газ, енергія води)
Можливості економічної діяльності (найбільша вага 0,28)	*Сукупна економічна сила* (ВВП, промислове виробництво (електроенергії, сталі, цементу, деревини)), постачання продуктів харчування (виробництво зернових, міра самодостатності в зернових), постачання енергії (виробництво енергії, її споживання, нафтопереробні потужності), виробництво бавовни *Економічна сила на душу населення* (ВВП на душу населення, промислове виробництво тих самих товарів на душу населення, постачання продуктів харчування (виробництво зернових, калорії на душу населення, споживання енергії)); *Ефективність виробництва* (продуктивність суспільної праці, праці у промисловості, праці у сільському господарстві) *Рівень матеріального споживання* (споживання енергії на основі розрахунків ВВП) *Структура* (частка третинних галузей у ВВП)
Можливості зовнішньо-економічної діяльності (0,13)	Зовнішньоторговельний оборот, експорт, імпорт; міжнародні резерви (сукупні та окремо валютні або золоті)

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет. Версія не для друку

Закінчення табл. 1.2

Група показників, вагові коефіцієнти	**Компоненти**
Науково-технічні можливості (0,15)	Частка досліджень і розроблень у ВВП, кількість учених та інженерів, кількість учених та інженерів на 1000 осіб, частка машин і транспортного обладнання в експорті, частка високотехнологічних товарів в експорті
Рівень соціального розвитку (0,1)	*Освіта* (витрати на душу населення; кількість людей, що навчаються в закладах вищої освіти; кількість людей, що навчаються в середніх навчальних закладах) *Культура* (писемність дорослих, кількість підписників газет на 1000 осіб) *Охорона здоров'я* (витрати на душу населення, кількість людей на одного доктора, кількість людей на одну медсестру) *Зв'язок* (кількість людей, які мають телефон на 100 осіб) *Урбанізація* (кількість міського населення)
Військові можливості (0,1)	Військові витрати, експорт озброєння та три неекономічні показники
Можливості державного регулювання (0,08)	Частка витрат уряду у ВВП, частка витрат центрального уряду у ВВП, результати опитування
Можливості зовнішньої політики (0,08)	

Джерела: [Songfen, 1996; Pillsbury, 2000].

Китайська концепція комплексної національної сили, яку використовують Angang і Honghua, містить 23 індикатори, об'єднані у вісьмох групах (розраховується зважена середня частки країни у світових відповідних групах показників), переважна більшість яких є по суті економічними (табл. 1.3) [Angang, & Honghua, 2002].

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

***Таблиця* 1.3. Індекс комплексної національної сили за Х. Ананом і М. Хонхуа**

Група показників, вагові коефіцієнти	Компоненти, вагові коефіцієнти
Економічні ресурси (0,2)	ВВП за ПКС (довідково вони також подають інформацію про ВВП на душу населення та індекс потенціалу зростання – відношення темпів зростання економіки до середньосвітового)
Людський капітал (0,1)	Кількість років освіти в людей старше 15 років, помножені на кількість людей у працездатному віці – 15–64 років
Природні ресурси (0,1)	Орна земля, річне використання прісної води, комерційне використання енергії, виробництво електроенергії (усі вагові коефіцієнти по 0,25)
Капітальні ресурси (0,1)	Валові внутрішні інвестиції (0,4), ПІІ(0,3), ринкова капіталізація (0,3)
Знання і трансфер технологій (0,2)	Науково-технічні статті в міжнародних академічних публікаціях, патентні заявки резидентів, кількість персональних комп'ютерів, кількість комп'ютерів з IP-адресою в інтернеті, урядові витрати на дослідження і розроблення (рівні вагові коефіцієнти по 0,2)
Ресурси уряду (0,1)	Фіскальні витрати центрального уряду
Військові ресурси (0,1)	Один зі складників – військові витрати, включно з допомогою від донорів (0,6) і неекономічним показником – кількістю військових
Міжнародні ресурси (0,1)	Експорт товарів і послуг (0,3), імпорт товарів і послуг (0,3), надходження від роялті й ліцензій (0,2), платежі за роялті й ліцензії (0,2)

Джерело: [Angang & Honghua, 2002].

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

1.2. ОГЛЯД ПОПЕРЕДНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЕКОНОМІЧНОЇ СИЛИ КИТАЮ

На практиці значну частину історичного періоду Китай був економічно чи не найсильнішою частиною світу. Згідно з ретроспективними оцінками ВВП центр економічної сили був тривалий час сконцентрований на території сучасного Китаю та Індії: з 1 р. н. е. до 1820 р. на них припадало близько 50 % світового валового продукту. Піку своєї економічної ваги у світі Китай досягнув близько 1820 р. (33 %) [Maddison, 2007].

Нами розроблено індекс твердої економічної сили країни на основі скоригованого чистого національного доходу країни та його зваженого за роками довготермінового приросту [Чугаєв, 2018]. Уже 2015 р. за цим індексом США і Китай мали однакові частки в загальносвітовому показнику (по 20 %), на третьому місці сумарно перебували країни ЄС (17 %). Саме високі темпи економічного зростання, які характеризують економічну силу за результатами, забезпечили Китаю провідну позицію в рейтингу, хоча США і випереджали за сукупною національною силою.

Чимало сучасних учених у своїх дослідженнях виділяли фактори економічної сили Китаю. Зокрема, країна демонструє практично безпрецедентне швидке тривале економічне зростання протягом трьох десятиліть, що дозволило йому створити великий внутрішній ринок [Kurečić & Bandov, 2011]. На Китай припадало 40 % глобального економічного зростання, він став найбільшим у світі споживачем енергії [Shambaugh, 2013]. Китай має темпи зростання доходів населення та експорту вище середнього [Kappel, 2010].

Ключові детермінанти зростання Китаю – торгівля товарами й приплив ПІІ [Cooper, Antkiewicz & Shaw, 2007]. Він став найбільшим експортером товарів і третім найбільшим торговцем послугами [Shambaugh, 2013]. Торговельна сфера впливу Китаю динамічно зростала: 2009 р. – 27 країн, 2011 р. – 38 країн [Соколов, 2013]. Він домінує в регіональних ланцюгах вартості [Kappel, 2010], потенційно має можливість використовувати свій статус провідного експортера рідкоземельних металів та обмежувати цей експорт [Subramanian, 2011].

Щодо фінансової сфери Китай володіє найбільшими валютними резервами у світі [Kurečić & Bandov, 2011], є найбільшим закордонним власником державного боргу США [Shambaugh, 2013]. Кредитуючи інші країни в обмін на доступ до енергетичних ресурсів, Китай не обумовлює надання кредитів політичними вимогами до одержувачів [Вишневська, 2009]. 2013 р. на Китай припадало 9,6 % світового ринку капіталу (акції, облігації, банківські активи) проти 23,1 % в ЄС, 25,4 у США і 9,9 % в Японії, але частки останніх двох центрів сили суттєво скоротилися з 2001 р. [Twarowska, 2017].

Зростає частка Китаю в корпораціях, куди він інвестує зі стратегічних міркувань. Це підвищує переговорну силу Китаю в багатьох секторах і надає конкурентні переваги китайським компаніям [Dani & Tõrös, 2011]. Також іноземні інвестиції в Китаї прив'язували до його інтересів країни базування материнських компаній. Зокрема, американські фірми в Китаї та американські імпорте-

Видавничо-поліграфічний центр Київського університету ВЕРСІЯ НЕ ДЛЯ ДРУКУ

ри вигравали від недооціненого курсу юаню і побоювались дій у відповідь з боку Китаю. Це створювало лобі у США, яке мало інші інтереси, ніж ініціатори введення додаткових тарифних бар'єрів проти Китаю [Subramanian, 2011].

За умов лібералізації руху капіталу юань може стати повноцінною міжнародною валютою [Subramanian, 2011]. Завдяки торгівлі юань уже став де-факто основною референтною валютою у Східній Азії (з ним спільно коливаються курси валют (8 із 10) – більше ніж із доларом або євро)). Наприклад, сильніше коливались разом з юанем валюти Республіки Корея, Індонезії, Малайзії, Філіппін, Тайваню, Сінгапуру і Таїланду. Він став також референтною валютою для Чилі, Індії, Південної Африки, а також Ізраїлю і Туреччини. До 2030 р. юань може перетворитися на глобальну референтну валюту [Subramanian & Kessler, 2013].

Китай має переваги за основними кількісними показниками технологічного розвитку [Cătălin, 2018]. 2000–2016 рр. зростання загального фактора продуктивності відбувалося в Китаї (1,2 % на рік) та США (0,4 %), саме тоді в Єврозоні та Японії він скоротився. Водночас продуктивність праці на рік зростала на 7,4 % в Китаї, 1,5 % у США, 1,2 % в Японії та 0,6 % в ЄС [Twarowska, 2017].

Китай має найбільшу кількість населення (близько 20 % від населення Землі) [Kurečić & Bandov, 2011]. Він переважає США за населенням і має нижче співвідношення людей непрацездатного і працездатного віку [Cătălin, 2018]. За таких умов є дешева робоча сила, її резерви великі завдяки надмірній кількості сільського населення, що особливо важливо в умовах світової економічної кризи [Ялі, 2011]. За кількістю студентів Китай став лідером у світі. Кардинально зросла частка студентів, що повертаються до Китаю, серед тих, хто навчався за кордоном [Yilmaz, 2019]. Активом країни є міжнародні зв'язки етнічного характеру (китайська еміграція, Всесвітній форум китайських підприємців) [Курнишова, 2007].

Китай бере участь у розробленні технічних й економічних стандартів, кліматичній та енергетичній політиці й розв'язанні інших проблем глобальної економіки, має вплив у міжнародних економічних організаціях [Kappel, 2010]. Китай вдало адаптувався до зовнішнього регуляторного середовища. Він має на меті не послаблювати відносно вільний глобальний ринок, не протидіяти глобалізації, а викривляти торговельні потоки, потоки капіталу і знань на свою користь за допомогою експортних кредитів, податкових знижок та інших інструментів [Holslag, 2016]. У країні існує суттєва державна підтримка китайських компаній [Мерніков

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

& Шевцов, 2007]. А вступаючи до СОТ (2001), Китай спромігся виторгувати достатньо високі середні рівні зв'язаного імпортного тарифу (9,1 %), що свідчить про його переговорну силу. Серед відносно нових країн – членів СОТ вищу ставку забезпечили собі тільки найменш розвинені країни, а також Йорданія, Оман, Саудівська Аравія і Латвія. Решта постсоціалістичних країн Європи мали ставки від 5,1 до 8,6 % [Shepotylo & Tarr, 2012].

Проте в деяких дослідженнях указується й на стримувальні фактори, що обмежують економічну силу Китаю. Це, зокрема, перегрів економіки [Kurečić & Bandov, 2011]. Існує висока регіональна диференціація рівня доходів населення: різниця в п'ять разів між приморськими й західними провінціями [Ялі, 2011]. Навіть якщо Китай перевищить за ВВП США 2030 р., то їхні економіки не будуть зіставні за структурою. Варто зважати на нижчий дохід на душу населення та інші фактори [Най, 2010].

У Китаї є нестача енергетичних та інших ресурсів [Ялі, 2011]. Динамічне економічне зростання спричинило проблему забруднення довкілля: води, ґрунтів, повітря [Kurečić & Bandov, 2011]. Існує проблема виснаження ґрунтів. 20 % населення світу має тільки 9 % орної землі. Китай визнають найбільшим забруднювачем у світі, але за питомими показниками викидів на душу населення його випереджають Саудівська Аравія, США тощо [Fontanel, 2020].

Китай має помітне відставання фінансового ринку і міжнародної ролі юаню від США [Най, 2014], поступається іншим світовим центрам за обсягами закордонної допомоги (не входив у першу десятку донорів) [Shambaugh, 2013], не може витратити значну частину валютних резервів без негативних наслідків для себе, ураховуючи залежність Китаю від попиту на ринках США та інших розвинених країн [Cronin, 2009]. Масовий продаж доларових резервів міг би призвести до значних утрат капіталу та подорожчання юаню, що ліквідувало би торговельний профіцит Китаю, а Федеральна резервна система могла би навіть опинитись у виграші, викуповуючи зобов'язання уряду США за зниженою вартістю [Subramanian, 2011]. На ринку нерухомості сформувалася бульбашка, надмірно зросли обсяги іпотеки [Fontanel, 2020].

Китай часто покладається на копіювання закордонних винаходів, а не тільки на внутрішні інновації [Най, 2014]. 2015 р. продуктивність праці в Китаї все ще була майже в п'ять разів нижча, ніж у США [Twarowska, 2017].

В умовах політики обмеження народжуваності відбувається старіння населення (за оцінками, пікове значення кількості робо-

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

чої сили мало бути досягнуто 2016 р.), що стримує внутрішній попит, консервує залежність від експорту [Най, 2014; Ялі, 2011]. США залишаються привабливішими для імміграції, ніж Китай, у якого еміграція перевищувала імміграцію [Cătălin, 2018].

Shambaugh указував, що Китай реалізує свій глобальний вплив лише в кількох глобальних сферах: торговельна структура, енергетичні та сировинні ринки, туризм, продажі товарів розкоші, купівля нерухомості й хакерство. За межами цих сфер Китай мало впливає на глобальні події. Його товари мають низьке міжнародне визнання брендів. 2011 р. він посідав лише 28-ме місце за глобальним індексом конкурентоспроможності, 48-ме за корупцією, 57-ме за діловою етикою, 66-те за корпоративною звітністю. Сектор фінансових послуг та інноваційні галузі відстають від Заходу та інших передових країн Східної Азії [Shambaugh, 2013].

Швидке економічне зростання створює не тільки переваги, а й проблеми для м'якої сили Китаю. Є стримане ставлення з боку інших центрів сили, які побоюються перетворення Китаю на нового гегемона [Yakunin, 2017]. Наприклад, 2010 р. ¾ американців хотіли збільшити торгівлю США з Японією, 58 % з ЄС і лише 45 % із Китаєм. Саме в цей період Китай активно наздоганяв США і мав із ним великий профіцит торговельного балансу [Stokes, 2013]. У світі, навіть у країнах Азії, продукція сектору масової культури США помітно популярніша, ніж та, що походить із Китаю [Pew Research Center, 2013; Whitney & Shambaugh, 2008].

Boillot щодо перспектив економічної сили Китаю вбачав, що 2030 р. він може посісти перше місце за величиною економіки, поділити перше і друге місця зі США за розвитком науки і технологій, поступитися США та ЄС за критеріями ключової міжнародної валюти й фінансової сили [Boillot, 2009]. Subramanian оцінював перспективи розподілу економічної сили серед економічних лідерів на 2030 р. так: Китай 17 %, США 13 %, Індія 7 % [Subramanian, 2011].

1.3. ФАКТОРИ ЕКОНОМІЧНОЇ СИЛИ КИТАЮ

1. *Величина економіки*. Китай є першою або другою найбільшою економікою (за різними методами перерахунку ВВП), на частку якої припадає майже 18–19 % світової економіки (табл. 1.4). Метод ПКС краще дозволяє оцінити здатність використовувати внутрішні економічні ресурси, а метод валютного курсу – зовнішні.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

***Таблиця* 1.4. Валовий внутрішній продукт і його складники Китаю, ЄС, США та світу за 2021 рік**

Показник	Китай	ЄС	США	Світ
ВВП, трлн дол** за валютним курсом	17,5	17,1	23,0	96,3
ВВП, трлн дол за методом ПКС	27,2	21,7	23,0	146,1
Частка у світовому ВВП, % за методом ПКС	18,6	14,8	15,7	100
Загальні інвестиції, % ВВП	41,6	23,0	21,4	26,7
Валові інвестиції, трлн дол	7,3	3,9	4,9	25,7
Валові національні заощадження, % ВВП	43,5	26,3	20,0	28,0
Сільське, лісове господарство та рибальство, додана вартість, млрд дол	1288	278	221*	4165
Промисловість і будівництво, додана вартість, трлн дол	7,0	3,9	3,9*	27,2
Послуги, трлн дол	9,5	11,1	16,7*	55,8*

Примітка: *дані за 2020 р.
Джерела: IMF World Economic Outlook (WEO); World Bank World Development Indicators (WDI).

Китай, як порівняти зі США та ЄС, має найвищу частку як валових інвестицій у ВВП, так й абсолютну їхню величину; він забезпечує 28,5 % усіх валових інвестицій у світі, має ще більші валові національні заощадження. Якщо Китай розглядати щодо макросекторів, то він має найбільший у світі аграрний сектор (майже ⅓ світового), промисловий (¼) і третій найбільший сектор послуг (⅐).

Оцінки сукупного національного багатства показують, що Китай посідає друге місце після США (табл. 1.5).

2. *Економічна динаміка*. Активна інвестиційна діяльність дозволяє Китаю підтримувати високі темпи економічного зростання (табл. 1.6). 2001–2020 рр. в середньому вони становили 8,7 % на рік, що характеризує Китай не тільки як економіку-гіганта, а й надконкурентоспроможну економіку. Фактично 42 % абсолютного приросту ВВП світу на зазначений період припадало на Китай, 17 % на США і майже по 6% на ЄС та Індію.

** Тут і далі в дол США

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет. Версія не для друку

***Таблиця* 1.5. Національне багатство і його компоненти Китаю, ЄС, США за 2018 рік**

Показник	Китай	ЄС	США
Сукупне національне багатство, трлн дол	243	196	285
Природний капітал, трлн дол	9,6	3,6	5,6
сільськогосподарська земля, трлн дол	5,7	1,5	1,7
викопне паливо, трлн дол	2,2	0,2	1,3
інші корисні копалини, трлн дол	0,36	0,05	0,12
Вироблений капітал, трлн дол	53	79	86
Людський капітал, трлн дол	178	113	203
Чисті закордонні активи, млрд дол	2054	–402	–9889

Джерело: World Bank Wealth Accounts і розрахунки авторів (сума/середні в ЄС).

Китай зберіг високі темпи економічного зростання навіть в умовах економічної кризи 2008–2009 рр., яка охопила пів світу. 2020 р. світ зіштовхнувся з пандемією COVID-19, яка викликала глобальну економічну кризу не тільки попиту (як це буває зазвичай), а й пропозиції в умовах масових захворювань і карантинних обмежень. Китай був однією із небагатьох країн, яка спромоглася зберегти позитивні темпи економічного зростання 2020 р. Але на відміну від ранніх етапів китайського економічного дива останніми роками спостерігається зниження нерівності в доходах населення. Наприклад, з 1996 до 2010 р. коефіцієнт GINI зріс із 35,2 до 43,7, а 2016 р. зменшився до 38,5 (WDI).

***Таблиця* 1.6. Приріст валового внутрішнього продукту Китаю, ЄС, США та світу, %**

Рік	Китай	ЄС	США	Світ
2001–2020, середній	8,7	1,2	1,7	3,4
2009	9,4	–4,2	–2,6	–0,1
2019	5,9	1,9	2,3	2,8
2020	2,3	–5,9	–3,4	–3,1
2021	8,0	5,1	6,0	5,9

Джерело: WEO (за різні роки).

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

3. *Природні ресурси й географічне положення*. Територіально Китай належить до країн-гігантів із площею суходолу 9,4 млн кв. км, за якою поступається тільки Російській Федерації (16,4). США має схожу площу території (9,1), а ЄС – більш ніж удвічі меншу (4,0 млн кв. км). Китай лежить у сприятливій кліматичні зоні, а більшість виробництв – близько до узбережжя, що полегшує транспортування морським транспортом, який вважається найдешевшим видом перевезень.

Велика територія дозволяє зменшити залежність від імпорту природних ресурсів. Зокрема, 2014 р. Китай забезпечував 15 % споживання енергії завдяки імпорту проти 51,9 % в ЄС і 9,2 % у США (WDI). Виробництво первинної енергії в Китаї становило 2017 р. 99,2 екзаджоулів (або 17 % загальносвітового) проти 83,4 % у США. Наприклад, Китай забезпечував 46 % світового видобутку вугілля [United Nations, 2020]. Варто також зазначити, що 2015 р. 24 % електроенергії в Китаї вироблялося з відновлювальних джерел енергії проти 30 % в ЄС і 13 % у США. Площа лісів становить 2,2 млн кв. км, поступаючись тільки Росії (8,2), США (3,1), Бразилії (5,0), Канаді (3,5) і випереджаючи ЄС (1,6) (WDI).

У вартісному вимірі Китай випереджає інші центри сили за природним капіталом та основними його складниками. Винятком є викопне паливо, за яким Китай поступається Саудівській Аравії (5,0 трлн дол) і Росії (3,1 трлн дол) (див. табл. 1. 5).

4. *Зовнішня торгівля*. Китай є найбільшим торговельним партнером для 36 країн. Для порівняння: ЄС – для 59, США – для 24 [European Commission, 2016]. Китай є найбільшим експортером товарів світу (15 % світового експорту) і третім найбільшим імпортером товарів (12 %). Він забезпечує ½ експорту креативних товарів, більше ⅓ експорту ІТ-обладнання і продукції легкої промисловості, майже ⅕ експорту продукції обробної промисловості, зокрема й машинобудування (табл. 1.7).

Експорт Китаю достатньо диверсифікований. Індекс Херфіндаля – Хіршмана за 65 групами експортних товарів (двознакова класифікація SITC) для Китаю 2020 р. становив 662 (розраховано за даними UNCTADStat). У теорії індекс дорівнює нулеві за рівних часток нескінченно великої кількості товарів в експорті та 10000, якщо країна експортує тільки один товар. Цей індекс для США становив 412, ЄС – 450 (у торгівлі із третіми країнами), а для України (економіки середньої величини) – 983. Китай, як порівняти з розвиненими країнами, часто займає нішу дешевшого сегменту споживчих товарів, що є конкурентною перевагою, зокрема й в умовах глобальних криз, коли споживачі переключаються на дешевші ки-

Видавничо-поліграфічний центр Київського університету імені Бориса Грінченка

тайські аналоги. Це дозволило стабілізувати його економіку під час світових криз 2008–2009 рр. і 2020 р. Китай має стабільно позитивне сальдо торговельного балансу і поточного рахунку платіжного балансу, які навіть збільшилися в умовах пандемії.

***Таблиця* 1.7. Показники зовнішньої торгівлі глобальних центрів економічної сили (Китай, ЄС, США) та світу за 2020 рік**

Показник	Китай	ЄС**	США	Світ
Експорт товарів, трлн дол	2,6	2,2	1,4	17,5
Імпорт товарів, трлн дол	2,1	2,2	2,4	17,6
Експорт продукції обробної промисловості, млрд дол	2421	1746	909	12374
Експорт продукції легкої промисловості, млрд дол	298	62	24	823
Експорт продукції машинобудування й транспортних засобів, млрд дол	1261	858	471	6426
Експорт офісного обладнання та обчислювальної техніки, млрд дол	278	41	46	782
Експорт телекомунікаційного і звукозаписувального обладнання, млрд дол	250	39	37	651
Експорт креативних товарів, млрд дол*	169	96	17	318
Експорт послуг, млрд дол	281	1055	706	4984
Імпорт послуг, млрд дол	381	982	460	4681
Торговельний баланс, % ВВП	2,5	3,4	–3,1	0,6
Поточний рахунок платіжного балансу, % ВВП	1,8	2,8	–2,9	0,4

Джерело: UNCTADStat; WDI; Eurostat; WEO.
Примітки: *дані за 2015 р. **без урахування торгівлі між країнами ЄС.

5. *Фінанси*. Китай має найбільші валютні резерви у світі: більше ¼ всіх країн світу (табл. 1.8). Посилення впливу Китаю відбувається завдяки закордонним та іноземним інвестиціям. На нього вже припадає 11–12 % потоків ПІІ у світі. Державний борг є на відносно помірному рівні, як порівняти з іншими глобальними центрами економічної сили, а інфляція – практично на оптимальному рівні й також нижча, ніж в ЄС і США, що забезпечує стабільність національної валюти. Показники стабільності банківського сектору є на прийнятному рівні. На відміну від США та ЄС Китай має позитивне значення чистих закордонних активів (див. табл. 1.5).

Видавничо-поліграфічний центр Київського університету. Версія не для друку

***Таблиця* 1.8. Валютно-фінансові та інвестиційні показники Китаю, ЄС, США та світу**

Показник, рік	**Китай**	**ЄС**	**США**	**Світ**
Валютні резерви, млрд дол, 2020	3357	1078 (Єврозона)	628	
Валютні резерви, місяців імпорту, 2020	14,9	4,4	2,1	13,1
Приплив ПІІ, млрд дол, 2019	187	118	302	1498
Відплив ПІІ, млрд дол, 2020	110	184	312	964
Валовий державний борг, % ВВП, 2021	69	93	133	
Інфляція, 2021	2,0	3,1	5,1	4,8
Регуляторний капітал/ зважені за ризиком активи, %, 2020	14,7	19,2 (Німеччина)	16,3	
Кредити, що не працюють/ валові кредити, %, 2020	1,8	1,1 (Німеччина, 2019)	1,1	

Джерела: WEO; WDI; IMF Financial Soundness Indicators (за різні роки).

6. *Синхронність ділових циклів*. Величина економіки та економічні зв'язки призводять до того, що низка економік світу є переважно синхронізовані саме із Китаєм. Нами було обраховано кореляцію між темпами економічного зростання країн світу і приростом ВВП глобальних і регіональних центрів економічної сили в період 2001–2015 рр. [Чугаєв, 2018]. Було використано зважування періодів так, щоб останні одержували більшу вагу. Було з'ясовано, що Китай має третій найбільший кластер країн (більше 40 країн), чиї темпи економічного зростання найсильніше корелюють з ним після Єврозони (більше 60 країн за її межами) і США (більше 50 країн).

Економіки, синхронізовані переважно з материковим Китаєм (у дужках – зважені коефіцієнти кореляції з економічним зростанням у Китаї; розраховано за даними WEO):

Європа: Азербайджан (0,82), Білорусь (0,80), Польща (0,73), Албанія (0,69), Кіпр (0,67), Росія (0,65), Косово (0,66), Боснія і Герцеговина (0,53);

Азія й Тихоокеанський регіон: Катар (0,81), Йорданія (0,72), Ізраїль (0,69), Іран (0,66), Вануату (0,65), Бахрейн (0,61), Бутан (0,58), Макао (0,57), Індія (0,55), Ліван (0,49), Бруней (0,45), Австралія (0,44), Ємен (0,44), Індонезія (0,41), Афганістан (0,37);

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

Америка: Суринам (0,77), Бразилія (0,70), Аргентина (0,67), Тринідад і Тобаго (0,61), Венесуела (0,57), Домініка (0,55), Колумбія (0,53);

Африка: Ангола (0,77), Нігерія (0,71), ПАР (0,69), Єгипет (0,68), Уганда (0,64), Замбія (0,64), Малаві (0,52), Туніс (0,52), Мозамбік (0,51), Маврикій (0,50), Судан (0,46), Лесото (0,43), Марокко (0,31).

Найсильніша синхронізація відбувається з Китаєм у країн Азії та Африки. Цікаво, що є синхронність із деякими європейськими постсоціалістичними країнами. Іноді висока кореляція пояснюється сильною залежністю країн від експорту палива, адже Китай є потужним їхнім імпортером і драйвером світової економіки, що впливає на ціноутворення на енергоносії. Економічна динаміка в Україні, хоча не найбільше, але також помітно корелювала з Китаєм (0,61).

Синхронність ділових циклів на фоні величини економіки Китаю дає йому додаткові переваги, адже країни з такого кластеру об'єктивно найменш зацікавлені в його негараздах, побоюючись ефекту доміно в разі китайських економічних проблем. Утім інша перевага синхронних ділових циклів (вона є однією з передумов для валютної інтеграції) ускладнена територіальною віддаленістю переважної більшості високосинхронізованих із Китаєм країн.

7. *Наука і технології*. Китай у рази випереджає США і ЄС за кількістю патентних заявок і експортом високотехнологічних товарів, наздогнав і випередив за кількістю дослідників і наукових статей (табл. 1.9). За часткою витрат на дослідження і розроблення вже майже наздогнав ЄС, хоча і поступається США та окремим розвиненим країнам, як-от Ізраїль (4,9 %), Республіка Корея (4,5 % ВВП), Японія (3,3 %).

***Таблиця* 1.9. Показники науково-технічного розвитку Китаю, ЄС, США та світу**

Показник, рік	**Китай**	**ЄС**	**США**	**Світ**
Кількість заявок на патенти від резидентів, тис., 2019	1244	89	285	2145
Частка високотехнологічних товарів в експорті продукції обробної промисловості, %, 2020	31,3	16,1	19,5	22,2
Кількість учених, тис., 2018	1830	1790	1559	
Кількість науково-технічних статей, тис., 2018	528	524	423	2554
Витрати на дослідження і розроблення, % ВВП	2,1	2,2	2,8	2,2
Іноземні доходи від реалізації прав на інтелектуальну власність, млрд дол, 2020	8,6	147	114	388

Джерело: WDI (за різні роки).

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

На відміну від розвинених країн, де технічна інфраструктура часто вибудована під попередні технології, Китай має можливість упроваджувати вже апробовані технологічні рішення, які довели свою ефективність і завдяки масовому впровадженню знизилися в ціні (наприклад, поширення мобільних платежів у Китаї), значною мірою перестрибуючи через етап, коли відбувається конкуренція між різними альтернативними технологічними рішеннями.

8. *Людський капітал*. Китай посідає друге місце після США за людським капіталом (див. табл. 1.5). Він має найбільшу кількість населення і робочої сили, до того ж із помірним рівнем зарплат і щораз вищим рівнем освіти. Китай – це 18 % населення і 23 % робочої сили світу (табл. 1.10). Іноді говорять про проблему старіння населення Китаю, але, порівнюючи зі США та ЄС, він має найменшу частку людей похилого віку. Водночас у Китаї висока частка людей працездатного віку, що роблять свій вклад у швидкі темпи зростання економіки завдяки кращим можливостям заощаджувати. Низький рівень навмисних вбивств позитивно характеризує законослухняність населення. Інновацією Китаю стає система соціального рейтингу, який містить широке коло аспектів поведінки й впливає на доступ громадян до різних послуг і працевлаштування.

***Таблиця* 1.10. Показники людського капіталу Китаю, ЄС, США та світу**

Показник, рік	**Китай**	**ЄС**	**США**	**Світ**
Населення, млн осіб, 2020	1411	448	329	7762
Робоча сила, млн осіб, 2020	776	214	165	3391
Частка людей похилого віку (65+), % населення, 2020	12,0	20,8	16,6	9,3
Частка людей працездатного віку (15–64), % населення, 2020	70,3	64,1	65,0	65,2
Умисні вбивства на 100000 населення, 2018	0,5	0,9 (Німеччина)	5,0	––

Джерело: WDI (за різні роки).

9. *Регулювання*. Привабливість гіперконкурентоспроможної регульованої економічної моделі Китаю базується на стабільно високому економічному зростанні. Фінансування розвитку відбувається значною мірою через державні фінансові установи. Водночас система управління у країні змогла гнучко адаптуватися до сучасних тенденцій розвитку світової економіки, уникаючи надмірного консерватизму у стратегії економічного розвитку.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет. Версія не для друку

2020 р. Китай (материковий) мав високий рейтинг легкості ведення бізнесу серед 190 країн – 31-ше місце. Він нижчий за рейтинг інших економік-гігантів: у США 6-те місце, в ЄС рейтинг різниться від Данії (4-те) до Болгарії (61-ше), а в найбільшій його економіці, Німеччині, 22-ге. Але материковий Китай швидко піднявся з 89-го місця (2010). Країна 2020 р. посіла 12-те місце з підключення до електроенергії та 5-те із забезпечення виконання контрактів. До того ж на регіональному рівні спеціальний адміністративний регіон Гонконг випереджає США та ЄС, а за дозволами на будівництво всі країни світу (World Bank Doing Business).

Посилюється роль Китаю у глобальному управлінні. Проводиться курс на економічну співпрацю з різними країнами. Новітньою ініціативою став "Пояс і Шлях", який консолідує інтереси країн-транзитерів з інтересами Китаю.

10. *Міста глобального значення*. Пекін і Гонконг посіли 5-те і 6-те місця в рейтингу глобальних міст після Нью-Йорка, Лондона, Парижа і Токіо, а Шанхай – 12-те. Пекін різко піднявся з 9-го місця 2019 р. [AT Kearney, Inc., 2020].

11. *М'яка економічна сила*. Вона характеризує привабливість, справедливість, успіх і популярність економічної системи й політики країни у свідомості власної та іноземної громадськості й осіб, що ухвалюють рішення. Її можна характеризувати за різними показниками.

Згідно із прямими опитуваннями громадськості у Pew Research Center (2020) Китай посідає друге місце після США за часткою людей, які називають його економічним лідером світу. Найбільша частка таких респондентів 2019 р. була в Німеччині (53 %), Австралії (51 %) і Нідерландах (49 %). Найбільший відсоток респондентів, які позитивно ставляться до Китаю в Росії (71 %), Нігерії (70 %), Лівані (68 %). В Україні більшість населення (57 %) ставляться позитивно, решта нейтрально (29 %) або негативно (14 %). Згідно з останніми опублікованими даними за 2016 р. у самому Китаї 87 % населення сприймали внутрішню економічну ситуацію, як добру і лише 11 %, як погану. Це був найкращий результат у вибірці з 19 країн світу. Для порівняння 2019 р. позитивну відповідь дали 60 % населення США, 79 % Німеччині, 37 % Франції. 2016 р. в Китаї 86 % респондентів вважали, що країна рухається у правильному напрямі в економічній площині.

Індекс доброї країни [Anholt, 2020] характеризує вклад країн у добробут усього людства і планети за межами своїх кордонів на основі об'єктивних, але відносних (не абсолютних) показників (тому часто на перших місцях стоять далеко не найбільші за величиною країни). Китай входить до верхньої третини країн за двома компонентами індексу: планета і клімат, здоров'я і добробут. Він

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

має також високі позиції за окремими підкритеріями: патенти, дотримання міжнародних норм у сфері охорони здоров'я та екології, експорт продукції культурнокреативного сектору.

Ще одним об'єктивним індикатором м'якої сили можна вважати кількість міжнародних туристів, що в'їжджають у країну (принаймні до пандемії COVID-19), які становили 2019 р. в Китаї 163 млн осіб, США 166 млн, в ЄС 966 млн, хоча в останньому йдеться переважно про подорожі всередині ЄС (WDI). Згідно з Bloom Consulting у туристичному рейтингу материковий Китай посів 7-ме місце (поліпшення на дві позиції), а Гонконг 4-те після США, Таїланду, Іспанії [Bloom Consulting, 2017–2018].

Серед інфометричних методів можна назвати рейтинг Bloom Consulting, який ураховує кількість запитів користувачів інтернету щодо країн. У категорії інвестиції 2017 р. Китай посів 1-ше місце, експорт – 2-ге [Bloom Consulting, 2017].

Brand Finance оцінює вартість національного бренда Китаю у 19,9 трлн дол (2-ге місце у світі серед країн), США – 24,8 трлн дол, Німеччини – у 4,4 трлн дол [Brand Finance, 2021]. Останній подає рейтинги також корпоративних брендів. Хоча потужні корпоративні бренди Китаю сформувалися відносно нещодавно, у низці галузей вони входять у перші десятки (табл. 1.11).

У деяких випадках Китай розглядається як альтернативний центр сили, що стримує глобальне домінування, яке існувало б за монополярної системи. М'якій силі Китаю додала демонстрація успіхів високої конкурентоспроможної економічної моделі, яка впоралася з викликами економічних криз 2008–2009 рр. і 2020 р. Наприклад, в ЄС передостання криза мала не тільки наслідки економічного характеру, а й породила хвилю євроскептицизму серед частини її громадян. Китай перший зіштовхнувся з пандемією COVID-19, але перший і вийшов із кризи вже в другому кварталі 2020 р., відновивши економічне зростання.

Нами було проведено дослідження факторів локальної м'якої сили центрів економічної сили за даними 2013 р. за вибіркою 43 країн [Чугаєв, 2018]. До уваги бралася частка позитивних відповідей респондентів певної країни на запитання про ставлення до відповідного центру. Дослідження показало, що інвестиційні зв'язки з Китаєм пов'язують із кращим ставленням до нього у країні, що приймає китайські інвестиції. Водночас зв'язок нелінійний, тобто логарифмічна модель дає кращі результати:

$$FavCh = 0{,}899 + 0{,}743\ln(InvCh), \qquad (2)$$

де $FavCh$ – ставлення до Китаю, $InvC$h – інвестиції з Китаю. Коефіцієнт детермінації моделі 0,4 статистично значущий ($p = 0{,}0001$).

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

***Таблиця* 1.11. Рейтинги корпоративних брендів Китаю у світі за 2021 рік**

Галузь	**Компанії,** місця у галузевих рейтингах
Продукти харчування	Yili (1), Mengniu (8)
Алкогольні напої	Moutai (1), Wuliangye (2), Yanghe (3), Luzhou Liaojiao (4), Gujing Gong Jiu (5)
Видобуток і металургія	Baowu (7), CITIC Pacific Mining (9), China Shenhua (10)
Нафта і газ	PetroChina (3), Sinopec (4)
Телекомунікаційне обладнання	Huawei (1), ZTE (4),
Телекомунікації	China Mobile (4)
Медіасервіс	WeChat (3), Tencent (4), TikTok/Douyin (8)
Будівництво	CSCEC (1), CRCC (6), CRECG (7), Power China (8)
Нерухомість	Evergrande (1), Country Garden (2), Vanke (3) та інші компанії з 4-го по 18-е місця
Банки	ICBC (1), China Construction Bank (2), Agricultural Bank of China (3), Bank of China (4)
Біржі	HKEX (2)
Страхування	Ping An (1), China Life (2), CPIC (5), AIA (6)
Роздрібна торгівля	Taobao (3), Tmall (5), Alibaba.com (6)
Авіаперевезення	Air China (6), China Southern (7), China Eastern (8)
Готелі	Shangri-La (6)
Дозвілля й туризм	Trip.com Group (2), China International Travel (4)
Комунальні послуги	State Grid (1)

Джерело: [Brand Finance, 2022].

Непостійний склад вибірки в різні роки ускладнює з'ясування наявності прямого чи зворотного впливу. Тому інтерпретація може бути подвійною. Формування сфери м'якого впливу Китаю потребує експорту китайського капіталу. Зокрема, найсильніший ефект для іміджу Китаю досягається у процесі збільшення інвестицій у країнах, де їх мало. Досягаючи певного рівня насиченості інвестиціями з Китаю, подальше їхнє нарощення дає мінімальний позитивний ефект. Альтернативна інтерпретація: інвестиції з Китаю йдуть туди, де ставлення до нього найкраще.

Подібного явного ефекту двосторонніх торговельних зв'язків не виявлено, тобто Китай приблизно однаково торгував з різними країнами (незалежно від ставлення до нього) або імідж Китаю у країні слабо залежить від інтенсивності торговельних зв'язків із ним. Розрахунки також підтвердили, що ставлення до Китаю також краще там, де люди вважають, що Китай діє в інтересах їхньої країни.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

1.4. ВИКЛИКИ, ЯКІ ПОСТАЮТЬ ПЕРЕД КИТАЄМ

1. *Доходи і національне багатство на душу населення*. Якщо порівняти з іншими економіками-гігантами, то Китай має нижчий рівень доходів на душу населення, хоча за останні десятиліття він активно зменшує відставання за цим критерієм. Те ж саме стосується індексу людського розвитку. Материковий Китай посідає 85-те місце. Водночас спеціальний адміністративний регіон Гонконг стоїть на 4-му місці, а серед країн ЄС вище тільки Ірландія. Китай все-таки поступається США та ЄС у 2–7 разів за різними складниками національного багатства на душу населення (табл. 1.12), а також за абсолютною вартістю виробленого капіталу (див. табл. 1.5).

***Таблиця* 1.12. Показники рівня розвитку й національного багатства на душу населення Китаю, ЄС, США**

Показник, рік	**Китай**	**ЄС**	**США**
ВВП на душу населення, тис. дол, 2021 (за методом ПКС)	19,1	48,3	69,4
Рейтинг за індексом людського розвитку, місце, 2020	85 (материковий), 4 (Гонконг)	2(Ірландія), 6 (ФРН), 7 (Швеція), 49 (Румунія), 56 (Болгарія)	17
Сукупне національне багатство на душу населення, тис дол, 2018	174	405	872
Природний капітал на душу населення, тис. дол, 2018	6,9	9,8	17,3
Вироблений капітал на душу населення, тис. дол, 2018	38	163	264
Людський капітал на душу населення, тис. дол, 2018	128	236	621

Джерела: WEO; World Bank Wealth Accounts (за різні роки); United Nations Development Programme, 2020.

2. *Екологічні та енергетичні*. Кількісно в Китаї 2018 р. вже були найвищі викиди парникових газів (більші, ніж у США та ЄС разом) – 10,3 млрд т або 30 % від загальносвітової величини. А на душу населення (7,4 т) вони були майже на рівні ЄС (6,4) і помітно нижчі, ніж у США (15,2) та Росії (11,1) (WDI). Енергоінтенсивність ВВП 2017 р. була вищою (більше 0,12 т нафтового еквівалента на 1000 дол), ніж у США (майже 0,11) і ЄС (майже 0,08) [Eurostat, 2020].

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

3. *Зовнішньоторговельні*. У міру набуття статусу економіки-гіганта експортноорієнтована стратегія починає втрачати актуальність. Також Китай непропорційно менше експортує послуг (є третім найбільшим експортером із часткою 5,6 % від світового показника), особливо фінансових (0,8 %) (UNCTADStat). Він має за цими показниками негативний торговельний баланс. Утім загальний торговельний баланс є позитивним.

4. *Фінансові*. Як і більшість країн світу Китай зіштовхнувся із проблемою надмірного дефіциту державного бюджету внаслідок пандемії COVID-19, проте у країні за цим критерієм ситуація краща, ніж у США. Китай, як і ЄС, явно відстає від США за ринковою капіталізацією компаній, але це пояснюється значною мірою різницею в моделях фінансування компаній у цих економіках. Женьміньбі як міжнародна валюта поступається не тільки долару та євро, а й деяким іншим. Наприклад, у женьміньбі деноміновані 2,5 % валютних резервів країн світу, у доларах 55 %, євро 19 %, японських єнах 5,4 %, фунтах стерлінгів 4,5%, але частка женьміньбі зростає. Непропорційно менша частка Китаю у голосах в МВФ (табл. 1.13).

***Таблиця* 1.13. Валютно-фінансові показники Китаю, ЄС, США та світу**

Показник, рік	**Китай**	**ЄС**	**США**	**Світ**
Баланс державного бюджету, % ВВП, 2021	–7,5	–7,2	–10,8	
Ринкова капіталізація компаній у лістингу, трлн дол, 2020	12,2	2,3 (Німеччина)	40,7	93,7
Валютні резерви країн світу, валюта деномінації, млрд дол, III кв. 2021	319 (женьміньбі)	2452 (євро)	7081 (долар)	12827
Частка голосів у МВФ, %	6,1	5,3 (Німеччина)	16,5	100

Джерела: WEO; WDI; IMF Currency Composition of Official Foreign Exchange Reserves (COFER) (за різні роки); IMF (2022).

5. *Науково-технічні*. Незважаючи на успіхи в науково-технічній сфері, Китай помітно поступається за іноземними доходами від реалізації прав на інтелектуальну власність не тільки США і ЄС, а й Японії (43 млрд дол), Швейцарії (23 млрд дол), Великої Британії (22 млрд дол). На Китай припадає тільки 2,2 % загальносвітового показника (див. табл. 1.9). Проте варто зазначити, що з 2010 до

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет. Версія не для друку

2020 р. такі доходи зросли в 10 разів, а у світі – тільки на 63 %, в ЄС на 106 %, у США на 20 % (WDI і розрахунки авторів).

6. *Демографічні та освітні*. Китай має нижчу тривалість життя, але за останні 19 років вона збільшилася на 5,5 років (в ЄС – на 4, у США – на 2,2). Як порівняти з багатьма країнами, що розвиваються, то Китай має суттєво нижчу народжуваність, зокрема й з Індією (17,6), яка є другою країною у світі за кількістю населення (1380 млн) і, як очікується, стане першим демографічним гігантом у майбутньому. Утім народжуваність є досить типовою для розвинених економік, як-от США та ЄС. Є певне відставання від інших глобальних центрів економічної сили за показниками освіти населення, але ситуація динамічно змінюється, адже, наприклад, за останнє десятиліття кількість людей відповідного віку, що зараховані до третього ступеня освіти, більш ніж подвоїлась (табл. 1.14).

***Таблиця* 1.14. Демографічні та освітні показники Китаю, ЄС, США та світу**

Показник, рік	**Китай**	**ЄС**	**США**	**Світ**
Очікувана тривалість життя, років, 2000	71,4	77,1	76,6	67,5
Очікувана тривалість життя, років, 2019	76,9	81,1	78,8	72,7
Народжуваність на 1000 осіб, 2019	10,5	9,3	11,4	17,9
Тривалість обов'язкового навчання, років, 2020	9	10	12	10
Зарахування до третього рівня освіти, %, 2010	24	65		29
Зарахування до третього рівня освіти, %, 2020	58	73	88 (2019)	40

Джерело: WDI (за різні роки).

7. *Регуляторні*. Основні складності в рейтингу легкості ведення бізнесу пов'язані з податковою системою. За цим критерієм Китай посідає 105-те місце (World Bank Doing business). Рейтинг світових індикаторів управління також ставить нижчі позиції Китаю, як порівняти з, наприклад, Німеччиною і США за низкою критеріїв, зокрема й контролем корупції (World Bank Worldwide Governance Indicators).

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
Версія не для друку

8. *Іміджеві*. Зворотним боком великої економіки, що динамічно розвивається, є формування іміджу потужного конкурента, що може викликати занепокоєння у традиційних центрів сили й верств населення, що економічно залежать від виробництва, яке напряму конкурує з китайськими товарами.

Нами було проведено дослідження м'якої економічної сили країн світу [Чугаєв, 2018]. Було побудовано вебометричний індекс на основі абсолютної кількості позитивної інформації та її співвідношення з негативною інформацією станом на кінець 2015 р. Ідеться про інформацію в інтернеті щодо економіки країни на основі кількісного аналізу результатів спеціально сконструйованих пошукових запитів у Google. Розрахунки показали, що на Китай припадає 5–6 % м'якої економічної сили країн світу, як порівняти з майже 40 %, що припадають сумарно на ЄС і США. Утім у дослідженні проаналізовано лише англомовний сегмент інтернету. Водночас Китай має потужний китаємовний сегмент, але він спрямований переважно на власних громадян, проте англомовний сегмент найінтернаціоналізованіший у світі. До речі, за абсолютною кількістю як позитивних, так і негативних повідомлень за країнами в аналізованій вибірці Китай (320 і 297) був на 2-му місці після США (767 і 609).

За Kunst у рейтингу країн походження товарів Китай посідав передостаннє місце серед 50 країн (лідирувала Німеччина) [Kunst, 2019]. У рейтингу Future Brands (2015) країн походження товарів Китай посів 9-те місце серед 20 країн (у лідерах – США). Однак у галузі електроніки Китай посів 5-те місце (після Японії, США, Німеччини та Республіки Корея).

У низці галузей зберігається домінування західних корпоративних брендів (іноді навіть у галузях, де Китай є провідним експортером): громадське харчування, тютюнові вироби, безалкогольні напої, одяг, хімічна продукція, шини, косметика, фармацевтична продукція, медичне обладнання, автомобілі, аерокосмічна промисловість і ВПК, ІТ-послуги, логістика й навіть іграшки [Brand Finance, 2022].

1.5. ПОДАЛЬШІ ПЕРСПЕКТИВИ

Основними засобами збільшення економічної сили Китаю у майбутньому можуть бути:

- збереження випереджальних темпів економічного зростання, як порівняти з іншими глобальними центрами економічної сили;
- уникнення ситуацій надмірної конфронтації між центрами сили, здатної призвести до несподіваних наслідків і порушення статусу-кво щодо швидких темпів економічного зростання;

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

- інтеграційні ініціативи й розвиток економічних зв'язків з іншими країнами для прив'язування до себе їхніх економічних інтересів;
- подальша популяризація національного і корпоративних брендів Китаю завдяки поліпшенню якості життя людей і якості товарів і послуг;
- ініціативність в очоленні новітніх трендів в економічному житті на глобальному рівні (діджиталізація, екологізація тощо).

ДЖЕРЕЛА

A.T. Kearney, Inc. (2020). *Global cities index* https://www.kearney.com /global-cities/2020

Angang, H., & Honghua, M. (2002). The rising of modern China: Comprehensive national power and grand strategy. *Strategy & Management*, 3, 1–36. https://catalog.ihsn.org/index.php/citations/62782

Anholt, S. (2021). *The Good country index*. Version.1.5. https://www.goodcountry.org/

Bloom Consulting (2017). The digital country index'17. http://www.digitalcountryindex.com

Bloom Consulting (2017/2018). *Country brand ranking. Tourism edition 2017-2018*. https://www.bloom-consulting.com/pdf/rankings/Bloom_Consulting_ Country_Brand_Ranking_Tourism.pdf

Boillot, J. J. (2009, September 14–15). *Economic balance of powers after the crisis. Global perspectives for 2025 East Asia and European visions* [Conference presentation abstract]. Conference on International Cooperation in Times of Global Crisis: Views from G20 Countries, CEPII – ICRIER – Bruegel, New Delhi, India. http://icrier.org/pdf/pptBoillotconference.pdf

Brand Finance (2021). *Nation brands 2021 ranking*.https://brandirectory.com/rankings/nation-brands/table

Brand Finance (2022). *Global rankings. Brand rankings by sector and country.* https://brandirectory.com/rankings

Cooper, A. F., Antkiewicz A., & Shaw T. M. (2007). Lessons from / for BRICSAM about South-North relations at the start of the 21st century: Economic size trumps all else? *International Studies Review*, 9, 673–689. http://www.maihold.org/mediapool/113/1132142/data/Cooper.pdf

Cronin, P. M. (Ed.). (2009). *Global strategic assessment 2009: America's security role in a changing world*. Institute for National Strategic Studies, National Defense University Press.

Dani Á., & Tõrös Á. (2011). China's sovereign wealth funds: a path to sustained development? *Public Finance Quarterly, State Audit Office of Hungary*, 56(2), 241–256. https://www.asz.hu/storage/files/files/public-finance-quarterly-articles/2011/a_241_256_dani_toros.pdf

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

European Commission (2016). *Strategic plan 2016-2020*. DG Trade. https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/august/tradoc_154919.pdf

Eurostat (2020). *The EU in the world. 2020 edition*. https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/10934584/KS-EX-20-001-EN-N.pdf/8ac3b640-0c7e-65e2-9f79-d03f00169e17?t=1590936683000

Fontanel, J. (2020). *La Chine face à la puissance des Etats-Unis, le conflit du leadership mondial, Pax Economica* (Working paper No. hal-02900373). HAL. https://hal.univ-grenoble-alpes.fr/hal-02900373/document

FutureBrand (2015). *Made in. The value of country of origin for future brands.* https://carlobattisti.files.wordpress.com/2015/06/made_in_final_hr.pdf

Höhn, K. H. (2011). *Geopolitics and the measurement of national power* [Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Fakultät Wirtschafts- und Sozialwissenschaften, Fachbereich Sozialwissenschaften der Universität Hamburg]. SUB Hamburg. https://ediss.sub.uni-hamburg.de/handle/ediss/5238

Holslag, J. (2016). Geoeconomics in a globalized world: the Case of China's Export Policy. *Asia Europe Journal June*, 14(2), 173–184. https://link.springer.com/article/10.1007/s10308-015-0441-y

IMF (2022, January 3). *IMF Members' quotas and voting power, and IMF Board of Governors*. https://www.imf.org/en/About/executive-board/members-quotas

Kappel, R. (2010). *On the economics of regional powers: comparing China, India, Brazil, and South Africa* (Working paper No. 145). GIGA German Institute of Global and Area Studies. https://www.econstor.eu/bitstream/10419/47752/1/646287575.pdf

Kunst, A. (2019). *Made-in country index: country ranking 2017*. Statista. https://www.statista.com/statistics/677973/made-in-country-index-country-ranking/

Kurečić, P., & Bandov, G. (2011). The contemporary role and the perspectives of BRIC states in the world order. *Electronic Journal of Political Studies Science*, 2(2), 13–32. https://bib.irb.hr/datoteka/565021.The_Contemporary_Role_and_Perspectives_of_the_BRIC_States_in_the_World-Order.pdf

Maddison, A. (2007). *Contours of the world economy, 1–2030 AD. Essays in macro-economic history*. Oxford University Press.

Pew Research Center (2013). *America's global image remains more positive than China's. But many see China becoming world's leading power*. https://www.pewresearch.org/global/2013/07/18/americas-global-image-remains-more-positive-than-chinas/

Pew Research Center (2020, March). *Global Indicators Database*. https://www.pewresearch.org/global/database/

Pillsbury, M. (2000). *China debates the future security environment*. National Defense University Press. http://fas.org/nuke/guide/china/doctrine/pills2/part08.htm

Shambaugh, D. (2013). *China goes global: the partial power*. Oxford University Press.

Видавничо-поліграфічний центр Київського університету Версія не для друку

Shepotylo O., & Tarr, D. G. (2012). *Impact of WTO accession and the customs union on the bound and applied tariff rates of the Russian Federation* (Policy Research Working Paper No. 6161). The World Bank Development Research Group, Trade and Integration Team & Europe and Central Asia Region Poverty Reduction and Economic Management Unit. https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/12001/WPS6161.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Shuofeng, H. (1992). *Zonghe guoli lun (On comprehensive national power)*. Zhongguo shehui kexue chubanshe.

Songfen, W. (Ed.). (1996). *Shijie zhuyao guojia zonghe guoli bijiao yanjiu (Comparative studies of the comprehensive national power of the world's major nations)*. Hunan chubanshe.

Stokes, B. (2013). *What Japanese and Americans think about each other*. Pew Research Center. http://www.pewglobal.org/2013/03/20/what-japanese-and-americans-think-about-each-other/

Subramanian, A. (2011). *Eclipse: living in a shadow of China's economic dominance*. Peterson Institute for International Economics.

Subramanian, A., & Kessler M. (2013). *The renminbi bloc is here: Asia down, rest of the world to go?* (Working Paper No. WP 12-19). Peterson Institute for International Economics. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2298011

Topliceanu, Ș. C. (2018). The dimensions of power: a comparative analysis of the United States and China. *Ovidius University Annals, Economic Sciences Series*, 18(2), 75–80. https://stec.univ-ovidius.ro/html/anale/RO/wp-content/uploads/2019/02/13.pdf

Twarowska, K. (2017). The configuration of the world's economic powers and its influence on currency stability in global dimension in 2000-2016. *Economy & Business Journal, International Scientific Publications*, 11(1), 126–147. https://www.scientific-publications.net/get/1000025/1503417732369369.pdf

United Nations (2020). 2020 *Energy statistics pocketbook*. Department of Economic and Social Affairs, Statistics Division. https://unstats.un.org /unsd/energystats/pubs/documents/2020pb-web.pdf

United Nations Development Programme (2020). *2020 Human Development Index Ranking*. http://hdr.undp.org/en/content/latest-human-development-index-ranking

Whitney, C. B., & Shambaugh, D. (2009). *Soft power in Asia: results of a 2008 multinational survey of public opinion*. The Chicago Council on Global Affairs. https://www.brookings.edu/wp-content /uploads/2012/04/0617_east_asia_report.pdf

Yakunin, V. (2017). *The tiger and the dragon: how the rise of new powers shapes the globe*. DOC Research Institute. https://doc-research.org/2017/12/the-tiger-and-the-dragon-how-the-rise-of-new-powers-shapes-the-globe/

Yilmaz, B. (2019). *To where is China running? Challenges and perceptions after 40 years of Chinese reforms, transformation, and integration into the world economy* (Working Papers No. 1908). Koç University-TUSIAD Economic Research Forum. https://eaf.ku.edu.tr/sites/eaf.ku.edu.tr/files /erf_wp_1908.pdf

Видавничо-поліграфічний центр Київського університету ім. Б. Грінченка

Yu, H., & Wang, Y. (1989a). "综合国力测度评价" (Evaluation of Comprehensive National Strength Measure). *Technology Progress and Policy*, 6 (5), 51–55. http://www.cnki.com.cn/Article/CJFDTotal- KJJB198905025.htm

Yu, H., & Wang, Y. (1989b). "综合国力测度评价" (Evaluation of Comprehensive National Strength Measure). *Technology Science of Science and Management of Science & Technology*, 10 (10), 21–28. http://www.cn ki.com.cn /Article/CJFDTotal-KXXG198910006.htm

Zhongguo Shehui Kexue (Social Sciences in China), 2012, No. 7: 47–67

Вишневська, І. (2009). Стратегія стримування та залучення Китаю в зовнішній політиці США. *Китайська цивілізація: традиції та сучасність*. С. 20–27. https://sinologist.com.ua/wp-content/uploads/2016/02 Вишневська.pdf

Курнишова, Ю. В. (2007). Фактор суперництва в інтеграційних процесах Азії. *Стратегічні пріоритети*, 1(2), 181–186. https://www.libr.dp.ua/text/sp2007_1_23.pdf

Мерніков, Г. І., & Шевцов, А. І. (2007). *Україна в постіндустріальному світі. Реалії та перспективи*: монографія. Національний інститут стратегічних досліджень. http://dfni.dp.ua/docs/polmil/ukr_post_industry.pdf

Най, Дж. (2010). Будущее американской власти. Доминирование и упадок в перспективе. *Россия в глобальной политике*, 8(6), 30–43. https://globalaffairs.ru/issues/2010/6/

Най, Дж. С. (2014). Сомнительная экономическая мощь Китая. *Логос-Пресс. Экономическое обозрение*, 42. URL: http://p.logos.press.md/node/40481

Соколов, С. Н. (2013, ноябрь 25–27). Современные внешнеторговые сферы влияния стран мира. Анализ тенденций и перспектив развития экономики, управления и права: мат. II междунар. науч.-практ. конф. / *Аспект*, 22, 7–14.

Чугаєв, О. А. (2018). *Економічна сила країни у глобальному господарстві* : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.02 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка http://scc.univ.kiev.ua/upload/iblock-/4a3/dis_Chugaiev O. A.pdf

Ялі, М. Х. (2011). Китай після кризи: новий полюс чи центр сили? *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, 103 (1), 126–133. http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/download/618/57

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

РОЗДІЛ

2 ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ КИТАЮ: з 1949 і ДОТЕПЕР

До другого десятиліття XXI ст. Китай повернувся до стану держави економічної могутності за світовим стандартом, якого він втратив за останні два–три століття. Сьогодні він є найбільшою державою-виробником, найбільшою економікою-експортером і національною економічною системою з найбільшим ВВП у світі за розрахунком на основі ПКС. Це приблизно 70 років із часу комуністичної революції 1949 р., яка припала на нижчу точку тисячолітнього циклу китайської економіки.

Можна стверджувати, що щорічні темпи економічного зростання, після того, як Китай здійснив ринкову економічну реформу і політику відкритих дверей, були вищими, і отже, великий економічний динамізм китайської економіки, свідками якого ми є в останні десятиліття, може бути скоріше результатом таких інституційних змін, починаючи з 1979 р. Хоча було б важко точно порівняти темпи економічного зростання до та після реформи лібералізації ринку, оскільки використовувалися різні й несумісні системи збирання статистичних даних, ці два періоди являють собою різні етапи індустріалізації, які пройшла китайська нація, і кожен етап цілком міг мати неоднакові можливості зростання і різний динамізм. Отже, дореформене "соціалістичне будівництво" Китаю успішно перетворило традиційну дуалістичну економіку, у якій домінували традиційне сільське господарство і протоіндустріалізація, у сучасну індустріальну економіку, яка була здатна розробляти й виробляти ядерну зброю та запускати супутники в космос. Разом із політичною і соціальною стабільністю, розвитком освіти й науково-технічних досліджень економічна інституційна та матеріальна основа дореформеного Китаю забезпечили надійну стартову базу для подальшої економічної лібералізації та розвитку.

Три десятиліття дореформеної індустріалізації в Китаї можна порівняти із двома десятиліттями радянського економічного відновлення та індустріалізації до вторгнення Німеччини 1941 р. Обидві країни

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

досягли успіху в інтенсивній індустріалізації та економічному зростанні, незважаючи на економічні санкції та ізоляцію з боку європейських й американських держав. Китай також пройшов через корейську і в'єтнамську війни, які вичерпали значну частину його обмежених ресурсів. Просте порівняння з реформою економічної лібералізації соціалістичних економік колишнього Радянського Союзу і східноєвропейських народних демократій може продемонструвати важливість економічної та інституційної спадкоємності в успіху Китаю.

Китайський уряд завжди розглядав реформу як нову форму соціалізму китайських особливостей, змішану економічну систему, яка принципово відрізняється від ринкової економіки, створеної різними версіями шокової терапії для колишніх комуністичних країн Європи. Уважніше розглядаючи китайську реформу та її результати, можна побачити продовження багатьох дореформених інституцій і політики аж до сьогодні, створюючи інноваційну гібридизацію економічних практик із багатьох джерел. Оскільки Комуністична партія Китаю (КПК) боролася за свою перемогу в затяжній революції, яка рухалася із сільської місцевості в міста, на відміну від революції в Росії, центром якої були міста, китайці менше зазнали впливу догматизму з боку комуністичної традиції або досвіду розвитку Заходу. Вони продемонстрували більшу гнучкість та інноваційність навчання у процесі державного будівництва та економічного розвитку. Навіть процес реформ у Китаї дотепер ішов за подвійною системою, хоча ці два напрями та їхній взаємозв'язок змінювалися протягом багатьох років.

Упродовж останніх кількох років соціалізм із китайськими особливостями змінився і перетворився на соціалізм із китайськими особливостями *нової ери*, і китайське керівництво закликало націю виплекати нову філософію і нові парадигми розвитку, щоб відповісти на виклики нової ери[1]. Основною причиною має бути той факт, що Китай став однією із найбільших, якщо не найбільшою, економікою світу. Він досяг вищого рівня індустріалізації та економічного зростання. На внутрішньому фронті Китай, імовірно, завершив індустріалізацію, що наздоганяє, і вступив в етап "постназдоганяння"

[1] Основні елементи 14-го п’ятирічного плану можна підсумувати як три "нові концепції", а саме: новий етап розвитку, нова філософія та нова парадигма розвитку (新发展阶段、新发展理念、新发展格局). Ван Ке, посол Китаю в Танзанії, заявив: "Нова стадія розвитку, філософія і парадигма скеровують Китай до нового руху" (17 грудня 2020 р., https://www.mfa.gov.cn/ce/cetz//eng/sgdt/t1840842.htm). Сі Цзіньпін, Президент Китаю і Генеральний секретар КПК, зробив авторитетне пояснення трьох концепцій в 习近平详解中国发展新阶段、新理念、新格局, (*Xinhua Net*, 2021, January 12). Ці концепції стали наріжним каменем нового китайського стратегічного підходу до розвитку.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет. Версія не для друку

(*the post-catch up stage*). На зовнішньому фронті Китай домінує в експортному секторі світової економічної системи. Він досяг цього, витиснувши інші країни-експортери й заволодівши їхніми частками ринку. Будь-яке подальше розширення китайського експорту ще більше порушить світову систему, яка вже і так потерпає від структурних дисбалансів, що спричинені торговельним дефіцитом США і, меншою мірою, Великої Британії. Політично мотивовану торговельну війну, яку США розпочали проти Китаю, можна розглядати як логічну реакцію останньої на виклик подальшої економічної експансії. Інші країни підтримують США, закривши відкритий торговельний режим СОТ і Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ), створений під час економічної та торговельної гегемонії США. Щоб продовжити свій шлях національного відродження (або "китайської мрії" від "американської мрії"), Китай перебуває в умовах вирішального історичного збігу обставин для розроблення і впровадження нової стратегії розвитку і парадигм, які відрізняються від досвіду успіху і невдач інших країн.

Здійснимо спробу надати опис і проаналізувати процес розвитку Китаю за останні 70 років і запропонувати аргументи для пояснення його успіху і викликів, які на нього чекають попереду.

2.1. ДОРЕФОРМЕНИЙ РОЗВИТОК

Комуністична партія Китаю взяла на себе національне економічне управління 1949 р. без будь-якої конкретної стратегії чи програми розвитку. Домінантну політику перед успіхом революції можна підсумувати як "Шлях Єнань" (Yenan Way) [Selden, 1971], але вона стосувалася економіки воєнного часу, яка була в облозі потужних ворогів (японського загарбника та уряду Гоміньдана) і базувалася на селянському сільському господарстві й ремісництві. У перші роки створення нової республіки існувала конкуренція між централізовано спланованою системою північно-східних провінцій, насадженою з Радянського Союзу, і "шанхайською моделлю" місцевого капіталізму, позбавленого іноземної участі [Chan Man Hung, 1982]. Політичну дискусію і конкуренцію можна порівняти з конфліктом між сталінським підходом примусової індустріалізації і колективізації (яка первісно базувалася на стратегії надіндустріалізації Преображенського, що була розроблена лівою опозицією) та новою економічною політикою Бухаріна в Радянському Союзі 1920-х рр. Китайці розв'язали ці суперечки номінально, звільнив-

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

ши політичних лідерів обох шкіл, та дозволивши, щоб конфлікт у цій політиці продовжувався і призводив до послідовного чергування планових реформ і виправлень (контрреформ), що сягають від епохи реформ аж до сьогодні.

У дореформений період відбулось кілька планових реформ, які мали на меті подолати жорсткість і дуалізм системи централізованого планування, встановленої після початку соціалістичної індустріалізації першої п'ятирічки і націоналізації промисловості 1953 р. (а також колективізації в сільському господарстві 1957–1958 рр.). Існували два підходи до децентралізації системи планування: перший – це лібералізація з метою автономного функціонування державних підприємств, а інший – це вертикальна децентралізація в системі планування [Schurmann, 1966]. Останній став домінантним на початку 1960-х рр. Частиною результату стала трансформація китайської економіки в так звану стільникову економіку (the cellularization) на основі адміністративної інтеграції сільського/аграрного господарства та міського/промислового секторів у межах територіальних одиниць [Donnithorne & Cellular, 1972].

Хоча китайський уряд відкрито виступав проти розвитку вільного ринку, самодостатність стільникової економіки Китаю завжди розвивалася разом із збільшенням міжрегіональної торгівлі на всіх рівнях. Хоча це відбувалося з деякими елементами бартерної торгівлі та в межах державного адміністративного управління. Традиційний економічний дуалізм сучасного міського/промислового сектору проти сільського/сільськогосподарського був перетворений на дуалізм квазівійськової системи централізованого планування та ієрархії цивільних стільникових економік, які принаймні частково були інтегровані через торгівлю та обмін. Обидва сектори базувалися на різних засобах примітивного нагромадження, центральний сектор – на значних державних інвестиціях, а місцевий – на політичній мобілізації. Також спостерігався нерівний обмін між двома секторами з перенесенням надлишку з низькоефективного місцевого сектору до високоефективного центрального державного сектору. Протягом дореформених періодів ці два сектори одночасно зростали в синергії досить швидкими темпами, а в 1970-х рр. було закладено всеосяжний економічний фундамент. Китай розпочав економічну реформу та політику відкритих дверей не з економічної кризи й надзвичайного стану, а скоріше в пошуках нової стратегії розвитку, щоб адаптуватися до нових можливостей, наданих різким поворотом зовнішнього середовища Китаю, і скористатися ними [Brødsgaard & Rutten, 2017].

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет. Версія не для друку

Є дві важливі умови, які сприяли досить плавному економічному відновленню та індустріалізації китайської економіки в дореформений період.

По-перше, Китай вийшов зі світового ринку. Спочатку це було наслідком економічних і політичних санкцій США проти нового комуністичного режиму. США вороже ставилися до комунізму загалом, який вони вважали запеклим ворогом капіталізму, і мали намір стримати поширення Китаю та китайського комунізму на інші азіатські країни, що порушило б їхній план встановлення контролю над колоніями європейських колоніальних держав (Англія, Франція, Нідерланди) в Азії. КПК не пішла на компроміс у зовнішній і внутрішній політиці в обмін на економічну допомогу, обіцяну США. Із самого початку вона наполягала на суверенній рівності й самостійності, але також була готова сприяти, якщо можна, зовнішній торгівлі й міжнародній дипломатії (свідченням того були торговельні відносини з Радянським Союзом і Східною Європою, запуск Кантонського ярмарку та активна участь у Русі неприєднання). Вихід із світового ринку був вирішальним фактором, який дозволив Китаю йти власним шляхом до соціалізму (соціалізму в одній країні) та економічного розвитку. Так само, як і високі імпортні бар'єри, встановлені США, Німеччиною та Японією, а також Радянським Союзом на початку їхньої індустріалізації, цей вихід допоміг Китаю уникнути зовнішньоторговельного тиску з боку розвинених країн. Унаслідок цього виходу він не міг отримати великої підтримки від припливу іноземного капіталу, технологій і ресурсів, однак відносна автаркія могла захистити вітчизняну промисловість і створити стимули для імпортозаміщення і всебічного розвитку вітчизняної виробничої системи. Останнє створювало синергію різних галузей через зворотні та прямі зв'язки й обумовлювало їхню скоординовану спільну еволюцію і розвиток.

По-друге, Китай користувався відомими перевагами пізнього наздоганяльного економічного розвитку. Загалом ті, хто пізніше вступають в індустріалізацію, повинні мати можливість учитися на досвіді успіху лідерів. Це особливо важливо у сфері розвитку технологій і корпоративного управління. Ті, хто запізнився, могли копіювати успішні технології, розроблені лідерами, тим самим уникаючи багатьох витрат, пов'язаних із пробами й помилками в експериментах.

Технології є двох типів: продукції та процесів. Обидва типи можуть об'єднатися, щоб дати початок новим галузям і модернізації

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

та трансформації наявних галузей. Технологія процесу може бути втілена і вбудована в машини та обладнання, які могли б легко стати товарами, що продаються на ринку, і призвести до передання технологій і навичок, які необхідні для експлуатації машин й обладнання. Корпоративний менеджмент тісно інтегрується з індустрією нових технологій. Країни, що пізніше вступають в індустріалізацію, могли придбати й навчитися технологіям, навичкам та управлінню нових галузей або модернізації наявних галузей у лідерів, які часто намагалися, але не змогли зупинити експорт/передання таких знань. Чи зможуть такі країни стрибнути і зробити ривок у своїй індустріалізації, залежить від наявності капіталу для придбання необхідних факторів виробництва, включно з технологіями та їхнім втіленням, і наявності достатнього ринку, який обумовлює рентабельне виробництво і відтворення.

Китай у своїй наздоганяльній індустріалізації володіє як капіталом, так і ринком завдяки організаційним мобілізаційним можливостям КПК та величезній кількості населення і великому розміру ринку. Крім того, СРСР забезпечив надійне джерело передання технологій за прийнятною ціною. Радянський приклад наслідування в індустріалізації також був скопійований у дореформеному Китаї через допомогу СРСР в межах механізму п'ятирічного плану в 1950-х рр. [Gerschenkron, 1962]. Кілька сотень промислових проектів, створених за сприяння Радянського Союзу, стали міцною основою сучасної важкої промисловості Китаю та інженером розвитку подальшої індустріалізації.

Проте, як стверджував Gerschenkron, посилаючись на історичний досвід європейських країн, "у кожному випадку індустріалізації імітація еволюції в передових країнах з'являється в поєднанні з різними детермінованими місцевими елементами" [Gerschenkron, 1962]. Китай не був винятком й, імовірно, у цьому був навіть інноваційнішим, ніж Радянський Союз. Імітація і передання технологій виявилися "децентралізованим соціалізмом" проти "централізованого соціалізму" Радянського Союзу та Східної Європи. Отже, Китай у дореформений період пропонував унікальний шлях індустріалізації для країн, що пізніше вступили в цей процес. Середньорічне зростання ВВП на 6,1 % (1952–1978) є хорошим показником успіху китайської спроби [Lin, 2018].

Індустріалізація Китаю завжди мала військову спрямованість. З моменту заснування Народної Республіки США та їхній альянс становили для неї військову загрозу. По-перше, це було

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет імені Бориса Грінченка

підтверджено під час Корейської війни через загрозу ядерного бомбардування Китаю (Д. Макартур розмірковув про використання ядерної зброї). По-друге, у в'єтнамських війнах, де Китай двічі брав участь у боротьбі в'єтнамців за незалежність і об'єднання проти французів і США. Розміщення збройних сил США в Японії, Кореї та підтримка уряду Гоміньдана на Тайвані в межах військового оточення Китаю, на додаток до економічних і політичних санкцій, переконали Китай у постійній загрозі безпеці. У відповідь на це Китаю довелося розбудовувати свою оборонну промисловість на основі важкої промисловості й великого державного сектору із широким спектром галузей, щоб гарантувати промислову самодостатність під час війни. Військова загроза зумовила вибір шляху індустріалізації Китаю, не враховуючи турботи про продуктивність та ефективність, і виключила прагнення до прибутковості, яке часто є основним завданням приватних фірм. Мілітаризація важкої промисловості також сприяла зосередженню уваги на розвитку науки і технологій. Отримане ядерне стримування допомогло запобігти іноземному вторгненню і забезпечити політичну стабільність для довготермінового економічного розвитку і плануванню. Китай також координував усі зусилля щодо військової модернізації.

2.2. ЕКОНОМІЧНА РЕФОРМА ТА ПОЛІТИКА ВІДКРИТИХ ДВЕРЕЙ

Зовнішні відносини Китаю і США, які очолювали "вільний світ", почали змінюватися в 1970-х рр. Кінець сталінської ери в Радянському Союзі спричинив критику китайцями хрущовського ревізіонізму і розпад братерства між двома країнами. СРСР відкликав свою допомогу під час стихійних лих та економічної кризи в Китаї. Відносини загострилися в 1960-х рр. настільки, що призвели до прикордонних конфліктів і можливості превентивного нападу радянської армії на Китай. Останній мав під тиском шукати можливості співпрацювати зі США, щоб протистояти радянській загрозі. США також намагалися знайти засіб вийти з довгої й важкої в'єтнамської війни і хотіли отримати допомогу Китаю, щоб стримати в'єтнамців. Тому обидві країни зблизилися. Результатами цього стали: постійне представництво в Раді Безпеки ООН (1971), історичний візит Президента США Р. Ніксона до Китаю (1972), встанов-

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

лення дипломатичних відносин між Китаєм і Японією (1972), з ЄС (1975) і, зрештою, зі США (1979). Китай більше не був замкнений у режимі холодної війни; йому дозволили розпочати й збільшувати торгівлю та інвестиції із країнами, які були під політичним патронатом США й також із самими США.

Можливості зовнішньої торгівлі та інвестицій заохотили китайців не тільки збільшити торгівлю, але й відновити імпорт технології для модернізації своєї промисловості. Він продовжив наздоганяльну індустріалізацію шляхом імпортозаміщення 1950-х рр. і таким самим методом, покладаючись на іноземні позики, цього разу з Японії та Європи замість Радянського Союзу. Оптимізм, пов'язаний із масовим імпортом, знову повторив шалений промисловий рух кінця 1950-х рр. і призвів до такої самої економічної кризи. Чен Юнь був знову залучений до структурної перебудови, знову запровадивши 1979 р. ринкову реформу початку 1960-х рр. Це було в часи розрядки та перебудови в Радянському Союзі. У Китаї знову виникли політичні дебати щодо характеру поточної реформи яка все більше переміщалася до західного ринкового капіталізму замість гібридної системи дуалізму (збереження державного сектору, але проведення певної лібералізаційної реформи й дозвіл вільного регулювання ринку для місцевого, колективного і приватного секторів), якій надав перевагу Чень Юнь. Імовірно, демонструючи радянський приклад і за переконань й економічних стимулів США та їхніх союзників, Китай під керівництвом Дена здійснив поступове, але неухильне запровадження капіталістичної економічної системи шляхом створення спеціальних економічних зон за моделлю і фінансуванням інвесторів із Гонконгу й поширив інституційні зміни по всій країні. Особливе поєднання комуністичного режиму з капіталістичною економічною системою було проголошено соціалізмом китайського стилю.

Сполучені Штати дозволили реінтеграцію Китаю у світовий ринок (керований США) в інтересах останніх. По-перше, Китай був політичною противагою СРСР, тим самим порушивши тонкий баланс холодної війни. Війна Китаю проти В'єтнаму (який намагався встановити регіональну гегемонію в Індокитаї і дозволив Радянському Союзу створити там військову базу) 1979 р. та підтримка США в підривній кампанії проти прорадянського уряду в Афганістані з 1979 до 1989 р. були прикладами політичної допомоги Китаю США, імовірно, в обмін на зняття економічних санкцій. По-

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

друге, у 1980-х рр. Японія стала серйозним суперником економічної переваги США. Крім торговельних санкцій і вимог реформ інституційної лібералізації, які мали на меті викорінити японську систему, США шукали альтернативну базу виробництва низької вартості, щоб конкурувати з японськими підприємствами та їхніми офшорними виробниками в Азії, і знайшли материковий Китай через Гонконг.

Економічна сцена після Другої світової війни характеризувалася двома макротенденціями: реконструкція Європи за планом Маршалла та консолідація в межах ЄС. В Азії реконструкція і подальший розвиток Японії призвели до регіонального економічного поширення системи "летючих гусей" (модель "летючих гусей"), спираючись на ринок США. Європейська модель була більше спрямована всередину, оскільки США були основним джерелом імпорту, але азіатська модель тяжіла до зовнішнього експорту товарів на ринок США.

2.2.1. Регіональна система "летючих гусей"

Відроджена Японія після війни в Кореї домінувала в розвитку Азії. Вона вперше захопила ринок США, найбільший ринок у світі, завдяки трудомістким експортним товарам. Зі зміною своїх конкурентних переваг у витратах Японія передала ринок США іншим азіатським країнам, куди вона перемістила свої неконкурентні галузі за допомогою багатонаціональних корпорацій. Японські фірми продовжували контролювали експорт на американський ринок і зберегли свою конкурентоспроможність у витратах завдяки між- та внутрішньогалузевим виробничим відносинам зі своїми азіатськими офшорними базами. Під впливом змін вартості робочої сили японська офшорна виробнича база перемістилася спочатку до нових індустріальних країн (НІК), а потім до Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) (Таїланд, Малайзія, Філіппіни та Індонезія) і, нарешті, до Китаю і В'єтнаму. Це стало регіональною економічною системою (що нагадувала зграю "летючих гусей"), очолюваною та фінансованою Японією для ринку США. У цьому процесі гуси, що летіли за вожаком, у регіональній системі повторили роботу японців у пошуках інвестицій та аутсорсингу виробництва. Загальна система залишалася під контролем Японії до часу появи на міжнародній арені Китаю (рис. 2.1).

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет версія не для друку

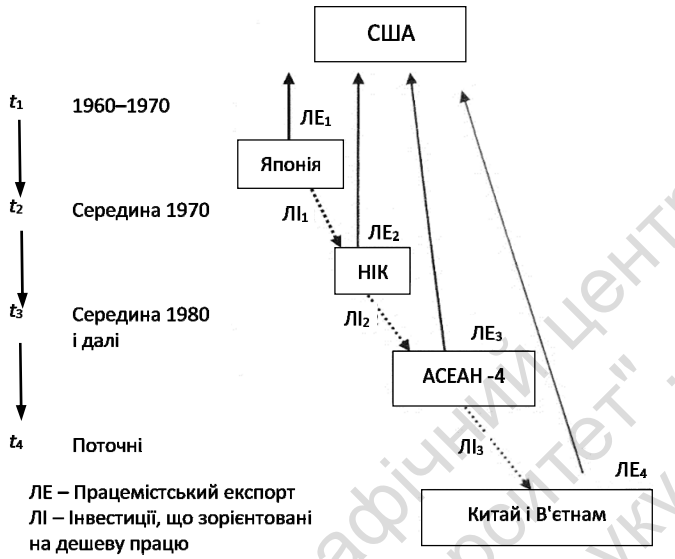

Рис. 2.1. Регіональна система "летючих гусей"

Джерело: [Ozawa, 2009].

Процес офшорингу почався в 1960-х рр. переважно в текстильній і швейній промисловостях й поширився на інші трудомісткі галузі. США були головним, якщо не єдиним на той час, ринком збуту вироблених товарів. Серйозний злам системи "летючих гусей" відбувся, коли американські фірми (імпортери, а згодом і великі роздрібні торговці) почали отримувати споживчі товари безпосередньо з азіатських фірм і перетворювати їх на конкурентів японських фірм. У гонитві за більшими прибутками американські замовлення на закупівлю та оброблення поступово зосереджувалися в руках найконкурентоспроможніших китайських фірм. Виробничими перевагами Китаю (загалом Південного Китаю у провінціях Гуандун і Фуцзянь і, зокрема, у нещодавно створеній спеціальній економічній зоні – Шеньчжень, поруч із Гонконгом) були політична стабільність і режим економічної політики, зорієнтованої на іноземний бізнес в умовах економічної реформи (починаючи з 1980-х рр.). Серед інших важливих переваг – велика кількість дешевої, дисциплінованої і швидкої в навчанні робочої сили (близько 200 млн людей переї-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

хало із сільської місцевості до Гуандуну за короткий проміжок у 20 років з 1980-х рр.), а також легкий доступ до Гонконгу, світового фінансового центру, де іноземні фірми створюють свої закупівельні офіси й торговельних агентів, залучених до міжнародної правової та інституційної системи міста.

Але найважливішим фактором була майже повна міграція промислового переробного виробництва до Шеньчженя, Гуандуну і Фуцзяну. Гонконг уже був великим експортером одягу та інших трудомістких виробничих товарів на ринок США з 1950-х рр., конкуруючи з Японією. Міграція гонконгської виробничої бази як *цілісного блоку* призвела до перетворення регіону Pearl River Delta (включно із Шеньчженем) у світовий виробничий центр. Поєднуючи наявну промислову силу та інституційні переваги Гонконгу з майже необмеженою пропозицією китайської землі й дешевої робочої сили, нова виробнича база змогла витіснити Японію, Корею і Тайвань із ринку трудомістких товарів США (рис. 2.2) [Gereffi, 1994]. Китай був настільки конкурентоспроможним (частково завдяки величезному надлишку робочої сили, переміщеному із сільської місцевості), що зміг стати виробничою базою для найбільш трудомісткого промислового перероблення зі США, Європи та Японії, а також перетворитися на світову фабрику. Ознаки останньої почали слабнути лише в 2010-х рр., коли надлишок робочої сили починає зникати. Поява IT-індустрії і нової міжнародної мережі американських фірм для конкуренції з японцями в 1990-х рр. ґрунтувалася на контрактному виробництві в Китаї. Результатом стало швидке технологічне оновлення китайської обробної промисловості, перестрибування від традиційних трудомістких галузей безпосередньо до передових галузей IT, хоча спочатку це обмежувалося трудомісткими виробничими фазами[2] [Yamashita, 2010].

[2] У галузі електроніки, а потім і IT-індустрії японці здобули перевагу над США завдяки міжнародній виробничій мережі відносно закритої системи із жорстко контрольованими зв'язками між покупцем і постачальником. США відповіли новою системою, що характеризується повною інтеграцією модульності та інтенсивним використанням офшорних контрактних виробників. Система США виникла наприкінці 1980-х і стала популярною в 1990-х рр. здебільшого завдяки великій конкурентоспроможності її офшорних контрактних виробників.

Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». Версія не для друку

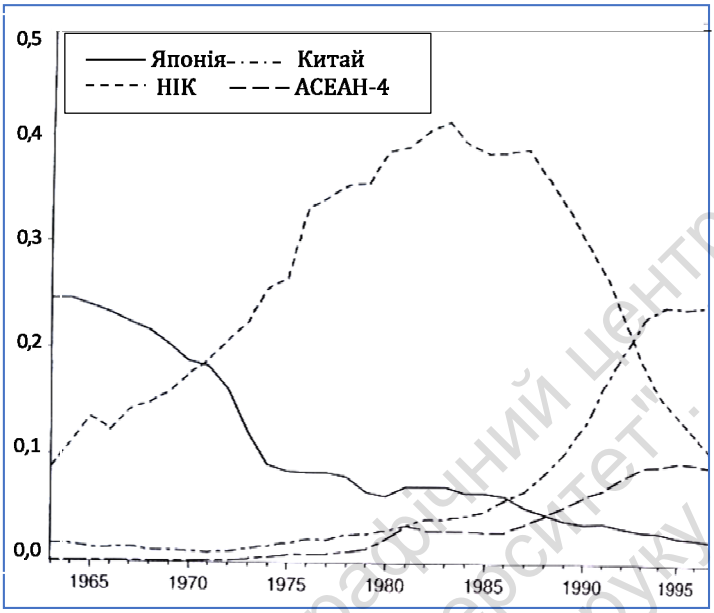

Рис. 2.2. Зміни частки ринку імпорту трудомістких товарів у США за 1965–1995 роки

Джерело: [Ozawa, 2009].

2.2.2. Промислове перероблення та модернізація обробної промисловості

Розвиток пов'язаної з ІТ обробної промисловості у Китаї підтверджує думку Ozawa, що "стратегія розгортання ПІІ може створити абсолютно нову експортну галузь за одну ніч" [Ozawa, 2016]. Це було б можливим, імовірно, лише щодо ПІІ багатонаціональних корпорацій, чи то через операції їхніх офшорних дочірніх компаній, або через використання незалежних підрядників. У світі дедалі більшої фрагментації та модульності виробництва для останніх було б набагато легше налагодити й запустити виробництво за коротший термін і менші інвестиції. У цьому разі багатонаціональні корпорації екстерналізують інвестиційні ризики і передають їх підрядникам. Спочатку комп'ютерна індустрія, а потім телекомунікаційна та інша ІТ-індустрія була створена США в НІК, зокрема на Тайвані, для експорту назад на ринок США. Слідом за текстильною і швейною промисловостями Гонконгу 1980-х рр. тайванська комп'ютерна і телекомунікаційна промисловості масово мігрувала в Гуандун, а в 2000-х рр. це поширилося на внутрішні міста Китаю.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

Міграційний рух створив новий сектор ІТ-індустрії в Китаї, хоча і зосереджений у торгівлі трудомісткими промисловими товарами. Величезна конкурентоспроможність переміщених ІТ-індустрій, так само як раніше переміщених традиційних трудомістких галузей одягу, взуття та інших різноманітних продуктів, змогла витиснути експортні ринкові частки фірм із Японії, Кореї і Тайваню і в такий спосіб зрости від домінування на ринку США до завоювання світового ринку. Американські багатонаціональні корпорації та їхні головні підрядники працюють як великі роздрібні торговці у США, а їхні агенти із закупівель надають китайським промисловим субпідрядникам можливість постійно вдосконалювати технології та виробничі навички.

Поява Китаю як світової фабрики, інтегрованої в міжнародну систему виробництва, що контролюється американськими багатонаціональними компаніями та імпортерами, зламала регіональну систему виробництва на основі очолюваної Японією моделі "летючих гусей". Виробництво в Китаї, поєднане з ринком США й закордонним ринком американських багатонаціональних корпорацій, зросло як завдяки фірмам, так і економікам інших індустріальних країн і НІК. Можливо основним фактором того, що США могли випередити ЄС і Японію за останні три десятиліття, було швидке розширення китайської переробної промисловості. Це також допомагає Китаю швидко долати шлях пізньої наздоганяльної індустріалізації, щоб стати найбільшим промисловим виробником та експортером у світі з найбільшим ВВП.

1950 р. загальний експорт Китаю становив лише 550 млн дол, а 1978 р. – лише 9,8 млд дол США. У цей період Китай страждав від хронічного торговельного дефіциту. Однак економічна реформа і політика відкритих дверей, які почалися в основному з 1980-х рр., підвищили загальний експорт до 1400 млрд дол США 2008 р. із середньорічними темпами зростання 18 %. Співвідношення загального експорту до ВВП 1978 р. становило менше 5 %, а 2006 р. воно зросло до 34,5 %. Економічний успіх Китаю був спричинений експортом, особливо завдяки товарам обробної промисловості (табл. 2.1). Без торгівлі промисловими виробами та її спіловер-ефектів на економіку загалом Китай не мав би шансу досягти нинішнього масштабу економіки й динамізму. Без експортних надходжень і торговельного надлишку, створеного внаслідок промислового перероблення, потреби мати великий фонд нагромадження для наздоганяльної індустріалізації могли б спричинити кризи через хронічний торговельний дефіцит і дисбаланс міжнародних платежів, як це сталося в латиноамериканських країнах, які регресували, а не прогресували

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

у своїй індустріалізації та економічному розвитку після Другої світової війни. У період швидкого розширення торгівлі виробами обробної промисловості її експортні надходження більш ніж компенсували дефіцит торгівлі іншими товарами і зробили значний унесок у зростання ВВП країни (табл. 2.2).

***Таблиця* 2.1. Зростання експорту переробної торгівлі Китаю**

Рік	**Експорт товарів обробної промисловості,** млрд дол	**До загального експорту,** %
1981	1,13	5,13
1986	5,14	16,62
1991	32,43	45,10
1996	84,33	55,83
2001	147,43	55,41
2006	510,33	52,67
2011	835,28	44,00
2016	715,33	34,10
2020	702,48	27,11

Джерело: China Customs statistics (за різні роки).

Існування активних соціальних зв'язків, культурна спорідненість і фізична близькість зробили можливим для добре налагодженого експортного перероблення Гонконгу і Тайваню масово мігрувати на материкову частину Китаю, створивши найбільшу у світі експортну базу переробної промисловості. Її величезні масштаби й конкурентоспроможність не тільки витісняють іноземних конкурентів, але й створюють стійкі переваги та олігопольні позиції, які дозволяють субконтракторам і підрядникам розвивати зв'язки з багатонаціональними компаніями й американськими імпортерами. Перехід від тимчасових і невизначених контрактних відносин до стабільніших надав ресурси й стимули субконтракторам і підрядникам вийти за межі регламентованого режиму оброблення Original Equipment Manufacturing (OEM) і перейти до Original Design Manufacturing (ODM). Це передбачає проєктування та підвищення рівня управління виробництвом, а також координацію, що посилює позицію субконтрактників і підрядників вимагати розумнішої плати за оброблення та збільшення ролі у глобальному ланцюжку створення вартості.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

***Таблиця* 2.2. Внесок профіциту торговельного балансу товарів обробної промисловості до загального сальдо торгівлі Китаю і його питома вага до ВВП**

Рік	Питома вага у загальному профіциті балансу торгівлі, %	Питома вага у ВВП, %
1995	91,9	2,1
1996	180,5	2,6
1997	72,2	3,1
1998	82,5	3,5
1999	127,6	3,4
2000	187,0	3,7
2001	237,0	4,0
2002	189,7	3,9
2003	309,8	1,8
2004	331,1	6,1
2005	139,7	7,1
2006	106,4	6,9
2007	99,4	7,4
2008	99,5	6,5
2009	109,6	5,2
2010	117,8	5,3
2011	236,0	4,9
2012	165,6	4,2
2013	140,3	3,8
2014	99,4	3,4
2015	59,1	2,9
2016	62,2	2,8

Джерело: Chinese State Bureau of Statistics (за різні роки).

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

Такі зрушення було досягнуто здебільшого тайванськими фірмами в ІТ-галузі, але їхній успіх було матеріалізовано на материковому Китаї завдяки їхнім масовим інвестиціям із 1990-х рр. і специфічним китайським факторам праці, інфраструктурі й сприянню державним установам. Перехід від традиційних трудомістких галузей до ІТ-індустрій промислового оброблення в Китаї значною мірою засновано на зусиллях тайванських фірм створити тут найбільшу виробничу базу для ринків США та світу. Тайванці, на відміну від повної міграції переробної промисловості Гонконгу, зберегли науково-дослідні бази на Тайвані й піднялися технологічними сходами, конкуруючи з фірмами США, Кореї та Японії. Інновації і досягнення в технологіях тайванських фірм на Тайвані потім були пере-

несені на вдосконалену технологію виробництва та управління їхніми офшорними переробними заводами материкового Китаю. Це створило чудову синергію у транслокальній системі ланцюга постачань, якій немає рівних у світі. Успіх ODM спонукав фірми перейти до режиму роботи OBM, щоб закінчити промислове перероблення і стати вертикально інтегрованими фірмами, як-от багатонаціональні компанії, і конкурувати з ними.

Проте небагато тайванських фірм є успішними. Натомість успіх був переданий місцевим фірмам у материковому Китаї шляхом перетворення обробних промислових процесів, які контролює іноземна фірма, на власну виробничу організацію, яка інтегрує підрядників у внутрішні ланцюги створення вартості. Не дивно, що багато великих технологічних фірм Китаю виникли в Шеньчжені та інших населених пунктах з довгою історією концентрації контрольованої іноземним капіталом експортної переробної промисловості. Підконтрольна іноземним компаніям структура забезпечила китайським фірмам усі інгредієнти (фактори виробництва, технології, управлінські навички, таланти й працівники, досвід, зв'язки з іноземними ринками) для прямого входження до галузі та їхніх ринків.

За допомогою імпортозаміщення та експорту китайські фірми швидко зросли, щоб очолити модернізацію китайських IT та суміжних галузей. На відміну від інших країн експортна обробна промисловість в Китаї не залишилася анклавами багатонаціональних компаній, ізольованими від внутрішньої економіки й неспроможними підняти технологічні та промислові масштаби внутрішнього сектору. Це було основним джерелом, разом із ПІІ у виробництво, швидкого (у широкому сенсі) передання технологій для модернізації процесу індустріалізації Китаю, хоча завжди існували навмисні заборони (з боку іноземних урядів, особливо США, і багатонаціональних корпорацій під виглядом захисту прав інтелектуальної власності).

Виокремлення джерел імпорту і напрямів експорту китайської промислової переробної торгівлі 2011 р. показує, що Японія, Тайвань, Південна Корея і Південно-Східна Азія переважали в імпорті, маючи 61,6 % загального експорту промислового перероблення, тоді як, якщо врахувати реекспорт через Гонконг, 72,3 % експорту надійшло до США, Європи та Японії [Xioyun, 2019]. Отже, переробне виробництво та торгівля Китаю були частиною Східноазіатської регіональної системи, уперше створеної японцями у 1950-х рр. Але масштаби китайського перероблення замінили по-

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет імені Бориса Грінченка

передню модель "летючих гусей", що була започаткована і керована японцями. Навіть китайська торгівля товарами обробної промисловості все ще жорстко контролювалася багатонаціональними компаніями, але провідні позиції японських фірм були заміщені переважно американськими фірмами (табл. 2.3).

***Таблиця* 2.3. Структура торгівлі товарами обробної промисловості Китаю за 1995, 2008, 2016 рік**

Підприємства, фірми	**Експорт**		**Імпорт**	
	Вартість, млрд дол	Питома вага, %	Вартість, млрд дол	Питома вага, %
1995	73,71	100	58,5	100
Державні підприємства		41,9		35,5
Іноземні фірми		56,8		63,3
Приватні фірми		0		0,05
2008	675,11	100	378,37	100
Державні підприємства		9,0		9,6
Іноземні фірми		84,7		84,1
Приватні фірми		4,6		4,5
2016	715,33	100	396,43	100
Державні підприємства		6,2		8,5
Іноземні фірми		83,0		81,0
Приватні фірми		10,0		10,2

Джерело: [Xioyun, 2019].

Цікавим моментом є те, що державні підприємства в Китаї протягом тривалого часу були основною неіноземною силою у промисловій переробній діяльності. Це свідчить про активну державну підтримку обробної промисловості не лише у сферах політики й заходів щодо її сприяння, а й із безпосереднім залученням державних підприємств, які перебувають під міністерським управлінням держави. Його можна розглядати як частину ринкової реформи державного промислового сектору. Замість приватизації державним підприємствам було дозволено брати участь у ділових угодах з іноземними приватними фірмами і, у такий спосіб, отримувати переваги трансферту технологій і навичок, а також досвід операцій на світових ринках. Поступовий вихід державних підприємств із промислового перероблення в пізніші періоди може свід-

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет. Версія не для друку

чити про те, що вони перестали покладатися на іноземні фірми у сфері технологій, управлінських навичок, дизайну і ринку.

Здебільшого китайські фірми, робітники й уряд одержують меншу частку доходів, отриманих від промислового перероблення. Основна частина прибутку надходить до іноземних багатонаціональних корпорацій, які домінують у системі управління ланцюгом створення вартості продукту. Боротьба за перехід від OEM до ODM полягає у кращому перерозподілі прибутків від багатонаціональних компаній до місцевих фірм, але здебільшого вона рідко коли була успішною. Багатонаціональні компанії могли легко переносити замовлення на оброблення від однієї фірми до іншої, з одного населеного пункту в інший і з однієї країни в іншу. Місцеві переваги та інша конкурентоспроможність Китаю, на додаток до його величезних масштабів, стримували місцеве переміщення промислового перероблення, але вони не можуть допомогти Китаю зберегти більшу частку експортних надходжень від нього.

Оскільки китайська держава володіє сукупними абсолютними політичними ресурсами (включно з капіталом) та економічною силою свого державного промислового сектору, то було б цілком логічно, щоб після десятиліть промислового перероблення вона стала впевненою у здійсненні й просуванні ODM китайськими фірмами. Це свідчить про зниження частки промислового перероблення в загальному експорті Китаю з понад 50 % упродовж двох десятиліть після 1995 р. до нижче 50 % після 2007 р. і до менше ніж 40 % після 2013 р. Китайський уряд перестав заохочувати експортне промислове перероблення та надає перевагу зростанню загальної торгівлі й експорту OBM (виробництво під власними брендами Китаю).

Внесок промислового перероблення та іноземних фірм у цьому процесі був вирішальним у піднесенні Китаю від автаркічної економіки до найбільшої та найконкурентоспроможнішої експортної економіки у світі за короткий проміжок у три десятиліття – економічне диво, яке не має прецеденту у світовій історії. Проте Китай не потрапив у пастку. Імовірно, завдяки стратегічній ролі, яку відіграє держава, він зміг розширити свій непромисловий експорт такими ж швидкими темпами паралельно з експортом товарів обробної промисловості, уникаючи надмірної залежності від іноземних фірм і їхніх замовлень у зовнішній торгівлі й розвитку промисловості.

Існує ще один важливий спіловер-ефект промислового перероблення. Це те, що по-китайськи називається *шанчжай* (*shanzhai*). Згідно із тлумаченням Ozawa це стосується організацій і практик, які "спочатку навчаються у більш передових ринкових багатона-

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет. Версія не для друку

ціональних компаній за допомогою методів копіювання, а потім швидко зосереджуються на власних інноваціях у виробництві й маркетингу – з низькими витратами" [Ozawa, 2016]. Ключ не просто в копіюванні чи імітації або навіть реконструкції за допомогою реверс-інжинірингу, але і в інновації після оволодіння технологією і дизайном скопійованих продуктів багатонаціональних компаній. Дешеве виробництво дозволяє китайським *шанчжай* майстерням і фірмам вижимати величезні прибутки, якими користуються багатонаціональні компанії, не жертвуючи якістю продукції та дизайном, тоді як великий і щораз більший китайський ринок пропонує миттєво доступний попит на їхні імітовані й постійно модифіковані та інноваційні продукти. Багато з нині популярних китайських брендів одягу, сумок, взуття та інших різноманітних промислових товарів, а також складної електроніки, комп'ютерної і телекомунікаційної промисловості й навіть автомобільної промисловості є вдалими прикладами імітаторів, які перетворилися на інноваторів[3].

Щодо Китаю імітація є креативною, оскільки вона не залишилася копіюванням, а скоріше креативні інновації створюють кращі продукти, ніж оригінал. Промислове перероблення є найзручнішим та економічно найефективнішим засобом такого процесу імітації, що перетворився у китайських фірм на інновацію. Він надійно працює як у державних, так і приватних фірмах, хоча на різних рівнях і в різних галузях.

Переробна діяльність підготувала в Китаї мільйони кваліфікованих працівників і кілька десятків тисяч менеджерів, техніків та інженерів, багато з яких перетворилися на підприємців. Промислове перероблення створювало локальні кластери промисловості. Масове введення виробничих потужностей і активне перероблення в цих кластерах створили сприятливе середовище для практичного навчання працівників, що стали підприємцями і легко заснували б власні фірми для промислового перероблення або імпортозаміщення. Саме тому місто Шеньчжень (поруч із Гонконгом) перетворилося за 40 років із маленького сільського містечка у промисловий мегаполіс із населенням понад 10 млн та ВВП, більшим, ніж у Гонконгу. Воно лідирує в Китаї в експорті й виробничих інноваціях і отримало назву – Силіконова долина комп'ютерних виробів Китаю. З 1980-х рр. тут розміщувалися тисячі промислових перероб-

[3] Корейські вчені розглядають творчу імітацію бізнес-моделі як ефективну стратегію наздоганяння, коли творче наслідування бізнес-моделі супроводжується інноваціями. Інакше його не назвали б креативним і воно не витримало б жорсткої ринкової конкуренції з оригінальними продуктами [Lee et al., 2016].

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

них фірм, які належали іноземному капіталу (в основному з Гонконгу) або місцевим підприємцям. Завдяки швидкій модернізації промисловості впродовж останніх десятиліть, виникли найдинамічніші корпорації у світі, що інтенсивно працюють над інформаційними технологіями та науковими дослідженнями й розробленнями. До них належать державні й приватні фірми, більшість із яких є підприємницькими фірмами, що виникли з експортноорієнтованого промислового перероблення. Завдяки розширенню, прямим і зворотним зв'язкам і, що найважливіше, зовнішнім інвестиціям і переміщенню виробничих баз в інші частини країни, фірми із Шеньчженю стали основною силою індустріалізації інших регіонів.

2.2.3. Роль державних фірм

Економічну реформу в Китаї 1978 р. і політику відкритих дверей можна розглядати як продовження серії економічних реформ, які він здійснив у попередні роки після комуністичної революції 1949 р. На відміну від радянської перебудови М. Горбачова 1980-х рр. китайські реформи не призвели до краху комуністичного режиму і заперечення соціалістичної економічної системи шляхом масової приватизації і радикальної лібералізації на кшталт шокової терапії. Китайці були дуже обережні у своїх реформах. Без зміни режиму на політичній арені китайська політична система була стабільною і дозволила уряду проводити реформи поступово, щоб не порушувати економічного зростання і соціальної стабільності. Початкові реформи набули форми подвійного шляху нового ринкового сектору, відокремлення від конкуренції із центральною системою планування плюс експериментів із ринковою/капіталістичною політикою в маргінальних випадках спеціальних економічних зон, знову-таки ізольованих від решти країни. Лише 1989 р. систему подвійного шляху було скасовано, і вся національна економіка почала лібералізувати ринок.

Відбулася приватизація державного промислового сектору, але 1995 р. її було обмежено середніми й малими державними підприємствами нестратегічного сектору. Великі та інші державні підприємства у стратегічних галузях (важка промисловість, комунальне господарство та інтенсивні нові технології) було реструктуризовано й реорганізовано у великі корпорації в межах реформи управління, щоб зробити їх ефективними та конкурентоспроможними як на внутрішньому, так і на закордонних ринках. 1978 р. на державний сектор припадало 78 % усіх працівників Китаю та 68 % усіх працівників обробної промисловості. До 1995 р. вони все ще становили 73 % і 61 % відповідно. Частка державного сектору

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

в загальній зайнятості (до якої входять селяни, що не користуються виплатами та пільгами робітників згідно з державним регулюванням) в обробній промисловості суттєво знизилася лише в XXI ст. Щодо частки в загальній кількості працівників обробної промисловості державний сектор ще 2000 р. становив 43,6 % і 2005 р. – 19,3 %. Частка в загальному обсязі зайнятості 2010 р. впала до 11,4 %, 2015 р. – 3,5 % і 2020 р. – 1,2 % (Chinese State Bureau of Statistics).

Однак меншу частку зайнятості необхідно інтерпретувати як більш капіталомістку і наукомістку з тих державних корпорацій, що вижили. Державний сектор залишився непропорційно й стратегічно сильним: було скорочення державного сектору щодо частки у валовому промисловому виробництві країни, але з роками обсяги виробництва суттєво зростали, не виявляючи жодних ознак абсолютного зниження (табл. 2.4). Велике значення мав внесок державного сектору в національні валові інвестиції в основний капітал на відміну від його співвідношення в зайнятості й вартості виробництва (табл. 2.5). Державний сектор був головною опорою для інвестиційного розвитку Китаю, створюючи фінансові ресурси з доходів і прибутків його бізнесу (а також податків державної фіскальної системи) і безпосередньо здійснюючи інвестиційну діяльність. Його інвестиції також сприяли значним інвестиціям у науку і технології державних корпорацій і країни загалом. Це може бути основним фактором нещодавнього підйому багатьох китайських державних корпорацій до світової слави та домінування на ринку у стратегічних галузях.

Таблиця* 2.4. Частка державних фірм у валовому промисловому виробництві Китаю

Рік	Валова промислова продукція, млрд юанів	Валова промислова продукція SOEs***, млрд юанів	Питома вага SOEs, %
1978	423,7	328,9	77,6
1985	971,6	630,2	64,8
1990	2392,4	1306,4	54,6
1995	9189,4	3122,0	33,9
2000**	8567,3	201,56	23,5
2005	22231,5	2351,9	10,5
2010	69859,1	5701,3	8,1

Примітка: *випуск за поточними цінами; **для приватних фірм внесено коригування в бік зменшення, вилучаючи ті, обсяг виробництва яких нижчий за державну квоту; ***SOEs – державні підприємства і державні холдингові компанії.
Джерело: China State Bureau of Statistics (за різні роки).

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

***Таблиця* 2.5. Частка державних фірм у валових інвестиціях Китаю в основні засоби**

Рік	**Національні інвестиції,** млрд юанів	**Національні інвестиції SOEs,** млрд юанів	**Питома вага SOEs,** %
1999	2985,4	1594,7	53,4
2000	3297,1	1650,4	50,1
2005	8877,3	2966,6	33,4
2010	27812,1	8331,6	29,9
2015	56199,9	13971,1	24,8
2017	64123,8	13907,3	21,6

Примітка: інвестиції в поточних цінах.
Джерело: China State Bureau of Statistics (за різні роки).

Державний сектор Китаю зазнав структурних змін. Таким підприємствам дозволили діяти як сучасним корпораціям у ринковій економіці й розширити контроль власності над фірмами у сферах, що виходять за межі їхнього основного бізнесу. Результатом цього є те, що позиції державного сектору в національній економіці сягають далеко за межі формальної і мажоритарної власності державних підприємств. Запровадження структури акціонерних товариств і публічний лістинг державних підприємств роздрібнили власність багатьох державних підприємств і зробили їх державними холдинговими підприємствами, але більшість із них продовжувала перебувати під ефективним державним управлінням. 2008 р. уряд Китаю створив комісію з нагляду та управління державними активами при Державній раді для безпосереднього управління 96-ма найбільшими державними корпораціями на центральному рівні. Провінційні й підпровінційні органи влади створили аналогічні комісії на своїх рівнях. Разом ці керовані державою підприємства становлять державний сектор. Наприкінці 2011 р. їх було 147700; вони почали виплачувати державі капітальні дивіденди на додаток до податків із 2007 р. (State Council Report on the reform and development of state owned enterprises, 2012, October 26). Останні статистичні дані показують, що підконтрольні державі підприємства у 2010-х рр. продовжували вносити більшу частку в діяльність і розвиток національної економіки. 2021 р. контрольований державою сектор становив 25,7 % загальних доходів від бізнесу всіх зареєстрованих фірм і 26,1 % загального прибутку. Державний сектор, як і раніше, відігравав стратегічну роль у китайській економіці.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

Централізоване управління ними стало найефективнішим інструментом для реалізації промислової стратегії та політики Китаю.

Реформований державний сектор був однією з рушійних сил для сильного і конкурентоспроможного розвитку китайської економіки. Реформи зобов'язували корпорації робити акцент на прибутковості, але мета полягає не в тому, щоб лише повернути прибуток інвесторам (переважно державі). Вони мали розвивати свій відповідний промисловий сектор та інвестувати для довготермінової конкурентоспроможності. Від них вимагається бути найбільшими за масштабом діяльності, щоб домінувати у відповідних промислових секторах і залишатися прибутковими. Метою реформ не є лише лібералізація, яка дозволить ринку дисциплінувати й зробити їх конкурентоспроможними. Маркетизація була поєднана з наглядом з боку держави як інвестора для досягнення довготермінових результатів. Це може бути наріжним каменем стратегії соціалізму китайської специфіки.

Судячи з показників реформованого державного сектору як на внутрішньому, так і на закордонних ринках і його внеску у стабільне швидке зростання китайської промисловості та економіки, це виглядає досить успішно. Державному сектору було доручено довготермінові цілі розвитку нації шляхом забезпечення економічної стабільності, інвестування у проєкти тривалого періоду (зокрема, у розвиток технологій) та накопичення капіталу для стратегії розвитку, орієнтованої на інвестиції, тоді як недержавні сектори, включно з іноземними інвестиціями та експортноорієнтованим промисловим переробленням, призначені для працевлаштування, швидкого реагування на зміни ринку, стимулювання інновацій і підприємництва на місцевому рівні. Це знову ж таки дуалістична стратегія на вищому рівні розвитку та індустріалізації. Її можна розглядати як еволюцію від дуалізму центрального і місцевого, міського і сільського в попередні десятиліття після комуністичної революції 1949 р. в межах діалектичного процесу націоналізації та денаціоналізації.

Роль реформованого державного сектору відокремлює китайський приклад від інших успішних історій розвитку країн. Однак її контрольована державою корпоративна система має деяку схожість із японським кейрецу і корейським чеболь, але не з американським фордизмом. Загальна стратегія і система управління може бути гібридною системою, яка інтегрує центральне перерозподілення та управління з ринковим регулюванням. Точна модель гібридизації / інтеграції не є фіксованою, але є гнучкою і мінливою з урахуванням взаємодії влади та інтересів зацікавлених сторін (центральних політиків, планувальників та адміністраторів, корпоративного

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет імені Бориса Грінченка

управління) у відповідь на зміни внутрішнього та закордонного середовища, макроструктури, у якій функціонують китайська економіка та її реформовані державні підприємства. Це виходить за межі загальноприйнятої концепції *developmental state* та залучення держави через промислову політику. Успіх китайської гібридної корпоративної системи й промислової стратегії, схоже, долає проблеми м'яких бюджетних обмежень, які, можливо, були основною структурною причиною краху радянської соціалістичної економіки [Kornai, 1979]. Він дозволяє уникнути орієнтованої на ренту фінансіалізації, що породжує передчасну деіндустріалізацію та економічні труднощі для країн, що розвиваються [Rodrik, 2016].

2.2.4. Макросередовище

Китай стикається з усіма проблемами наздоганяльної індустріалізації. Щоб наздогнати, доводиться конкурувати з наявними розвиненими країнами, які не готові відмовитися від свого індустріального лідерства і вигід, що із цього випливають. Режим вільної торгівлі під Pax Britanniica був насамперед вільною торгівлею для британців, а не вільною торгівлею для її конкурентів. Pax Americana після Другої світової війни було створено скоріше для регульованої торгівлі, керованої урядом США для своїх політичних і геоекономічних цілей. Він мав тенденцію бути вибірковим, оскільки все ще зберігав імпортні та експортні бар'єри в поєднанні з торговельними санкціями. Лише зі створенням СОТ в епоху після холодної війни більшість країн, які стали її членами, отримали загальніший режим вільної торгівлі. Останній має важливе значення, оскільки пропонує набагато більший ринок для експорту і джерел сировини, проміжних товарів і технологій для імпорту, що є важливими для реалізації переваг пізньої індустріалізації. Однак це є результатом політичної домовленості й може бути політично змінено головною силою (або силами), що домінують на арені міжнародної торгівлі.

Можна вважати, що Китай зробив правильний крок у потрібний момент у своїй економічній реформі й політиці відкритих дверей, а отже, його реінтеграції у світовий ринок, де домінують США та їхні союзники. Китай також прийняв політику промислового перероблення й ПІІ, щоб якнайкраще використати свої переваги пізньої індустріалізації у передачі технологій та інституційному навчанні. Наслідуючи приклад Японії, Китай повернув свій надлишок торгівлі зі США назад у США як придбання американських цінних паперів, підтримуючи в такий спосіб структурний дисбаланс

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

торгівлі США з Китаєм. Отже, Китай випередив Японію і навіть США і стає найбільшою економікою в галузі виробництва, експорту та ВВП у світі. Його довготермінове зростання було дуже вражальним, якщо не унікальним (табл. 2.6). Через його величезний розмір (і конкурентоспроможність, закладену в цьому), а також залежність США від китайського імпорту та ресайклінгу грошей, відносини між Китаєм і США змінилися. Торговельні санкції та відновлені тарифні бар'єри більше не могли порушити шлях індустріалізації Китаю, як у Японії в 1990-х рр. Китай завершив наздоганяльну індустріалізацію і після цього стикається з його викликами.

***Таблиця* 2.6. Уражальне економічне зростання Китаю впродовж періоду реформ за 1978–2020 роки**

Показник	Річний темп зростання, %
ВВП	9,2
ВВП на душу населення	8,2
Експорт	18,1
Інвестиції в основні засоби*	20,4

Примітка: *за 1982–2019.
Джерело: China State Bureau of Statistics (за різні роки).

2.2.5. Виклики після наздоганяння

Наздоганяльна індустріалізація має мету, приклади, а також технології передових індустріальних країн. По суті, це процес наслідування. Успіх означає не просто імітацію, а й інновації, оскільки процес імітації відбувається в іншому середовищі, ніж те, що зробило розвинені країни індустріальними. Також була б інша ситуація з конкуренцією через домінування на ринку фірм промислово розвинених країн. Огляд інституцій і політики Китаю в його наздоганяльній індустріалізації чітко показує, що він не переніс досвід передових країн, а досяг результату промислового наслідування навіть за коротший проміжок часу за допомогою іншої інституційної системи й інструментів політики, не прописаної підручниками розвитку Європи та Америки, ані тотожної стандартному досвіду передових країн. Ба більше, Китай дотримувався моделі "летючих гусей" регіональної економічної інтеграції, яку зламав і перетворив на систему, зорієнтовану на Китай і засновану на його виробництві.

Китай справді засвідчує багато передумов успіху для країн, що розвиваються, але в умовах інституційних обмежень. Він, як і Корея, підтримує економічну і промислову політику, що обмежує

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет. Версія не для друку

приватизацію, лібералізацію і дерегуляцію, зберігаючи активну позицію у просуванні експорту, вводячи імпортні тарифи, підтримуючи державні й приватні дослідження і розроблення та стимулюючи вищу освіту для своїх громадян [Choi, Lee & Park, 2020]. Китай також девальвував свою валюту на початку експортноорієнтованої індустріалізації (спочатку у формі подвійних валют, а потім прямого знецінення), щоб підвищити свою експортну конкурентоспроможність. Він також тримається дуалістичної структури, коли державний сектор посідає провідне місце в більшості сфер національного промислового розвитку країни. Успіх наздоганяльної індустріалізації не має подібності інституційного порядку навіть із новими індустріальними східноазійськими економіками, а також із досвідом промислово розвинених країн, так і країн, що нині індустріалізуються.

Однак, незважаючи на масштабну фіскальну і монетарну експансію для інвестицій після глобального фінансового цунамі 2008 р., Китай засвідчив уповільнення свого економічного зростання з 2015 р. Те ж саме відбулося в 2000-х рр. в Кореї. Корейський уряд і науковці пояснювали це уповільнення економіки як результат завершення наздоганяльної індустріалізації та як нову характеристику постназдоганяльного індустріального режиму [Choi, Lee & Park, 2020]. Повільніша модель економічного зростання спостерігається в більшості індустріальних країн, які подолали поріг наздоганяльної індустріалізації. Хоча ВВП на душу населення Китаю все ще відстає від промислових країн і Кореї, економічний розмір має економію від масштабу та наслідки, які не можна виміряти рівнем ВВП на душу населення. Якщо уповільнене зростання збережеться, можна легко прийняти це як індикатор переходу Китаю на стадію постназдоганяння.

Song та його співавтори визначили постназдоганяння як інноваційну діяльність, що формує нову технологічну траєкторію завдяки, по-перше, відсутності імітаційних і наздоганяльних об'єктів, а по-друге, накопиченню технологічних можливостей країн, що розвиваються, або тих, хто пізніше почав індустріалізацію [Song et al., 2006]. Основну увагу зосереджено на інноваціях, оскільки вони є рушійною силою як наздоганяльної, так і постназдоганяльної індустріалізації. Для першої інновація породжує творче наслідування, а для другої, оскільки немає плану подальшої індустріалізації, інновації стають ключем до будь-якого прогресу за межами результатів наздоганяльної індустріалізації. Song та його співавтори на основі корейського прикладу окреслили типи постназдоганяльного розвитку – поглиблення з акцентом на капіталомістких галу-

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет імені Бориса Грінченка

зях, "архітектурних" інноваціях та інноваціях з отриманням оригінальних технологій або результатів фундаментальних досліджень [Song et al., 2006]. Вони являють собою поетапний розвиток: капіталомістка важка промисловість забезпечує спеціалізоване обладнання і техніку, а також можливість їхньої модернізації і модифікації для нових продуктів і технологічних процесів; архітектурні інновації спричиняють інтеграцію і стандартизацію нових технологічних інновацій у платформи для комерціалізації і подальшої модернізації нових технологій; а науково-дослідницька діяльність та її результати є основою для появи абсолютно нових технологій.

Китай наприкінці 2010-х і на початку 2020-х рр. був добре оснащений можливостями для залучення всіх трьох інноваційних характеристик постназдоганяння. Це відбулося не тільки завдяки потужним капіталомістким галузям, перенесеним із фази наздоганяльної індустріалізації, і могутній оборонній сфері, що значною мірою підтримуються науково-технічними дослідженнями, але й тому, що Китай витрачав значні кошти на дослідження і розроблення та є другою країною у світі за величиною витрат на науково-дослідні й дослідно-конструкторські роботи (НДДКР)[4] [Global Times, 2021]. За підготовкою інженерів він щороку перевершував всі інші країни. Китай випередив усі країни за кількістю опублікованих наукових робіт і схвалених патентів. Схоже, він виконав передумови переходу на етап постназдоганяльної індустріалізації. Проте, чи вдасться йому успішно це зробити, не пов'язано із факторами, які залежать від Китаю. Він стикається не тільки із щораз більшими витратами на експерименти методом проб і помилок у новій технології, але й на розроблення нових продуктів, які в минулому мали передові країни під час просування технологічних кордонів.

Розширення експорту Китаю в минулому залежало від доступу до ринків США та їхніх політичних союзників, захищених і санкціонованих ГАТТ, а потім і СОТ на додаток до двосторонніх торговельних угод. США відкрили для Китаю вікно можливостей торгівлі й передання технологій, коли вони дозволили Китаю реінтегруватися

[4] Китай інвестував у НДДКР 2,4 трлн юанів (372 млрд дол), що на 10,2 % більше проти попереднього року. Співвідношення між науково-технічними розробленнями в Китаї та виробництвом ВВП зросло на 0,16 відсоткового пункту проти 2019 р., що є найвищим темпом зростання за майже 11 років. Отримане співвідношення НДДКР до ВВП становить 2,4 % від середнього за розвиненими країнами, тоді як у США становили 3,07 % 2019 р. Щодо загального внеску НДДКР, то витрати Китаю на останні становили близько 54 % витрат США 2020 р., тоді як були в 2,1 раза більше, ніж у Японії. Сьогодні Китай на другому місці у світі за витратами на дослідження.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

в міжнародний порядок в межах Pax Americana. Це було політичне рішення, тісно пов'язане з корисливими інтересами США, а не принципами так званих загальнолюдських цінностей Заходу. У минулому США намагалися подолати виклик своїй світовій економічній перевазі з боку таких країн, як СРСР і Японія, за допомогою політичних засобів, утілених в економічні умови.

З 2018 р. США знову розпочали вочевидь нову холодну війну проти Китаю, використовуючи високі тарифні бар'єри, відверту дискримінацію та санкції щодо діяльності й експорту конкурентних китайських фірм, а також сприяння політичному альянсу для оточення і блокування зовнішніх економічних зв'язків Китаю. Досі США не змогли скоротити загальний експорт Китаю, включно з експортом на американський ринок за останні два–три роки. Але ворожість США різко контрастує з розрядкою через припинення війни у В'єтнамі на початку 1970-х рр., коли було знято санкції проти Китаю і покладено початок експорту. Вона вже створила невизначеність щодо того, чи зможе Китай продовжувати користуватися доступом до торгівлі й передання технологій із США та їхніх союзних розвинених країн. Без подальшого розширення ринку для його щораз більших виробничих галузей, включно з тими, які спрямовуються на постназдоганяльну індустріалізацію та очолюють її, а також без обміну технологіями й інноваціями, прагнення Китаю до постназдоганяльної індустріалізації, безсумнівно, є під питанням.

Ослаблення світової економіки, яка ще не оговталася від фінансового цунамі 2008 р., під час пандемії обмежить шанси Китаю компенсувати очікуване падіння експорту до США та інших розвинених країн експортом до країн, що розвиваються. Щоб подолати виклики, Китай прийняв кілька заходів: агресивну промислову політику "зроблено в Китаї 2025", економічну стратегію "подвійних циклів" (внутрішній і міжнародний із щораз більшим акцентом на внутрішньому циклі, спрямованим на незалежність більшості ланцюгів вартості продукції), а також глобалізовану ініціативу "Пояс і Шлях" для розширення і розвитку нових ринків. Результатів усіх цих заходів ще не видно.

Проте політика може бути найвизначальнішим фактором для початку постназдоганяльної індустріалізації Китаю. Політика означає, чи зможе Китай стримати погіршення відносин із США, щоб уникнути марних витрат цінних ресурсів і зусиль у політичній боротьбі й перегонах озброєнь. Політика також означає, чи зможе Китай створити глобальний альянс для колективного політичного підтримання та економічної інтеграції, що є протива-

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет. Версія не для друку

гою економічним санкціям і тиску США. Китай відчайдушно намагається уникнути попадання в такий самий економічний карантин із боку США, який був до економічної реформи. Зокрема, постназдоганяльна індустріалізація є амбітним проєктом, якого неможливо було досягти економічною автаркією. Китаю потрібне сприятливе політичне й, отже, економічне середовище для постназдоганяльного розвитку. Тільки за таких умов сприятливі ендогенні фактори зіграють свою роль. Інакше може повторитися доля Радянського Союзу чи Японії.

Evans і Heller стверджують, що "Азія виникла як регіон земної кулі, який є найважливішою лабораторією для розуміння коренів ефективності держави й наслідків різних засобів дій держави для забезпечення поліпшення добробуту та ефективного представлення спільних соціальних цілей". [Evans & Heller, 2019]. Досвід індустріалізації Китаю є найяскравішим прикладом цього, але він також відрізняється від інших азійських держав із традиційним розвитком, які досліджували Evans і Heller. Вони мають право зробити висновок: "Уроки азійської держави – складний композит, створений змішанням індивідуальних національних траєкторій" [Evans & Heller, 2019]. Це те саме, що сказав Gerschenkron, коли досліджував різноманітні шляхи країн, що пізніше вступили в індустріалізацію в Європі: "у кожній позиції індустріалізації з'являється імітація еволюції в передових країнах у поєднанні з різними елементами, детермінованими на місцевому рівні" [Gerschenkron, 1962]. Якщо хтось не бачить цього факту, то ніколи не зможе зрозуміти динамізм і проблеми індустріалізації будь-якої окремої країни на етапі наздоганяння або постназдоганяння. І Китай тут є не винятком, а, можливо, найтиповішим прикладом.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

ДЖЕРЕЛА

Amsden, A. (2001). *The Rise of "The Rest": Challenges to the West From Late-Industrializing Economies,* Oxford University Press.

Amsden, A. (2007). *Escape from Empire: The Developing World's Journey through Heaven and Hell*, Cambridge, Mass., The *MIT Press.*

Amsden, A., & *Wan-wen (2003). Beyond Late Development*: *Taiwan's Upgrading Policies Chu*. Cambridge, Mass., The *MIT Press.*

Arrighi, G, Po-Keung Hui, Ho-Fung Hung, & M. Selden (2003). Historical capitalism, East and West, in G. Arrighi, Takeshi Hamashita & M. Selden,

eds, *The Resurgence of East Asia: 500, 150 and 50 Years Perspectives,* London, Routledge, p. 259–333.

Brødsgaard, K. E. & Rutten, K. (2017). *From Accelerated Accumulation to Socialist Market Economy: Economic Discourse and Development from 1953 to the present,* Brill, Leiden.

Chan Man Hung, T. (1982, December). *Industrial Management In China, 1949-1978*, Ph.D thesis, Sociology Discipline, School of Social Sciences, The Flinders University of South Australia.

Choi S., Lee J., & Park H.-W. (2020). A Comparative Study of Sustainable Transition from Catch-up to Post Catch-up of South Korea and China, *Sustainability*, 12(11), 4751

Donnithorne, A., Cellular, Ch. (1972). Economy: Some Economic Trends Since the Cultural Revolution, *China Quarterly*, Vol. 52, p. 605–619.

Evans, P. & Heller, P. (2019). The state and development, in Deepar Nayyar, ed., *Asian Transformations, An Inquiry into the Development of Nations,* A study prepared for the United Nations University World Institute for Development Economics Research (UNU-WIDER), Oxford, Oxford University Press, p. 109–135.

Gerschenkron, A. (1962). *Economic Backwardness in Historical Perspective, A book of Essays*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Mass., p. 26.

Kenderdine, T. (2018, May). Death of the East Asian goose and the rise of China's geoindustrial policy, *Journal of Chinese Political Science,*.

Kornai, J. (1979). *Economics of Shortage*, North-Holland, Amsterdam.

Kruse H., Mensah, E., Sen K. & de Vries G. (2021). A manufacturing renaissance? Industrialization trends in the developing world, *WIDER Working Paper*, 2021/28.

Lee, S.-H., Kwon Y., Lee J. H. & Park, Y.-II (2016). Creative Imitation as Catch-up Strategy: A Business Model, *Asian Journal of Innovation and Policy*, 5:1, p. 1–18.

Ozawa, T. (2009). *The Rise of Asia, 'The Flying-Geese' Theory of Tandem Growth and Regional Agglomeration*, Cheltenham, UK, Edward Elgar.

Ozawa, T. (2016). *The Evolution of the World Economy: The 'Flying Geese' Theory of Multinational Corporations and Structural Transformation*, Cheltenham, UK, Edward Edgar, p. 37–39.

Rodrik, D. (2016). Premature deindustrialization, *Journal of Economic Growth*, 21, p. 1–33.

Schurmann, F. (1966). *Ideology and Organization in Communist China*, Berkeley, University of California Press.

Selden, M. (1971). *The Yenan Way in Revolutionary China*, Cambridge, Harvard University Press.

Видавничо-поліграфічний центр
«Київський університет».
Версія не для друку

Song, W., Seong, J., Kim, Y., Hwang, H., & Choung, J. (2006). In search of post catch-up innovation system. *STEPI Policy Research*, 25 1–530.

Xioyun, F. (2019). *Evolution, Transformation and Upgrading of Industrial Processing*, Guangzhou, Guangdong Economic Press, p. 72, Tables 3.6, 3.7 & 3.8.

Yifu Lin, J. (2018). China's growth miracle in the context of Asian transformation, *WIDER Working Paper*, No, 2018/92.

Yifu Lin, J. (2019). China // Deepar Nayyar, ed., *Asian Transformations, An Inquiry into the Development of Nations,* A study prepared for the United Nations University World Institute for Development Economics Research (UNU-WIDER), Oxford, Oxford University Press, p. 377–400.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

РОЗДІЛ

3 НОВА НОРМАЛЬНІСТЬ КИТАЮ: ДИНАМІКА Й НАСЛІДКИ

Уповільнення економічного зростання є визначальною характеристикою *нової нормальності* китайської економіки після 2008 р. на тлі Великої рецесії, яка охопила весь світ. Спочатку, 2008–2011 рр., завдяки масовому фіскальному стимулюванню уряду, Китай продовжував підтримувати швидкі темпи економічного зростання, що наближалися до 10 % на рік. 2012–2015 рр. темпи зростання впали до рівня нижче 8 %, а у подальші роки – нижче рівня 7 %. Станом на кінець 2021 р., незалежно від впливу COVID-19, існувало мало доказів того, що уповільнення зростання буде припинено в недалекому майбутньому[1].

Чи має сповільнення зростання циклічний характер? Або це довготермінова тенденція? Термін *нова нормальність*, який офіційно використовується китайським державним керівництвом, говорить про те, що сповільнення, швидше за все, довготермінове, ніж короткотермінове. Або принаймні так вважає керівництво, не в останню чергу в його відкрито сформульованому баченні, що "L-подібна" крива майже визначена для характеристики переходу від фази високошвидкісного зростання попередніх трьох десятиліть до нової фази середньошвидкісного зростання[2]. Отже, на основі цього бачення було розроблено державну економічну політику і стратегію розвитку.

---

[1] Усі статистичні дані цього розділу, якщо не зазначено інші джерела, взято з банку даних China's National Bureau of Statistics (http://data.stats.gov.cn/easyquery.htm?cn=C01) та публікацій, the China Statistical Yearbook (http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/).

[2] 9 травня 2016 р. офіційна газета КПК *Renmin Ribao (The People's Daily)* опублікувала інтерв'ю із так званою авторитетною особою в економіці, у якому ця особа використала метафору "L-подібної" кривої для характеристики довготривалої перспективи китайського економічного зростання в межах *нової нормальності* (див.: http://paper.people.com.cn/rmrb/html/2016-05/09/nw.D110000renmrb_20160509_6-01.htm). Того ж дня офіційне інформаційне агентство Сіньхуа оприлюднило це інтерв'ю (див.: http://news.xinhuanet.com/2016-05/09/c_1118833995.htm).

Видавничо-поліграфічний центр Київського університету імені Бориса Грінченка

Оскільки уповільнення зростання дійсно є довготерміновою тенденцією, то постає питання, які структурно-інституційні умови зумовили перехід? Відповіді різняться, здебільшого об'єднуючись навколо двох тез: дефіцит попиту та зниження прибутковості. Ці відповіді мають різну міру теоретичного обґрунтування та емпіричного підґрунтя, а отже, вони ще не мають консенсусу. Китайське державне керівництво, зі свого боку, було еклектичним, зіштовхнувшись із різними відповідями, і розробило політичні заходи для розв'язання відповідних проблем, спричинених цими відповідями. Ключові слова *ребалансування* (з боку попиту) та *реструктуризація* (з боку пропозиції) часто використовуються в урядових заявах.

Цей розділ має на меті прояснити аргументацію альтернативних відповідей і порівняти їх із метою конструкції відповідного синтезу. З огляду на те, що альтернативні відповіді дійсно мають елементи емпіричної істини, у цьому розділі буде розглянуте питання про те, які структурно-інституційні умови будуть необхідні для підтримання середньошвидкісного зростання – або навіть повернення до високошвидкісного. Передбачається, що для подолання проблем дефіциту попиту і зниження рентабельності, урядова політика має бути розроблена так, щоб консолідувати модель, орієнтовану на виробництво, замість того, щоб піддаватися тиску моделі, орієнтованої на спекуляцію. Це означає перебудову китайської моделі економічної трансформації у світі фінансової експансії, схильної до спекуляцій.

3.1. СТАГНАЦІЯ ЗРОСТАННЯ ІНВЕСТИЦІЙ ТА ОБМЕЖЕННЯ ПОПИТУ

Помітно, що за *нової нормальності* безпосередньою причиною уповільнення економічного зростання є падіння зростання виробничих інвестицій. Економічне зростання із середньорічними темпами 9,9 % у період 1978–2011 рр. супроводжувалося зростанням інвестицій на 11,3 % у реальному вираженні. У наступні вісім років до 2019 економічне зростання сповільнювалось у середньому до 7,0 % на рік разом із ще швидшим уповільненням зростання інвестицій до 6,4 %.

Цей тісний зв'язок між економічним зростанням і зростанням інвестицій засвідчує тенденцію двох змінних у п'ятирічних середніх показниках (рис. 3.1). Підняття й падіння цих двох трендів відбуваються майже за однаковою схемою протягом усієї ери реформ.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

За такої умови коливання зростання інвестицій є набагато більшими, ніж коливання економічного зростання. Ці повторювані коливання свідчать про те, що уповільнення зростання після 2011 р. втілює деякі циклічні компоненти, хоча цього разу сповільнення здається набагато тривалішим, ніж у попередніх раундах. А втім, очевидно, що існує довготермінова залежність між економічним зростанням і зростанням інвестицій.

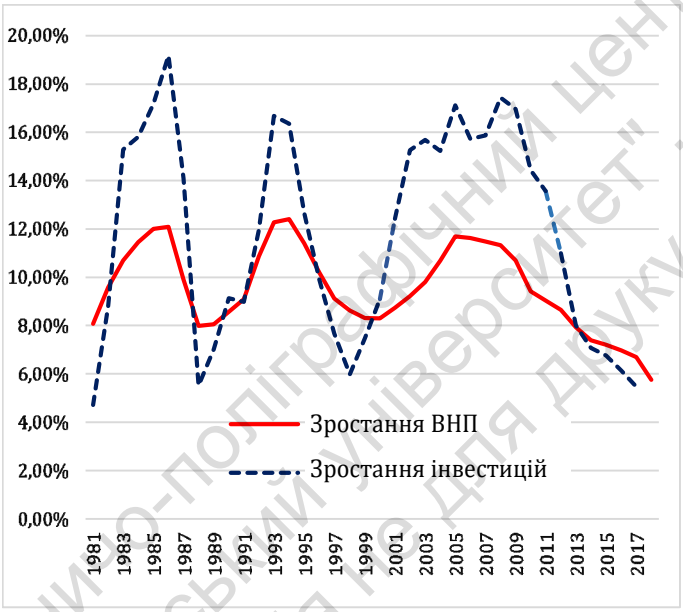

Рис. 3.1. Зростання реального валового національного продукту та інвестицій за 1981–2017 роки, %

Примітка: Показано загальні інвестиції в основні засоби. Їхні темпи зростання розраховують за допомогою індексу інвестиційних цін як дефлятора.
Джерела: Chinese National Bureau of Statistics; National Statistics, accessed 10 June 2021.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

Якщо розглядати це докладніше, то після 2008 р. й особливо після 2011 р. уповільнення зростання інвестицій загалом було обумовлено недержавними інвестиціями, які зазвичай становили 60–70 % від загального обсягу інвестицій в останні роки. Недержавні інвестиції мали різке зниження темпів зростання 2008 р.: з рівня понад 30 % у попередні роки до 20 % (рис. 3.2). Потім темп зростання відновився впродовж наступних трьох років завдяки державним заохоченням, стимулюючи масовим збільшенням державних інвестицій. Із 2012 р. почалося безперервне зниження, яке за чотири роки (2016–2019) призвело до середньорічного показника близько 2 %.

Концептуально можна припустити, що різке зниження темпів зростання інвестицій може підірвати економічне зростання двома засобами. По-перше, оскільки інвестиції є складником сукупних витрат, то вони можуть накласти обмеження на економічне зростання щодо попиту в поточному періоді. По-друге, оскільки інвестиції зазвичай є основою розширення виробничих потужностей і підвищення продуктивності, то вони можуть стримувати довготермінове економічне зростання. У зв'язку із цим також варто зазначити, що переважання недержавних інвестицій у загальному обсязі означає, що в китайській економіці загалом сьогодні домінують ринкові рішення, орієнтовані на прибуток – принаймні, коли держава не втручається, щоб урівноважити цю домінанту. Тому не дивно, що в контексті зниження світової економічної динаміки сповільнення зростання в Китаї на цей раз було тривалішим, ніж у попередніх раундах.

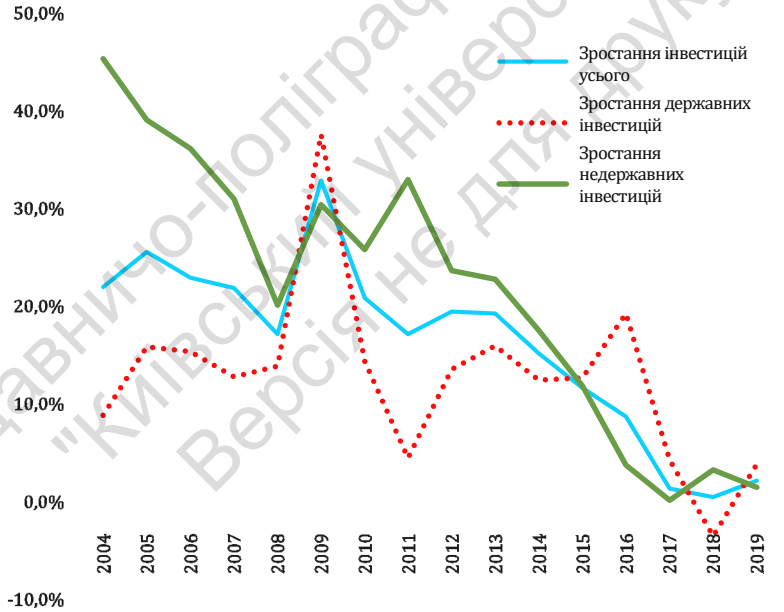

Рис. 3.2. Реальні річні темпи зростання інвестицій за 2004–2019 роки, %

Примітка: Показано загальні інвестиції в основні засоби. Їхні темпи зростання розраховують за допомогою індексу інвестиційних цін як дефлятора.
Джерела: Chinese National Bureau of Statistics; National Statistics, accessed 10 July 2020.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

Пояснення уповільнення зростання інвестицій, а отже, й економічного зростання, ґрунтується на тезах про дефіцит попиту і зниження прибутковості. І дефіцит попиту, і зниження прибутковості вважаються довготерміновими, а не короткотерміновими явищами. Отже, вони мають бути глибоко вкорінені в певних структурно-інституційних умовах, які є притаманними панівній моделі економічних перетворень.

Для тези про дефіцит попиту міркування є простими, а емпіричні докази здаються очевидними. Наукові публікації та журналістські статті рясніють висновками про надлишок потужностей і надмірний експорт, які спричинили торговельні суперечки з іншими країнами в таких галузях, як металургійна, цементна та вугільна, особливо після 2011 р. Найголовніше, стагнація сектору нерухомості й будівництва – після безпрецедентних бумів 2007–2013 рр. і незважаючи на спорадичні відродження після цього – є основною причиною дефіциту попиту в багатьох інших секторах. Поряд із надлишковими потужностями спостерігаються явища уповільнення темпів продажів і закриття фабрик. Отже, інвестування перетворюється на накопичення запасів (зокрема як відоме явище "міст-привидів"), тобто блоків незайнятих або напівзабудованих житлових будинків. Це послаблює інвестиції, включно з державними інвестиціями, які зазвичай набагато менш чутливі (ніж недержавні інвестиції) до умов попиту.

Зазначимо, що дефіцит попиту не означає відсутність соціальних потреб. Зрештою, сьогодні в Китаї все ще існує достатньо простору для прогресу в урбанізації, а разом із нею і міграції із села до міста. Величезна кількість селянських господарств потребує приєднання до міського населення, одержання міської житлової нерухомості. Просто через недостатню купівельну спроможність або через те, що міська житлова нерухомість є надзвичайно дорогою, ці потреби не можуть бути задоволені. Відхилення між ринковими вимогами й соціальними потребами знову вказує на переважання орієнтації на прибуток у сучасній економіці Китаю.

Явища надлишкової потужності разом із їхніми усвідомленими причинами породжують загальну тезу про дефіцит попиту в *новій нормальності*, а саме висновок про дисбаланс у складі сукупного попиту. Стверджується, що китайське економічне зростання надмірно покладалося на інвестиції та експорт, а зростання споживання значно відставало. Далі аргументується, що такий шлях зростання є нестійким. По-перше, через те, що Велика рецесія в усьому

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
Версія не для друку

світі має тенденцію підірвати зростання експорту Китаю. По-друге, через те, що зростання інвестицій лише збільшує виробничі потужності, а отже, надлишкові потужності із часом. Нарешті, аргумент про те, що "недоспоживання" загалом спричинено погіршенням розподілу доходів як зменшення частки робочої сили в національному доході, відбивається на панівній моделі економічних перетворень [див.: Akyüz, 2012; Klein & Pettis, 2020; Palley, 2006; Zhu & Kotz, 2011; Lo, 2013]. У будь-якому разі той факт, що керівництво китайської держави намагається "збалансувати" економіку, сприяючи зміні акценту з інвестицій та експорту на споживання, означає, що воно серйозно сприймає тезу про дисбаланс попиту.

3.2. ЧИСЛЕННІ ПРИЧИНИ ЗНИЖЕННЯ СУКУПНОЇ ПРИБУТКОВОСТІ

Під зниженням рентабельності розуміється безперервне зниження сукупної норми прибутку для економіки загалом. Концептуально в ринковій економіці інвестиції орієнтовані на прибуток, і, отже, зниження прибутковості неодмінно матиме негативний вплив на зростання інвестицій. У разі з Китаєм за *новою нормальністю*, де недержавні інвестиції становлять більшу частину загального обсягу інвестицій, і обидва складники зареєстрували уповільнення зростання, цілком можливо, що воно могло бути спричинено зниженням прибутковості.

Реальність складніша. Прямі емпіричні докази зниження прибутковості в китайській економіці було спростовано не в останню чергу тому, що не існує офіційної оцінки сукупної норми прибутку. Є лише деякі дані про прибутки промислового сектору. Офіційні дані вказують на те, що спостерігається тенденція постійного уповільнення зростання промислового прибутку як до оподаткування, так і після, від високих рівнів (до 2008 р.) до низьких надалі. До 2014 р. темпи зростання прибутку до оподаткування стали майже нульовими, а після оподаткування – від'ємними. Проте з погляду руху норми промислового прибутку (тобто відношення прибутку до загального капіталу) картина інша. Дійсно існує тенденція до зниження ставок промислового прибутку до оподаткування і після нього, але рівні ставок прибутку залишаються досить високими, як порівняти з попередніми трьома десятиліттями (рис. 3.3).

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

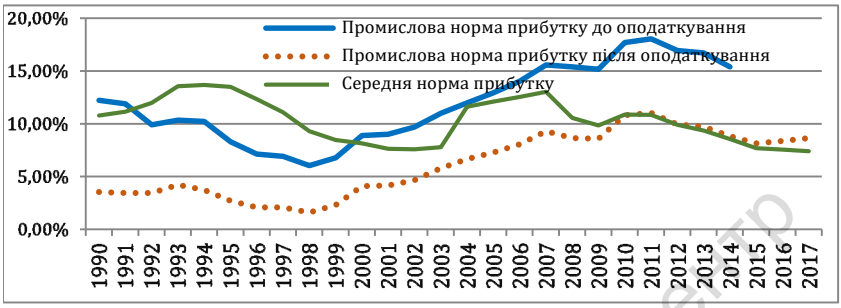

Рис. 3.3. Сукупна та промислова норми прибутку за 1990–2017 роки

Примітка: Ставка прибутку до оподаткування підраховується в такий спосіб: (загальна сума податків + загальний прибуток) / (оборотні кошти + чиста вартість основних засобів). Сукупна норма прибутку підраховується як (Y – L – T – D)/K, де Y = ВВП, L = дохід від праці, T = податок на виробничі підприємства, D = амортизація, K = капітал, а K розраховується за даними річних інвестицій в основні засоби з 1952 р. *Джерела*: Chinese National Bureau of Statistics; *China Statistical Yearbook, China Industrial Economics Statistical Yearbook*.

Однак зміни в нормі промислового прибутку можуть не показувати зміни сукупної норми прибутку для економіки загалом. Справді, наявні дослідження здебільшого дають оцінки, які вказують на те, що сукупна норма прибутку мала тенденцію до зниження з початку 2000-х рр., і воно прискорилося після 2008 р. [див.: Gaulard, 2013; Li, 2015; Xie & Li, 2016]. Також варто показати приблизну оцінку сукупних ставок прибутку щодо більшості досліджень (див. рис. 3.3). Оскільки наявна оцінка загалом точно відбиває реальність, то, мабуть, щось трапилося, щоб пояснити цю розбіжність між промисловими та сукупними ставками прибутку. Однією з можливих причин є перерозподіл дедалі більшої частки загального капіталу в інші сектори, які є менш прибутковими, ніж промисловість, тим самим знижуючи загальну норму прибутку. Це припущення узгоджується з одним із трьох основних пояснень можливого зниження прибутковості в китайській економіці, а саме: теорією ренти щодо тенденції падіння прибутку, теорією заробітної плати, яка аргументує скорочення норми прибутковості, а також гіпотезою, що зростання коефіцієнта капітал – випуск зменшує рентабельність. Ці три пояснення вимагають детальнішого аналізу.

Пояснення теорії ренти, яка аргументує падіння прибутковості, стосується розширення невиробничої, навіть контрпродуктивної діяльності, яка здебільшого витісняє виробничу діяльність. Щодо кейнсіанської економіки таке розширення зазвичай виникає

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

внаслідок фінансіалізації економіки, тобто нестримної фінансової лібералізації, що призводить до домінування спекулятивного фінансового капіталу в економіці загалом. У разі китайської економіки в умовах *нової нормальності* фінансіалізація набуває форми масового поширення, а потім буму та падіння сектору нерухомості й фондового ринку. Цей процес передбачає участь виробничих підприємств у спекулятивній діяльності, вхідних і зовнішніх потоках міжнародних "гарячих грошей", а також явище відтоку капіталу; тягне за собою руйнування відокремленості комерційних банків від ринків цінних паперів і збільшення лазівок у контролі над транскордонними потоками капіталу – послаблення двох ліній оборони від фінансіалізації в китайській фінансовій системі. Отже, у кінцевому підсумку фінансіалізація була значною мірою спричинена певною політичною орієнтацією держави.

Пояснення падіння прибутків на основі теорії заробітної плати видається популярнішим в наявній публіцистичній, а також науковій літературі. Емпірична підтримка цілком очевидна: дешева робоча сила більше не доступна в Китаї. З початку XXI ст. зростання рівня реальної заробітної плати постійно та суттєво випереджало зростання виробництва на одного робітника, що призвело до збільшення частки оплати праці в національному доході. Для пояснення цієї тенденції пропонується три різні тези:

- по-перше, теза Льюїса "поворотного моменту" (Lewis Turning Point) стверджує, що Китай досяг точки вичерпання робочого резерву, що неминуче призводить до підвищення заробітної плати. Ця теза базується на відомій моделі Льюїса переміщення робочої сили із традиційного сектору в сучасний. Він передбачає неокласичну теорію *залізного закону* визначення заробітної плати, яке трактує, що в ринковому середовищі розподіл доходу є суто технічно визначеним процесом. Це також означає, що зростання заробітної плати не може перевищувати межу, встановлену *залізним законом*, оскільки в іншому разі економічне зростання не буде підтримуватися [див.: Garnaut et al., 2014; Lu & Cai, 2014; Song & Zhang, 2010][3].
- по-друге, теза "заробітна плата вичавлює прибутки" стверджує, що зниження рентабельності в основному спричинено "войовничістю" праці (або, принаймні, підвищенням соціаль-

[3] Репрезентують погляд, що китайська економіка досягла переломного моменту Льюїса і що поглиблені (орієнтовані на ринок) реформи є необхідними для Китаю, щоб уникнути так званої пастки розвитку із середніми доходами.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

но-політичного захисту трудових прав). Ця теза відповідає неорікардіанській економіці, де соціальні фактори вважаються важливішими за технічні у визначенні розподілу доходу. Водночас неоліберальні економісти звинувачують підвищення заробітної плати як шкоду для прибутковості й, отже, економічного зростання, економісти-неорікардіанці скоріше стверджують протилежне: підвищення заробітної плати сприяло зростанню споживання і, отже, сприяло економічному зростанню в умовах *нової нормальності* [див.: Piovani, 2014; Qi, 2017; Hart-Landsberg & Burkett, 2011; Panitch & Gidin, 2012][4];

- по-третє, теза про те, що "підвищення заробітної плати є не більш ніж оманою", стверджує, що зростання заробітної плати за *новою нормальністю* насправді відставало від зростання вартості життя, і це тому, що офіційні дані індексу споживчих цін систематично занижували зростання вартості життя. До того ж зростання реальної вартості життя було зумовлено цінами та орендною платою міської нерухомості, які є продуктом спекулятивної фінансової діяльності. Отже, ця теза повертається до кейнсіанської теорії ренти, яка аргументує "стискання" прибутків.

Теорія зниження прибутковості внаслідок зростання коефіцієнта відношення капіталу до випуску продукції була розроблена переважно економістами-марксистами, хоча її також можна інтерпретувати відповідно до неокласичної економіки. Неокласична інтерпретація проста: рано чи пізно разом з економічним розвитком запрацює закон спадної граничної продуктивності капіталу, і це, ймовірно, має місце в Китаї за *нової нормальності*. Марксистська інтерпретація, відома як "закон тенденції зниження норми прибутку", який є більш нюансованим і багатогранним [Lo, 2013; Lo, 2016][5]. Цей закон починається з постулату, що поряд з економічним розвитком у процесі виробництва співвідношення засобів виробництва, або постійного капіталу (c), до робочої сили, або змінного капіталу (v), мало б тенденцію до зростання. І оскільки на

[4] Зосереджуються на ширших наслідках відтворення робочої сили для економічного розвитку Китаю.

[5] 2016 р. Lo надає детальний аналіз наближення китайської економіки до моделі "Золотого віку" з початку століття, а також негараздів, спричинених процесом фінансіалізації в межах *нової нормальності*. Дивіться також Lo (2013) щодо ширшого контексту конвергенції, де спростовані популярні тези про те, що китайський економічний розвиток базується на дешевій робочій силі, і, як такий, він страждає від проблем недостатнього споживання та експортної залежності.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

систематичному рівні лише робоча сила створює додаткову вартість (s), то норма прибутку

$$(r = s/[c+v] = [s/v]/[\{c/ v\}+1])$$

тоді матиме тенденцію до падіння. Зауважимо, що концептуально остання може бути компенсована різними контртенденціями, які підвищують номінатор норми прибутку, тобто норму додаткової вартості (s/v). Варто перевірити, чи справді існують такі контртенденції в китайській реальності.

Однією з можливих контртенденцій є збільшення залучення робочої сили або інтенсивності праці відносно рівня заробітної плати. Це малоймовірно в Китаї в умовах *нової нормальності*. Як зазначалося, реальністю скоріше стала тенденція безперервного підвищення ставок заробітної плати з початку століття (і зростання частки оплати праці в національному доході після 2008 р.). Тому існує суворий опір збільшенню залучення робочої сили, який узгоджується з тенденцією зниження рентабельності.

Іншою можливістю є уповільнення зростання продуктивності через дефіцит попиту, а точніше, через уповільнення розширення ринку, а отже, і можливості для поглиблення спеціалізованого поділу праці. Ця можливість узгоджується з теоріями як Адама Сміта, так і Карла Маркса, хоча останній зазвичай приділяв більше уваги розширенню ринку завдяки міжнародній торгівлі. Реальність така, що Китай стикається з дефіцитом внутрішнього попиту та Великою рецесією у світовій економіці.

Ще одна можлива контртенденція – уповільнення темпів технічного прогресу. Щодо Китаю, то це значною мірою пов'язано зі зменшенням потенціалу фактора "переваги відсталості", тобто зменшення обсягів імпорту технологій. Інакше кажучи, завдяки минулому успіху в наздоганянні, Китай сьогодні набагато ближче до світового передового рівня технології, ніж раніше: звідси зростають труднощі для технологічного прогресу, заснованого на імпорті. Отже, для технічного прогресу, заснованому на вітчизняних інноваціях, необхідна фундаментальна перебудова його структурно-інституційних умов.

Загалом попередній огляд свідчить про те, що причина уповільнення економічного зростання Китаю є комплексною. Щодо стагнації інвестицій було виявлено, що існує безліч інтерпретацій, кожна з яких має обґрунтовані теоретичні міркування. І всі вони, здається, мають деякі елементи емпіричної істини або, принаймні, узгоджуються з деякими емпіричними стилізованими фактами.

Видавничо-поліграфічний центр Київського університету імені Бориса Грінченка

3.3. ПЕРЕБУДОВА МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

З початку століття і до перших років *нової нормальності* переважні структурно-інституційні умови китайської економічної трансформації забезпечили видатні результати розвитку, наприклад: швидке зростання як продуктивності, так і рівня заробітної плати, швидке розширення як інвестицій, так і споживання. Ці досягнення створили матеріальні умови для ширшого соціального розвитку, включно з посиленням ринкової сили праці, відбудову системи охорони здоров'я, що фінансується державою та охоплює майже все населення Китаю, і прискорення процесу урбанізації.

Відбувається реальне зростання ВВП на одного робітника, як показник зростання продуктивності праці, у різні періоди в епоху реформ (табл. 3.1). У період 1978–2000 рр. середній темп зростання становив 7,6 % на рік. У наступний період 2000–2012 рр. ставка зросла до рівня 9,7 % річних. Це прискорення темпів зростання продуктивності праці від високих рівнів у першому періоді до вищих рівнів у другому, у будь-якому разі, є разючим. А втім, сповільнення зростання 2012–2020 рр. до середньорічних 6,2 % також варті уваги.

***Таблиця* 3.1. Середньорічні темпи зростання реального валового внутрішнього продукту та зайнятості,** %

Роки	**(a) Реальний ВВП**	**(b) Зайнятість**	**(a)–(b)**
1978–2000	9,7	2,1	7,6
2000–2012	10,2	0,5	9,7
2012–2020	6,3	0,1	6,2

Джерела: Chinese National Bureau of Statistics; *China Statistical Yearbook* (*за* різні роки).

Зміни рівня заробітної плати також варті уваги. Є тенденції зростання реального ВВП на одного працівника, рівня міської реальної заробітної плати й рівня реальної заробітної плати працівників-мігрантів із сільської місцевості з 1990 до 2020 р. (рис. 3.4). Можна побачити, що зростання ВВП на одного працівника в основному відбувається на рівні зі зростанням заробітної плати в містах, тоді як зростання заробітної плати трудових мігрантів серйозно відстає – середньорічний темп зростання трьох показників становив відповідно 8,7, 9,1, 6,6 % за весь період 1990–2020 рр. З детальнішого розгляду стає зрозумілим, що спостерігається зростання

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет. Версія не для друку

двох ставок заробітної плати й ВВП на одного працівника. Упродовж 1990–2000 рр. середньорічний приріст трьох показників становив відповідно 9,4, 7,4, 3,1 %. Протягом 2000–2020 рр. вони становили відповідно 8,3, 10,0, 8,4 %. Це порівняння на користь зростання заробітної плати відбувалося переважно впродовж 2000–2012 рр. Вступаючи в період *нової нормальності*, усі три показники демонстрували значне сповільнення зростання. Із 2012 до 2020 р. середньорічний темп зростання становив 6,2, 7,3, 5,2 % відповідно для ВВП на одного працівника, рівня реальної заробітної плати в містах та рівня заробітної плати мігрантів із сільської місцевості.

Проілюстровані тенденції зростання продуктивності й заробітної плати було підкріплено зростанням інвестицій і супроводжувалися зростанням споживання. Упродовж 1978–2000 рр. середньорічний реальний темп зростання споживання (дефляційно скорегований індексом споживчих цін) становив 8,2 %, що було близько до темпу зростання інвестицій (дефляційно скорегованого індексом інвестиційних цін) у 9,2 %. (табл. 3.2). Вступаючи в період 2000–2012 рр., зростання споживання дещо зросло до 10,3 % на тлі прискорення зростання інвестицій, яке досягло дуже високих темпів у 15,0 %. Після цього протягом 2012–2019 рр. зростання споживання впало до 8,2 % на рік, тоді як зростання інвестицій впало ще більш – до 6,2 %.

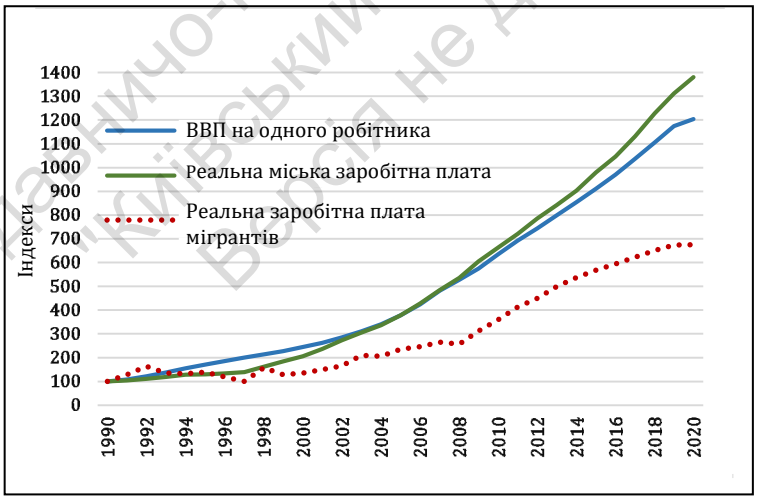

Рис. 3.4. Індекси реального ВВП на одного працівника та рівня реальної заробітної плати за 1990–2020 роки

Джерела: China Statistical Yearbook; Report on Monitoring; Surveying Migrant Workers (різні випуски); [Feng, 2012].

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

***Таблиця* 3.2. Середньорічні реальні темпи зростання споживання та інвестицій, %**

Роки	Споживання	Інвестиції
1978–2000	8,2	9,2
2000–2012	10,3	15,0
2012–2019	8,2	6,2

Примітка. Дані про споживання та інвестиції (тобто валове нагромадження капіталу) є компонентами ВВП за витратним підходом. Зростання споживання скореговане на дефлятор індексу споживчих цін; зростання інвестицій скореговане на дефлятор індексу інвестиційних цін.
Джерела: Chinese National Bureau of Statistics; China Statistical Yearbook (за різні роки).

Синхронні швидкі темпи зростання продуктивності й ставки заробітної плати, а також інвестицій і споживання впродовж 2000–2012 рр. відрізняються від показників як у попередній період, так і в наступні роки. Зокрема, ця синхронність виглядає протилежною у зв'язку з подіями, пов'язаними з погіршенням економічної ситуації 2012 р., детально описаних у попередніх розділах. Швидке зростання споживання, підкріплене зростанням заробітної плати, створило умову попиту для економічного зростання. Водночас зростання заробітної плати було спричинено відповідним зростанням продуктивності і, отже, воно не підірвало імпульси для зростання інвестицій. Загалом, здається, що існував баланс між цими двома парами змінних, що дало хороші результати з погляду як економічного, так і соціального розвитку.

Які структурно-інституційні умови лежали в основі син хронного зростання цих важливих змінних, а отже, і результатів розвитку? Чому змінюються ці умови в межах *нової нормальності*? У деяких публікаціях зустрічається думка, що з початку століття китайська економіка йшла шляхом наближення до моделі, яка діяла в розвинених капіталістичних країнах упродовж 1950–1973 рр. ("Золотий вік"). Цей шлях конвергенції, а також негаразди, з якими він зіткнувся, можуть допомогти пояснити повороти економічного розвитку з початку 2000-х рр. і дотепер [Lo, 2016; Lo, 2013].

Теоретично модель "Золотого віку" спирається на три агенти: великий бізнес, велику працю і великий уряд. Великий бізнес – це пріоритетність інвестицій і капіталомісткого шляху зростання і пов'язане із цим домінування великих підприємств. Швидке зростання продуктивності на основі динамічно щораз більшої прибутковості є *raison d'etre* великого бізнесу. Велика праця набуває форму колективних переговорів щодо врегулювання заробітної плати,

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

тому є компенсаційною силою щодо капіталу у процесі визначення розподілу доходу. Вона також часто має властивість забезпечувати колективне навчання, що сприяє зростанню продуктивності. Великий уряд символізує державу добробуту, яка корисна як для зниження вартості робочої сили для окремих бізнес-фірм, так і для підтримання масового споживання, необхідного для використання динамічних прибутків від масового виробництва. Це також стосується активної ролі держави у сприянні інвестиціям в інфраструктуру, а також фундаментальні дослідження в галузі науки і техніки[6] [Glyn et al., 1990; Glyn, 2006; Lazonick, 2009].

Щодо Китаю в період 2000–2012 рр., поряд із швидким зростанням інвестицій, існувало відоме явище (guo jin min tui) – державний сектор розвивається, а приватний відступає. Державні підприємства, які втілювали розвиток, – це великі капіталомісткі фірми. Вони є великим бізнесом у Китаї[7]. Тим часом відповідно до стрімкого зростання інвестицій було і зростання продуктивності. Це сформувало матеріальну передумову для настільки ж швидкого зростання заробітної плати, яке стало можливим у подальшому завдяки формуванню великої праці. Останнє виявилося не лише в самому зростанні заробітної плати, а й в інституційних і політичних кроках, як-от законодавство про мінімальну заробітну плату, забезпечення виконання трудового законодавства, введення в дію закону про трудовий договір, колективні переговори, профспілки. Великий уряд набуває форму держави, яка орієнтується на відбудову всеосяжної системи соціального забезпечення. Упродовж десятирічного періоду, 2003–2013 рр., було створено державну систему охорони здоров'я, яка охоплює майже все населення, забезпечення доступним житлом для міського населення з низькими доходами, переважно іммігрантів із сільської місцевості. Найдалекосяжніший спектр політичних заходів, спрямованих на сприяння економічному зростанню, що стимулює оплату праці, а не зростання на основі дешевої робочої сили, свідчить про нову державну орієнтацію.

Зриви та негаразди, що повторювалися на шляху зближення із моделлю "Золотого віку" за *новою нормальністю*, також можна

---

[6] Glyn детально аналізує внутрішню динаміку та історичний досвід моделі "Золотого віку" в розвинених капіталістичних економіках 1950–1973 рр. Далі порівнює модель "Золотого віку" з моделлю "Неоліберальної глобалізації", яка панує в усьому світі після 1980 р. Lazonick порівнює те, що він називає "бізнес-модель старої економіки" з "бізнес-моделлю нової економіки".

[7] 2018 р. зі 115 китайських фірм, які ввійшли до рейтингу Fortune Global 500 найбільших корпорацій, 90 були прямими держпідприємствами (які становили 84 % виручки від продажів 115 фірм), тоді як деякі інші були підприємствами зі змішаною формою власності з різною часткою державної участі.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

віднести до орієнтації на державу. Помітно, що після 2008 р. відбувся процес фінансалізації економіки. Витискаючи виробничі інвестиції, спекулятивна діяльність зазвичай шкодить виробничій діяльності, що призводить до проблеми ренти, яка зменшує прибуток. У довготерміновій перспективі, звужуючи основу зростання заробітної плати (і, отже, зростання споживання) через негативний вплив на зростання продуктивності, фінансіалізація також має тенденцію погіршувати проблему дефіциту попиту.

Найяскравішим симптомом фінансіалізації китайської економіки після 2008 р. є спекулятивні бульбашки в секторі нерухомості й фондовому ринку. Підняття і падіння в цих секторах були переважними, спричиняючи широке занепокоєння не лише в Китаї, а і в усьому світі. Зокрема, обвалення фондового ринку влітку 2015 р. та девальвація, що прогресувала, китайської валюти відтоді відбивають збільшення капіталу у спекулятивній діяльності, вхідні й зовнішні потоки міжнародних "гарячих грошей", а також відплив капіталу.

На загальному рівні фінансіалізацію можна оцінити, спостерігаючи за масовим розширенням запасу "повного соціального фінансування реальної економіки" (TSF). Цей показник охоплює банківські кредити й широкий спектр альтернативних форм фінансування, які здійснюються небанківськими фінансовими установами. 2002–2008 рр. відношення TSF до ВВП залишалося в основному незмінним. Після цього цей коефіцієнт зріс із 119 % наприкінці 2008 р. до 280 % на кінець 2020 р. Разом із збільшенням відношення TSF до ВВП обсяг банківських кредитів (як відношення до ВВП) збільшився з 95 % 2008 р. до 169 % 2020 р. Тим часом інші види фінансування щодо ВВП зросли із 24 % 2008 р. до 111 % 2020 р.[8].

Китайські банки, найбільшими з яких є державні, традиційно перебувають під жорстким державним контролем і регулюванням. Однак процес фінансової лібералізації після 2008 р. значною мірою полегшив їхню участь у спекулятивній діяльності. Було багато підтверджень того, що державні банки здійснюють нерегульовану тіньову банківську діяльність з метою отримання спекулятивної вигоди. Наприклад, небанківська фінансова діяльність підпадала під ще менший державний контроль і регулювання. Той факт, що обидва види фінансування надзвичайно розширилися, свідчив лише про залучення капіталу до спекулятивної діяльності. Інший бік медалі – витіснення виробничих інвестицій, які останнім часом знизилися до кризового рівня.

[8] Дані TSF із банку даних Народного банку Китаю отримано 2 вересня 2017 р.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

Причина уповільнення зростання інвестицій, а отже, й економічного зростання в Китаї в умовах *нової нормальності* є складною. Дефіцит попиту і зниження прибутковості можна віднести до множинних факторів, які вкорінені в переважальних структурно-інституційних умовах, а також у внутрішньо суперечливій орієнтації держави. Отже, для підтримання довготермінового розвитку необхідна перебудова моделі економічної трансформації.

З початку XXI ст. існує суперництво між двома альтернативними напрямами китайської економічної трансформації. Це тенденція зближення з моделлю " Золотого віку" проти тенденції фінансіалізації економіки. Інакше кажучи, суперництво відбувається між консолідацією моделі, орієнтованої на виробництво, з одного боку, і переходом до моделі, орієнтованої на спекуляцію, з іншого. Помітно, що поширеність моделі, орієнтованої на спекуляцію, загалом пояснює економічні проблеми, які фактично виникли за *нової нормальності*.

На цьому тлі зрозуміло, що після обвалення фондового ринку влітку 2015 р. та постійного погіршення економічних показників китайське державне керівництво переорієнтувалося, щоб звернути увагу на згортання спекулятивної діяльності й сприяння виробничій діяльності. Це фактично підтримання відновлення або прискорення тенденції наближення до моделі "Золотого віку", що відбулася не лише всередині країни, а й у ширшому масштабі "виходу зовні" – як ініціатива "Пояс і Шлях".

ДЖЕРЕЛА

Akyüz, Y. (2012). *Financial Crisis and Global Imbalances: A Development Perspectives*, Geneva: South Centre.

Garnaut, R., Song L., & Cai F. (2014). 'Reform and China's long-term growth and development', in L. Song, R. Garnaut, and Cai F. (eds) *Deepening Reform for China's Long-term Growth and Development*, Canberra, Australian National University Press.

Gaulard, M. (2013). 'Changes in the Chinese property market: an indicator of the difficulties faced by local authorities', *China Perspectives*, No. 2: 3–14.

Glyn, A. (2016). *Capitalism Unleased: Finance Globalization and Welfare*, Oxford, Oxford University Press.

Glyn, A., A. Hughes, A. Lipietz, & A Singh (1990). 'The rise and fall of the Golden Age', in *The Golden Age of Capitalism: Reinterpreting the Postwar Experience*, pp. 39-125, edited by S. Marglin and J. Schor, Oxford, Clarendon Press.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

Hart-Landsberg, M., & Burkett, P. (2011). 'The Chinese reform experience: a critical assessment'. *Review of Radical Political Economics*, 43 (1): 56-76.

Klein, M. C., & Pettis, M. (2020). *Trade Wars are Class Wars: How Rising Inequality Distorts the Global Economy and Threatens International Peace*, New Haven: Yale University Press.

Lazonick, W. (2009). *Sustainable Prosperity in the New Economy?*, Kalamazoo, Michigan: W.E. Upjohn Institute for Employment Research.

Li, M. (2016). *China and the Twenty-First-Century Crisis*, London, Pluto Press.

Lo, D. (2013). 'China and world development – beyond the crisis', in N. Yokogawa, J. Ghosh & R. Rowthorn (eds.) *Industrialization in China and India: Their Impacts on the World Economy*, London, Routledge.

Lo, D. (2016). 'China confronts the Great Recession: "rebalancing" neoliberalism, or else?', *International Papers of Political Economy 2016*: 232-269.

Lu, Y., & Cai F. (2014). 'China's shift from the demographic dividend to the reform dividend', in L. Song, R. Garnaut, and Cai F. (eds) *Deepening Reform for China's Long-term Growth and Development*, Canberra: Australian National University Press.

Palley, T. I. (2006), 'External contradictions of the Chinese development model: export-led growth and the danger of global economic contradiction', *Journal of Contemporary China*, 15(46): 69–88.

Panitch, L., & Gidin S. (2012) *The Making of Global Capitalism: The Political Economy of American Empire*, London, Verso.

Piovani, C. (2014). 'Class power and China's productivity miracle: applying the labor extraction model to China's industrial sector, 1980–2007', *Review of Radical Political Economics*, 46(3): 331–54.

Qi, H. (2017). 'Dynamics of the rate of surplus value and the "New Normal" of the Chinese economy', *Research in Political Economy*, vol. 32, pp. 105-129.

Song, L., & Zhang Y. (2010). 'Will Chinese grow slow after Lewis turning point?', *China Economic Journal*, 3 (2): 209-219.

Xie, F., & Lim, Z. (2016). 'The general rate of profit in the Chinese economy, 1994-2011', *Caijing Lilun Yanjiu* (Research in the Theory of Finance and Economics), No. 3: 1-8.

Zhu, A., & Kotz D. M. (2011). 'The dependence of China's economic growth on exports and investment', *Review of Radical Political Economics*, 43(1): 9–32.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

РОЗДІЛ 4 БАГАТОНАЦІОНАЛЬНІ ПІДПРИЄМСТВА ТА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ КИТАЮ

4.1. ПЕРЕВАГИ РОЗМІЩЕННЯ БАГАТОНАЦІОНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ У КИТАЇ

Одним із виявів глобалізації світової економіки стало відкриття Китаю для інвестицій БНП. Цей процес мав настільки потужний вплив на подальший розвиток міжнародних економічних відносин, що змінив структуру світової торгівлі й міжнародного виробництва. За останні 40 років Китай перетворився в основного реципієнта ПІІ і ключового суб'єкта ГЛСВ. Відкриття економіки КНР для іноземних інвестицій дало зворотний величезний імпульс подальшій глобалізації і значно поглибило економічну взаємозалежність країн.

На наш погляд, можна виокремити три етапи припливу ПІІ у Китай. Перший період після початку економічних реформ умовно можна визначити з 1980 до 1991 р. Він став стартом для вступу у країну провідних БНП. Головним фактором припливу ПІІ в цей час виступала дешева робоча сила і значні фінансові податкові стимули, що уряд країни надавав іноземних фірмам у зонах експортного оброблення. Хоча в цей час ПІІ стабільно зростали і Китай почав привертати увагу світових інвесторів, темпи зростання ПІІ були меншими ніж у наступні роки. Другий етап зростання ПІІ можна умовно обмежити часовими межами з початку 1990-х рр. до 2001 р., що передував вступу КНР до СОТ. Він засвідчив набагато вищу динаміку операцій БНП. Уже 1993 р. приплив ПІІ у країну сягнув рекордних величин – перевищив 100 млрд дол [UNCTAD, 1995].

Новий, третій, етап припливу ПІІ у Китай стався після її вступу до СОТ, головним наслідком якого стало пришвидшення глобалізації та значне посилення мобільності ПІІ і динамічне формування глобальних ланцюжків створення вартості. Протягом

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

останніх десятиліть темпи зростання припливу ПІІ у країну вимірювалися двозначними цифрами. Уперше Китай випередив США за обсягом припливу ПІІ ще 2004–2006 рр. В останні роки Китай стабільно посідає друге місце як країна-реципієнт ПІІ, але водночас стрімко збільшує обсяг вивезення капіталу із країни. Китайські БНП здійснюють все більшу конкуренцію західним компаніям на ринках третіх країн.

Як свідчить еклектична теорія Даннінга, багатонаціональні фірми прагнуть використовувати переваги розміщення, які відображують специфічні умови соціально-економічного розвитку країни [Dunning, 1995]. Але із часом такі переваги розміщення можуть змінюватися. Одні можуть втрачати свою колишню силу, проте інші набувати все більшого значення для стимулювання припливу ПІІ. Досвід Китаю яскраво підтверджує ці висновки теорії, оскільки за 40 років ця країна накопичила значний потенціал інновацій, знань і створила нові переваги розміщення БНП. Державна політика цієї країни була спрямована на послідовне здійснення структурних зрушень у промисловості та експорті, що сприяло зростанню конкурентоспроможності країни й появі нових сфер інвестування з більшою доданою вартістю.

В економічній літературі вже достатньо ґрунтовно висвітлено основні детермінанти припливу ПІІ в Китай. Серед головних мотивів входження багатонаціональних фірм у цю країну є її величезний ринок, низька вартість робочої сили, наявність кваліфікованих робітників, учених, інженерів, а також відносно високий рівень промислової та міської інфраструктури у східних районах.

Зростання ВВП Китаю на 8–9 % на рік з 1980 р. стало потужним магнітом, що притягував в цю країну все нові й нові ПІІ. Майже всі економічні дослідження китайських та інших закордонних учених, що містили економетричні тестування кореляції темпів зростання ВНП, доходів на душу населення, обсягів ринку Китаю та обсягів припливу ПІІ, виявили значний позитивний зв'язок між цими змінними. Такий мотив шукачів ринку (market-seeking FDI) спостерігався майже у всіх БНП, але особливо яскраво він виявлявся у багатонаціональних фірмах США або фірмах, що були зареєстровані у Гонконзі [Wei & Liu, 2001]. Наприклад, анкетування 22 підприємств з іноземною власністю показало, що більша частина компаній поставила саме цей фактор на перше місце як головний мотив приходу в Китай. Більше того, БНП вказували обсяг ринку та зростання ВВП чи не як головний мотив реінвестування доходів в розширення операцій в Китаї [Shaukat & Wei, 2005].

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

Низька вартість робочої сили традиційно є одним із важливих детермінантів припливу ПІІ в Китай. Особливо це було помітно в перші десятиліття припливу ПІІ, коли основну частину проектів БНП було пов'язано із працемісткою продукцією. Із часом значення цього фактора набуло меншої ваги, оскільки відбулося значне зростання заробітної плати місцевих робітників (як порівняти з деякими сусідніми азійськими країнами), а також проекти БНП почали більше орієнтуватися на людський капітал та інновації. Оцінюючи значення фактора дешевої робочої сили, потрібно брати до уваги також її продуктивність, дисциплінованість та інші риси місцевого ринку праці. Протягом тривалого періоду часу комбінація таких факторів виводила Китай на перше місце серед країн із дешевою працею.

Shaukat та Wei показали на основі емпіричного дослідження, що фактор дешевої робочої сили в 1990-х і на початку 2000-х рр. був одним із найважливіших стимулів припливу ПІІ. Переважна частина (80 %) їхніх респондентів підтверджували це в анкетуванні. Ці дослідники виявили, що для БНП Японії, Тайваню, Гонконгу, Південної Кореї це було вирішальною причиною перенести виробництво до Китаю. Водночас фірми США менше покладалися на цей мотив, вони загалом орієнтувалися на зростання ринку країни. На сучасному етапі діяльності багатонаціональних фірм фактор дешевої робочої сили вже поступається за важливістю іншим детермінантам, особливо зростанню споживчого попиту і величезним масштабам місцевого ринку.

Значним стимулом стали також преференції і пільги, які надавалися БНП у багатьох галузях, особливо в інноваційному виробництві. Наприклад, дослідники Cheng і Kwan вивчали можливі детермінанти ПІІ у 29 регіонах Китаю і підтвердили, що великий розмір регіонального ринку, сучасна інфраструктура, преференційна політика й витрати на заробітну плату виявилися основними чотирьома чинниками, що впливають на вибір багатонаціональними підприємствами регіону для інвестування [Cheng & Kwan, 2000]. Fung показав, що регіони із кращою інфраструктурою були привабливішими для ПІІ, оскільки значно зменшували ризики й логістичні витрати БНП [Fung, 2002].

Анкетування іноземних підприємств, яке здійснили Shaukat і Wei, також засвідчило, що державні стимули й преференції (податкові пільги) зазначалися БНП як другий за важливістю мотив здійснення ПІІ. Середнє значення цього фактора було 3,55, що трохи вище, ніж оцінка важливості дешевої робочої сили – 3,32. Відносно більше значення державних пільг констатує БНП в секторах

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

автомобілебудування, електроніці й телекомунікацій. Це було пов'язано з тим, що уряд Китаю надавав їм максимальних преференцій із метою залучення високотехнологічних інноваційних проєктів [Shaukat & Wei, 2005].

Надзвичайно важливе значення для припливу ПІІ у країну мала державна політика, стабільна політична система і послідовні кроки китайського уряду на лібералізацію економічного життя. Без урахування виключно важливої ролі державної політики важко зрозуміти, чому Китай випередив майже всі інші країни щодо обсягу припливу ПІІ і перетворився на один із головних світових центрів операцій багатонаціональних фірм.

Важливим фактором розміщення підприємств БНП у Китаї були також стратегічні конкурентні міркування фірм. Глобальна конкуренція між БНП примушувала багатьох із них "слідувати за лідером". Приклад Китаю очевидно дає підтвердження багатьох аргументів такої стратегічної поведінки. На відміну від еклектичної парадигми й теорії інтерналізації, які недооцінювали важливість стратегічної конкурентної взаємодії фірм (як детермінанта розміщення їхніх ПІІ), інші теорії стратегічного менеджменту багатонаціональних фірм показують важливість впливу конкурентів на розміщення бізнесу. Наприклад, теорія олігополістичної поведінки Ф. Нікербокера доволі добре пояснює таки мотиви. Так само як і "нова економічна географія" П. Кругмана моделює кластеризацію прямих інвестицій в окремих світових регіонах під впливом ринкових відцентрових сил [Рогач, 2018].

Рішення однієї БНП-флагмана перенести виробництво до Китаю спричиняло ланцюгову реакцію подібних кроків її основних конкурентів. Вони копіювали поведінку цієї БНП, оскільки вважали такі дії флагмана як майбутню загрозу своїм глобальним ринковим позиціям і тому слідували за лідером. Часто багатонаціональні фірми розглядали свої інвестиції в Китаї як частину наступальної або оборонної глобальної конкурентної стратегії. Логіка таких дій була доволі проста: "Якщо ми цього не зробимо сьогодні, завтра конкуренти, за допомогою своїх підприємств в Китаї, просто можуть витіснити нас із наших традиційних ринків...". Деякі емпіричні дослідження показують, що такі стратегічні міркування були присутні навіть у найбільших БНП світу, як-от Boeing, General Motors, Motorola, Volkswagen та Toyota [Zhang, 2002]. В опитуванні 22 багатонаціональних фірм фактор стратегічної конкуренції посідав третє місце (після ринку країни й дешевої робочої сили) у рейтингу найважливіших причин для приходу іноземних компаній в Китай [Shaukat & Wei, 2005].

Видавничо-поліграфічний центр Київського університету. Версія не для друку

Усі переваги розміщення ПІІ в Китаї стали можливими тільки на тлі стабільної макроекономічної політики країни. Послідовна державна політика лібералізації і дерегуляції економіки дозволила іноземним фірмам знизити ризики операцій входження у специфічний ринок країни. Складовими частинами такої політики стали підтримання відносно низького рівня інфляції і стабільного обмінного курсу. Іншими чинниками зростання привабливості Китаю як сфери інвестування стали гнучкість ринку робочої сили й поліпшення інфраструктури. Три стадії приватизації (1984–1992, 1993–2002, 2002–2004) створили конкурентне середовище у країні, що було вкрай важливим для формування коопераційних альянсів БНП із місцевими постачальниками або субпідрядниками.

Відмова від протекціонізму та імпортозаміщення, зниження або усунення бар'єрів для руху капіталу суттєво знизили мікроекономічні ризики для БНП. Політика залучення ПІІ була послідовною, передбачуваною і ґрунтувалася на чітких орієнтирах і цілях, зрозумілих іноземним інвесторам. Вона носила довготерміновий характер. Наслідком такої цілеспрямованої політики стало підвищення інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності країни. Минуло майже 20 років із початку лібералізації інвестиційного режиму Китаю та початку ринкових реформ, поки ця країна почала посідати перші рейтинги у всіх світових оглядах інвестиційної привабливості країн і стала одним із головних центрів операцій БНП.

Хоча існують певні невеликі відміни у статистичних оцінках обсягів нових щорічних ПІІ та накопичених інвестицій, що надаються в публікаціях World Investment Report (UNCTAD) і в національній статистиці КНР (The National Development Reform Comission), вони збігаються в головних трендах і засвідчують загальну картину стрімкого зростання операцій БНП в Китаї. ПІІ стали одним із найважливіших чинників прискорення економічного зростання Китаю, його індустріалізації і технологічної модернізації.

Після вступу КНР до СОТ ця країна перетворилася в одного із головних світових експортерів. БНП відіграли велику роль у зростанні промислового експорту країни, його структурній трансформації і долученні Китаю до глобальних ланцюжків створення вартості. Уже 2005 р. на іноземні підприємства припадало 28 % доданої вартості країни у промисловому секторі й 20 % усіх податкових надходжень від промислових підприємств у бюджет. На цьому етапі значення багатонаціональних фірм в експорті було особливо велике, за оцінками, вони здійснювали 57 % експорту товарів та послуг [Shaykat & Wei, 2005].

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет. Версія не для друку

4.2. ФОРМИ ОПЕРАЦІЙ БАГАТОНАЦІОНАЛЬНИХ ФІРМ У КИТАЇ

4.2.1. Спільні підприємства та повністю контрольовані підприємства

Як свідчить теорія інтерналізації, багатонаціональні підприємства можуть використовувати різни форми зниження ринкової невизначеності й зменшення транзакційних витрат [Buckley, 2016]. ПІІ виступають одним із таких механізмів, що дозволяє фірмі долати недоліки ринкових провалів і зберігати контроль над своїми ключовими активами [Рогач, 2005]. Досвід Китаю підтверджує ці висновки теорії міжнародного бізнесу. БНП використовували різні форми входження на ринок Китаю. На різних етапах припливу ПІІ ці форми змінювалися залежно від зміни законодавства і нових тенденцій бізнес-середовища країни. На ранніх стадіях припливу ПІІ державні установи Китаю інколи визначали умови підписання контрактів на створення виробничих проектів іноземних фірм у країні. Вони навіть призначали місцевих партнерів БНП у спільних підприємствах і вказували інші умови роботи таких підприємств.

Первісною і найрозповсюдженішою формою входження БНП в Китай були спільні підприємства. Вони існували ще до політики лібералізації, але в незначній кількості. Зміни законодавства 1979–1980 рр. відкрили нові можливості створення спільних підприємств, які швидко набули популярності й стали на тривалий час основною формою припливу ПІІ. Частину їх було засновано як акціонерні спільні підприємства (Equity Joint Ventures – EJV). Розподіл прибутку здійснювався на основі пропорції вкладеного капіталу. Інша частина спільних підприємств мала специфічну форму так званих контрактних підприємств (Cooperative Joint Ventures – CVJs). Тут розподіл прибутку відбувався на основі контракту і не відбивав пропорції вкладеного капіталу. Після прийняття 1986 р. закону про "Підприємства з повним іноземним володінням" їхня частка стала збільшуватися. Хоча існувало багато галузевих обмежень на приплив ПІІ у такій формі. Лише на третьому етапі припливу ПІІ їхня частка почала стрімко зростати.

Можна простерегти кілька етапів зміни пропорцій між різними формами операцій БНП (рис. 4.1). До 1990-х рр. основною формою операцій були акціонерні спільні підприємства. У цей період більше ніж 60 % усіх іноземних підприємств було створено в такій формі. Китайський уряд вважав, що це ефективний канал передання технології, досвіду і маркетингових навичок, тому і заохочував

Видавничо-поліграфічний центр Київського університету імені Бориса Грінченка

БНП використовувати такий засіб входження у країну. Інший тип спільних підприємств – контрактні підприємства – також відігравав важливу роль. Нарешті, менш ніж 10 % іноземних підприємств були відділеннями БНП або їхніми повністю контрольованими дочірніми фірмами.

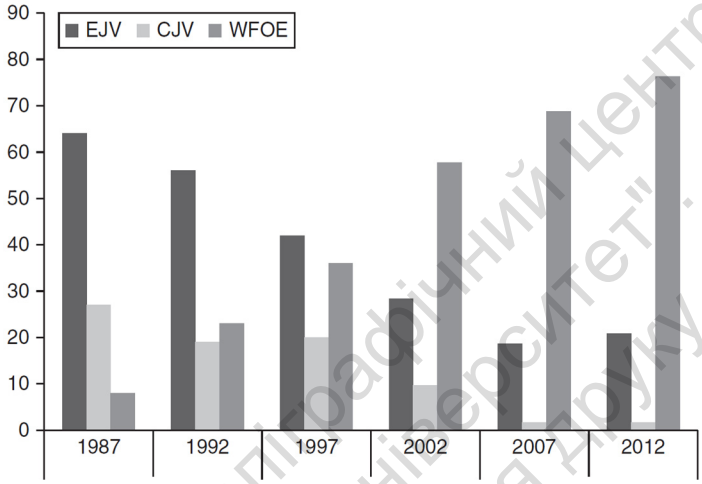

Рис. 4.1. Співвідношення різних форм припливу прямих іноземних інвестицій у Китай за 1987–2012 роки

Примітка: EJV – акціонерні спільні підприємства; CVJs – контрактні спільні підприємства, WFOE – підприємства із повним іноземним володінням.
Джерело: [Michael, 2013].

До початку 2000-х рр. питома вага акціонерних спільних підприємств неухильно зменшувалася. Це було результатом як лібералізації законодавства, так і більшої обізнаності БНП щодо місцевого бізнес-середовища. До 2002 р. питома вага акціонерних спільних компаній скоротилася вдвічі – до 30 %. Так само значно зменшилася вага і контрактних спільних підприємств (майже в 2,5 рази – до 10 %). Входження нових багатонаціональних фірм до країни відбувалося загалом як підприємств із повним акціонерним володінням. Деякі спільні підприємства також було трансформовано в дочірні компанії БНП. Водночас іноземний учасник викупав частку акцій, що належала китайським партнерам. Уже на початку третього періоду припливу ПІІ у Китай дочірні фірми зі стовідсотковою іноземною власністю нараховували більше ніж 60 % усіх підприємств з іноземною участю.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

Наступний етап еволюції форм операцій багатонаціональних фірм у Китаї ще більше посилив тенденцію зростання ваги філій у повному володінні. Їхня частка продовжувала зростати і сягнула більше 75 % усіх проектів з іноземною участю. Контрактні спільні підприємства майже втратили своє колишнє значення і посідають лише незначне місце серед усіх форм операцій. Вони були повністю витіснені контрактними субпідрядними угодами місцевих підприємств із дочірніми компаніями БНП. Щодо спільних підприємств із акціонерною участю партнерів, то їхня частка стабілізувалася на рівні 20–23 %. Збереження цього каналу входження іноземних фірм до Китаю було зумовлено як продовженням рестриктивних урядових обмежень на стовідсоткову власність в окремих секторах, так доцільністю мати локального партнера для кращого розуміння місцевого середовища.

Отже, така еволюція діяльності БНП підтверджує теоретичні гіпотези еклектичної парадигми й школи інтерналізації, які доводять, що багатонаціональні фірми всіляко намагаються інтерналізувати свої операції та контролювати специфічні активи власності. Зростання технічного складника виробничого процесу БНП в Китаї та орієнтація багатьох із них на інноваційні проєкти (на відміну від простих, стандартизованих технологій працемістких проєктів у 1980-х рр.) примушує ці фірми віддавати перевагу стовідсотковій власності у своїх дочірніх підприємствах. Beamish у дослідженні форм виробничої діяльності багатонаціональних фірм у Китаї також підтвердив зазначену вище еволюцію організації їхніх операцій. Він показав, що на початковій стадії економічної лібералізації переважною формою входження БНП до країни були спільні підприємства навіть із міноритарною часткою власності. Але згодом іноземні фірми почали збільшувати свою частку власності у спільних підприємствах.

Така тенденція посилилися з 1990-х рр. У кінці 1990-х багато спільних підприємств було трансформовано або в дочірні фірми з переважним іноземним володінням, або в повністю контрольовані філії БНП. Кількість дочірніх фірм із переважним контролем іноземного учасника перевищила кількість спільних підприємств [Chang, Chung, & Moon, 2013]. Ця тенденція значно посилилися на третьому етапі припливу ПІІ, особливо після приєднання Китаю до СОТ. Важливим фактором збільшення частки власності багатонаціональних підприємств стало накопичення ними досвіду операцій у Китаї.

Згідно з моделлю Упсала набуття знань операцій на закордонному ринку створює імпульси для активного долучення фірми (Market commitments) до операцій, тобто додаткових інвестицій

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Видання не для друку

у розширення бізнесу [Figueira-de-Lemos, Johanson & Vahlne, 2011]. Це стосується також і частки власності в підприємстві. Накопичення знань зменшує "психологічну" відстань, тобто ризики, і відкриває шлях до більших інвестицій у капітал підприємства. Необхідність співпрацювати з місцевими партнерами за допомогою спільних підприємств значно знижується [Рогач, 2019а]. Іноземний учасник уже володіє знаннями локального ринку, уміє контактувати з урядовими структурами і розуміє тенденції зміни попиту місцевих споживачів. Рівень невизначеності, ризикованості бізнесу значно зменшується. За цих умов місцевий співвласник підприємства не є критично необхідним учасником бізнесу. Форми кооперації з місцевими підприємцями можуть набувати інших форм без участі в капіталі дочірньої фірми [Delios & Beamish, 1999].

Практика операцій БНП у Китаї підтверджує ці висновки моделі Упсала. Наприклад, японські багатонаціональні підприємства в Китаї суттєво змінювали свої форми операцій на різних етапах припливу ПІІ. Як показало дослідження японських дочірніх фірм за період 1991–2013 рр., спостерігалася значна кореляція таких змін із процесом лібералізації інвестиційного режиму у країні. Дослідження охоплювало 916 японських багатонаціональних компаній із 1938 дочірніми підприємствами у 24 регіонах Китаю. Воно засвідчило, що як тільки уряд Китаю дозволяв іноземним фірмам мати більшу частку капіталу в дочірніх компаніях, японські фірми збільшували питому вагу своєї власності в підприємствах. Іншим чинником, що впливав на такий процес, було зменшення ризиків, пов'язаних із невизначеністю регуляторної політики країни. Місцевий партнер уже не був таким критично важливим для них, щоб поділити ризики зміни законодавства або несподіваних урядових обмежень [Zhang & Beamish, 2017]. Це демонструє середній рівень власності японських БНП в їхніх дочірніх фірмах в Китаї та США 1991–2013 рр. (рис. 4.2).

Економічні реформи децентралізації в Китаї і передання повноважень щодо прийняття рішень від центрального уряду до органів місцевого самоврядування дозволили БНП мати більше гнучкості й варіантів розміщення підприємств, вибору партнерів і форм взаємодії з ними. Крім того, дослідження Zhang і Beamish виявили, що рівень власності фірм Японії зростав із збільшенням тривалості існування іноземного підприємства [Zhang & Beamish, 2017]. Це підтверджує, що накопичення досвіду дочірньої компанії зменшує умовну невизначеність її операцій на закордонному ринку і дозволяє БНП обмежити роль місцевого партнера у спільному підприємстві. Ці дослідники показали, що визначеність і прозорість інститу-

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет імені Бориса Грінченка

ційних умов ведення бізнесу у США обумовила майже незмінний рівень власності японських фірм в їхніх американських дочірніх фірмах протягом аналогічного періоду спостережень (див. рис. 4.2).

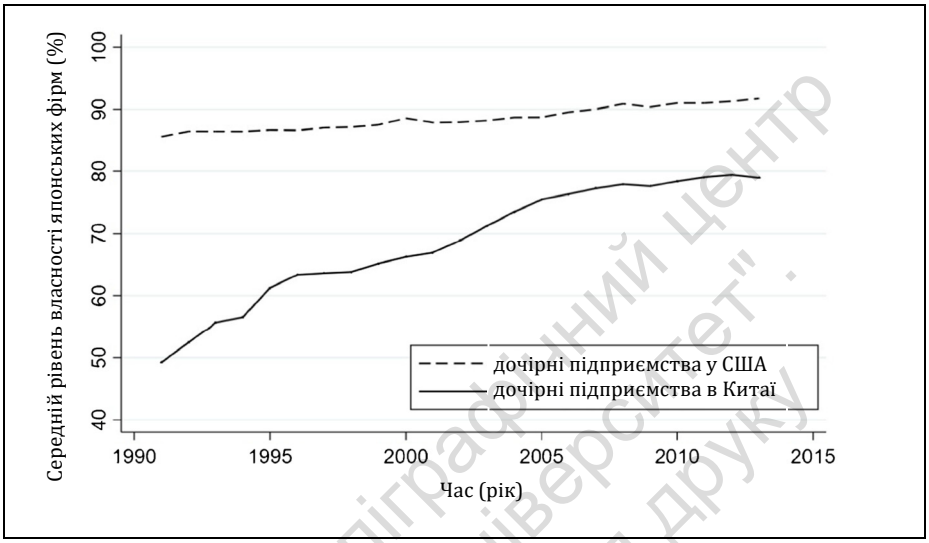

Рис. 4.2. Середній рівень власності японських БНП у дочірніх фірмах у Китаї і США за 1990–2015 роки

Джерело: [Zhang & Beamish, 2017].

4.2.2. Стратегічні альянси

Хоча основні форми операцій багатонаціональних фірм у Китаї було пов'язано з акціонерними формами володіння підприємством (повна або часткова), деякі БНП намагалися розвивати також контрактні або субпідрядні відносини з місцевими постачальниками сировини або проміжних виробів. У 1980-ті рр. така діяльність була обмеженою, оскільки просто не існувало місцевих постачальників якісних проміжних товарів, які могли б долучатися до місцевих ланцюжків створення вартості БНП. До того ж існували великі ризики недотримання умов контрактів унаслідок великих відмінностей у бізнес-етиці й поведінці менеджерів. Така ситуація була типовою для Китаю як для країни із новими ринками, що здійснювала трансформацію від планової економіки до змішаної планово-ринкової системи. Тому на перших двох етапах припливу ПІІ часто спостерігалася практика недотримання місцевими контракторами умов постачання (термінів, вимог

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

якості), затримання платежів та інші складнощі кооперації між БНП і субконтракторами.

Важливим аспектом формування стратегічних альянсів БНП у Китаї була сумісність корпоративної культури іноземних і національних підприємств. У разі приєднання місцевих фірм до мереж постачання ефективність виробничої кооперації часто залежала від розуміння національно-культурних особливостей китайських менеджерів. Особливо ця проблема стосувалася нових стратегічних альянсів, оскільки різні погляди іноземних і китайських менеджерів впливали на ефективність їхньої комунікації та кінцеві результати альянсів. Зрілі альянси, що існували багато років, були позбавлені такої проблеми.

Загалом національно-культурні особливості менеджменту спонукали до більшої потреби взаємного навчання і вивчення спільного досвіду. Чим більше учасників альянсів приєднувалися до мережі БНП на неакціонерній (тобто контрактній) основі, тим більше існувала потреба подолання національно-культурних відмінностей у моделях менеджменту. Якщо зв'язки між партнерами альянсу базувалися на акціонерній власності (наприклад, у спільних підприємствах), то учасники набагато швидше і легше долали ці відмінності у сприйнятті стратегії менеджменту.

Особливістю діяльності БНП у Китаї було намагання будувати мережі відносин з урядовими структурами й місцевими фірмами або підприємцями. Особливо така стратегія була притаманна іноземним фірмам, що орієнтувалися на місцевий ринок. Вони використовували обидва канали комунікацій, щоб мати інформацію про перспективи розвитку економіки Китаю та зміни законодавства щодо ПІІ. Вивчення подібної практики 181 БНП, що розміщувалися в Шанхаї, Гуанчжоу і Пекіні показало, що майже всі іноземні підприємства приділяли цьому велику увагу. Менеджери БНП активно спілкувалися із представниками місцевого бізнесу, щоб краще зрозуміти особливості ринкової ситуації у країні [Li, 2005].

Сучасним прикладом використання стратегії коопераційних зв'язків є діяльність у Китаї БНП Tesla. Цей американський виробник електромобілів має субпідрядні контракти з китайськими постачальниками деталей і проміжних матеріалів. Деякі із цих місцевих фірм за рівнем своєї технології відповідають кращим світовим зразкам. Наприклад, китайська компанія CATL постачає для Tesla акумуляторні батареї. Вона є в Китаї одним із найбільших виробників автомобільних акумуляторів. Компанія оголосила, що побудує виробничу базу літій-іонних акумуляторів світового класу в місті Чжаоцін, провінції Гуандун. У цей проєкт вона ін-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

вестує близько 12 млрд юанів (1,88 млрд дол) на першому етапі будівництва, що є однією з найбільших інвестицій у цьому регіоні. Завод спеціалізуватиметься не тільки на виготовленні акумуляторів, але й літій-іонних електричних матеріалів, засобів зберігання енергії, елементів електричного контролювання та перероблення акумуляторів. Місто Чжаоцін є одним із головних кластерів виробництва деталей для автомобілів. Станом на 2021 р. тут було розташовано понад 60 фірм, що виготовляли автомобільні компоненти.

4.3. СУЧАСНИЙ ЕТАП ПРИПЛИВУ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ У КИТАЙ

4.3.1. Обсяги припливу прямих іноземних інвестицій і накопичених іноземних інвестицій

Після швидкого опанування ситуацією під час спалаху COVID-19, на початку 2020 р., Китай у рекордні терміни відновив промислове зростання та експорт. Після короткотривалого збою у глобальних ланцюжках постачання багатонаціональні підприємства продовжили операційну діяльність і навіть почали розширювати її масштаби. Це значно зміцнило оптимістичні оцінки світових інвесторів щодо можливостей інвестицій багатонаціональних підприємств у цю країну. Цьому також сприяли певні кроки уряду щодо зменшення бар'єрів для інвестицій, поліпшення ділового середовища.

Приплив нових інвестицій у Китай і Гонконг в останні п'ять років стабілізувався на рівні 135–140 млрд дол (табл. 4.1). Гонконг традиційно є "воротами" входження ПІІ у Китай, свого роду транзитним пунктом для подальших інвестицій іноземних фірм.

***Таблиця* 4.1. Приплив нових прямих іноземних інвестицій у Китай і Гонкон за 2015–2020 роки**, млн дол

Країна	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Китай	135577	133711	136315	138305	141225	149342
Гонконг	174353	117387	110685	104246	73714	119229

Джерело: [UNCTAD, 2021].

Згідно з офіційними даними 2020 р. приплив ПІІ в Китай сягнув історичного максимуму –зріс на 6,2 % до 999,98 млрд юанів. У доларовому еквіваленті ПІІ збільшилися проти 2019 р. на 4,5 %

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

і становили 144 млрд дол. Зазначена сума не містила інвестиції багатонаціональних фірм у фінансовий сектор (банки, страхові компанії, інвестиційні фонди). Це було найвищим рівнем із початку обліку припливів щорічних інвестицій 1983 р. Щорічне надходження ПІІ у країну збільшується за обсягом протягом останніх років. Серед закордонних інвесторів найактивнішими були багатонаціональні підприємства Нідерландів і Великої Британії: нові ПІІ із цих країн зросли 2020 р. відповідно на 47,6 та 30,7 % [Liu & Zhong, 2021].

За даними конференції ООН із торгівлі та розвитку, Китай був найбільшим у світі отримувачем ПІІ 2020 р., залучивши майже 150 млрд дол (табл. 4.1). Ця тенденція продовжилася і 2021 р.: іноземні інвестиції зросли на 39,8 % до 71,5 млрд дол за перші п'ять місяців, як порівняти з роком раніше. 124 компанії Китаю ввійшли 2020 р. до списку 500 найбільших багатонаціональних корпорацій світу за версією журналу Fortune [Tang & Yeung, 2021]. Основну частину нового припливу прямих інвестицій, як і раніше, спрямовано в сектор послуг (78 %). Тут спостерігалися найвищі темпи їхнього зростання (14 %). ПІІ у високотехнологічні галузі й високотехнологічні послуги збільшилися на 11,4 та 28,5 % відповідно. Переважна частина ПІІ, як і раніше, надходила в економічно найрозвиненіші східнокитайські провінції країни. Щорічні інвестиції іноземних фірм збільшилися 2020 р. на 8,9 %, як порівняти з роком раніше, і становили 88,4 % від загальної кількості припливу іноземних інвестицій у Китай [Orange, 2021].

Китай перетворився на район зосередження величезних активів БНП. За оцінками експертів конференції ООН із торгівлі й розвитку (ЮНКТАД), акумульована сума ПІІ в цій країні впродовж 2010–2020 рр. зросла у 3,3 рази і сягнула майже 2 трлн дол (табл. 4.2).

***Таблиця* 4.2. Обсяг накопичених прямих іноземних інвестицій у Китаї та Гонконзі за 2000, 2010, 2020 рік,** млн дол

Країна	2000	2010	2020
Китай	193348	586882	1918828
Гонконг	435417	1067520	1884881

Джерело: [UNCTAD, 2021].

Очевидно, варто прогнозувати подальше зростання в поточному десятилітті обсягів припливу ПІІ у країну, оскільки проголошена урядом нова стратегія подвійної циркуляції (dual-circulation development) відкриває для БНП нові можливості продажів товарів і послуг на місцевому ринку, зберігаючи переваги країни в експор-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

тному виробництві. Наприклад, 42 багатонаціональні компанії, які мали підприємства у фармацевтичній промисловості Китаю і здійснювали тут НДДКР, 2021 р. оголосили про плани розширювати свої операції на ринку медичних послуг країни й здійснювати додаткові інвестиції у збільшення виробництва.

Так, Чжоу Хун, генеральний директор Roche Pharma China, заявив, що оскільки Китай досяг значного прогресу у відкритті економіки й упровадженні нових стандартів якості розвитку, то ця фармацевтична БНП буде продовжувати інвестувати в розширення свого дочірнього підприємства. Аналогічну політику проголосила інша фармацевтична фірма Merck China у зв'язку зі значним посиленням захисту інтелектуальної власності в Китаї в останні роки. Компанія дуже оптимістично оцінювала перспективи подальших операцій у країні [Liu & Zhong, 2021].

Італійський виробник шин Pirelli також планує збільшити ПІІ у нове виробництво на своїх заводах в Китаї. Як зазначив Джуліано Менассі, генеральний директор Pirelli в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, це багатонаціональне підприємство буде інвестувати в розвиток цифрових технологій на своїх двох виробничих базах в Китаї впродовж 2021–2025 рр., а також значно розширить продажі продукції за допомогою електронної торгівлі. Головний акцент інновацій буде зроблено на виробництві високотехнологічних шин із якісно новими характеристиками (шумозаглушення, пробіг і функції гальмування), які будуть відповідати сучасним вимогам нового покоління автомобілів, що передбачені в поточному 14-му п'ятирічному плані розвитку Китаю [Liu & Zhong, 2021].

4.3.2. Лібералізація інвестиційного клімату Китаю 2021 року

Уряд країни продовжує політику поступової лібералізації інвестиційного клімату для іноземних фірм. Національна комісія з питань розвитку і реформ і Міністерство торгівлі оновили й доповнили каталог заохочених галузей іноземних інвестицій (версія 2020). Він набув чинності із 27 січня 2021 р., замінивши попередню версію 2019 р. Каталог містить 1235 найменувань видів і секторів, де дозволяється діяльність БНП, тобто їхню кількість збільшено на 10 % (у попередній версії 1108). Усього додано 127 секторів і видів діяльності (65 нових пунктів у національному списку та 62 – у регіональному) та 88 видів діяльності змінено.

Особливу увагу у процесі розроблення нової редакції каталогу приділялося центральним, західним і північно-східним регіонам Китаю, де спостерігалася менша активність БНП. Також планувало-

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет. Версія не для друку

ся скорочення "негативного" переліку галузей у зоні вільної торгівлі Хайнань, де раніше інвестиції іноземних фірм було обмежено або заборонено. Наприклад, це стосується скасування обмежень на ПІІ в гірничодобувному та автобудівному секторах, а також подальшого зменшення обмежень у телекомунікаціях, освіті та юридичних послугах [Orange, 2021].

Однак, попри такі кроки лібералізації, регулювання ПІІ, особливо їхнього вивозу, залишається і досі відчутним елементом державної політики уряду Китаю. Щодо вивезення капіталу з КНР, то така лібералізація фактично не просунулася далі після 2017 р.

4.4. ПЕРЕБУДОВА ГЛОБАЛЬНИХ ЛАНЦЮЖКІВ СТВОРЕННЯ ВАРТОСТІ Й ПЕРЕМІЩЕННЯ ВИРОБНИЦТВ БАГАТОНАЦІОНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ ІЗ КИТАЮ

Одним із найважливіших наслідків діяльності БНП у Китаї стало долучення цієї країни до ГЛСВ. БНП-флагмани організують і контролюють такі глобальні виробничі мережі, розподіляють різні виробничі завдання між своїми дочірніми підприємствами й фірмами-субпідрядниками [Rogach, 2020a]. За останні 40 років ГЛСВ утворили нову архітектуру світової промисловості й сфери послуг, вони засвідчили новий етап фрагментації міжнародного виробництва і спеціалізації деяких країн на виконанні окремих завдань [Рогач, 2020a].

Китай виявився одним із головних бенефіціарів такої політики БНП. Десятки тисяч підприємств країни стали активними постачальниками глобальних ланцюжків створення вартості. ГЛСВ сприяли величезному зростанню промислового експорту країни. Але торговельна війна між США й Китаєм значно уповільнила процеси створення нових ГЛСВ, а також спричинила процеси перебудови наявних глобальних мереж постачання. Попри зусилля адміністрації США "повернути додому" окремі ланки глобальних ланцюжків створення вартості, лише частина американських багатонаціональних фірм погодилися на такий решоринг. БНП Європи та інших промислово розвинених країн також не згорнули свої виробничі потужності в Китаї, а навпаки, продовжували збільшувати інвестиції.

Водночас, варто визнати, що торговельні суперечки зі США, а також зростання вартості робочої сили в багатьох провінціях Китаю, спонукали деякі БНП переносити виробництва в сусідні країни, наприклад В'єтнам та Індію. У жовтні 2019 р. Samsung закрила

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

свій основний завод смартфонів у провінції Гуандун. Завод площею 120000 кв. м пропрацював майже 30 років. Навколо нього у місті Хуейчжоу утворився місцевий кластер невеликих і середніх підприємств, що надавали послуги робітникам заводу або були субконтракторами підприємства. Після припинення його роботи ці місцеві підприємства змушені були також припинити роботу. Ціни на нерухомість у цій місцевості впали і багато працівників втратили роботу. Лише через два роки, коли великий китайський виробник TCL Tonly зайняв виробничі площі колишнього заводу Samsung, місцевий малий бізнес почав знову відроджуватися. TCL Tonly є дочірньою компанією китайського гіганта побутової електроніки TCL Group, у якому працює понад 75000 працівників у всьому світі [He, 2021].

Пандемія COVID-19, локдауни в багатьох країнах і зростання цін на транспортування і сировину суперечливо вплинули на політику БНП щодо переміщення виробництва з Китаю. Якщо порівняти з іншими сусідніми країнами, то Китай дуже швидко впорався з пандемією і відновив зростання. Інші країни, навпаки, зазнали відчутніших економічних втрат від поширення COVID-19. Хоча БНП-бренди продовжували вимагати від їхніх субпідрядників переміщувати виробництво з Китаю або створювати резервні виробничі потужності в інших країнах, перспективи подальшого бізнесу в Китаї виглядали стабільнішими й привабливішими, ніж в Індії або інших країнах регіону. Отже, темпи переміщення ланцюгів постачань із Китаю значно уповільнилися. Багато постачальників і контракторів ГЛСТ припинили або загальмували реалізацію планів переміщення.

Фундаментальні причини такої релокації залишаються, отже можна очікувати продовження довготермінової тенденції переміщення ланцюжків постачання в інші країни. Але цей процес буде йти не так інтенсивно, як передбачалося. Варто також додати, що перенесення найбільш працемістких ланок створення вартості вже відбулося. Автоматизація виробництва в Китаї набирає обертів і питома вага праці в багатьох галузях упала до рівня 10 % від собівартості продукції. Це означає, що зростання заробітної плати вже не має такого негативного ефекту на діяльність дочірніх фірм іноземних компаній [He, 2021].

Перенесення виробництва в інші країни є витратним процесом. Після початку реалізації такої стратегії багатонаціональні підприємства несподівано відчули додаткових витрат, пов'язаних із зростанням тарифів на транспортні перевезення, цін на сировину, а також економічних негараздів від поширення пандемії в Південно-Східній і Південній Азії. Унаслідок збігу всіх цих фак-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

торів, а також стартових витрат на релокацію бізнесу, вони зазнали значних збитків. Отже, ситуація виглядає так, що поки інші країни Південно-Східної Азії та Індія не завжди можуть конкурувати з Китаєм за показником ефективності інвестицій [Rogach, 2020b]. Наприклад, 2021 р. тайванське БНП Foxconn, що є найбільшим субконтрактором Apple, навіть розширило свої виробництва в Китаї і додатково збільшило кількість зайнятих на 200000 робітників на великому виробничому комплексі в місті Чженчжоу для виробництва найновіших моделей iPhone. Таке рішення було спричинено економічними проблемами, які мала ця компанія через високий рівень інфікування коронавірусом робітників на їхніх заводах в Індії та В'єтнамі [He, 2021].

Інша тайванська компанія Strategic Sports також повністю змінила свої плани перенесення виробництва з Китаю. Вона придбала 2018 р. виробничу ділянку у В'єтнамі. На вимогу американських БНП-замовників фірма планувала розпочати там виробництво із 2020 р. Але замовлення зі США, Європи, Японії, Кореї, Бразилії та Австралії 2020 р. зросли на 40 % проти 2019. Тому компанія вирішила відкласти плани релокації ланцюжків постачань. Її завод із виробництва шоломів у китайському виробничому центрі Дунгуань, (провінція Гуандун) навіть розширив виробництво. Ця БНП планує відкриття нової автоматизованої фабрики в Хуейчжоу з 18 автоматизованими виробничими лініями для задоволення щораз вищого попиту клієнтів багатьох країн світу. З появою цього заводу 2022 р. Strategic Sports збільшить свої потужності в Китаї на 50 % проти 2018 р., причому автоматизовані виробничі процеси сягнуть 80 % її виробництва. Як свідчили менеджери Strategic Sports, плани відкриття другої виробничої бази не було скасовано, але терміновість таких дій відпала [He, 2021].

Деякі дослідження вказують, що попри войовничу риторику колишньої адміністрації президента Трампа, американські дочірні фірми масово не згорнули свою діяльність у Китаї. Хоча 2018 р. американські БНП закрили на 46 % більше своїх китайських дочірніх компаній проти попереднього року, лише 1 % цього зростання було спричинено високими тарифами США. Дані підтверджують, що із 500 великих американських багатонаціональних компаній, які мають дочірні компанії в Китаї, 63 % зазнали негативного впливу торговельної війни, але лише 7 % вирішили залишити Китай. Результати опитування Американської торговельної палати в Китаї, опубліковані у вересні 2021 р., показали, що тарифи вплинули на операції 78 % китайських респондентів [Zheng, 2021]. Але водночас ці фірми не мали намірів ліквідувати свої дочірні компанії в цій країні.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

4.5. ВПЛИВ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ НА ТЕМПИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

В останні 40 років модель економічного розвитку Китаю орієнтувалася на залучення зовнішніх фінансових ресурсів як ПІІ. Це допомогло країні уникнути великого боргового навантаження та позбавитися болісних ефектів волатильності портфельного інвестування. Свідченням переваги ПІІ проти зазначених інших форм іноземного фінансування стали значно менші негативні наслідки зовнішніх фінансових шоків, зокрема Азійської фінансової кризи 1997–1998 рр. та Світової фінансової кризи 2008 р. Китай продемонстрував, що ПІІ допомагають країні мати стабільнішу траєкторію розвитку. Навіть під час світових економічних криз майже не спостерігалося значних дезінвестицій БНП із країни, а обсяг ПІІ лише один раз (2009) дещо впав, але швидко відновився вже в наступному році. Довготермінова стратегія БНП допомогла Китаю зберігати стабільно високі темпи зростання ВВП майже тридцять років.

За деякими оцінками, більше 12 % від загального зростання Китаю протягом 1986–2005 рр. було забезпечено завдяки ПІІ [Chen, 2011]. Водночас на рівні різних провінцій емпіричні дослідження показали неоднакові результати впливу БНП на економічне зростання. Одні вчені вказували на існування значного позитивного ефекту ПІІ на експорт, інновації, темпи збільшення ВВП Китаю [Buckley et al., 2002]. Інші дослідники вимірювали ці ефекти в значно скромніших масштабах або обумовлювали їх деякими чинниками (наприклад, долученням БНП до місцевих мереж постачання або кооперацією з місцевими фірмами, мірою поглинання іноземних знань та інновацій у певній галузі тощо).

Важливим показником впливу ПІІ на економічний розвиток країни, що приймає, є ефективність або продуктивність факторів виробництва на іноземних підприємствах [Рогач, 2019b]. Багато публікацій звертають увагу на те, що у країнах, які розвиваються, зокрема в Китаї, ефективність іноземних філій значно перевищує ефективність місцевих підприємств. Тому, що більші обсяги діяльності багатонаціональних фірм, то більший сектор щодо ефективної економіки проти секторів нижчої продуктивності факторів виробництва, які подані місцевими фірмами.

Lo надає іншу інтерпретацію зміни продуктивності факторів виробництва на іноземних філіях. Він проаналізував відносну продуктивність праці, загальну факторну продуктивність і рівень заробітної плати на підприємствах з іноземними інвестиціями в Ки-

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет імені Бориса Грінченка

таї впродовж 1993–2005 рр. БНП протягом цього часу продовжували користуватися перевагами надзвичайно дешевої місцевої робочої сили. Приплив нової дешевої робочої сили з інших провінцій КНР зберігав працемістку орієнтацію ПІІ і навіть посилював цю тенденцію. На думку цього вченого, це ставить під сумнів тезу про значний позитивний вплив ПІІ на економічне зростання Китаю.

В економічній літературі можна знайти багато свідчень про позитивну кореляцію припливу ПІІ в Китай і динаміки зростання ВНП країни. Наприклад, у 1990-ті та на початку 2000-х рр., за підрахунками, іноземні інвестиції додавали як мінімум 0,4 % зростання ВНП країни через механізм збільшення валового нагромадження основного капіталу. Вплив БНП на динаміку ВНП через зростання продуктивності факторів виробництва (Total Factor Productivity – TFP) оцінювався ще вищим – 2,5 %. Отже, загальний щорічний приріст валового продукту Китаю майже на 3 % був спричинений припливом ПІІ [Tarzi, 2009].

4.6. ВПЛИВ БАГАТОНАЦІОНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ЕКСПОРТ КИТАЮ

Практика країн Азії засвідчила, що багатонаціональні компанії були одним із головних драйверів зростання їхнього промислового експорту. Такий вплив було обумовлено не тільки експортом самих БНП, але й приєднанням десятків тисяч національних фірм цих країн до глобальних ланцюжків постачання [Рогач, Косьміна, 2016].

До початку 1990-х рр. вплив БНП на експорт Китаю був надзвичайно малий. Хоча у відсотковому вимірі експорт іноземних філій зростав дуже швидко (майже подвоювався в деякі роки), його загальна вартість була невеликою. У другій половині 1990-х рр. ця частка дещо стабілізувалася. Це відбивало не стільки гальмування експортних операцій іноземних підприємств (загальна вартість їхнього експорту в ці роки продовжувала швидко збільшуватися), скільки початок потужної експортної діяльності національних підприємств Китаю. Вони брали участь у ланцюжках постачань як аутсорсингові партнери або продавали готові працемісткі споживчі товари.

Ще більші темпи та обсяги зростання експорту іноземних підприємств спостерігалися на третьому етапі діяльності БНП у Китаї. Після вступу до СОТ Китай перетворився на одного із провідних світових постачальників у глобальних ланцюжках ство-

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

рення вартості. За першу половину 2000-х рр. експорт філій БНП збільшився більш ніж утричі й сягнув величини 444 млрд дол. 2001 р. на багатонаціональні фірми припадало вже більше половини експорту Китаю (рис. 4.3). Протягом наступних п'яти років роль іноземних підприємств як головних експортерів Китаю навіть збільшилася. 2005 р. на них припадало вже 58 % експорту країни.

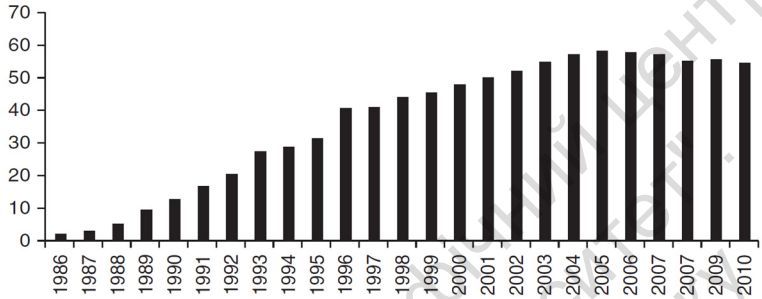

Рис. 4.3. Частка багатонаціональних підприємств в експорті Китаю за 1986–2010 роки

Джерело: [Michael, 2013].

Починаючи із 2005 р. питома вага підприємств з іноземним капіталом в експорті Китаю стабілізувалася і навіть почала дещо знижуватися. Така ситуація не означала скорочення експорту філій БНП, а навпаки, він продовжував зростати. Але ще більшими темпами почав зростати експорт місцевих китайських фірм, які успішніше конкурували на світових ринках.

Аналогічна динаміка спостерігалася щодо імпорту філіалами кінцевої і проміжної продукції в Китай. Зростання обсягів імпорту закордонними підприємствами практично збігається з періодами збільшення вартості їхнього експорту. На першому етапі в 1980-х рр. обсяги імпорту були невеликі. Тоді філіали БНП виробляли працемістку продукцію у вільних економічних зонах і продавали її або на внутрішньому ринку країни, або у третіх країнах. У 1990-х рр. обсяги імпорту почали суттєво зростати. 1991 р. вони становили 16,9 млрд дол, а 1999 – 85,9 млрд дол. Наприкінці 1990-х рр. більш ніж половина імпорту в Китай була пов'язана з БНП. Цей показник продовжував зростати і на наступному етапі припливу ПІІ у країну. У середині 2000-х рр. він сягнув 58 %. Вартість імпорту іноземних філій БНП становила 2005 р. 388 млрд дол. Саме тоді КНР перетворилася на один із ключових хабів міжнародного виробництва, і бага-

Видавничо-поліграфічний центр Київського університету. Версія не для друку

тонаціональні фірми інтегрували свої китайські філіали у глобальні мережі виробництва та постачання.

Важливим аспектом оцінювання впливу багатонаціональних фірм на економічний розвиток Китаю є загальний ефект їхніх експортно-імпортних операцій на торговельний баланс країни. Більшість досліджень операцій БНП у країнах, що приймають, свідчать про переважно позитивний вплив таких операцій на формування активного торгового балансу [Рогач, 2019c]. За статистичними даними, протягом тривалого періоду торговельні операції БНП спричиняли негативне сальдо торговельного балансу Китаю. Майже до 1997 р. імпорт філій переважав їхній експорт. Особливо відчутний такий негативний ефект був у першій половині 1990-х рр. 1993–1996 рр. іноземні підприємства виступали нетто-імпортерами (вони мали від'ємний торговельний баланс у середньому 14–18 млрд дол на рік).

Дослідники багатонаціональних фірм Коджіма та Озава у своїй теорії ПІІ розрізняли дві групи БНП – торговельно-сприятливі та антиторговельні [Рогач, 2020b]. Критерієм такої класифікації був вплив цих компаній на торговельний баланс країни та участь в експортній діяльності. Ці дослідники розробляли свою теорію на даних діяльності БНП США та Японії 1970–1990-х рр. в Азії. Якщо брати до уваги їхню класифікацію, то тоді БНП в Китаї мали антиторговельну спрямованість. Вони ввозили більше продукції (за вартістю), ніж експортували, тобто більша частина БНП орієнтувалася на щораз більший місцевий ринок країни.

Саме тоді така тенденція відрізнялася від загальної тенденції позитивного торговельного балансу Китаю. Лише на третьому етапі припливу ПІІ було відчутно позитивний ефект БНП на формування позитивного торговельного балансу країни. У ці роки експорт іноземних підприємств стабільно переважав їхній імпорт. Наприклад, 2002 р. торговельний баланс іноземних підприємств був +6,9 млрд дол, а 2005 р. вже становив +56,7 млрд дол. Також ми можемо спостерігати відносно чітку кореляцію тенденції зміни торговельного балансу іноземних філій і загального торговельного балансу країни. Позитивне сальдо торговельного балансу Китаю значно збільшилося з кінця 1990–х рр. і становило 2005 р. більш ніж 102 млрд дол.

Ці дані не мають побічного мультиплікативного впливу БНП на експорт Китаю. Такий вплив сприяє експортній діяльності місцевих фірм через передання їм технології, залученню до глобальних ланцюжків створення вартості й розповсюдження передових знань маркетингу та управління. Дослідження пока-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

зують, що Китай (в середньому) отримував до 40 млрд дол чистого припливу капіталу, що становило 4 % ВВП. З урахуванням валового припливу ресурсів на поточний рахунок платіжного балансу ця сума становить навіть більше – до 70 млрд дол або 6–7 % ВНП [Rodlauer, 2002].

Важливим аспектом впливу БНП на експорт є залучення місцевих субпідрядників до ланцюжків створення вартості. Такий непрямий ефект на експортну діяльність значно посилює загальний позитивний ефект експортної орієнтації БНП. Протилежну ситуацію пов'язують з імпортом БНП компонентів і сировини, які потім містяться в експортних продуктах. Тут, навпаки, загальний непрямий вплив буде меншим. Такі висновки збігаються з емпіричними дослідженнями китайського дослідника Chen на основі даних обробної промисловості Китаю із 2000 до 2003 р. Хоча цей учений виявив загальний позитивний вплив БНП на зростання експорту, він вважає, що його розміри могли б бути набагато більшими, якщо іноземні фірми не імпортували б значну частину доданої вартості з інших країн.

4.7. БАГАТОНАЦІОНАЛЬНІ ПІДПРИЄМСТВА Й ПРОБЛЕМИ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ КИТАЮ

Одним із найважливіших стратегічних завдань, яке уряд Китаю ставить у політиці залучення інвестицій БНП, є забезпечення стійкого розвитку. За такої умови очікується, що БНП мають ураховувати орієнтири "економічного зростання, соціального прогресу й захисту довкілля".

Практика корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) іноземних фірм у Китаї значно змінилася за останні двадцять років. Хоча ще із середини 1990-х рр. та на початку 2000-х уряд Китаю почав проваджувати жорсткіші вимоги щодо соціальних та екологічних норм і стандартів виробництва, для багатьох секторів промисловості існували винятки й пільги. БНП часто користувалися ними або просто обходили такі стандарти, оскільки законодавство в цій сфері було недосконалим.

Практика діяльності деяких БНП показала, що інколи вони ігнорували соціальні аспекти організації виробничого процесу в Китаї. Наприклад, надзвичайно інтенсивна праця на заводах Foxconn Technology Group, одного з найбільших субконтракторів для багатонаціональних фірм (наприклад, Apple) у світовій електронній промисловості, спричинила соціальні конфлікти, невдово-

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

лення робітників і самогубства 12 молодих людей (віком 15–24 роки). Китайські працівники Foxconn Technology Group були незадоволені надзвичайно інтенсивним режимом праці та іншими умовами роботи на цьому підприємстві. Деякі БНП також не дотримувалися трудових та соціальних стандартів.

Саме тоді іноземні компанії не бажали брати на себе добровільні додаткові зобов'язання щодо вищих екологічних стандартів. У кращому разі вони просто дотримувались місцевих норм або сплачували екологічний збір за забруднення довкілля, оскільки плата за це була недостатньо високою, порівнюючи з вигодами використання дешевої праці [van Rooij, 2006].

На початку 2000-х рр. велика кількість БНП лише формально дотримувалися такої політики. Хоча вони мали департаменти КСВ на своїх дочірніх підприємствах у Китаї, але основна мета фірм – використовувати місцеву дешеву робочу силу та переваги великого місцевого ринку. Ураховуючи конкуренцію на цьому ринку, висування додаткових стандартів екологізації продукції на своїх підприємствах або у постачальників виглядало дещо ризикованою справою, оскільки збільшувало витрати.

Одне із досліджень дотримання БНП принципів стійкого розвитку містило інтерв'ю 30 китайських керівників із 20 різних дочірніх компаній іноземних фірм про програми КСВ своїх компаній [Lam, 2011]. Останні належали до різних секторів економіки (інформаційні технології, електронна, хімічна та фармацевтична промисловості). Як з'ясувалося, переважно вищі менеджери дочірніх фірм БНП дбали про внутрішню корпоративну поведінку на своїх дочірніх фірмах. Вони майже не звертали увагу на аналогічні аспекти поведінки їхніх місцевих постачальників і субконтракторів. Наприклад, дотримання екологічних стандартів у всьому ланцюжку місцевого постачання було вимогою лише в однієї з дочірніх компаній.

Частиною ментального сприйняття КСВ цими менеджерами було твердження, що дбати про екологічні й соціальні питання має уряд. Вони також висловлювали побоювання, що програми КСВ (особливо екологічні вимоги) збільшують операційні витрати їхніх підприємств і тим самим зменшують прибуток. Їхнє тлумачення КСВ значною мірою зводилося до того, що дочірнє підприємство БНП має виконувати законодавчі вимоги Китаю і не порушувати закони. На думку цих менеджерів, іноземні фірми повинні платити податки, а уряд використовувати їх для дотримання стійкого розвитку і розв'язування соціальних та екологічних проблем [Lam, 2011].

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет. Версія не для друку

Програми КСВ тоді не були інтегровані в загальну бізнес-стратегію дочірніх підприємств БНП в Китаї. Наприклад, екологічні програми стійкого розвитку існували окремо від операційних виробничих програм. Керівники відділів КСВ цих дочірніх підприємств вважали, що основним бенефіціаром корпоративних програм стійкого розвитку є уряд Китаю. Вони здійснювати такі екологічні програми для того, щоб на них звернули увагу місцеві урядові чиновники, тобто розрахунок був на те, щоб заслужити схвалення та підтримання з боку офіційної влади. Що тісніше були контакти БНП із державними установами, то більшої ваги набирав цей аргумент для здійснення КСВ. Це також стосувалося і багатонаціональних фірм із відомими брендами, які намагалися бути помітними на місцевому ринку. Але навіть і в цьому разі екологічні програми загалом зводилися до періодичних заходів добровольців щодо навчання дітей дбайливому ставленню до природи, наприклад висаджувати дерева на території їхніх виробничих майданчиків. Більшість опитаних менеджерів прямо чи побічно визнавали, що програми стійкого розвитку їхніх компаній були для них тягарем, оскільки збільшували операційні витрати фірм. Лише одна компанія із групи досліджених, зі штаб-квартирою в Японії, розпочала цілеспрямовану послідовну роботу зі своїми постачальниками, нагороджуючи їх так званими зеленими сертифікатами. Але навіть це дочірнє підприємство БНП не вимагало наявності сертифікатів у своїх субпідрядників, оскільки розуміло, що такі дії можуть погіршити становище постачальників на ринку (оскільки їхні конкуренти не мають аналогічних додаткових витрат).

Ще одна із проблем на початку 2000-х рр. була пов'язана з тим, що місцеві китайські постачальники продукції в ланцюжки створення вартості багатонаціональних підприємств часто не надавали правдивої інформації іноземним фірмам про екологічні аспекти їхнього виробництва. Вони побоювалися, що це спричинить відмову БНП купувати їхню продукцію та переорієнтує міжнародні фірми на інших субконтракторів, які відповідають стандартам зелених сертифікатів.

Згодом ситуація поступово почала змінюватися. З одного боку, уряд Китаю впроваджував суворіші закони за забруднення довкілля, а ідею стійкого розвитку було визначено як одну із пріоритетних цілей розвитку країни. З іншого боку, все більше БНП впроваджували навчання на своїх підприємствах і підприємствах своїх постачальників щодо дотримання міжнародних екологічних вимог і стандартів. Деякі БНП навіть співпрацювали з уря-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

довцями Китаю в галузевих асоціаціях підприємців, щоб допомогти владі поліпшити екологічне законодавство та адаптувати національні екологічні стандарти до міжнародних вимог. Акціонери БНП вимагали від їхнього менеджменту розробляти спеціальні програми скорочення шкідливих викидів або переходу на альтернативні види енергії.

Ще одним рушієм змін став тиск із боку неурядових міжнародних організацій, а також громадських організацій у країнах базування багатонаціональних фірм. Він став особливо відчутним в останнє десятиліття і примусив іноземні фірми значно посилити увагу до проблем стійкого розвитку їхніх дочірніх фірм у Китаї.

Отже, за останні 40 років Китай накопичив величезний досвід залучення БНП. На різних етапах припливу ПІІ (1980–1991, 1992–2001, 2002 і дотепер) змінювалися мотиви, форми операцій БНП. І за обсягом щорічних припливів прямих інвестицій, і за величиною накопиченого іноземного капіталу Китай перетворився в основного реципієнта ПІІ і став одним із світових кластерів діяльності БНП. Багатонаціональні фірми сприяли перетворенню країни у ключового суб'єкта ГЛСВ та провідного світового промислового експортера.

Основною формою організації діяльності багатонаціональних фірм на перших етапах припливу іноземного капіталу були спільні підприємства. Натомість сучасний етап операцій БНП характеризується домінуванням повного акціонерного контролю в дочірніх фірмах і розвитком субпідрядних мережних зав'язків БНП із місцевими підприємствами країни. Хоча в економічній літературі Китаю існують різні оцінки впливу БНП на економічний розвиток країни, більшість емпіричних досліджень засвідчують позитивні довготермінові ефекти припливу ПІІ. Це стосується зростання промислового експорту, формування інноваційного потенціалу, структурних галузевих зрушень і загалом підвищення темпів зростання ВВП.

Уряд Китаю протягом всього періоду залучення БНП поступово лібералізував інвестиційний клімат, зменшував тягар регулятивного середовища та підвищував інвестиційну привабливість країни. Стабільна політична система і послідовна, цілеспрямована політика підвищення конкурентоспроможності країни мали надзвичайно важливе значення для припливу ПІІ у країну. Загальна макроекономічна політика

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

уряду сприяла створенню нових динамічних переваг розміщення (інвестиційний потенціал, розгалужена інфраструктура, людський капітал, зростання добробуту та споживання населення), які сьогодні виступають головними детермінантами діяльності багатонаціональних фірм у цій країні.

ДЖЕРЕЛА

Buckley, P. J. (2016). Alan Rugman and internalization theory. *International Business Review*, 25 (3), p. 753–757.

Buckley, P., Clegg, J., & Wang Ch. (2002). FDI, regional differences and economic growth: Panel data evidence from China. *Transnational Corporations,* 2 (1), p. 1–28.

Chang, S. J., Chung, J., & Moon, J. J. (2013). When do wholly owned subsidiaries perform better than joint ventures. *Strategic Management Journal*, 34(3), p. 317–337.

Chen, C. (2011). *Foreign direct investment in China: Location determinants, investor differences and economic impacts.* Cheltenham; Northampton, MA: Edward Elgar.

Cheng, L. K. & Kwan, Y. K. (2000). What are the determinants of the location of foreign direct investment? The Chinese experience. *International Journal of Economics*, 51, p. 379–400.

Delios, A., & Beamish, P. W. (1999). Ownership strategy of Japanese firms: Transactional, institutional, and experience influences. *Strategic Management Journal*, 20(10), p. 915–933.

Feng, Lu (2012). Wage rate trends of China's migrant workers, 1979–2010.

Figueira-de-Lemos, F., Johanson, J., & Vahlne, J.-E. (2011). Risk management in the internationalization process of the firm: A note on the Uppsala model. *Journal of World Business*, 46(2), p. 143–153.

Fung, K. C., Lizaka, H., & Parker, S. (2002). Determinants of US and Japanese direct investment in China. *Journal of Comparative Economics,* 30, p. 567–78.

He, H. (2021). *China manufacturing town is again buzzing after being crippled by Samsung's departure in 2019*. https://scmp.com/economy/china-economy/article/3150805/china-manufacturing-town-again-buzzing-after-being-crippled./ South China Morning Post, 2021, 6 October, p. A4.

Lam, M. (2011). Challenges of sustainable environmental programs of foreign multinational enterprises, in: *China Management Research Review,* Vol. 34 No. 11, p. 1153–1168.

Li, J. (2019). The formation of managerial networks of foreign firms in China: The effects of strategic orientation. *Asia Pacific Journal of Management*, 22, p. 423–43.

Liu, Z., & Zhong, N. (2021). China's 2020 FDI rises 6.2%, nearing trillion yuan. *China Daily*, January 21, 2021. https://www.chinadailyhk.com/article/155556#China's-2020-FDI-rises-6.2%25-nearing-trillion-yuan

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

Lo, D. (2008). *China as a 'Model'of Utilizing Foreign Capital for Economic Development: Perceptions, Observations and Interpretations. In Perceptions and Images of China*. Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG. p. 37–51.

Michael, H. K. Ng (2013). Foreign Direct Investment in China: Theories and Practices, May 29, 2013, p. 16.

Orange, W. (2021). China FDI rose to record level in 2020 despite coronavirus, fastest growth rate in five years https://scmp.com/economy /china-economy/article/3118469/china-fdi-rose-record-level-2020-despite-coronavirus-fastest

Rodlauer, M. (2002) / Electronic resources. Retrieved from: https://www.elibrary.imf.org/view/journals/023/0031/010/article-A005-en.xml

Rogach, O. (2020a). Network Production of Multinational Firms: Dynamics and Structural Changes / *Internationalization of the World Economy: Current Trends* : Monograph / Edited by E. Siskos and O. Rogach. / Kastoria: Evkonomia, p. 11–39.

Rogach, O. (2020b). The political economy of global value chains restructuring. *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* К., КНУ, ІМВ, вип. 142, с. 62–73.

Shaukat A. & Wei G. (2005). Determinants of FDI in China. *Journal of Global Business and Technology*, vol. 1, No. 2.

Tang, F., Yeung, K. (2021). *China and global MNE's minimum tax* https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3140209/china-has-ample-room-absorb-global-minimum-tax-still-prickly

Tarzi, Shah M. (2009). China and Foreign Direct Investment: Market-Oriented Policies and FDI Inflows. *The Journal of Social, Political, and Economic Studies*; Fall 2009; 34, 3; ABI/INFORM Collection, p. 275.

UNCTAD (1995). *World Investment Report 1995 Transnational Corporations and Competitiveness*. Geneva and New York: United Nations, 440 p.

UNCTAD (2021). *World Investment Report 2021: Investing in Sustainable Recovery*. Geneva and New York: United Nations, p. 250–254.

van Rooij, B. (2006). Implementation of Chinese environmental law: regular enforcement and political campaigns, *Development and Change*, vol. 37 No. 1, p. 57–74.

Wei, Y. & Liu, X. (2001). *Foreign Direct Investment in China: Determinants and Impact*, Edward Elgar, UK.

Zhang, K. H. (2002). Why does China receive so much foreign direct investment? China & *World Economy,* 3, p. 49–57.

Zhang, M. M. & Beamish, P. W. (2017). An institutional response model to economic liberalization: Japanese MNEs' ownership choices in China. *Asia Pacific Journal of Management*, 36, p. 33–59.

Багатонаціональні підприємства та глобальна економіка-: монографія / Н. В. Буркіна та ін. ; за ред. О. І. Рогача. – К. : Центр учбової літератури, 2020. – 367 с.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

Рогач О. Там само. – 2020b. – С. 19–38.

Рогач О. Транснаціональні корпорації та експорт нових індустріальних країн Азії : монографія / О. Рогач, В. Косьміна. – К. : Центр учбової літератури, 2016. – 256 с.

Рогач О. Багатонаціональні підприємства / О. Рогач. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2019a. – 383 с.

Рогач О. Методологічні аспекти аналізу багатонаціональних підприємств / О. Рогач // Міжнародна економічна політика. – 2019b. – Вип. 2 (31). – С. 7–42.

Рогач О. Міжнародні інвестиції: теорія та практика бізнесу транснаціональних корпорацій : підручник / О. Рогач. – К. : Либідь, 2005. – 720 с.

Рогач О. Сучасні тенденції міжнародного руху капіталу : монографія / О. Рогач, Дзюба П. ; за ред. О. І. Рогача. – К. : Вид-во "Центр учбової літератури", 2019. – с. 95–111.

Рогач О. Теорії міжнародного бізнесу / О. Рогач. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2018. – 687 с.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

РОЗДІЛ 5 ГЛОБАЛІЗАЦІЯ КИТАЙСЬКОГО КАПІТАЛУ: ВІД "GO GLOBAL" ДО ІНІЦІАТИВИ "ПОЯС І ШЛЯХ"

Китай приєднався до нової хвилі глобалізації після того, як наприкінці 1970-х запровадив політику "реформ і відкритих дверей". Його інтеграція до світової економіки почалася з лібералізації інвестицій і торгівлі спочатку шляхом залучення внутрішніх інвестицій для створення фабрик для експортного перероблення. Поступово відкривалося все більше секторів економіки та більше регіонів [Cheng, 2008, 2011]. До того часу, коли Китай вступив до СОТ 2001 р., режим торгівлі та інвестицій, можливо, став найвідкритішим серед великих країн, що розвиваються [Branstetter & Lardy, 2008]. Обережно керуючи торгівлею та потоками капіталу, Китай зміг використати політику відкритих дверей для розбудови своєї промислової бази й швидкого досягнення технологічного прогресу. Розширення торгівлі в перші два десятиліття відкритості супроводжувалося зростанням розвитку експорту[1]. [див.: Fortunato & Razo, 2014; Rodrik, 2006; Hausmann, Hwang & Rodrik, 2007; Jarreau & Poncet, 2012].

Прийняття Китаєм програми "Go Global" 2000 р. стало новим етапом приєднання до глобалізації. До початку 2000-х рр. Китай накопичив міжнародні резерви, які були більшими, ніж у будь-якої іншої країни світу. Саме тоді міжнародні резерви Китаю були переважно інвестовані в казначейські облігації США. Це було дивно, оскільки Китай, як країна, що розвивається, позичав величезні су-

[1] У деяких дослідженнях використовують індекс розвитку експорту для вимірювання зростання технологічного рівня китайського експорту. Індекс Hausmann, Hwang та Rodrik (2007) засновано на припущенні, що експорт країн із високим рівнем доходу має вищу технологічну складність. Уважають, що країна має вищу експортну складність, якщо її експортний кошик все більше нагадує кошик багатих країн (Fortunato та Razo). Успішне технологічне оновлення китайського експорту є фактором, що визначав його швидке економічне зростання протягом останніх десятиліть (див., напр., дискусії у Rodrik, Hausmann, Hwang and Rodrik і Jarreau та Poncet).

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

ми коштів найсильнішій економічній державі світу. Тому він почав розглядати можливість кращого використання своїх зовнішніх активів. На цьому тлі змінив акцент від "залучення" (тобто припливу у країну іноземних інвестицій) до "виходу" (тобто заохочення експорту інвестицій). Отже, стратегія "Go Global" була прийнята для досягнення різних стратегічних цілей.

Десятиліття потому Китай став важливим постачальником капіталу за кордон, причому значна частка припадає на країни, що розвиваються. Китайські компанії брали участь у багатьох закордонних інвестиційних проектах. Різні державні підрозділи й підприємства доклали спільних зусиль для ініціювання і завершення великих проєктів за фінансування із двох основних банків: Китайського банку розвитку та Експортно-імпортного банку Китаю [див.: Chin & Gallagher, 2019; Cheng, Chung & Tsang, 2020]. Оголошення ініціативи "Пояс і Шлях" стало віхою у глобальному використанні Китаєм свого капіталу. BRI розпочався як проєкт із чіткими геополітичними намірами. Незабаром Китай використав його як платформу для просування свого глобального бачення і відстоювання своїх рішень для основних глобальних проблем.

У цьому розділі показано, як Китай керував процесом відпливу капіталу з початку століття, документовано розміри та особливості відпливу капіталу на різних етапах, проаналізовано передумови виникнення політики "Go Global", висвітлено геополітичні міркування, що стояли за запуском BRI 2013 р., його розвинених наративів. Також оцінено стратегію та процес будівництва "Поясу і Шляху", підтверджено, що Китай просуває "Шовковий шлях здоров'я", "Зелений Шовковий шлях" і "Цифровий Шовковий шлях", які, імовірно, будуть напрямом BRI в найближчі роки.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

5.1. НАКОПИЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ РЕЗЕРВІВ І ЗОВНІШНІХ ІНВЕСТИЦІЙ

За керівництва Мао Китай був ізольований від світової економіки. Коли Ден Сяопін став вищим лідером (1979), він прийняв реформу й політику відкритих дверей. Щоб заповнити дефіцит капіталу й скоротити технологічний розрив зі світом, Китай прагнув залучити ПІІ на ранньому етапі реформ. Країні довелося імпортувати багато машин та обладнання, щоб сприяти індустріалізації, що призвело до торговельного дефіциту у 1980-х рр. Маючи дуже низький дохід, Китай змушений був покладатися на зовніш-

ній попит, щоб стимулювати промислове зростання. Він поступово нарощував свою експортну конкурентоспроможність. За всі роки, починаючи з 1994 р., він реєстрував позитивне сальдо торгівлі (рис. 5.1).

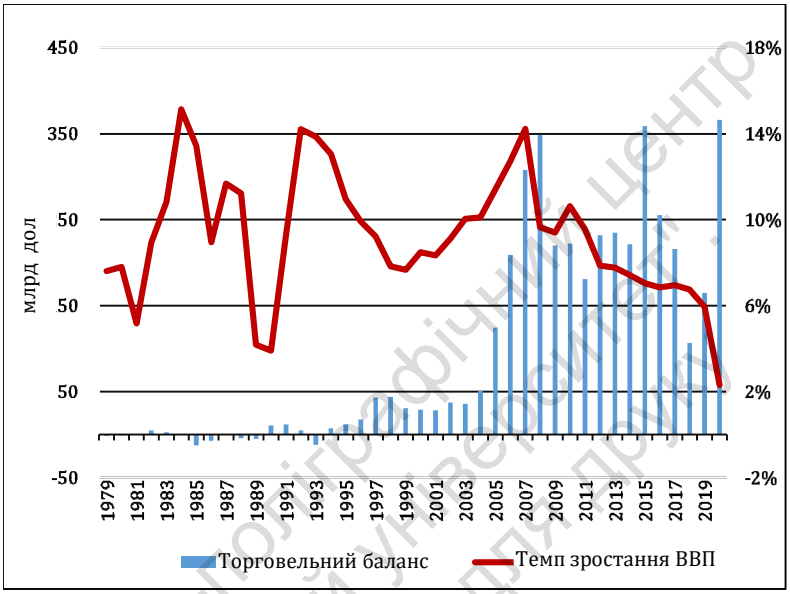

Рис. 5.1. Зростання валового внутрішнього продукту Китаю та торговельний баланс за 1979–2019 роки, млрд дол

Джерело: [World Bank, 2021].

З ентузіазмом заохочуючи приплив капіталу, Китай увів жорсткий контроль над відпливом капіталу. З 1985 р., за винятком кількох років, Китай мав профіцит рахунку капіталу та фінансів (без урахування резервів) (рис. 5.2). Це нормальна практика багатьох країн, що розвиваються, оскільки вони прагнуть отримати більший приплив капіталу, щоб поповнити свій внутрішній капітал. Маючи профіцит як на поточних рахунках, так і на рахунках капіталу впродовж багатьох років, Китай накопичив велику кількість міжнародних резервних активів. Саме тоді він усвідомлював урок азійської фінансової кризи 1997–1998 рр., який продемонстрував важливість управління потоками капіталу. Наявність достатньої кількості міжнародних резервів вважалася як бажаною, так і корисною, коли настане черговий фінансовий шторм.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

Рис. 5.2. Зовнішній баланс Китаю від валового внутрішнього продукту за 1982–2020 роки, %

Джерело: [World Bank, 2021].

2000 р. Китай оголосив стратегію "Go Global" (або "Go Out"), заохочуючи китайські фірми інвестувати за кордон. Це можна вважати етапом навчання для китайських компаній. На цій початковій стадії масштаби, здається, обмежені. Однак, оскільки позитивне сальдо торговельного балансу Китаю збільшилося із середньорічного показника 36,3 млрд дол 2000–2004 рр. до рівня понад 300 млрд дол 2007 і 2008 р., міжнародні резерви продовжували зростати, досягнувши піку у 3,9 трлн дол 2014 р. (рис. 5.3).

Надвеликий обсяг міжнародних резервів Китаю саме тоді спричинив занепокоєння. Хоча іноземні інвестиції приносили Китаю величезний прибуток, міжнародні резерви здебільшого зберігалися як низькоризикові й низькодохідні активи, як-от суверенні облігації, що випускали розвинені країни. Отже, Китай сплачував більше інвестиційних доходів за своїми зовнішніми зобов'язаннями, ніж він заробляв від своїх зовнішніх активів [Agarwal et al., 2019][2]. На цьому тлі він прискорив темпи зовнішнього інвестування, після спалаху світової фінансової кризи 2008 р., спровокувавши етап великого відпливу капіталу із країни в різних формах. Для подальшої інтеграції з міжнародною економікою і новим геополітичним обґрунтуванням Президент

[2] 2018 р. SAFE уперше оприлюднила склад і прибуток від валютних резервів Китаю. У період з 2005 до 2014 р. середньорічна прибутковість її резервних активів становила 3,7 %. Частка активів, номінованих у доларах США, скоротилася із 79 % 2005 р. до 58 % 2014 р. [Zhou, 2019].

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

Китаю Сі Цзіньпін оголосив ініціативу "Пояс і Шлях". Отже, Китай запровадив більше зусиль для сприяння і заохочення вивозу капіталу. Його зовнішні активи постійно збільшувалися з 936,2 млрд дол 2004 р. до 8703,9 млрд дол 2020 р.

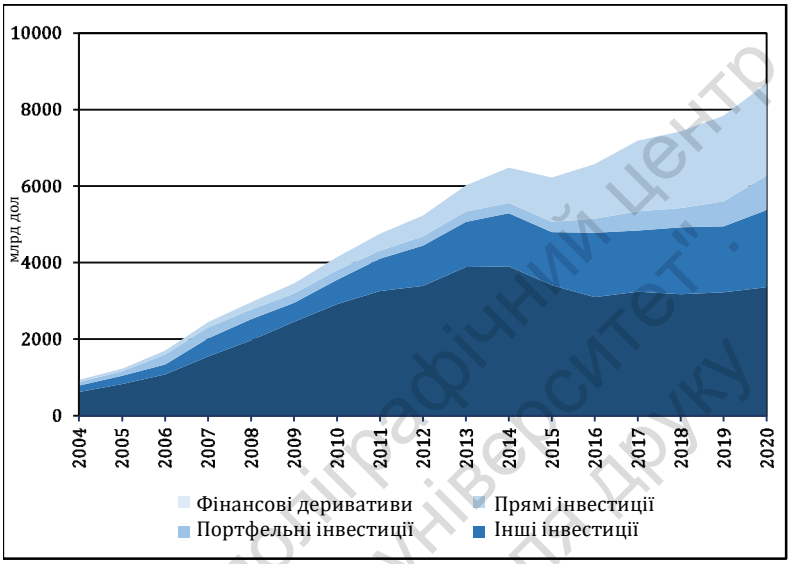

Рис. 5.3. Зовнішні активи Китаю, акції за 2004–2020 роки, млрд дол

Джерело: [SAFE, 2021].

Частково внаслідок нової політики структура зовнішніх активів значно диверсифікувалася за останнє десятиліття. Зокрема, частка офіційних резервних активів у загальному обсязі зовнішніх активів скоротилася із 71 % 2009 р. до 39 % 2020 р. Серед нерезервних компонентів "прямі інвестиції" та "інші інвестиції" були рушійними факторами зростання зовнішніх активів. Прямі інвестиції містять усі активи, придбані з метою отримання ефективного контролю над цільовим суб'єктом. Їхня частка зросла з 8 % 2009 р. до 28 % 2020 р. "Інші інвестиції" фактично містять прямі закордонні позики, торговельні кредити та аванси, а також валюту й депозити. Їхня частка в зовнішніх активах Китаю зросла із 14 % 2009 р. до 23 % 2020 р. За деякими оцінками, більше однієї третини "інших інвестиційних активів" становили прямі позики країнам, що розвиваються. Для врахування загального обсягу закордонних кредитів ми також повинні мати боргові інструменти для ПІІ і боргові цінні папери. 2020 р. загальна сума боргових вимог Китаю за кордоном досягла 2060,6 млрд дол (рис. 5.4).

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

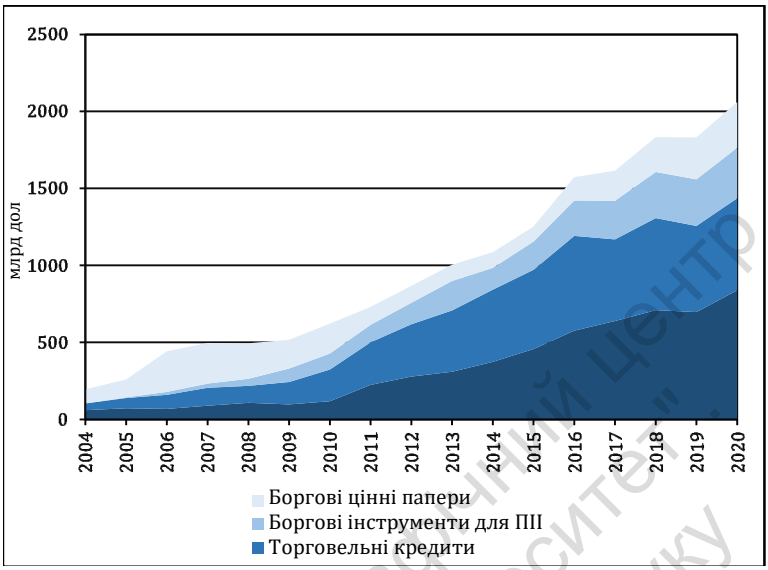

Рис. 5.4. Нерезервні боргові вимоги Китаю, акції за 2004–2020 роки, млрд дол

Джерело: [SAFE, 2021].

Значна сума кредитів надається через два основних банки: Китайський банк розвитку (China Development Bank) та Експортно-імпортний банк Китаю (China Exim Bank). Перший був головним гравцем у багатьох інфраструктурних проєктах, а інший надав величезну кількість торговельних кредитів. На кінець 2018 р. глобальні активи Китайського банку розвитку і Експортно-імпортного банку становили 727,5 млрд дол проти загальних глобальних активів у сумі 852 млрд дол Світового банку, Азійського банку розвитку, Міжамериканського банку розвитку, Африканського банку розвитку та Європейського інвестиційного банку [Cheng, Chung & Tsang, 2020].

5.2. "GO GLOBAL" ТА BRI ЯК НОВА ГЛОБАЛЬНА СТРАТЕГІЯ

Стратегія Китаю "Go Global" переслідувала кілька цілей. По-перше, Китай хоче використати свої фінансові ресурси для підвищення енергетичної безпеки. Із середини 1990-х рр. він імпортував велику кількість нафти та інших енергоносіїв. Оскільки вну-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

трішнє споживання енергії продовжує зростати, то Китай став залежним від імпорту. Забезпечення довготермінового постачання енергії за допомогою ПІІ і кредитування є важливою частиною його глобальної стратегії. Така ж сама логіка стосується інших важливих видів сировини, якої може не вистачати. По-друге, китайським підприємствам необхідно глобалізуватися для подальшого розширення. Починаючи із 2000-х рр., вони вступили в новий етап розвитку і неминуче зазнають гострої глобальної конкуренції. Закордонні інвестиції дозволяють китайським підприємствам отримувати передові технології та визнані міжнародні бренди, будувати глобальні маркетингові мережі та знижувати витрати виробництва. Протягом останнього десятиліття Китай був ще більше мотивований "вийти на глобальний ринок", оскільки багато галузей розвинули надлишкові виробничі потужності на внутрішньому ринку.

Є багато відомих випадків іноземних інвестицій китайських компаній. Типовим прикладом було придбання Volvo компанією Geely Automobile 2010 р. Після схвалення урядом Китаю остання придбала 100 % акцій цього відомого автомобільного виробника за 1,8 млрд дол. Це вважалося найшвидшим шляхом для Geely отримати технологічні знання для подальших інновацій і динамічного розвитку. Це також був найкоротший шлях для Geely до налагоджених каналів виходу на міжнародний ринок. Відтоді китайські виробники автомобілів і запчастин змогли швидко розширити свої частки на західних і японських ринках [Zhang, 2010]. Іншим прикладом було придбання Lenovo бізнесу IBM з виробництва персональних комп'ютерів вартістю 1,75 млрд дол (2004). Після угоди рейтинг Lenovo за часткою міжнародного ринку персональних комп'ютерів піднявся з 9-го на 3-тє місце. Lenovo змогла підвищити якість своїх продуктів за допомогою оригінальної системи досліджень і розроблень IBM. Одночасно вона отримала вигоди від зниження витрат на закупівлі й маркетинг, використовуючи канали збуту, раніше встановлені IBM. Тому конкурентоспроможність Lenovo тодізначно посилилася [Beijing Daily, 2004].

Китай досяг переломного моменту у своїй стратегії глобалізації, коли Президент Китаю Сі Цзіньпін оголосив BRI, яка містить ініціативи спільного будівництва "Економічного поясу Шовкового шляху" (Поясу) і "Морського Шовкового шляху XXI ст." (Шлях). Пояс проходить через внутрішні райони євразійського континенту, який був значною мірою ізольований від глобальної економічної системи після доби великих відкриттів. Шлях з'єднує порти у прибережних районах континентальних і острівних країн двома

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет. Версія не для друку

маршрутами. Один іде від узбережжя Китаю до Європи через Південнокитайське море та Індійський океан, а інший – від узбережжя Китаю до південної частини Тихого океану через Південнокитайське море. Додатковий блакитний прохід, який з'єднує Китай із Європою через Північний Льодовитий океан, був доданий 2017 р. Він забезпечив північно-східним провінціям Китаю коротший шлях для доступу до Західної Європи.

Спочатку BRI розглядався як геополітичний проєкт для створення безпечного простору для майбутнього розвитку Китаю [Callahan, 2016; Sideway & Woon, 2015]. Після вбивства Усами бен Ладена США закликали до реконструкції зруйнованої війною економіки Афганістану та оголосили ініціативу "Новий Шовковий шлях" (2011). Очевидно, остання була засобом США для прискорення економічного розвитку Афганістану шляхом перетворення на регіональний центр і відновлення традиційних торговельних шляхів. Проте Китай, як східний початок стародавнього "Шовкового шляху", був відсутній у відповідних планах. США використовували цю стратегію, щоб зв'язати Центральну та Південну Азію [McBride, 2015], а отже, збільшити свій вплив у регіоні поблизу західного кордону Китаю. Водночас, коли США почали виведення своїх збройних сил з Афганістану, вони також перенесли акцент з Афганістану на Східну Азію. Пізніше США оголосили про так зване повернення до Азії, яке згодом перетворилося на стратегію "Азійсько-Тихоокеанського ребалансування" з метою консолідації орієнтованого на США порядку в Азії через збільшення військових розгортань у Східній і Південно-Східній Азії. Отже, східне узбережжя Китаю зазнало посилення тиску США з Південнокитайського моря, зростав ризик блокування морського транзитного шляху, яким Китай міг отримувати життєво важливі товари. Загострилася проблема військової та енергетичної безпеки. Щоб перетворити міжнародне середовище на сприятливе, Китай використовував BRI для посилення своїх відносин і зв'язків із сусідніми країнами, сприяючи спільному розвитку та розкриттю їхнього економічного потенціалу [Shi, 2015].

Щодо цієї стратегічної мети безпеки, то початок розвитку "Поясу і Шляху" лежала в периферійних регіонах навколо Китаю [Xue & Xu, 2015]. Коли Президент Китаю Сі Цзіньпін оприлюднив план BRI, він наголосив, що сусідні країни є "основними партнерами" Китаю і будуть першими бенефіціарами BRI [Kong, 2019]. Хоча BRI, безсумнівно, пошириться на інші частини Євразійського континенту та Африки, республіки Центральної Азії, такі як Казахстан, і країни Південно-Східної Азії, такі як Індонезія, Малайзія і Лаос, розглядалися як головні держави [Wang, 2016; Wei & Yin,

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

2017]. Китай докладав зусиль для узгодження BRI із грандіозними стратегіями Казахстану та Індонезії, а саме: планом *Нурли Жол* (Світла дорога) – *Nurly Zhol* (Bright Road) *Plan* і *Порос Маріпим Дунія* (Глобальна морська вісь) – *Poros Maritim Dunia* (Global Maritime Axis). Китай мав відносно слабкішу взаємодію із західним світом у межах BRI. Західна Європа вибірково демонструвала позитивне ставлення до BRI, але провідні країни, зокрема Франція і Німеччина, ніколи офіційно не приєднувалися до BRI. Серед G7 лише Італія брала участь у BRI.

Однак незабаром Китай виявив, що "периферійна дипломатія" не буде успішною, а нові транзитні шляхи не будуть надійними, якщо країни, що співпрацюють, не будуть успішними й стабільними. Він розробив план BRI з новими наративами й пропагандою свого глобального бачення, принципів співпраці й планів дій. У березні 2015 р. Китай випустив програмний документ "*Бачення та дії щодо спільного будівництва "Економічного поясу Шовкового шляху та Морського Шовкового шляху XXI століття"*" [NDRC, MFA та MOFCOM, 2015], щоб окреслити свою пропозицію щодо розвитку "Поясу і Шляху". BRI розглядається як проєкт для розв'язання складних глобальних проблем розвитку. Китай виступає за спільну побудову співтовариства спільних інтересів, відповідальності й майбутнього. Пропонуючи відкласти розбіжності між країнами, BRI орієнтована на те, щоб знайти спільну мову з метою досягнення співіснування і спільного процвітання та інтеграції "Китайської мрії" зі "Світовою мрією" [Office of the Leading Group for the Belt and Road Initiative, 2017].

Відтоді BRI пропагували як відкриту та інклюзивну систему, замість того, щоб просто будувати тісніші зв'язки із сусідніми країнами та ігнорувати ті, що лежать далеко від Китаю. Черпаючи натхнення з концепції стародавнього "Шовкового шляху", Китай наголосив, що розвиток "Поясу і Шляху" не буде обмежено регіонами, пов'язаними традиційними торговельними шляхами, і всі країни можуть брати участь на рівних засадах. 2013 р. Китай визначив 64 країни Азії, Європи та Африки як країни BRI. 2017 р. до BRI приєдналися такі країни Океанії, як Нова Зеландія і Фіджі. Латинську Америку також розглядали як "природне продовження" Шляху. На запрошення Китаю 19 країн Латинської Америки підписали меморандум про взаєморозуміння для спільного просування BRI. До середини 2021 р. Китай підписав 206 документів про співпрацю BRI із 140 країнами та 32 міжнародними організаціями [Liu, 2021].

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

5.3. БУДІВНИЦТВО "ПОЯСУ І ШЛЯХУ"

Ключовим елементом BRI є вирішення потреб у встановленні й поліпшенні зв'язку між країнами, тому робиться наголос на будівництві основних транспортних коридорів для з'єднання щораз більших економік Східної Азії та дуже розвиненої економіки Західної Європи на кожному кінці євразійського континенту, а також країн із величезним потенціалом для економічного розвитку в Центральній Азії та Африці.

З одного боку, Пояс сприяє розвитку чотирьох економічних коридорів, а саме: нового Євразійського сухопутного мосту та економічного коридору Китай – Монголія – Росія, економічного коридору Китай – Центральна Азія – Західна Азія та економічного коридору Китай – півострів Індокитай. Вони пов'язують центральні міста Євразійського континенту.

З іншого боку, Шлях ще більше підвищує ефективність і безпеку морських шляхів, розроблених протягом останніх століть. Китайські підприємства інвестували в порти та їхній менеджмент. Зазвичай приватна промислова й комерційна діяльність здійснюється в районі порту, щоб максимізувати переваги інфраструктури.

Показово, що Пояс і Шлях не ізольовані один від одного. З метою охоплення синергії наземної і морської транзитної мережі, "Пояс і Шлях" розроблено для з'єднання двох додаткових економічних коридорів: китайсько-пакистанського й Бангладеш – Китай – Індія – М'янма. Порт Гвадар у провінції Белуджистан у Пакистані є одним із найкращих прикладів пункту перетину "Поясу і Шляху". Розташований на березі Аравійського моря порт Гвадар є "воротами" до Близького Сходу та Східної Африки. Порт буде наземним зв'язком із Кашгаром у китайському Сіньцзяні, і в такий спосіб новий Євразійський сухопутний Міст і Шлях будуть з'єднані. Північно-західна частина Китаю отримає набагато ближчий доступ до міжнародних морських вантажів.

Першим кроком для забезпечення безперебійного руху людей і товарів наземними коридорами й морськими маршрутами є будівництво інфраструктури в різних регіонах. Китай відіграв важливу роль у будівництві швидкісних доріг в останнє десятиліття та фінансував велику кількість проектів, включно з автомагістраллю Бар – Боляре в Чорногорії, шосе Рурренабаке – Ріберальта в Болівії, автомагістраллю Пешавар – Карачі, Хавеліан – Такот в Пакистані, Ха – Мпіті – Сехлабатебе в Лесото. Китай також профінансував кілька відомих залізничних проєктів у всьому світі, як-от високошвидкісна залізниця Джакарта – Бандунг в Індонезії, швидкісна заліз-

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

ниця Москва –Казань у Росії, залізниця Аддіс-Абеба – Джибуті у Східній Африці [Cheng, Chung & Tsang, 2020].

Інфраструктура в одному регіоні, імовірно, буде пов'язана з інфраструктурою в інших, що сформує євразійську мережу економічних і культурних обмінів. Типовим прикладом є China Railway Express (CRE), міжнародне сполучення вантажних поїздів між Китаєм і Європою. З метою зниження торговельних витрат і залучення інвестицій із прибережних регіонів Китаю та інших країн у березні 2011 р. Чунцин запустив перший поїзд CRE, що прямував до Європи. Інші великі міста Центрального та Західного Китаю, які не мають виходу до моря, такі як Вухань, Ченду, Чженчжоу, Сіань та Урумчі, це зробили наступними роками. Пізніше численні прибережні портові міста також запустили потяги CRE. Вони використовували інтермодальний транспорт, щоб перетворити себе на ворота до Центральної Азії та Східної Європи для країн Східної та Південно-Східної Азії. Нині існує 73 маршрути CRE, що охоплюють 175 міст у 23 європейських країнах і регіонах [Zhang, 2021]. Сервіс CRE скоротив час доправлення між Китаєм та Європою приблизно з місяця до двох тижнів, надаючи вантажовідправникам ефективну й надійну альтернативу.

На базі великої транзитної мережі країни коридору можуть будувати індустріальні парки як платформи співпраці для стимулювання економічного розвитку, які забезпечують таку інфраструктуру, як електропостачання, інформаційно-комунікаційна інфраструктура, а також дороги й залізниці, для розміщення нових фірм. Індустріальні парки зазвичай пропонують сприятливі економічні заходи, включно із звільненням від податків або зниженням податків, а також нижчі тарифи або орендну плату за землю, щоб залучити фірми працювати в них. Отже, індустріальні парки сприятимуть розвитку виробничих кластерів, де фірми в одній галузі можуть отримати вигоду від обміну інформацією і мати економію від масштабу завдяки спільному доступу до більших ринків сировини й продукції. Вони також можуть знизити витрати на впровадження нових технологій і транспортування вхідних матеріалів до парків і виходу на зовнішні ринки. Очевидно, що стратегія створення зон для сприяння економічному розвитку була натхненна їхнім успіхом у Китаї, де різні види спеціальних економічних зон збільшили капіталовкладення, зайнятість і продуктивність [Lu et al., 2019].

Китайські закордонні індустріальні парки зараз поширилися по всьому світу, але більшість із них розміщується в Азії. Деякі такі парки залучили інвестиції як із Китаю, так і з інших країн. Наприклад, спеціальна економічна зона Камбоджі Сіануквіль за-

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

лучила 300 компаній, переважно у галузі текстилю, одягу та шкіряних виробів, і надає роботу понад 80000 працівників. Іншим яскравим прикладом є східна промислова зона Ефіопії, яка містить 85 підприємств, переважно з виробництва текстилю, одягу й будівельних матеріалів, і створює 10000 робочих місць для місцевого населення.

Незважаючи на те, що Китай неодноразово наголошував, що BRI не є геополітичним інструментом, масштабне будівництво інфраструктури на євразійському континенті, імовірно, суттєво змінить центр тяжіння світової економіки, а отже, має глибокі геополітичні наслідки.

"Пояс і Шлях" має прискорити повернення євразійської торгівлі на міжнародну арену і, отже, ставить серйозний виклик для сучасного глобального порядку з домінуванням США, який є тристороннім світом – США, Європа та Азія [Sideway & Woon, 2015]. Щодо цієї стратегічної мети У попередні десятиліття США були єдиним де-факто економічним і політичним центром у світі. Вони впливали на Азію та Європу через транстихоокеанські та трансатлантичні мережі й договори. Незважаючи на те, що обміни між Азією та Європою були, але не настільки важливими, як атлантична та тихоокеанська торгівля, і зазвичай вони здійснювалися через морські шляхи за контролю США. "Пояс і Шлях" збільшить товарообіг між Китаєм та іншими азіатськими країнами й пожвавить євразійську торгівлю. Це змінить структуру міжнародних потоків економічних факторів і також збільшить обсяг торгівлі та інвестицій. Китай і деякі інші країни перетворяться на центри в нових мережах-концентраторах, значення яких можна порівняти зі США. Отже, розвиток "Поясу і Шляху" створить тенденцію переходу від однополярного до багатополярного світу.

За останнє десятиліття Китай досяг значного прогресу в розвитку міцніших торговельних та інвестиційних зв'язків із країнами BRI, участь у якому неоднакова в різних країнах. Деякі з них просто підписали меморандум про наміри за кількома спільними проектами. Для оцінювання прогресу BRI було використано вузьке визначення кола країн, охоплених цим проектом[3]. Експорт товарів Китаю у країни BRI зріс із 525 млрд дол 2010 р. до 1030 млрд дол 2020 р., що становить майже 100 % зростання. Його частка в загальному експорті Китаю також значно зросла із 33,3 % до 39,8 % за той же період часу. Китай також істотно збільшив імпорт із країн BRI, хоча їхня

[3] Визначення країн BRI відповідає списку, опублікованому Радою з розвитку торгівлі Гонконгу (2021).

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет імені Бориса Грінченка

частка в імпорті Китаю залишилася в межах 40–50 %. Імпортні потоки зросли з 561 млрд дол 2010 р. до 893 млрд дол 2020 р., незважаючи на проміжне зниження 2015–2016 рр.

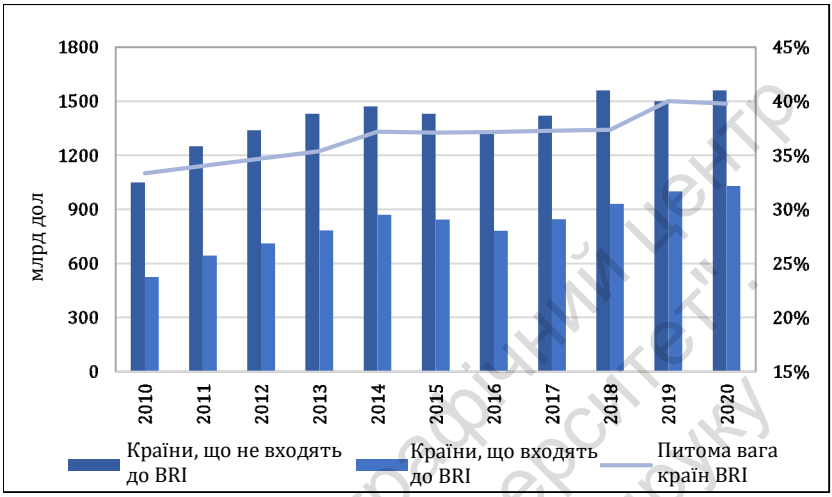

Рис. 5.5. Експорт китайських товарів до країн BRI за 2010–2020 роки, млрд дол, %

Джерело: [UN Comtrade, 2021].

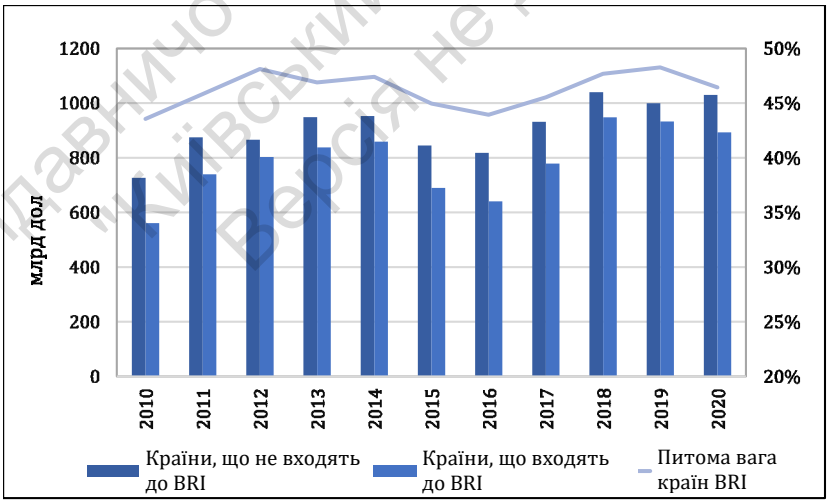

Рис. 5.6. Імпорт товарів до Китаю із країн BRI за 2010–2020 роки, млрд дол, %

Джерело: [UN Comtrade, 2021].

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

5.4. ВІДПОВІДЬ НА ЗОВНІШНЮ КРИТИКУ ЩОДО ІНІЦІАТИВИ "ПОЯС І ШЛЯХ"

Експорт ПІІ з Китаю та надане їм кредитування охопили багато країн. Деякі попередні дослідження показують, що таке глобальне фінансування розвитку [Dreher et al., 2021] і ПІІ [Bunte et al., 2018] сприяло економічному зростанню країн, що розвиваються. Ба більше, місцеве населення у країнах, що розвиваються, отримало користь від допомоги Китаю завдяки поліпшенню охорони здоров'я та освіти [Martorano et al., 2020]. Однак рішення про фінансовані Китаєм проєкти ухвалювалися на принципах, відмінних від західних країн, що призвело до звинувачень у їхніх можливих негативних соціальних, економічних та екологічних впливах. Китайський уряд замість того, щоб заперечувати існування проблем, прийняв кілька заходів для їхнього розв'язання.

Занепокоєння було висловлено у трьох основних сферах. По-перше, Китай критикують за неприйняття міжнародних екологічних стандартів у процесі управління своїми закордонними проєктами. Його опора на слабкі екологічні закони й нормативні акти країн-реципієнтів призвела до реалізації проєктів, що екологічно небезпечні [Gallagher & Yuan, 2017; Dollar, 2018; Voituriez et al., 2019]. Емпіричні докази погіршення довкілля, спричиненого фінансуванням розвитку Китаю, неоднозначні. BenYishay та його співавтори виявили, що негативний вплив фінансування розвитку Китаю значною мірою залежить від місцевих законів і правил у країнах, що приймають. Це викликало суперечки, оскільки інші стверджували, що інвестиції і кредитування Китаю значною мірою зумовлені сильним бажанням цих країн отримати фінансову й технічну допомогу. Отже, як стверджують ці опоненти, не варто покладати провину виключно на Китай[BenYishay et al., 2016; Marty et al., 2019].

По-друге, китайське кредитування піддалося критиці як таке, що не враховує стійкість боргу. Значна кількість країн уже зіткнулися із труднощами погашення боргу [Dollar, 2018]. Hurley та інші засвідчили, що вісім країн, Джибуті, Мальдіви, Лаос, Чорногорія, Монголія, Таджикистан, Киргизстан і Пакистан, потенційно можуть опинитися в борговій скруті через фінансування, пов'язане з BRI. Деякі критики зайшли так далеко, що стверджують, що Китай прагне проводити "дипломатію боргової пастки", надаючи величезне фінансування країнам, що розвиваються, які не можуть повернути свої борги [Chellaney, 2017; Parker & Chefitz, 2018; White House Office of Trade and Manufacturing Policy, 2018]. Яскравим прикладом

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет імені Бориса Грінченка

є морський порт Хамбантота у Шрі-Ланці, зданий в оренду Китаю внаслідок труднощів погашення кредиту [Gopaldas, 2018; Abi-Habib, 2018]. Однак це звинувачення оскаржується значною кількістю звітів і досліджень [Rajah et al., 2019; Ferchen, 2018; Ferchen and Perera, 2019; Jones and Hameiri, 2020]. Звинуваченням у "дипломатії боргової пастки" також протистояли дослідження проєктів, які фінансуються Китаєм в Анголі, Венесуелі, Шрі-Ланці та Джібуті [Brautigam, 2019]. Деякі навіть припускають, що Китай не в змозі проводити "дипломатію боргової пастки", оскільки його система фінансування розвитку занадто фрагментована і погано скоординована для реалізації такої єдиної стратегії [Jones & Hameiri, 2020].

По-третє, проєкти, що фінансуються Китаєм, характеризують як такі, що не беруть до уваги ризики, пов'язані з поганим верховенством права й політичною нестабільністю [Dollar, 2018]. Багато енергетичних проєктів, наприклад, інвестуються до країн із високим макроекономічним ризиком [Gallagher et al., 2018]. Це різко контрастує із традиційними провайдерами розвитку, як-от Світовий банк, який надає кошти лише країнам із чіткими критеріями управління та умовами реформ. Основна причина полягає в тому, що Китай дотримується принципу невтручання. Незважаючи на те, що країни, які розвиваються, схвалили китайський підхід, деякі його критики вважають, що для таких країн він знижував стимули до поліпшення державного управління, що мало негативно вплинути на прогрес їхнього розвитку. Це фінансування також може витіснити позики, що надаються за певних умов. Світовий банк пропонуватиме кредити країнам-одержувачам на вигідніших умовах, якщо вони також мають альтернативу фінансування з Китаю [Hernandez, 2017].

Таку ситуацію було показано в деяких тематичних дослідженнях, хоча точно невідомо, наскільки ця тенденція є поширеною. Наприклад, Brazys та його співавтори висвітлюють докази того, що регіони Танзанії з більшою кількістю китайських проєктів, які не є офіційною допомогою розвитку (ОДР) зазвичай мають вищий рівень корупції; Isaksson і Kotsadam виявили, що місцева корупція в регіонах з активними проєктами китайської ОДР є вищою, ніж в інших регіонах африканських країн; Dreher та його співавтори засвідчили, що офіційні потоки китайських ресурсів є засобом (для нинішніх політичних лідерів в африканських країнах) заступництва своїх місцевих прихильників під час виборів. Це робилося шляхом спрямування більшої частки китайських фінансів до регіонів, де народилися ці політики. Навпаки, було виявлено, що фінансові потоки від Світового бан-

Видавничо-поліграфічний центр Київського університету Версія не для друку

ку не посилюють місцеву корупцію у країнах-одержувачах [Brazys et al., 2017; Isaksson & Kotsadam, 2018; Dreher et al., 2019].

Китай намагався розв'язати багато проблем, що виникають унаслідок упровадження BRI. Його зусилля, спрямовані на це, було викладено в низці програмних документів і декларації на Другому форумі міжнародної співпраці "Пояс і Шлях" у квітні 2019 р. Щодо цих трьох проблем, розглянутих вище, Китай пристав до такої політики.

По-перше, щоб підкреслити важливість захисту довкілля, Китай 2019 р. опублікував "*Принципи зеленого інвестування для Поясу та Шляху"* (*Green Investment Principles for the Belt and Road*). Представників китайських і закордонних фінансових установ і корпорацій було запрошено підписати цей документ як зобов'язання підтримувати зелені принципи у своїх інвестиціях і бізнесі. Рекомендації містять приєднання критерію стійкості до корпоративної стратегії та організаційної культури, а також екологічних, соціальних факторів ризику й факторів ризику управління, культурних і соціальних норм до процесів прийняття рішень. 2017 р. Китай також запропонував створити Міжнародну коаліцію зеленого розвитку BRI. Коаліція є не внутрішнім агентством, а відкритою міжнародною мережею забезпечення платформ для політичного діалогу й комунікації, знань та інформації, обміну зеленими технологіями між країнами BRI. До коаліції приєдналися понад 120 установ із 25 країн BRI. Близько половини становили екологічні органи, міжнародні організації, міжнародні інститути чи компанії.

По-друге, щоб розв'язати проблему стійкості боргу, 2019 р. Китай оголосив про затвердження "*Рамкової системи стійкості боргу для країн-учасниць ініціативи "Пояс та Шлях"*" [MOF, 2019]. Заснована на рамковій платформі стійкості боргу МВФ/Світового банку для країн із низьким рівнем доходу, ця система є необов'язковим інструментом політики для проведення аналізу стійкості боргу для країн із низьким рівнем доходу BRI, а також допоміжним інструментом політики для Центру багатосторонньої співпраці для розвитку. Рамкова система стійкості боргу визначає концепції, процедури, ключові інструменти, показники й формули для прогнозування і тестування боргу. Вона надає країнам BRI необхідні технічні деталі для розрахування ймовірності майбутніх подій зовнішнього боргу. Країни BRI, зокрема й Китай, заохочують прийняти цю рамкову систему для оцінювання стійкості боргу й використовувати рейтинг як основне джерело для прийняття рішень щодо кредитування.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

Нарешті Китай започаткував *Пекінську ініціативу "Чистого Шовкового шляху"* для боротьби з корупцією вздовж "Поясу і Шляху". Китай та деякі країни спільно запустили цю ініціативу в межах тематичного форуму "Чистий Шовковий шлях" на другому форумі BRI, що відбувся 2019 р. Оскільки організована та транснаціональна корупція вважалася найпоширенішою, що руйнує справедливість і законність, ініціатива вимагає міжнародної співпраці щодо зміцнення глобального управління, спрямованого проти хабарництва, та сприяння доброчесності.

5.5. НА ШЛЯХУ ДО НОВОГО НАПРЯМУ ДЛЯ ІНІЦІАТИВИ "ПОЯС І ШЛЯХ"

Ініціатива "Пояс і шлях" є проєктом, що розвивається. Починаючи як геополітичний проєкт, Китай намагався збагатити свій наратив, географічне охоплення та акценти розвитку. Він також відкоригував свої інституції і політику для кращого досягнення своїх цілей. Оскільки конкуренція і конфлікт між Китаєм і західними країнами загострюються, то його роль також стала центром суперечок. Після спалаху Covid-19 Китай доклав величезних зусиль для підтримання темпів BRI. Найважливіше, що BRI використовувався як платформа для Китаю для створення альянсів і відстоювання розв'язання основних глобальних проблем.

По-перше, Китай намагався використати BRI, щоб упоратися з безпосередньою загрозою пандемії, прискоривши розвиток "Шовкового шляху здоров'я". Відеоконференція високого рівня з питань міжнародної співпраці "Пояс і Шлях" 2020 р. на тему "Боремося з COVID-19 спільно" показала значну зміну пріоритетів. У спільній заяві, опублікованій після конференції [CIDCA, 2020], замість "зміцнення взаємозв'язку" перше місце у списку завдань посідає будівництво "Шовкового шляху здоров'я". Країни-учасниці зосередилися на постачанні необхідних матеріалів і медичного обладнання. Китай, імовірно, продовжить працювати в цьому напрямі в найближчі роки. На щорічній зустрічі Боаоського азійського форуму (2021) заступник керівника науково-дослідного центру розвитку охорони здоров'я Національної комісії охорони здоров'я Zhang Yuhui зазначив, що будівництво "Шовкового шляху здоров'я" має збільшити спроможність країн "Поясу і Шляху" боротися з новими та наявними інфекційними захворюваннями [China National Radio, 2021].

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

По-друге, у межах BRI Китай докладає зусиль для просування "Зеленого Шовкового шляху", щоб підтримати міжнародну спільноту в боротьбі зі зміною клімату, яке вважається найбільшим викликом для людства. Однією з основних дій є "озеленення" своїх іноземних інвестицій шляхом поступового їхнього припинення у проєкти, які сприяють забрудненню довкілля. 2021 р. на Генеральній Асамблеї ООН уряд Китаю пообіцяв припинити будівництво нових вугільних електростанцій за кордоном. Версію каталогу проектів, підтриманих Green Bond 2015 р., було оновлено 2021 р, щоб скоротити фінансування вугільних електростанцій. Крім того, у спробі мінімізувати негативний вплив проєктів на екологію та довкілля, китайський уряд випустив у липні 2021 р. *"Рекомендації щодо зеленого розвитку для іноземних інвестицій і співпраці".* Китайські підприємства заохочують використовувати за кордоном екологічні стандарти, встановлені Китаєм або міжнародними організаціями, коли стандарти країн, що приймають, вважаються занадто м'якими [MOFCOM & MEE, 2021].

По-третє, Китай прискорив розвиток "Цифрового Шовкового шляху". Він пропагував це як засіб скоротити цифровий розрив між розвиненими країнами й країнами, що розвиваються, і поліпшити глобальне цифрове управління. Китай особливо зацікавлений у співпраці із сусіднім регіоном Південно-Східної Азії. 2020 р. в Наньніні відбувся 17-й діловий та інвестиційний саміт Китай – АСЕАН і Китай – АСЕАН ЕКСПО. У програмній промові Президент Китаю Сі Цзіньпін (2020) підкреслив, що країна працюватиме з АСЕАН для розвитку цифрового підключення та створення "Цифрового Шовкового шляху" на платформі інформаційної гавані Китай – АСЕАН, де обидві сторони могли б поглибити співпрацю в таких сферах, як розумне місто, 5G, штучний інтелект, електронна комерція, великі дані ("big data"), блокчейн і телемедицина. Крім того, Китай працюватиме із країнами АСЕАН для посилення захисту безпеки даних, а також комунікації і координації політики.

Усе це свідчить про те, що Китай доклав більше зусиль і ресурсів для будівництва "Зеленого Шовкового шляху", "Шовкового шляху здоров'я" та "Цифрового Шовкового шляху". Оскільки актуальність питань зміни клімату й цифрового управління зростають, то китайському уряду необхідно співпрацювати з іншими країнами з відповідних питань. Цілком імовірно, що ці шовкові шляхи й надалі залишатимуться основним акцентом BRI у найближчі роки.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Безоплатне видання

ДЖЕРЕЛА

Abi-Habib, M. (2018, June 25). How China Got Sri Lanka to Cough Up a Port. *The New York Times*. https://www.nytimes.com/2018/06/25/world/asia/china-sri-lanka-port.html.

Agarwal, I., Gu, G. W., & Prasad, E. S. (2019). China's Impact on Global Financial Markets. *National Bureau of Economic Research Working Paper No. 26311*.

Beijing Daily. (2004, December 9). Lenovo Acquires IBM Personal Computer Division, and It Will Possibly Find A Place in Global 500. Chinese Academy of Sciences. https://www.cas.cn/zt/jzt/cyhzt/lxsgibmqqpcyw/mtsm/200412/t20041209_2665392.shtml [In Chinese].

BenYishay, A., Parks, B., Runfola, D., & Trichler, R. (2016). Forest Cover Impacts of Chinese Development Projects in Ecologically Sensitive Areas. *AidData Working Paper 32*.

Branstetter, L. G., & Lardy, N. R. (2006). China's Embrace of Globalization. in Brandt, L., & Rawski, T. G. (Eds.). (2008). *China's Great Economic Transformation*. Cambridge University Press, Chapter 16, 633–682.

Brautigam, D. (2019). A Critical Look at Chinese "Debt-trap Diplomacy": The Rise of A Meme. *Area Development and Policy*, 1–14.

Brazys, S., Elkink, J. A., & Kelly, G. (2017). Bad neighbors? How Co-located Chinese and World Bank Development Projects Impact Local Corruption in Tanzania. *The Review of International Organizations*, 12(2), 227–253.

Bunte, J. B., Desai, H., Gbala, K., Parks, B., & Runfola, D. M. (2018). Natural Resource Sector FDI, Government Policy, and Economic Growth: Quasi-experimental Evidence from Liberia. *World development*, 107, 151–162.

Callahan, W. A. (2016). China's "Asia Dream" The Belt & Road Initiative and the new regional order. *Asian Journal of Comparative Politics*, 1(3), 226–243.

Chellaney, B. (2017, January 23). China's Debt-trap Diplomacy. Project Syndicate. https://www.project-syndicate.org/commentary/china-one-belt-one-road-loans-debt-by-brahma-chellaney-2017-01?barrier=accesspaylog.

Cheng, Y. S. (2008). Economic globalization, WTO and China. In Li S. M. and Chen F. (eds.). *Contemporary China's Political, Economic, Social and Spatial Department*. Hong Kong: Education Books, June [In Chinese].

Cheng, Y. S. (2011). China's Foreign Trade: From Self-Reliance to Outward-Orientation. In Chan L. H., Chan G., and Kwan F. (eds.). *China at Sixty: Interactions between the Global and the Local*. Singapore: World Scientific Press, 139–161.

Cheng, Y. S., Chung, M. K., & Tsang, K. P. (2020). *China's Development Finance: Policies, Regulations, Institutions and Practices*. Department of Economics, Hong Kong Baptist University.

Chin, G. T., & Gallagher, K. P. (2019). "Coordinated Credit Spaces: The Globalization of Chinese Development Finance." *Development and change.* 50.1: 245–274.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

China National Radio (2021, April 19). Focusing on Issues related to 'Health Silk Road' in Boao Asia Forum; All sectors Discuss How 'Health Silk Road' Can Help Enhance the Global Public Health Governance. http://china.cnr.cn/yaowen/20210419/t20210419_525465384.shtml.

CIDCA. (2020, June 19). Joint Statement of the High-level Video Conference on Belt and Road International Cooperation: Combating COVID-19 with Solidarity. http://subsites.chinadaily.com.cn/cidca/2020-06/19/c_501708.htm.

Dollar, D. (2018). Is China's Development Finance a Challenge to the International Order? *Asian Economic Policy Review*, 13 (2), 283–298.

Dreher, A., Fuchs, A., Parks, B., Strange, A., & Tierney, M. J. (2021). Aid, China, and Growth: Evidence From a New Global Development Finance Dataset. *American Economic Journal: Economic Policy*, 13(2), 135–74.

Ferchen, M. (2018, August 16). *China, Venezuela, and the Illusion of Debt-trap Diplomacy*. Carnegie-Tsinghua Center for Global Policy. https://carnegietsinghua.org/2018/08/16/chinavenezuela-and-illusion-of-debt-trap-diplomacy-pub-77089.

Ferchen, M., & Perera, A. (2019, July 23). *Why Unsustainable Chinese Infrastructure Deals Are a Two-way Street*. Carnegie-Tsinghua Center for Global Policy. https://carnegietsinghua.org/2019/07/23/why-unsustainable-chinese-infrastructure-deals-are-two-way-street-pub-79548.

Fortunato, P., & Razo, C. (2014). Export Sophistication, Growth and the Middle-income Trap. *Transforming Economies–Making Industrial Policy Work for Growth, Jobs and Development*, 267–287.

Gallagher, K. P., & Yuan, F. (2017). Standardizing Sustainable Development. *Journal of Environment & Development*, 26 (3), 243–271.

Gallagher, K. P., Kamal, R., Jin, J., Chen, Y., & Ma, X. (2018). Energizing Development Finance? The Benefits and Risks of China's Development Finance in the Global Energy Sector. *Energy Policy*, 122, 313–321.

Gopaldas, R. (2018, February 21). *Lessons from Sri Lanka on China's 'Debt-trap Diplomacy': For Vulnerable African Countries, A reliance on Chinese Financing Could Pose a Threat to Sovereignty*. Institute for Security Studies. https://issafrica.org/amp/iss-today/lessons-from-sri-lanka-on-chinas-debt-trap-diplomacy.

Hausmann, R., Hwang, J., & Rodrik, D. (2007). What You Export Matters. *Journal of Economic Growth*, 12(1), 1–25.

Hernandez, D. (2017). Are "New" Donors Challenging World Bank Conditionality? *World Development*, 96, 529–549.

HKTDC (2021). Belt and Road: Country Profiles. Hong Kong Trade Development Council. https://beltandroad.hktdc.com/en/country-profiles.

Hurley, J., Morris, S., & Portelance, G. (2019). Examining the Debt Implications of the Belt and Road Initiative From A Policy Perspective. *Journal of Infrastructure, Policy and Development*, 3 (1), 139–175.

Isaksson, A. S., & Kotsadam, A. (2018). Chinese Aid and Local corruption. *Journal of Public Economics*, 159, 146–159.

Видавничий центр Київського університету

Jarreau, J., & Poncet, S. (2012). Export Sophistication and Economic Growth: Evidence from China. *Journal of Development Economics*, 97(2), 281–292.

Jones, L., & Hameiri, S. (2020, August 19). *Debunking the Myth of 'Debt-trap Diplomacy': How Recipient Countries Shape China's Belt and Road Initiative*. Chatham House. https://www.chathamhouse.org/publication/debunking-myth-debt-trap-diplomacy-jones-hameiri.

Kong, X. (2019, April 16). Xi Jingping Diplomatic Thoughts and Innovation of China's Theory and Practice of Peripheral Diplomacy. *QiuShi*. http://www.qstheory.cn/dukan/qs/2019-04/16/c_1124364176.htm [In Chinese].

Liu, X. (2021, November 24). Developing Digital Economy and Green Economy: Bright Future of Economic and Trade Cooperation of Belt and Road. *International Business Daily*. 3 [In Chinese].

Lu, Y., Wang, J., & Zhu, L. (2019). Place Based Policies, Creation, and Agglomeration Economies: Evidence from China's Economic Zone Program. *American Economic Journal: Economic Policy*, 11 (3), 325–360.

Martorano, B., Metzger, L., & Sanfilippo, M. (2020). Chinese Development Assistance and Household Welfare in Sub-Saharan Africa. *World Development*, 129, 104–109.

Marty, R., Goodman, S., LeFew, M., Dolan, C., BenYishay, A., & Runfola, D. (2019). Assessing the Causal Impact of Chinese Aid on Vegetative Land Cover in Burundi and Rwanda Under Conditions of Spatial Imprecision. *Development Engineering*, 4, 100–138.

McBride, J. (2015, May 22). Building the New Silk Road. Council of Foreign Relations. https://www.cfr.org/backgrounder/building-new-silk-road.

MOF (2019, April 25). Debt Sustainability Framework for Participating Countries of the Belt and Road Initiative. http://m.mof.gov.cn/czxw/201904/P020190425513990982189.pdf.

MOFCOM & MEE (2021, July 19). *Green Development Guidelines for Overseas Investment and Cooperation*. State Council of the People's Republic of China. http://www.gov.cn/xinwen/2021-07/19/5625955/files/a54c1ec83da74a7ba80bb33dd1c3110a.pdf [In Chinese].

NDRC, MFA and MOFCOM (2015, March). *Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st Century Maritime Silk Road*.

Office of the Leading Group for the Belt and Road Initiative (2017, May 11). *Building the Belt and Road: Concept, Practice and China's Contribution*. https://www.yidaiyilu.gov.cn/zchj/qwfb/12658.htm.

Parker, S., & Chefitz, G. (2018, May 24). *Debtbook Diplomacy*. Harvard Kennedy School. https://www.belfercenter.org/publication/debtbook-diplomacy

Rajah, R., Dayant, A., & Pryke, J. (2019, October 21). *Ocean of Debt? Belt and Road and Debt Diplomacy in the Pacific*. Lowy Institute. https://www.lowyinstitute.org/publications/ocean-debt-belt-and-road-and-debt-diplomacy-pacific.

Ray, R., Gallagher, K. P., Kring, W., Pitts, J., & Simmons, B. A. (2021). Geolocated Dataset of Chinese Overseas Development Finance. *Scientific Data*, *8*(1), 1–12.

Видавничо-поліграфічний центр Київського університету імені Бориса Грінченка

Rodrik, D. (2006). What's So Special about China's Exports?. *China & World Economy*, 14(5), 1–19.

SAFE (2021). The Time-series Data of International Investment Position of China. SAFE. https://www.safe.gov.cn/en/2018/0928/1459.html.

Shi, L. (2015). The Development of the 21st-Century Maritime Silk Road and New Situation in the South China Sea. In Zhang, J. ed. *Assessment on Security Situation Around China (2015)*. Beijing: Social Sciences Academic Press [In Chinese].

Sidaway, J. D., & Woon C. Y. (2017). Chinese Narratives on "One Belt, One Road" (一带一路) in Geopolitical and Imperial Contexts. *The Professional Geographer*, 69(4), 591–603.

UN Comtrade. (2021). Trade data. United Nations. https://comtrade.un.org/Data/.

Voituriez, T., Yao, W., & Larsen, M. L. (2019). Revising the "Host Country Standard" Principle: A Step for China to Align Its Overseas Investment with the Paris Agreement. *Climate Policy*, 1–6.

Wang Y. (2016). The Construction of the Southeast Asian Strategic Pivotal States of the "21st Century Maritime Silk Road". *Forum of World Economics & Politics*. 3, 61–73 [In Chinese].

Wei, H., & Yin, N. (2017). The Choice of Strategic Pivotal States in Southeast Asia for "21st Century Maritime Silk Road. *Socialism Studies*, 6, 124–132 [In Chinese].

White House Office of Trade and Manufacturing Policy (2018). *How China's Economic Aggression Threatens the Technologies and Intellectual Property of the United States and the World*. https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2018/06/FINAL-China-Technology-Report-6.18.18-PDF.pdf

World Bank (2021). World Bank data – China. World Bank DataBank. https://data.worldbank.org/country/china.

Xi J. (2020b, November 27). Remarks by H.E. Xi Jinping, President of the People's Republic of China, At the Opening Ceremony of the 17th China-ASEAN Expo and China-ASEAN Business and Investment Summit. MFA. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1836117.shtml.

Xue, L., & Xu, Y. Z. (2015, February 9). China Needs Major Country Diplomacy in Asia. FT Chinese. http://www.ftchinese.com/story/001060539 [In Chinese].

Zhang, H. (2021, November 23). "Belt and Road" Is the Path to Truth and Future. *China Daily (Overseas Version)*. 010 [In Chinese].

Zhang, Y. (2010, March 28). News Analysis: Geely's Acquisition of Volvo Has Profound Meanings. http://www.gov.cn/jrzg/2010-03/28/content_1567072.htm [In Chinese].

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет імені Бориса Грінченка

РОЗДІЛ

6 ІННОВАЦІЇ ТА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ КИТАЮ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

6.1. ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КИТАЮ У XX–XXI СТОЛІТТЯХ

Досить тривалий час у суспільній свідомості домінував стереотип про те, що Китай, будучи "фабрикою світу", або виробляє продукцію за контрактами з багатонаціональними корпораціями, або копіює західні технології і дизайн у цивільному секторі чи радянські (пізніше російські) технології у військово-промисловому секторі. В окремих сучасних публікаціях продовжує транслюватися думка про дешеву робочу силу та низькоякісні товари широкого вжитку, які виробляються в КНР у великих обсягах кустарним шляхом. Усі ці стереотипи з початку XXI ст. все менше і менше відповідали реальній картині соціально-економічного, науково-технічного й промислового розвитку країни.

Протягом останніх 30-ти років середньорічні темпи зростання ВВП Китаю були на рівні приблизно 10 % із піковими показниками на рівні 15 % і мінімальними 2,2 % 2020 р. під час найсуворіших локдаунів (рис. 6.1) [NBSC, n. d.].

Таке зростання дозволило країні комплексно розвивати свій потенціал: людський (боротьба з бідністю, освіта, охорона здоров'я тощо), науково-технічний, виробничий, сільськогосподарський, енергетичний тощо; а також продовжувати збалансованіший розвиток.

За цей період активно розвивалися приватне підприємництво, міста і національна інфраструктура, з'являлися нові сектори й підсектори економіки. Китай 2021 р. перетворився на найбільшого експортера у світі із зовнішньоторговельним оборотом 6,05 трлн дол[1] [CGTN, 2022].

[1] Зростання 2021 р. становило 30 %. Експорт зріс на 29,9 % і сягнув 3,36 трлн дол, імпорт – на 30,1 % і становив 2,69 трлн дол.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

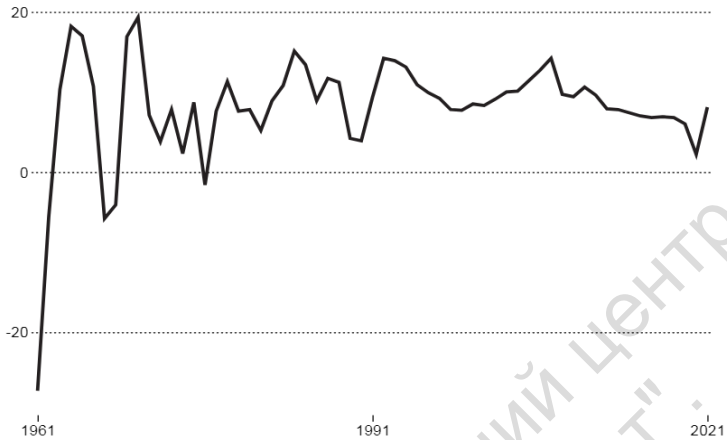

Рис. 6.1. Річні темпи зростання валового внутрішнього продукту Китаю за 1961–2021 роки

Джерело: [Wang, Mullen & Tang, 2022].

Країна активно долучається до глобальних ланцюгів створення вартості й поступово формує власні, активно впроваджує нові технології у виробництво та економіку загалом. Усе це не було б можливим за відсутності наукової, експертної і технічної підтримки розвитку.

Завданням дослідження є вивчення особливостей науково-технологічного розвитку Китаю та їхнього впливу на економічний розвиток, особливо враховуючи постійне зростання ролі КНР у глобальних процесах XXI ст.

6.2. ОСОБЛИВОСТІ ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ КИТАЮ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ПРИЄДНАННЯ ДО ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Наприкінці 1980-х рр. стає очевидним, що модернізація і швидке економічне зростання залежать від широкомасштабного впровадження передових технологій, які на той час були переважно іноземними. Основним завданням цього періоду стає імпорт технологій для реконструкції і модернізації кількох тисяч заводів, шахт й електростанцій; підвищення рівня продуктивності та енергоефективності до міжнародних стандартів.

З 1980 р. було проголошено необхідність оптимізації наявних потужностей та імпорту технологій (а не готової продукції) і модерні-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

зації заводів шляхом вибіркової закупівлі ключових технологій (а не купівлі заводів повністю). Це завдання відрізнялося від практики періоду співпраці із СРСР з повним перенесенням підприємств і подальшої закупівлі цілісних виробничих комплексів.

У 1980-х рр. більша частина імпортованих технологій була виробничими або технологічними процесами нового покоління на заміну тих, що вже були у КНР (наприклад, для виробництва трансмісій для вантажівок, телефоних кабелів тощо). Такі технології здебільшого були власністю іноземних корпорацій, і Китай демонстрував безпрецедентну готовність співпрацювати з ними. З метою заохочення імпорту технологій уряд дозволив спільним підприємствам і навіть дочірнім компаніям, що належать іноземцям, працювати у країні.

Пріоритетом був імпорт технологій електронної промисловості, телекомунікацій, виробництва й передання електроенергії, транспортного обладнання та пристроїв енергозбереження. Водночас у 1980-ті рр. корегувалась міра централізованого контролю за імпортом технологій, відбиваючи зміну зовнішньоторговельної політики й валютного балансу, але загальна тенденція полягала в передаванні прийняття рішень тим, хто використовує технологію або обладнання. З метою заохочення кінцевих користувачів для вибору відповідної технології надавалися банківські позики та інші засоби заохочення.

Створення спільних підприємств з іноземними партнерами, поряд із прямим імпортом технологій, було вибрано як модель і механізм передання технологій. Особливістю моделі спільних підприємств було те, що в таких підприємствах як іноземний, так і китайський партнер вносять капітал, кожен вкладає те, у чому він має перевагу (зазвичай технології і доступ до світового ринку надавав іноземний партнер, а до робочої сили і виробничого підприємства – китайський партнер), а управління і прибуток ділилися порівну.

Варто зазначити, що окремі іноземні корпорації, які мали критичні технології, що потрібні Китаю, не хотіли ризикувати своїм капіталом у таких підприємствах. Але більшість західних компаній, розуміючи потенціал кооперації, створюють спільні підприємства з китайськими партнерами, зокрема, в таких чутливих галузях, як авіаційна, електронна й машинобудівна. Починається етап активного розвитку співпраці китайських компаній із транснаціональними корпораціями.

Для комерціалізації власних технологій КНР були потрібні ринки технологій. Наприкінці 1980-х країна починає розвивати

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

ринкові інститути для оброблення патентів, продажу технологій і консалтингу. У цей період науково-дослідні інститути (НДІ) та виробничі підприємства починають брати участь у "технологічних ярмарках" й активно встановлювати договірні відносини. Більшість спеціалізованих НДІ ввійшли до складу великих і середніх виробничих підприємств для координації досліджень із потребами виробництва. Паралельно НДІ та університети почали створювати компанії для продажу технічних послуг і розроблення нових продуктів.

Отже, у 1980-х–1990-х рр. відбувається: швидке зростання ринків технологій Китаю; стрімка комерціалізація наукових і технічних знань; збільшення обсягу торгівлі технологіями[2]; накопичення досвіду роботи з іноземними корпораціями (зокрема й в укладанні контрактів); освоєння кращих західних управлінських практик.

Політика і практика передання технологій дедалі більшою мірою ставали частиною загальної економічної і зовнішньоторговельної політики й практики.

Імпорт та освоєння іноземних технологій допомогли уніфікувати технологічну та економічну політику й подолати проблеми поділу науки, технологій та економіки, які китайський уряд намагався розв'язати з початку 1950-х рр. [Worden et al., 1988].

До кінця 1980-х рр. місце провідного торговельного партнера Китаю займають США: 1980 р. керівництво США переводить КНР з категорії "Y" (країни Варшавського договору) до категорії "P" (нові торговельні партнери США), а адміністрація Рейгана (1981–1989) – до категорії "V" американських союзників [Вавилов, 2021], знаменуючи початок повномасштабної інкорпорації КНР до глобальної економічної системи.

Фактично з 1980-х рр. почалася китайсько-американська торговельно-економічна інтеграція, яка лягла в основу концепту "Chimerika"

Говорячи про імпорт технологій, можна провести певні паралелі між історичними періодами науково-технологічного розвитку КНР. У період активної співпраці із СРСР акцент було зроблено на внутрішньому розвитку завдяки імпорту радянських технологій. Період співпраці із Заходом базувався на імпорті технологій і подальшому експорті готової продукції і напівфабрикатів, тобто Китай перетворюється на сучасну "фабрику світу". Не виникало жодних суперечностей: КНР виробляє – Захід (пізніше весь світ) споживає. Функціонування такої моделі впродовж 40 років реалізації "Політики реформ і відкритості" дало змогу ВВП зрости у 55 разів[3].

---

[2] 1986 р. досяг 2,3 млрд юанів (~ 500 млн дол США у цінах 1986 р. або 1,1 млрд дол США у цінах 2020 р.).

[3] Рекордний показник зростання "економіки Ден Сяопіна" 1992 р. – 14,2 %.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет. Версія не для друку

6.3. ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ЕТАПУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

6.3.1. Сучасна національна інноваційна система Китаю

У широкому розумінні національна інноваційна система (НІС) охоплює пропозицію інновацій, створених науково-дослідними установами й підприємствами, попит на інновації з боку підприємств, а також накопичення і розподілення ресурсів, що забезпечують як пропозицію, так і попит на інновації.

Більшість інноваційної діяльності в Китаї відбувається в межах НІС, яка містить університети, НДІ, державну політику в галузі інновацій, науково-технічні кадри, екосистему інноваційних компаній (як місцевих, так й іноземних).

Із 2005 р. НІС КНР зазнала глибоких змін. Вибрані університети отримують суттєву підтримку з боку уряду для розвитку дослідницького потенціалу. Кілька державних НДІ і центрів також фінансуються урядом. Результат – зростання кількості публікацій в авторитетних журналах, зокрема з хімії, фізики та інформатики. Отже, провідні університети та державні НДІ все частіше стають джерелом ідей, які можна втілити в інноваційні продукти й процеси. Ще один потужний поштовх з боку центральної влади зумовили відкриття понад 100 науково-технічних парків.

Визначення перспективних галузей, що відповідають потребам національного розвитку, передових технологій і програм великих наукових досліджень – все це має на меті створення "інноваційної екосистеми", що містить наукові дослідження, освіту, залучення венчурного капіталу й розвиток підприємництва.

Варто наголосити на тому, що за останні 30 років КНР суттєво розвинула власну НІС[4], що зараз здатна продукувати й постачати інновації і технології, необхідні для розвитку країни.

На цьому етапі основна мета – удосконалення вже наявної системи, що відображено у планах уряду. Ідеться як про підвищення

[4] У цьому разі варто згадати, що існує думка про те, що окремі чутливі військові, авіакосмічні, електротехнічні, радіоелектронні та напівпровідникові технології, напрацювання в галузі матеріалознавства, нано- і біотехнологій тощо, а також досягнення фундаментальної науки перетікали до КНР у період неконтрольованого хаосу й транзитивного періоду після розпаду СРСР у першу чергу з України (наприклад, [The Sankei News, 2022]) та меншою мірою з РФ та інших колишніх республік СРСР. Той досвід технологічної співпраці, який був напрацьований між країнами у 50–60-х рр. XX ст. дозволив ефективно адаптувати й використати отримані технології.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

ефективності НДДКР, так і пришвидшення впровадження технологій та інновацій у виробництво.

Китайський бізнес у тандемі з урядом щороку збільшує свої витрати на НДДКР, і зараз інвестиції відбиваються в результатах наукових публікацій, патентах і комерційних інноваціях китайських компаній. Корпоративні можливості, що розвиваються в цьому процесі, є будівельними блоками для нових продуктів, процесів і бізнес-моделей, які запускаються на внутрішньому ринку і все частіше за його межами. Вони створюють основу для радикальних інновацій і конкуренції на глобальних ринках.

Водночас продовжують використовувати політику обміну китайських ринків на іноземні технології. Нині значну увагу приділяють розвитку національних технологій та інновацій [Yip & McKern, 2016].

Розвиток НІС спричинив появу нових науково-технічних кластерів у КНР. Країна ввійшла до невеликого пулу держав, де зосереджено такі кластери. Сьогодні найбільша їхня кількість є у США, за ними йдуть Китай, Німеччина та Японія. Водночас найбільше зростання виробництва науково-технічної продукції 2021 р. було зафіксовано у китайських кластерах.

Ще однією рисою, що характеризує НІС Китаю, є показник походження патентів, масштабований за ВВП, який є вищим, ніж у Японії, Німеччини й США, і переважним, якщо розглядати його в абсолютному вираженні. Те саме стосується і товарних знаків і промислових зразків за походженням у відсотках до ВВП.

Проте Китай все ще відстає від Німеччини та США за показниками, що характеризують кадрове забезпечення НДДКР та охоплення населення закладами вищої освіти, також від США у розвитку ринку, бізнесу та інституцій у сфері НДДКР [WIPO, 2021].

6.3.2. Роль бізнес-сектору в національній інноваційній системі КНР

Формування урядом науково-технологічної бази розвитку дозволило китайським компаніям менш ніж за 40 років перейти від прямого копіювання до чистих бізнес-інновацій, паралельно з якісним економічним зростанням.

Yip і McKern виділяють три етапи технологічного розвитку бізнес-сектору КНР і зазначають, що інноваційний потенціал великої кількості китайських компаній із 2017 р. відповідає світовим стандартам, що дозволяє їм конкурувати на зовнішніх ринках [Yip & McKern, 2016].

Видавничо-дослідницький центр "Київський університет Вебінарів для дитини"

Три етапи трансформації і вдосконалення інноваційного потенціалу КНР

1. *Від копіювання до відповідності призначенню.* У межах цього етапу відбувся перехід від стратегії копіювання та адаптації продуктів (часто західних БНП) до китайського ринку, їхнє спрощення і зниження витрат (перших спроб китайських виробників конкурувати з компаніями світового рівня) до стратегії *відповідності призначенню*, тобто виробництву продуктів із повною номенклатурою характеристик, що було викликано зростанням розбірливості й запиту з боку споживачів.

Цей перехід відбувався на основі поступових/поетапних інновацій, що лягли в основу довготермінової конкурентної політики. Компанії, що були залучені до глобальних ланцюгів створення вартості в галузях електроніки та інформаційно-телекомунікаційних технологій, перебували під сильним тиском, щоб задовольнити вимоги до вартості та якості продукції з боку міжнародних компаній-партнерів, тому їхні технічні можливості мали бути близькими до сучасного рівня техніки й технологій.

Зростаючи, такі компанії використовували навички, набуті у процесі зниження витрат, щоб досліджувати можливості виходу на суміжні ринки й роботи з іншими клієнтами, адаптуючи та поліпшуючи свою наявну технологічну базу за допомогою поетапних інновацій.

Компетенції і технологічні можливості, отримані завдяки поетапним інноваціям, зробили їх важливими гравцями в ланцюгах створення вартості корпорацій розвинених країн.

Першим компаніям, що копіювали (імітували) споживчі продукти, часто дуже допомагав відкритий ринок стандартизованих компонентів (процесорів, радіоелектронних компонентів, напівпровідників тощо), а пізніше мобільна операційна система Google Android[5]. Ці технології дали їм базу для розроблення продуктів для внутрішнього ринку, що активно розвивався і продовжує розвиватися. Зазначена стратегія вивела компанії, що її використали, далеко за межі копіювання і дешевого виробництва; вона також зосереджується на виявленні потреб, що виникають, і, у міру розвитку окремих сегментів ринку, реагує на потребу появи продуктів і послуг вищої якості.

[5] Особливістю програмного коду, що використовують в Android, є те, що його доопрацьовують виробники деталей й обладнання для забезпечення сумісності з конкретними апаратними рішеннями. Вихідний код Google не містить усіх потрібних драйверів для цього. Отже, реальні пристрої на Android працюють на суміші програмного забезпечення з відкритим і закритим програмним кодом [Android. n. d.].

Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». Версія не для друку

2. *Від послідовників до світового стандарту*. Китайські компанії намагалися відтворити те, що роблять успішні компанії в інших країнах. Особливою характеристикою цього процесу була швидкість використання НДДКР і глибоке розуміння клієнтів для переоцінювання продуктів, бізнес-моделей і завоювання лідерства на обраних ними ринках.

Особливістю промислового ландшафту Китаю є велика кількість стартапів, практично у кожній галузі, багато з яких розвинули потенціал світового класу у розробленні нових продуктів.

3. *Від нових ресурсів до нових знань*. На сучасному етапі інноваційного розвитку країни китайські інвестиції корпоративного сектору за кордоном пов'язують не тільки із придбанням первинних ресурсів у країнах, що розвиваються, але і з доступом до закордонних ринків, брендів, технологій і знань окремих науковців (досвіду експертів), які дозволять їм конкурувати з інноваційними компаніями розвинених країн.

Починаючи із 2005 р. китайські компанії, і особливо державні підприємства, отримали поштовх до виходу на зовнішні ринки в межах урядової політики *виходу на світовий рівень*.

Наукові дослідження підтверджують, що китайські компанії навчилися вдосконалювати власні виробничі можливості, конкуруючи з іноземними фірмами на китайському ринку. Ця адаптивна стратегія копіювання дозволила китайським компаніям швидко розвиватися, досягти ефекту масштабу, вивчити потреби клієнтів, переходити в інші сегменти, коли потреби клієнтів змінюються. Цей процес можна назвати *вторинною інновацією*. Спочатку використовують іноземні технології, а потім виходять за межі імітації та адаптації для створення унікального продукту для китайського ринку.

Значна кількість БНП, що працюють у Китаї, використали подібну стратегію, щоб проникнути на ринки, які дуже відрізняються від їхніх материнських ринків. За таких умов їм довелося подолати внутрішнє занепокоєння щодо якості й репутації бренду і водночас отримати глибоке розуміння особливостей місцевих китайських ринків.

6.3.3. Фактори, що забезпечують інноваційний розвиток Китаю

Варто наголосити на тому, що Китай має кілька специфічних переваг для здійснення інновацій (навіть, як порівняти з розвиненими країнами) як з боку пропозиції, так і попиту.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

Переваги пропозиції

Одним з очевидних стимулів для інновацій була велика кількість відносно "недорогих"[6] інженерних і наукових кадрів, особливо в умовах політики переходу на самофінансування НДІ.

Державна підтримка – другий стимул для розвитку інновацій у країні[7]. Інвестиції Китаю у національну інноваційну систему забезпечили багато ініціатив і значну підтримку інновацій. Менш відомим є той факт, що в економічній системі Китаю багато урядів провінцій і міст, на які припадає близько 85 % загальних державних витрат у країні, конкурують між собою за залучення інвестицій в інноваційні сектори.

Підтримка центрального уряду та урядів провінцій полягає не лише у фінансуванні інфраструктури, освіти й наукових парків, але й у прямих грантах на дослідження та інновації[8], які надають великій кількості, повністю або частково, державних підприємств, а також приватним фірмам.

Третій фактор щодо пропозиції – загальновідомий підприємницький дух китайських бізнесменів і певна схильність до ризику, характерна для всіх інноваторів.

Четвертий фактор – внутрішній сектор економіки, пов'язаний із розвитком інтернету й цифровізації.

Фактори щодо попиту

Перший фактор щодо попиту – це дуже швидке зростання внутрішнього ринку Китаю, яке дозволяє легко виводити нові продукти й послуги на ринок без необхідності витіснення з нього інших продуктів і послуг, що з'явилися раніше. Крім того, щораз більший ринок створює сприятливіше середовище для компаній у разі невдалої інноваційної діяльності[9], тому компанії можуть більше ризикувати і випробовувати нові ідеї.

До особливостей китайського ринку також можна віднести значну швидкість абсорбції нових інноваційних продуктів,[10] тобто

---

[6] Варто зазначити, що ця перевага у розмірі, якщо порівняти із заробітними платами інженерних і наукових кадрів західних країн, досить швидко зменшується, особливо у прибережних провінціях країни.

[7] Обсяг витрат лише державних компаній на НДДКР 2021 р. збільшився на 16,1 % у річному обчисленні до 904,59 млрд юанів (~142,62 млрд дол).

[8] Продовження практики, розпочатої у 1980-х рр.

[9] Певною мірою схожа ситуація зі ставленням до ризику в інноваційній системі США, де невдача не призводить до згортання інноваційних і підприємницьких ініціатив.

[10] Цим пояснюється значний успіх малих і середніх компаній, що працюють у секторах електроніки та електротехніки (акцент на виробництві гаджетів), іграшок, продуктів харчування й біодобавок, косметики й товарів для краси, товарів широкого вжитку та "швидкої моди" (англ. fast fashion – високоприбуткова бізнес-модель, заснована на відтворенні тенденцій високої моди в секторі масового виробництва за низькою ціною [Saxon, 2021, April 7]).

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Видання не для продажу

компанії можуть швидко експериментувати й знаходити ринок збуту для своїх інновацій. Ураховуючи розміри країни, реакція клієнтів в одній її частині (провінції) може не передаватися в інші частини, тому втрата репутації у разі невдалого виходу не є великою проблемою для виробника. Китайські споживачі також схильні до експерименту й охоче купують нові товари, якщо окремий товар з якихось причин їм не сподобався, це не екстраполюється на компанію загалом і не призводить до втрати лояльності, для інноваційних компаній це означає те, що експерименти є менш ризиковими.

По-друге, певний розрив безперервності в межах історичного процесу розвитку економіки XX ст. надав значну кількість порожніх ринкових ніш, що також відкриває можливості як для китайських фірм, так і для БНП.

Третій фактор – потреба Китаю у простіших і дешевших продуктах, ніж ті, які пропонують компанії з розвинених країн. Розуміння ніш на китайських ринках китайськими компаніями дозволяє їм успішно розробляти й виводити на ринок продукти й послуги "достатньої для Китаю якості" ("good enough for China")[11]. Незважаючи на те, що компанії з розвинених країн мають такі самі можливості, їм часто заважає організаційний тиск, спрямований на захист наявної глобальної товарної номенклатури й стандартів якості, а також незнання різноманітності сегментів клієнтів і їхніх особливих потреб.

Четвертий фактор – масштабні державні проекти. Уряд Китаю залишається дуже активним у багатьох секторах і може здійснювати масштабні проекти, для реалізації яких в інших країнах можуть знадобитися роки. Це означає, що національний уряд, а іноді й уряди провінцій можуть швидко реалізовувати масштабні інфраструктурні та науково-дослідні проєкти, які також створюють багато можливостей для інновацій.

Перераховані вище фактори щодо пропозиції і попиту стимулювали швидку еволюцію китайського ринку, а також швидке збільшення потенціалу компаній виявляти й реалізовувати нові можливості [Yip & McKern, 2016].

---

[11] Варто наголосити, що нині відбуваються суттєві зміни в контексті цього підходу. Зростання доходів населення (насамперед середнього класу) впливає на поведінку споживачів, що вимагають вищої якості, більшого функціоналу й різноманітності товарів. У такий спосіб починає викристалізовуватися зворотна тенденція (достатня якість для зовнішнього ринку), коли якість і функціонал товарів на внутрішньому ринку КНР вище, ніж експортних товарів. Особливо ця тенденція виявляється в експорті до країн, що розвиваються, та найменш розвинених країн. Водночас значний сегмент споживачів із доходами нижче середніх продовжує споживати товари *достатньої для Китаю якості*, що робить можливим експорт до КНР готової продукції із країн, що розвиваються.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

Отже, у сучасних умовах Китай здійснює як імпорт, так і експорт технологій, а також експорт/імпорт різних груп технологічних товарів.

Водночас, як тільки КНР почала розвивати сферу високих технологій (особливо військового та подвійного призначення), використовуючи накопичені виробничі та управлінські компетенції, а також власний науково-технічний потенціал, почала змінюватися модель взаємовідносин із колишніми партнерами, що активно брали участь у технологічному розвитку Китаю протягом останніх десятиліть.

Поступові зміни у відносинах КНР й США розпочалися 2013 р., з обранням Сі Цзіньпіна на посаду Голови КНР[12], а процес розриву/роз'єднання (в англомовній версії decoupling) – із 2017 р. з обранням на посаду Президента США Д. Трампа[13], подальшим загостренням американсько-китайських суперечностей і торговельною війною[14]. Особливо результати розриву зі США впливають на технологічну й науково-технічну сфери: запроваджено жорсткий механізм скринінгу інвестицій у ЄС, китайські компанії шукають нові моделі доступу до технологічних компаній розвинених країн.

Тотальна орієнтація економіки КНР на американсько-китайську торговельну взаємодію, пік якої припав на першу декаду XXI ст., зазнала значної корекції за останні десять років у зв'язку зі зростанням торгівлі Китаю із країнами ЄС[15]. 2020 р. Китай уперше став найбільшим торговельним партнером ЄС, витіснивши із цієї позиції США.

Загалом для досліджуваного періоду характерна значна автономізація розвитку Китаю: перехід до моделі подвійної циркуляції, розвиток суверенного сегмента інтернету, власних платформ електронної комерції, усього спектра технологій, фундаментальної і прикладної науки, включно із проєктами масштабу megascience тощо. Також КНР розбудовує власні стратегічні ініціативи з розвитку й просування китайських технологій, – ініціатива "Пояс і Шлях" (з 2013 р.), "Широкосмуговий Китай", "Інтернет+", "Зроблено в Китаї 2025", "Цифровий Китай" (стратегія цифрової трансформації), "Цифровий Шовковий шлях" (з 2021 р.), – досягнення яких мають стати драйвером китайської економіки у найближчі десятиліття і підвищити глобальну роль КНР.

Зрозуміло, що реалізація всіх цих ініціатив і стратегій потребує не тільки комплексного підходу, кадрового і ресурсного забезпечення та широкого бачення, але й відповідного фінансування НДДКР.

---

[12] Очолює країну із 14 березня 2013 р.

[13] Очолював країну із 20 січня 2017 до 20 січня 2021 р.

[14] 2018 р. Д. Трамп ініціював введення нових мит та інших економічних обмежень на торгівлю з КНР.

[15] Китай, починаючи із 2016 р., посунув США з позиції головного торговельного партнера Німеччини.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

6.4. ФІНАНСУВАННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ І ДОСЛІДНО-КОНСТРУКТОРСЬКИХ РОБІТ У КИТАЇ

За даними інформаційного агентства Сіньхуа,[16] 2021 р. витрати Китаю на НДДКР досягли нового максимуму і становили 2,44 %[17] від ВВП, що на 0,03 % більше, ніж 2020. Загальні витрати країни на НДДКР 2021 р. становили близько 2,79 трлн юанів або майже 441,13 млрд дол (316 млрд дол 2019 р.), що на 14,2 % більше проти 2020. Після вирахування цінових факторів витрати Китаю на НДДКР 2021 р. зросли на 9,4 % у річному обчисленні [Xinhua, 2022].

Західні дослідники вказують навіть більший обсяг витрат на НДДКР (рис. 6.2), що ставить Китай на перше місце у світі за цим показником 2021 р. та свідчить про пріоритетність питання інноваційного розвитку країни.

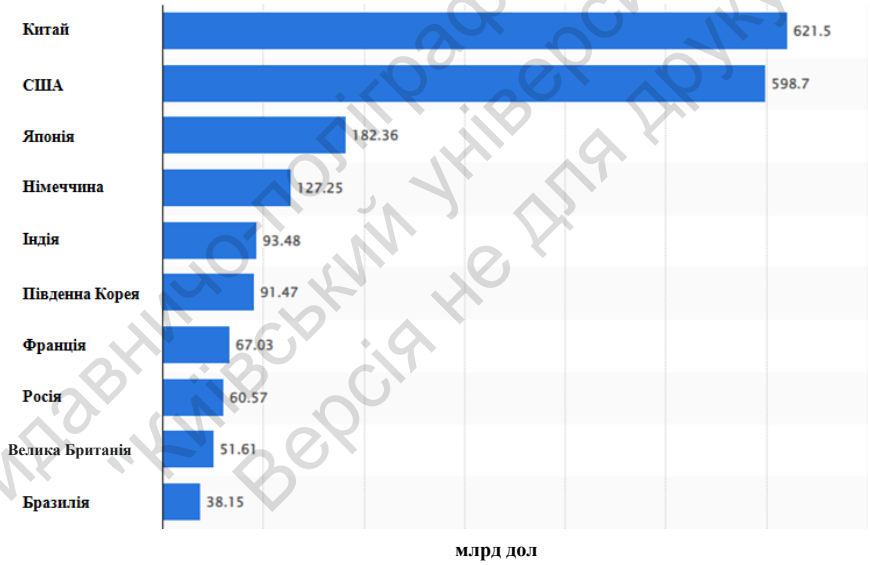

Рис. 6.2. Десять країн із найбільшими витратами на науково-дослідні й дослідно-конструкторські роботи за 2021 рік, млрд дол

Джерело: [Szmigiera, 2021].

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

[16] Офіційне інформаційне агентство уряду КНР та найбільший центр інформації і прес-конференцій у країні.
[17] У країнах ОЕСР (для порівняння) витрати на НДДКР становлять 2,5% від ВВП [OECD, 2021].

Після КНР найбільші витрати на НДДКР у світі здійснюють США, що досить довгий період часу посідали перше місце за цим показником. Про ефективність використання інвестованих коштів може свідчити місце країн у світовому рейтингу передових досліджень.

Отже, 2021 р. Китай лідирував у світі в 7 з 11 галузей передових досліджень, уперше випередивши США, зокрема, у сфері сільськогосподарських наук; наук про рослини й тварин; екології і довкілля; клінічної медицини; хімії і матеріалознавства; математики; інформатики; економіки, психології та інших соціальних наук.

У звіті Research Fronts за 2021 р., спільно опублікованому інститутами науки і розвитку Китайської академії наук і глобальною аналітичною фірмою Clarivate, визначено 171 тему передових досліджень. Останні містили 110 "гарячих" та 61 новий напрям досліджень, що розділені на 11 широких дослідницьких категорій – від фізики до клінічної медицини. Список складено на основі аналізу даних дуже впливових і часто цитованих статей, опублікованих із 2015 до 2020 р.

Згідно зі щорічним звітом Китай посідає друге місце з геологічних, біологічних наук і фізики й восьме з астрономії та астрофізики. США отримали найвищі результати у чотирьох основних сферах: наука про Землю; біологічні науки; фізика; астрономія та астрофізика. Країна посіла друге місце в інших семи категоріях.

Водночас варто зазначити, що оцінюючи загальну ефективність окремої країни в усіх 11 сферах, США залишаються найактивнішою дослідницькою країною у світі.

Зі 171 галузі досліджень 81 очолює США, а Китай – 65 напрямів глобальних досліджень. На дві країни разом припадає 85 % усіх перерахованих напрямів досліджень. Отже, можна зробити висновок, що для цих країн обсяг інвестицій у НДДКР збігається з позицією в рейтингу лідерства з передових досліджень [Zhihao, 2021].

У фінансуванні інноваційного розвитку країни, крім бюджетних ресурсів, використовуються позикові та власні кошти приватних компаній. 2021 р. тільки один Китайський банк розвитку надав цільових кредитів на загальну суму 70 млрд юанів (близько 10,99 млрд дол) для сприяння інноваціям і фундаментальним дослідженням. Основну увагу було зосереджено на розв'язанні національних завдань у сфері науково-технічних інновацій, здійсненні проривів у ключових технологіях, а також у передових фундаментальних, прикладних дослідженнях і впровадженні науково-технічних досягнень. Спеціальну програму з надання цільових кредитів було засновано у березні 2021 р. Очікується, що у період 2021–2025 рр. в межах цієї програми загалом буде надано кредити на суму

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Тарас Шевченка

300 млрд юанів (близько 45,88 млрд дол) з метою підтримки науково-технічних інновацій і досліджень [CBN, 2021].

Про важливу роль приватного сектору у фінансуванні розвитку технологій та інновацій у Китаї вказують дані щодо інвестицій у НДДКР 500 найбільших компаній приватного сектору країни. 2021 р. вони інвестували 115,3 млрд дол у НДДКР, з яких 22 млрд дол припало на Huawei. Зазначені 500 компаній загалом володіють 330000 патентів, зокрема 90000 патентів належать Huawei, що робить цю компанію найбільшим власником патентів у групі (табл. 6.1).

***Таблиця* 6.1. Десять найбільших компаній Китаю за кількістю патентів у власності**

Компанія	Розміщення штаб-квартири	Галузь
Huawei	Провінція Гуандун	Виробництво комп'ютерів, комунікаційних та інших електронних пристроїв
Tencent		Інтернет та супутні послуги
Midea		Виробництво електричних машин та обладнання
Gree		Виробництво електричних машин та обладнання
Baidu	Пекін	Інтернет і супутні послуги
Xiaomi		Інтернет і супутні послуги
Qihoo 360		Інтернет і супутні послуги
Haier	Провінція Шаньдун	Виробництво електричних машин та обладнання
Sany	Провінція Хунань	Виробництво спеціального обладнання
Alibaba	Провінція Чжецзян	Інтернет і супутні послуги

Джерело: [China Intellectual Property, 2021].

До галузей із найбільшими видатками на НДДКР (табл. 6.2) належать: 1) виробництво комп'ютерів, комунікаційних та інших електронних пристроїв (34 млрд дол); 2) інтернет і супутні послуги (25,9 млрд дол); 3) виробництво електричних машин й обладнання (9,7 млрд дол).

Серед 1000 найбільших компаній за витратами на НДДКР, місцезнаходженням лідирує район Гуандун – Гонконг – Макао з 92 компаніями на загальну суму 42,3 млрд дол, за ним іде дельта ріки Янцзи із 391 компанією і загальною сумою витрат на 38,3 млрд дол, потім Пекін – Тяньцзінь – Хебей із 79 компаніями й 19,3 млрд дол.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

***Таблиця* 6.2. Десять найбільших компаній Китаю за витратами на науково-дослідні й дослідно-конструкторські роботи**

Компанія	Розміщення штаб-квартири	Галузь
Huawei	Провінція Гуандун	Виробництво комп'ютерів, комунікаційних та інших електронних пристроїв
Tencent		Інтернет і супутні послуги
Midea		Виробництво електричних машин та обладнання
Alibaba	Провінція Чжецзян	Інтернет і супутні послуги
Geely		Автомобілебудування
NetEase		Інтернет і супутні послуги
Baidu	Пекін	Інтернет і супутні послуги
Jingdong		» » »
Meituan		» » »
Lenovo		Виробництво комп'ютерів, комунікаційних та інших електронних пристроїв

Джерело: [China Intellectual Property, 2021].

Венчурне інвестування також є важливим елементом системи приватного фінансування НДДКР. За даними дослідницької компанії Preqin, ці інвестиції в Китаї досягли 130,6 млрд дол 2021 р., що стало рекордним показником і перевищили показники 2020 р. (86,7 млрд дол) орієнтовно на 50 % [Liu, 2022].

Заслуговує на увагу той факт, що це зростання відбулося на негативному інформаційному фоні навколо інтернет-гігантів Alibaba Group Holding Ltd., Tencent Holdings Ltd., ByteDance Ltd. та транспортної платформи Didi Global Inc., а також сектору онлайн-освіти[18]. Інвестори були занепокоєні зниженням прибутків корпорацій у зв'язку із впровадженням антитрастового регулювання з боку уряду, обмежень у секторі онлайн-ігор і загалом більшої уваги до регуляції онлайн-послуг [Qu, 2022].

Водночас венчурні інвестори дуже швидко переорієнтували фінансові потоки з компаній, що працюють у секторі інтернету й супутніх послуг, до компаній, що працюють у ключових секторах НДДКР Китаю, де зосереджені основні державні інвестиції та інвестиції приватних компаній. Наприклад, обсяг інвестицій у біотехнологічному секторі становив 14,1 млрд дол 2021 р., у 10 разів перевищивши показник 2016 р.

[18] Сектор онлайн-освіти (репетиторства) КНР досить довгий час був одним із найбільших атракторів венчурних інвестицій та активно зростав.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

У цьому разі очевидним є стабілізаційна й координаційна роль державного планування, яке певною мірою гарантує інвесторам софінансування окремих ННДКР у ключових секторах і вказує загальну тенденцію технологічного й інноваційного розвитку, що підтримує стійкість інноваційної екосистеми. Розуміючи загальні тренди, інвестори різного масштабу можуть гнучкіше вибудовувати свої стратегії [Liu, 2022].

Наявною також є тенденція до збільшення обсягів фінансування стартапів у секторі передових технологій. Водночас Китай поки що значно відстає від Кремнієвої долини (США) в обсягах венчурного інвестування, де 2021 р. обсяг венчурних інвестицій оновив рекорд, склавши 296,6 млрд дол, що більш ніж у двічі перевищує обсяги венчурного фінансування у Китаї.

Китай уже обійшов США у залученні стартапами венчурного капіталу в секторі напівпровідників (КНР – 8,8 млрд дол, США – 1,3 млрд дол). Що знову ж таки координується із зусиллями уряду країни щодо забезпечення внутрішнього ринку напівпровідниками місцевого виробництва.

Підводячи загальний підсумок огляду системи фінансування НДДКР Китаю, можна дійти висновку про поступове й постійне збільшення інвестицій із різних джерел (державних і приватних) у розвиток технологій та інновацій. Державні витрати в межах планів розвитку формують основу та задають тренди у прикладних дослідженнях (зокрема й на рівні державних підприємств), фінансують науково-дослідну інфраструктуру, фундаментальні дослідження та підготовку кадрів. У їхньому руслі рухаються компанії приватного сектору й створюються нові технологічні компанії (стартапи), що залучають венчурне фінансування.

У такий спосіб формується система фінансування НДДКР із ширшим і простішим доступом до капіталу, що в поєднанні зі зростанням попиту на технологічні рішення, розроблені й вироблені в Китаї, а також широкою гамою інноваційних секторів, залучає до НДДКР і сфери інноваційного підприємництва талановитих науковців і підприємців. Так само це позитивно позначається на загальному функціонуванні НІС та зростанні високотехнологічного експорту.

У цьому разі також є цікавим питання ролі зовнішньої торгівлі та її зв'язку з технологічним розвитком Китаю, особливо в умовах загострення суперечок між основними партнерами технологічного обміну з КНР останніх 40 років.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

6.5. ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ Й ТЕХНОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК КИТАЮ

З економічної теорії відомо, що зовнішня торгівля, за належного використання торговельної політики, чітко сформульованої стратегії національного економічного та технологічного розвитку, – є важливим інструментом досягнення цілей такого розвитку. Також зовнішня торгівля виступає індикатором інноваційного розвитку країн і дає змогу виділяти тенденції цього процесу.

Можна побачити дуже цікаву картину поступового зростання імпорту високотехнологічних та інноваційних товарів до КНР й різке зростання такого імпорту після 2020 р. (рис. 6.3). Він демонструє певну циклічність, яку можна пояснити особливостями інноваційного розвитку й виробництва, а також певним часовим розривом – після імпорту технології/високотехнологічних та інноваційних товарів завжди потрібен час для інтеграції їх в наявне виробництво або створення нового. Після чого відбувається практичне освоєння нових технологій/високотехнологічних та інноваційних товарів, формування компетенцій (know-how) і подальша розбудова високотехнологічного виробництва і початок нового циклу імпорту технологій/високотехнологічних та інноваційних товарів нового покоління [Нерода-Березка & Підчоса, 2021]. Звідси можна стверджувати про наздоганяльний характер науково-технологічного розвитку Китаю. Але може бути і поетапне зростання експорту високотехнологічної продукції з КНР, де також присутня циклічність, тобто після розроблення або адаптування нової технології починається виробництво високотехнологічної продукції та її експортування (рис. 6.4).

Накладаючи графіки імпорту й експорту високотехнологічної та інноваційної продукції один на одного, можна побачити, що вони практично ідентичні (див. рис. 6.3 і 6.4). У такий спосіб можна підсумувати: специфіка Китаю полягає в одночасному (паралельному) розвитку власних науки й технологій та адаптації технологій та інновацій, розроблених іншими країнами[19] у виробництво й подальший експорт високотехнологічної продукції; швидке впровадження інновацій у виробництво[20]; компенсацію витрат на імпорт високотехнологічної продукції доходами від її експорту.

---

[19] Ідеться про технології та інновації, розроблені в межах державних науково-дослідних систем інших країн, НДДКР БНП, малих інноваційних підприємств різної стадії життєвого циклу (починаючи зі стартапів), індивідуальних науково-технологічних розроблень.

[20] Є одним із ключових факторів ландшафту конкурентного середовища всередині країни й пріоритетним напрямом роботи більшості китайських МСП.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

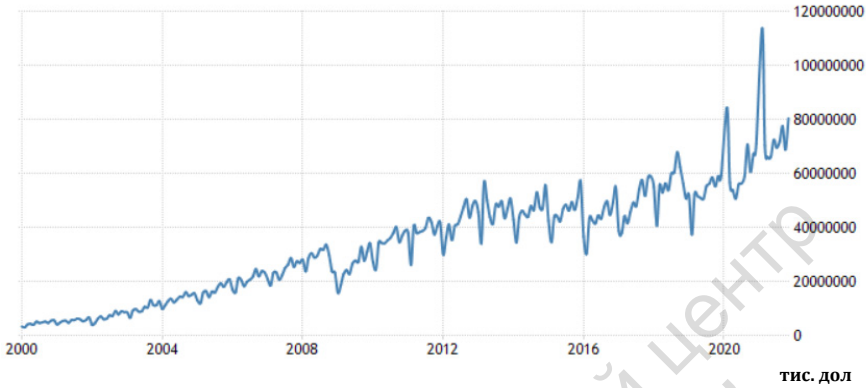

Рис. 6.3. Обсяги імпорту високотехнологічних та інноваційних товарів до Китаю за 2000–2020 роки, тис. дол

Джерело: [Trading Economics, 2021].

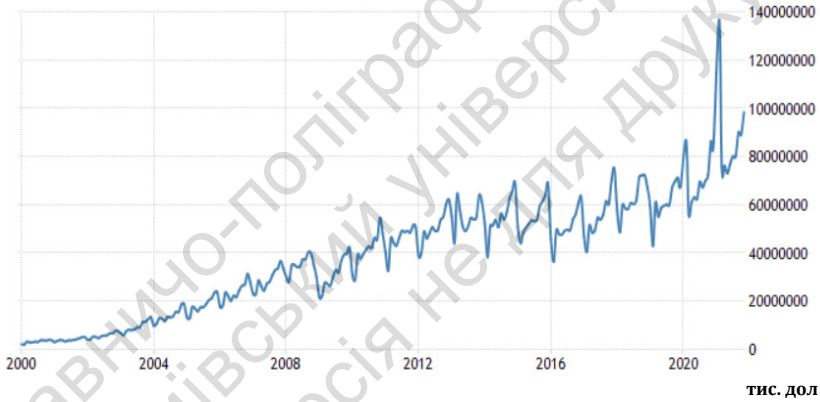

Рис. 6.4. Обсяги експорту високотехнологічних та інноваційних товарів до Китаю за 2000–2020 роки, тис. дол

Джерело: [Trading Economics, 2021].

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

Репрезентативним також є розподіл за основними категоріями імпорту та експорту (табл. 6.3, 6.4), що підтверджують зазначені висновки, тобто в обох випадках технологічна продукція з високою доданою вартістю домінує у зовнішній торгівлі країни.

Незважаючи на успіхи науково-технологічного розвитку, існують певні критичні технології (наприклад, напівпровідники, промислові роботи), де КНР все ще залежить від імпорту технологій. Наведені дані (табл. 6.5) свідчать про те, що основними технологічними донорами для КНР були і залишаються інноваційні й технологічні лідери світу – Японія, Німеччина (ширше ЄС), Південна Корея і США.

***Таблиця* 6.3. Імпорт Китаю за десятьма найбільшими категоріями за 2020 рік**

Категорія	**Обсяг,** млрд дол
Електричне й радіоелектронне обладнання	548
Палива мінеральні, нафта та продукти її перегонки, бітумінозні речовини, воски натуральні	267
Машини й промислове обладнання, ядерні реактори, котли	191
Руди, шлаки й зола	180
Оптична, фотографічна, технічна, медична апаратура	99
Засоби наземного транспорту, крім залізничного або трамвайного рухомого складу, їхні частини та обладнання	73
Пластмаси	71
Мідь	49
Органічні хімічні сполуки	46
Насіння і плоди олійних рослин, інше насіння, плоди й зерна, технічні або лікарські рослини, солома й фураж	45

Джерело: [Trading Economics, 2022].

***Таблиця* 6.4. Експорт Китаю за десятьма найбільшими категоріями за 2020 рік**

Категорія	**Обсяг,** млрд дол
Електричне й радіоелектронне обладнання	710
Машини й промислове обладнання, ядерні реактори, котли	440
Меблі; постільні речі, матраци, матрацні основи, диванні подушки та аналогічні набивні речі меблів; світильники та інші освітлювальні прилади; світлові покажчики, табло та подібні вироби; збірні будівельні конструкції	109
Пластмаси	96
Оптична, фотографічна, технічна, медична апаратура	80
Засоби наземного транспорту, крім залізничного або трамвайного рухомого складу, їхні частини та обладнання	76
Інші готові текстильні вироби, набори, одяг і текстильні вироби, що використовувалися, ганчір'я	76
Іграшки, ігри та спортивний інвентар, їхні частини й приладдя	72
Вироби із чорних металів	71
Одяг і предмети одягу (текстильні), крім трикотажних	62

Джерело: [Trading Economics, 2022].

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

***Таблиця* 6.5. Імпорт Китаю за категоріями**
(перші сім найбільших партнерів КНР за високотехнологічним імпортом /перші п'ять найбільших категорій у структурі імпорту за 2020 рік)

Країна	**Категорія**	**Загальний обсяг,** млрд дол США	
		Імпорт	**Імпорт за категорією**
Японія	Електричне та радіоелектронне обладнання	175	47
	Машини й промислове обладнання, ядерні реактори, котли		37
	Засоби наземного транспорту, крім залізничного або трамвайного рухомого складу, їхні частини та обладнання		17
	Оптична, фотографічна, технічна, медична апаратура		16
	Пластмаси		10
Південна Корея	Електричне й радіоелектронне обладнання	173	85
	Машини й промислове обладнання, ядерні реактори, котли		21
	Оптична, фотографічна, технічна, медична апаратура		11
	Пластмаси		11
	Палива мінеральні, нафта й продукти її перегонки, бітумінозні речовини, воски натуральні		8
США	Електричне й радіоелектронне обладнання	136	20
	Машини й промислове обладнання, ядерні реактори, котли		17
	Оптична, фотографічна, технічна, медична апаратура		12
	Насіння і плоди олійних рослин, інше насіння, плоди й зерна, технічні або лікарські рослини, солома й фураж		11
	Засоби наземного транспорту, крім залізничного або трамвайного рухомого складу, їхні частини та обладнання		11

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
Версія не для друку

Закінчення табл. 6.5

Країна	Категорія	Загальний обсяг, млрд дол США	
		Імпорт	Імпорт за категорією
Німеччина	Засоби наземного транспорту, крім залізничного або трамвайного рухомого складу, їхні частини та обладнання	105	23
	Машини й промислове обладнання, ядерні реактори, котли		22
	Електричне й радіоелектронне обладнання		13
	Оптична, фотографічна, технічна, медична апаратура		11
	Фармацевтична продукція		9
В'єтнам	Електричне й радіоелектронне обладнання	78	49
	Інші товари		4
	Взуття, гетри та аналогічні вироби		3
	Машини й промислове обладнання, ядерні реактори, котли		2
	Бавовна		2
Малайзія	Електричне й радіоелектронне обладнання	75	39
	Палива мінеральні, нафта й продукти її перегонки, бітумінозні речовини, воски натуральні		14
	Машини й промислове обладнання, ядерні реактори, котли		5
	Оптична, фотографічна, технічна, медична апаратура		2
	Пластмаси		2
Таїланд	Машини й промислове обладнання, ядерні реактори, котли	48	12
	Електричне й радіоелектронне обладнання		9
	Гуми		4
	Їстівні плоди й горіхи, шкірки цитрусових або динь		4
	Пластмаси		4

Джерело: [Trading Economics, 2022].

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

За останні кілька років до традиційних партнерів з імпорту високотехнологічної продукції до КНР активно долучаються країни АСЕАН – Таїланд, Малайзія, В'єтнам. На наш погляд, ця тенденція буде продовжуватися особливо в умовах розвитку торговельно-економічної взаємодії в межах Всебічного регіонального економічного партнерства (Regional Comprehensive Economic Partnership, RCEP)[21] та продовження технологічного суперництва КНР та США.

Існує думка, що численні спроби Китаю дотримувати принципу "обміняти ринок на технології" призвели до втрати окремих його сегментів. Можна навести приклади японської компанії Fanuc і шведсько-швейцарської ABB, що контролюють 80 % ринку продукції маніпуляторів (коботів)[22], а у секторі високотехнологічної високоякісної продукції не тільки зберігають монополію[23], але й обмежують китайський імпорт [Вавилов, 2021].

Із цією думкою частково можна погодитися, зважаючи на те, що КНР із 2013 р. є найбільшим ринком промислових роботів у світі, на якому домінують компанії з інших країн, а частка китайських виробників дорівнює 40 % [Zhou, 2021].

Розуміючи наявний дисбаланс, з боку уряду КНР робиться все можливе для скорочення відставання, наприклад розбудовується кілька (3–5) промислових зон із розвитку робототехніки й планується подвоїти інтенсивність виробництва промислових роботів, підтримується розвиток програмного забезпечення, сервомоторів і мікроконтролерів [Global Times, 2021].

І саме зараз "обмін ринку на технології" залишається важливим атрактором для західних компаній. Наприкінці 2021 р. стало відомо, що корпорація Apple в особі виконавчого директора Т. Кука підписала 2016 р. таємну угоду з урядом КНР, яка зобов'язувала компанію інвестувати у країну 275 млрд дол і передати мікроелектронні технології впродовж п'яти років в обмін на послаблення тиску на бізнес, а також розширення доступу на ринок.

---

[21] Угода про "зону вільної торгівлі плюс" ("ЗВТ+"), до якої ввійшли Австралія, Бруней, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, КНР, Лаос, Малайзія, М'янма, Нова Зеландія, Південна Корея, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни та Японія. Угода набула чинності 1 січня 2022 р. [RCEP, n. d.].

[22] Вид промислових роботів-маніпуляторів, який може працювати разом із людиною для створення або виробництва різних продуктів.

[23] 2020 р. на Fanuc, Yaskawa, Kawasaki та інших японських виробників припадало щонайменше 60 % встановлених промислових роботів у світі, на ABB, Kuka та інші європейські компанії – 30 %. З погляду вартості постачань, Fanuc, Yaskawa, ABB і Kuka посідають приблизно 70 % світового ринку [Foster, 2020, August 5].

Випадково опублікований центр Київський університет Берсіна не для друку

Загалом передання технологій в обмін на доступ до ринку є важливим елементом політики КНР. Наприклад, Microsoft, Boeing, Tesla та інші компанії побудували науково-дослідні центри у країні або безпосередньо передали інтелектуальну власність [Sweeney, 2021].

Цікавим є приклад Westinghouse Electric, що здійснила передання технологій ядерних реакторів AP 1000 в ході підписання контрактів на їхнє будівництво в Китаї. Компанія пізніше збанкротувала [Hals, & Flitter, 2017], а АЕС Хаян і Саньмень було добудовано з використанням промислової і технологічної бази Китаю (та на окремих етапах Південної Кореї), підрядником виступила Державна корпорація ядерної енергетики КНР (*State Nuclear Power Technology Corporation*). Варто вказати, що у США реактори цього дизайну не було добудовано.

На основі технологій AP 1000 в Китаї було розроблено потужніший реактор CAP 1400. Конструкція останнього успішно пройшла загальний огляд безпеки реакторів Міжнародного агентства з атомної енергії 2016 р. Реактори цього типу нині будують на АЕС Шидаован, і, що також важливо, зараз КНР може продавати цю технологію, засновану на американському дизайні, але таку, що його не копіює, іншим країнам без схвалення американських партнерів. Це також знаменує перехід до технологій, розроблених всередині країни [Xie, 2020]. Цей кейс ілюструє те, як ефективно можна використати "обмін ринку на технології".

Наведені приклади говорять про певну контроверсійність підходу "обміну ринку на технології", але за правильного його використання щодо розуміння пріоритетів реалізації стратегічної політики економічного й технологічного розвитку в окремих секторах ця модель може бути досить успішною.

Загалом можна констатувати, що Китай стає найважливішим учасником глобальних ланцюгів вартості у високотехнологічному секторі. Його експортна продукція стає складнішою та в багатьох випадках інноваційною (наприклад, смартфони, домашня електроніка, дрони цивільного призначення тощо). Зростає частка високотехнологічних виробників в експорті – з 0 % 1980 р. до приблизно 31 % 2020 р. [Trading Economics, n. d.].

Різні міжнародні оцінки показують, що Китай поступово поліпшує свій національний інноваційний потенціал, визначаючи його як найвищий серед країн, що розвиваються.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

6.6. РОЛЬ НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ В ПЕРЕХОДІ ДО МОДЕЛІ ПОДВІЙНОЇ ЦИРКУЛЯЦІЇ

Економічне зростання Китаю з 1970-х рр. до 2020-х загалом було пов'язано із зовнішньою торгівлею. У зазначений період остання істотно впливала на технологічний розвиток. За таких умов роль як імпорту, так й експорту в технологічному розвитку країни були і залишаються вкрай важливими.

Варто зазначити, що залежність китайської економіки від експорту й зараз залишається значною. Розуміючи це, особливо в умовах глобальної невизначеності й зростання загальної напруги у світі, уряд КНР розробив стратегію подвійної циркуляції (обігу), що закріплена у 14-му п'ятирічному плані 2021–2025 рр. Основна ідея полягає у використанні потенціалу внутрішнього ринку, а також національних інновацій і технологій для стимулювання зростання в першому (внутрішньому) контурі циркуляції. У зовнішньому контурі план подвійної циркуляції також містить зниження бар'єрів для інвесторів, зростання імпорту (найперше сировинних товарів, продовольства й товарів із низькою доданою вартістю), розширення регіональних торговельних угод.

Передбачається, що Китай знизить середній рівень імпортних тарифів до 5 % (із 7,5 %) протягом наступних трьох–п'яти років, а також створить пілотні зони вільної торгівлі для розбудови конкурентоспроможних на міжнародному рівні виробничих центрів як виробничої бази для стратегічних галузей [Tang, 2021].

Важливим є той факт, що модель подвійної циркуляції будується на основі системного підходу й розуміння, що виробничі ланцюги функціонують як безліч циклічних процесів виробництва, розподілу та інновацій, які ендогенно самокоординуються і синхронізуються. Коли ці процеси, цикли й механізми зворотного зв'язку перестають нормально синхронізуватися з урядовою політикою і процедурами (наприклад, оскільки податки чи бюрократичні бар'єри надто високі), робота виробничих ланцюгів зупиняється. Мета стратегії подвійної циркуляції – оминути подібні перешкоди завдяки застосуванню гнучких, адаптивних, інституційних і структурних підходів [Sheng & Geng, 2020].

Отже, модель подвійної циркуляції виступає не лише як концептуальна модель або стратегія, але й відіграє роль системного інтегратора, який поєднує в собі функції стратегічного та оперативного управління економікою, аналітичну, координаційну й розподільчу функції. Важливо наголосити, що раніше поєднати все перераховане вище в одну систему було досить складним завданням,

Видавничо-поліграфічний центр Київського університету ім. Бориса Грінченка

особливо враховуючи масштаб економіки КНР, кількість жителів і суб'єктів бізнес-процесів. Але поточний технологічний рівень розвитку економіки країни дозволяє це зробити[24].

У межах поступового переходу до моделі подвійної циркуляції, у зовнішній торгівлі відбувається рекордне зростання імпорту (рис. 6.5). Також продовжує розвиватися науково-технологічна база внутрішнього інноваційного виробництва. Важливим є той факт, що модель подвійної циркуляції, яка насамперед орієнтована на внутрішній розвиток, не може ефективно функціонувати без розвитку суверенної науки й технологій, що є гарантією незалежності та безпеки, економічного і соціального розвитку.

Можна підсумувати, що перехід до моделі подвійної циркуляції опосередковано свідчить про впевненість вищого керівництва країни в самодостатності науково-технологічного розвитку.

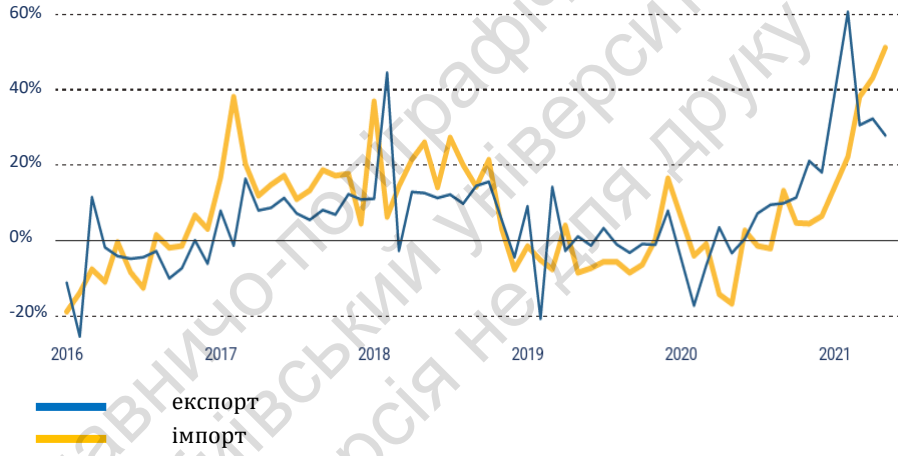

Рис. 6.5. Динаміка зовнішньої торгівлі Китаю за 2016–2021 роки, %

Джерело: [Tang, 2021].

Незважаючи на те, що Китай поступово відкриває свою економіку для торгівлі та інвестицій у західному науковому дискурсі, існує думка про те, що напруженість між КНР та іншими великими торговельними державами щодо китайської торговельної та інвестиційної політики, прав інтелектуальної власності та іноземних інвестицій у критичну інфраструктуру й технології буде зростати. Як основну проблему зазначають фундаментальні відмінності щодо ролі держави в економіці.

[24] Ідеться про технології, розроблені в КНР: штучний інтелект для аналізу великих обсягів даних, цифровий юань, система соціального рейтингу, застосування технології блокчейн у зовнішній торгівлі тощо.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

Підсумовуючи дослідження, можна стверджувати, що, незважаючи на всі помилки й контроверсійні дії уряду в науково-технологічній сфері періоду становлення КНР, вище керівництво країни було здатне проаналізувати те, що було зроблено, дійти висновків і скорегувати політику для досягнення цілей майбутнього розвитку.

Говорячи про технології, можна визнати, що Китай має як власну потужну науково-технологічну традицію, так і може оперативно використовувати науково-технічні здобутки інших країн, що також потребує відповідного фундаментального й прикладного наукового та технологічного супроводу. З одного боку, відбувається поєднання західних, радянських/пострадянських й інших технологій і їхнє доопрацювання на основі досвіду власних наукових шкіл і традицій[25], а з іншого, створюються власні китайські технології. Таке поєднання, на нашу думку, надає додаткові конкурентні переваги для технологічного сектору економіки країни, але водночас і призводить до значних витрат усіх типів ресурсів, тому дозволити собі таку модель на цей момент, крім Китаю, навряд чи може жодна інша країна.

Загальні риси історичного розвитку науково-технологічного потенціалу Китаю – це суттєвий вплив держави на науково-технічну діяльність[26]; значний вплив конфуціанської етики й наукової традиції[27]; висока адаптивність моделі розвитку до змін як внутрішньої ситуації, так і зовнішнього оточення.

Зовнішня торгівля високотехнологічними товарами продовжує відігравати суттєву роль у трансфері технологій, а торговельно-технологічні зв'язки, створені за останні 40 років, незважаючи на наявність проблем і навіть торговельних суперечок, продовжують існувати.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

---

[25] Яскравим прикладом є атомна енергетика КНР, де працюють ядерні реактори американського, французького й радянського/російського дизайну. Паралельно із цим Китай є одним із лідерів створення нових ядерних і термоядерних технологій власного дизайну. Космічні технології також можуть бути прикладом такої гібридизації.

[26] На сучасному етапі КПК здійснює координацію.

[27] Інтелектуали мають особливі обов’язки перед суспільством і повинні відігравати певну роль у державних справах, а також сумлінно й багато працювати. Загалом можна говорити про фактичне існування культу науки. Також дуже важливим є те, що сама думка про "національну ідею" як рушійну силу держави виникла в Китаї. Саме йому, поряд із його іншими світовими винаходами, належить першість у відкритті феномена загальногромадянської ідеології. Найдавнішими ідеологічними доктринами можна вважати конфуціанство і, з певними застереженнями, даосизм.

ДЖЕРЕЛА

Android (n. d.). Android Open Source Project. https://source.android.com/.

Atominfo (n. d.). *SNPTC – китайские AP-1000*. SNPTC - AP-1000. http://www.atominfo.ru/newse/l0151.htm

CBN (2021, April 8). *China Development Bank to make 300 billion yuan in tech innovation and basic research loans during 14th Five Year plan*. China Banking News. https://www.chinabankingnews.com/2021/04/08/china-development-bank-to-make-300-billion-yuan-in-tech-innovation-and-basic-research-loans-during-14th-five-year-plan/).

CGTN (2022, January 14). *2021: China's Foreign Trade Volume hits record high of $6.05 trillion*. CGTN. https://news.cgtn.com/news/2022-01-14/China-s-foreign-trade-volume-exceeds-6-trillion-in-2021-16OeLZ3dr6U/index.html#:~:text=China's%20foreign%20trade%20volume%20reached,(GAC)%20showed%20on%20Friday).

China Intellectual Property (2021, October 13). *China's top 500 companies by R&D spending and patent ownership*. China Intellectual Property. http://www.chinaipmagazine.com/en/news-show.asp?id=12226

Foster, S. (2020, August 5). US, China both lag badly in industrial robot race. Asia Times. https://asiatimes.com/2020/08/us-china-both-lag-badly-in-industrial-robot-race/

Global Times (2021, December 28). *China unveils 5-Year plan for robotics, smart manufacturing amid global race*. Global Times. https://www.globaltimes.cn/page/202112/1243614.shtml).

Hals, T., & Flitter, E. (2017, May 2). *How two cutting edge U.S. nuclear projects bankrupted Westinghouse*. Reuters. https://www.reuters.com/article/us-toshiba-accounting-westinghouse-nucle-idUSKBN17Y0CQ)

Liu, C. (2022, January 10). *China Venture Funding Hits Record $131 Billion Despite Crackdown*. Bloomberg.com. https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-01-09/china-venture-funding-hits-record-131-billion-despite-crackdown#:~:text=In%20fact%2C%20venture%20capital%20investments,billion%20total%20the%20year%20before.)

Liu, C. (2022, January 10). *China Venture Funding Hits Record $131 Billion Despite Crackdown*. Bloomberg.com. https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-01-09/china-venture-funding-hits-record-131-billion-despite-crackdown#:~:text=In%20fact%2C%20venture%20capital%20investments,billion%20total%20the%20year%20before.)

NBSC (National Bureau of Statistics of China). (n.d.)). *Statistical Data*. National Bureau of Statistics of China.

OECD (2021, March 1). *OECD Main Science and Technology Indicators*. OECD. https://www.oecd.org/sti/msti-highlights-march-2021.pdf

Qu, T. (2022, January 14). *Ad revenue growth slows for China's big tech firms amid crackdown*. South China Morning Post. https://www.scmp.com

Видавничий центр Київського університету імені Бориса Грінченка

/tech/big-tech/article/3163417/china-tech-crackdown-alibaba-tencent-bytedance-posts-weaker-ad

RCEP (n. d.). RCEP. https://rcepsec.org/

Saxon, K. (2021, April 7). Fast fashion 101 - definitions, problems, examples, solutions. The VOU. https://thevou.com/fashion/fast-fashion/

Sheng, A., & Geng, X. (2020, September 28). Making sense of China's new plan. Project Syndicate. https://www.project-syndicate.org/ commentary/china-five-year-plan-dual-circulation-strategy-by-andrew-sheng-and-xiao-geng-2020-09?barrier=accesspaylog

Sweeney, P. (2021, December 8). *Breakingviews - Apple's ugly China deal mostly bought time.* Reuters. Retrieved November 30, 2022, from https://www.reuters.com/breakingviews/apples-ugly-china-deal-mostly-bought-time-2021-12-08/

Szmigiera, M. (2021, May 18). *Top countries by R&D expenditure 2021*. Statista. https://www.statista.com/statistics/732247/worldwide-research-and-development-gross-expenditure-top-countries/).

Tang, F. (2021, March 4). What is China's dual circulation economic strategy and why is it important? South China Morning Post. https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3110184/what-chinas-dual-circulation-economic-strategy-and-why-it).

The Sankei News. (2022, January 16). 【国際情勢分析】中露共闘、ウクライナ情勢では溝生む事情．産経ニュース．https://www.sankei.com/article/20220116-FNNNROII2BIMPMWKY65ABCNWCU/

Trading Economics (2021, October 30). *China exports of high-&-New-Tech PRODUCTS2022 DATA: 2023 forecast*. Trading Economics. https://tradingeconomics.com/china/exports-of-high-new-tech-products

Trading Economics (2021, October 30). *China imports of high-&-New-Tech PRODUCTS2022 DATA: 2023 forecast*. Trading Economics. https://tradingeconomics.com/china/imports-of-high-new-tech-products

Trading Economics (2022, January 6). *China exports by category*. https://tradingeconomics.com/china/exports-by-category

Trading Economics (2022, January 6). *China imports by category*. https://tradingeconomics.com/china/imports-by-category

Trading Economics (2022, January 6). *China imports by counrty.* https://tradingeconomics.com/china/imports-by-country

Trading Economics (n.d.). *China - high-technology exports (% of manufactured exports) 1992-2020 historical*. https://tradingeconomics.com/china/high-technology-exports-percent-of-manufactured-exports-wb-data.html#:~:text=High%2Dtechnology%20exports%20(%25%20of%20manufactured%20exports)%20in%20China%20was,compiled%20from%20officially%20recognized%20sources).

Wang, O., Mullen, A., & Tang, F. (2022, January 17). *China GDP growth slowed to 4 per cent in fourth quarter, but 2021 beat target*. South

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет імені Бориса Грінченка

China Morning Post. https://www.scmp.com/economy/economic-indicators/article/3163614/china-gdp-economy-beats-2021-growth-target-slowdown).

WIPO (2021). *Global innovation index 2021: Which are the most innovative countries?* RSS News. https://www.wipo.int/global_innovation_ index/en/2021/

Worden, R. L., Savada, A. M., Dolan, R. E. & Library Of Congress. Federal Research Division (1988). China: A Country Study. Washington, D.C.: Federal Research Division, Library of Congress: For sale by the Supt. of Docs., U.S. G.P.O. [Pdf] Retrieved from the Library of Congress, https://www.loc.gov/item/87600493/).

Xie, E. (2020, September 28). *China says it has completed development of third-gen nuclear tech*. South China Morning Post. https://www.scmp.com/news/china/society/article/3103398/china-says-it-has-completed-development-cap-1400-third

Xinhua (2022, January 26). *China's spending on R&D reaches new high in 2021*. Xinhua. http://www.xinhuanet.com/english/20220126/dcd90d284a38445181b7235c5d36b5ea/c.html

Yip, G. S., & McKern, B. (2016). China's next strategic advantage: From imitation to innovation. Mit Press.

Zhihao, Z. (2021, December 9). *Report: China surpasses US in frontier research*. China Daily. https://newsletter.chinadailyhk.com/newsletter/top_headlines/article/251043?user_id=194809&email_id=3575#Report:-China-surpasses-US-in-frontier-research).

Zhou, C. (2021, February 20). *China's plan to transform Robotics Market Falls Behind Target*. South China Morning Post. https://www.scmp.com/economy/global-economy/article/3122430/chinas-robotics-revolution-falls-behind-target-technology.

Вавилов Н. Н. (2021). *Китайская власть* / Н. Н. Вавилов. – М. : Товарищество научных изданий КМК. – 663 с.

Нерода-Березка К. І. (2021). *Мережі створення знань багатонаціональних підприємств* : монографія / К. І. Нерода-Березка, О. В. Підчоса. – К. : Вид-во "Центр учбової літератури".– 260 с.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

РОЗДІЛ 7 ФОНДОВИЙ РИНОК КИТАЮ: ВИКЛИКИ, ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ

Економіка Китаю є унікальним феноменом у світовому господарстві. За останні 40 років вона пройшла шлях глибоких економічних трансформацій, перетворившись не лише на одного із глобальних лідерів, а й змінивши суттєво всю систему світового економічного порядку. За даними Світового банку, ВВП Китаю 2020 р. становив понад 14,7 трлн дол в поточних цінах, що робить країну другою економікою світу після США з ВВП у 20,9 трлн дол [World Bank, 2021-2]. Якщо ж використовувати іншу відому методологію розрахування ВВП – за паритетом купівельної спроможності, то Китай на першому місці, водночас відрив від США (другої економіки) є суттєвим – близько 20 %. Сучасний Китай – це технологічне та інноваційне лідерство, суттєві переваги для іноземних інвесторів, найбільший у світі експортер товарів, один із впливовіших акторів у міжнародних фінансових відносинах, найбільший ринок світу. Починаючи з 1960-х рр., економіка країни зростала в середньому на 10 % щороку, демонструючи потужні компенсатори негативного впливу численних інтернальних та екстернальних факторів навіть у кризові періоди, наприклад, 3,1 % 2020 р. (пандемія COVID-19); 29,4 % у кризовому 2008 р.; 11 % 2009 р. (глобальна фінансово-економічна криза). З 1988 р. падіння ВВП не досліджувалося в жодному окремо взятому році. І якщо в більшості спостережень така динаміка повною мірою кореспондується із загальносвітовою, то деякі свідчать, що виважена економічна політика, грамотна стратегія економічного розвитку й відповідні тактики її реалізації забезпечили Китаю позитивні темпи економічного зростання навіть у періоди падіння світової економіки (2020, 2015, 2012, 2009).

Однак попри високі абсолютні економічні показники економіка Китаю класифікується Світовим банком як економіка з рівнем доходу, вищим від середнього, у діапазоні значень ВНД від 4096 до 12695 дол

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

(друга із чотирьох груп), що певною мірою зумовлено значною кількістю населенням країни [World Bank, 2021-1]. 2020 р. рівень ВНД на душу населення становив близько 10500 дол. За класифікацією МВФ, Китай належить до групи так званих ринків, що формуються, і країн, що розвиваються (*emerging markets and developing economies*), тобто другої із двох наявних груп [IMF, 2021-2].

Рівень розвитку фондового ринку Китаю певною мірою дисонує з рівнем загального економічного розвитку країни, маючи набагато слабші позиції у світі проти, скажімо, експортного потенціалу або виробничо-інноваційних можливостей економіки. Якщо станом на кінець 2020 р. на ВВП країни припадало близько 17,4 % глобального показника, а частка ринку акцій Китаю у глобальній капіталізації становила, за різними оцінками, від 13 до 17,5 %, то частка залучених іноземних портфельних інвестицій – лише 3,7 % від сукупного обсягу глобальних портфельних пасивів [IMF, 2021-1]. Зазначимо, що саме цей показник є одним із найрелевантніших індикаторів використання фондовим ринком країни свого потенціалу. Деякі дослідники стверджують про низьку кореляцію між ВВП країни та її фондовим ринком [Carpenter et al., 2021]. Водночас існує низка свідчень щодо відсутності впевненості у фондовому ринку навіть з боку самих регуляторів, що підтверджується такими їхніми діями, як призупинення IPO, часті втручання до ринкових процесів тощо. Наведені дані доводять, що фондовий ринок країни, хоча і має разючі абсолютні показники за обсягами, капіталізацією та іншими параметрами, залишається не на перших позиціях. З іншого боку, така своєрідна асиметрія означає, що ринок цінних паперів Китаю має великий потенціал, значна частина якого нині не реалізована. Це значною мірою визначає тенденції, можливості й перспективи його розвитку.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

7.1. ГЕТЕРОГЕННІСТЬ СТРУКТУРИ ФОНДОВОГО РИНКУ

Фондовий ринок Китаю представлено такими трьома основними фондовими біржами, як Шанхайська, Шенженська й Гонконгська, що розміщені у ключових фінансових центрах країни, а також новою Пекінською біржою, яку було відкрито наприкінці 2021 р. За даними Світової федерації бірж, на кінець 2020 р. сукупна капіталізація цих бірж становила 18,34 трлн дол, тобто близько 17,2 % від капіталізації світового ринку акцій (табл. 7.1).

***Таблиця* 7.1. Динаміка капіталізації основних фондових бірж Китаю**

Біржа	Рік										
	2000	**2001**	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**
Гонконгська, трлн дол	0,62	0,51	0,46	0,71	0,86	1,05	1,71	2,65	1,33	2,31	2,71
%	0,58	0,47	0,43	0,67	0,81	0,99	1,61	2,49	1,24	2,16	2,54
Шанхайська, трлн дол	0,00	0,00	0,00	0,36	0,31	0,29	0,92	3,69	1,43	2,70	2,72
%	0,00	0,00	0,00	0,34	0,29	0,27	0,86	3,46	1,34	2,53	2,54
Шенженська, трлн дол	0,00	0,00	0,00	0,15	0,13	0,12	0,23	0,78	0,35	0,87	1,31
%	0,00	0,00	0,00	0,14	0,12	0,11	0,21	0,73	0,33	0,81	1,23
Разом, трлн дол	0,62	0,51	0,46	1,23	1,31	1,46	2,86	7,13	3,11	5,88	6,74
%	0,58	0,47	0,43	1,15	1,23	1,36	2,68	6,68	2,91	5,51	6,31
Світ, трлн дол	30,74	28,53	23,78	35,49	41,78	47,74	56,08	67,79	35,77	56,72	64,58
	2011	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	
Гонконгська, трлн дол	2,26	2,83	3,10	3,23	3,18	3,19	4,35	3,82	4,90	6,13	
%	2,12	2,65	2,90	3,03	2,98	2,99	4,08	3,58	4,59	5,74	
Шанхайська, трлн дол	2,36	2,55	2,50	3,93	4,55	4,10	5,09	3,92	5,11	6,98	
%	2,21	2,39	2,34	3,68	4,26	3,84	4,77	3,67	4,78	6,54	
Шенженська, трлн дол	1,05	1,15	1,45	2,07	3,64	3,22	3,62	2,41	3,41	5,24	
%	0,99	1,08	1,36	1,94	3,41	3,01	3,39	2,25	3,19	4,91	
Разом, трлн дол	5,67	6,53	7,05	9,24	11,37	10,51	13,06	10,14	13,41	18,34	
%	5,31	6,12	6,60	8,65	10,65	9,85	12,24	9,50	12,57	17,19	
Світ, трлн дол	56,53	62,90	74,93	77,15	76,80	89,87	87,67	76,83	89,79	106,75	

Примітка: У першому рядку для кожної біржі (а також для показника "Разом") наведено абсолютні значення капіталізації у трлн дол США. У другому рядку – частка у світовій капіталізації у відсотках.
Джерело: [WFE, 2021].

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

Водночас із 2000 р. зростав не лише абсолютний рівень капіталізації розглядуваних бірж, але і їхня частка у глобальній капіталізації. Вона досягла рекордного показника 17,19 % наприкінці 2020 р. Це означає, що зростання капіталізації фондового ринку Китаю в цей період відбувалося відносно швидше щодо зростання інших ринків світу та світового ринку загалом.

Однак за приблизної схожості показників (табл. 7.1) обсяги капіталізації, а також темпи її зростання є більш-менш паритетними для трьох бірж: вони є доволі відмінними з погляду характеру функціонування, спектра цінних паперів, якими торгують, ліквідності тощо. Іноді через яскраву вираженість окремих сегментів фондового ринку Китаю навіть використовують дещо інший термін – *фондові ринки Китаю*, де йдеться не лише про аспект гетерогенності між материковим сегментом і гонконгським, але й навіть між окремими материковими біржами країни [Charles & Darné, 2009]. Таку гетерогенність варто ідентифікувати за такими напрямами.

Перший напрям передбачає різний рівень розвитку самих ринків. У цьому разі йдеться про суттєві й принципові відмінності, які матеріалізуються у віднесенні ринків акцій Китаю і Гонконгу до різних груп ринків за рівнем розвитку за класифікацією Морган Стенлі Кепітал Інтернешнл [MSCI, 2021-2]. Серед трьох наявних груп ринків – розвинені ринки (developed markets), ринки, що формуються (emerging markets), і граничні ринки (frontier markets) – ринок Китаю ідентифікують як такий, що формується, тоді як ринок Гонконгу вважають розвиненим ринком [MSCI, 2021-1]. Така класифікація здійснюється за трьома критеріями: економічний розвиток; вимоги щодо розміру та ліквідності (три субкритерія); вимоги щодо доступу на ринок (п'ять субкритеріїв). Критерій економічного розвитку передбачає ідентифікацію лише розвинених ринків, тоді як для розмежування між граничними ринками й ринками, що формуються, він не використовується. За цим критерієм рівень ВНД на душу населення має три роки поспіль на 25 % перевищувати межу, за якою Світовий банк зараховує країни до групи високого доходу, що нині становить 12696 дол [World Bank, 2021-1]. Критерій розміру й ліквідності використовується для характеристики мінімального рівня інвестиційних можливостей. Критерій доступу на ринок показує досвід міжнародних інституційних інвесторів щодо інвестування на ринку. Останній критерій переважно і розкриває суттєві відмінності між ринками Китаю і Гонконгу. П'ять субкритеріїв охоплюють конкретні параметри (усього – 18), за якими й відбувається ідентифікація ринку (табл. 7.2).

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

***Таблиця* 7.2. Доступ до ринку іноземних інвесторів станом на червень 2021 року**

№	Субкритерії та параметри	Оцінка ринку		
		Гонконгу	Китаю	Китаю А
1. Відкритість для іноземного володіння				
Вимоги до кваліфікації інвесторів		++	++	–/?
Рівень обмежень на іноземну власність		++	–/?	–/?
Запас можливостей доступу іноземних інвесторів		++	++	–/?
Рівні права для іноземних інвесторів		++	+	+
2. Безперешкодність припливу /відпливу капіталу				
Рівень обмежень на рух капіталу		++	++	–/?
Рівень лібералізації валютного ринку		++	++	+
3. Ефективність операційного середовища				
Входження на ринок				
Реєстрація інвесторів і відкриття рахунків		++	++	+
Організація ринку				
Регулювання ринку		++	+	+
Доступність інформації		++	++	+
Інфраструктура ринку				
Кліринг і розрахунки		++	++	–/?
Адміністрування рахунків і цінних паперів		++	++	++
Зберігання та реєстрація цінних паперів		++	++	++
Торгівля		++	++	++
Трансферабельність		++	++	–/?
Можливості позик як цінних паперів		++	++	–/?
Можливості коротких продажів		++	++	–/?
4. Доступність інвестиційних інструментів		++	++	–/?
5. Стабільність інституційного середовища		++	+	+

Примітка: 1. Оцінки означають: ++ – відсутність проблем; + – відсутність принципових проблем, наявність напрямів для поліпшення; –/? – потребує поліпшення або рівень підлягає оцінюванню; 2. Сірим виділено клітинки, які демонструють відхилення від найвищої оцінки ринку Гонконгу для ринків Китаю і Китаю А.
Джерело: [MSCI, 2021-1].

Детальний аналіз доступу на ринок Китаю іноземних інвесторів (на основі даних табл. 7.2) потребує диференціювання між власне ринком Китаю і ринком акцій класу А, що зумовлює розгляд другого напряму гетерогенності ринку.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

Отже, ідентифікація класу А базується, власне, на класах акцій радше ніж на класі самого ринку. На ринку Китаю таких класів виділяють кілька [FTSE Russell, 2021], з-поміж яких п'ять основних, що значною мірою залежить від того, на якому із трьох зазначених вище основних ринків ними торгують та в якій валюті. Найбільший клас А охоплює акції компаній, що базуються в континентальному Китаї, мають лістинг на Шанхайській або Шенженській фондових біржах і ними торгують в юанях. Дедалі більша кількість акцій цього класу є доступними для торгівлі також і на Гонконгській фондовій біржі через спеціальну торговельну систему "Stock Connect". Акції класу В також належать компаніям, що базуються в континентальному Китаї, але які мають лістинг і ними торгують на Шанхайській фондовій біржі в доларах США та на Шенженській фондовій біржі в гонконгський доларах. Клас Н містить акції компанії, які також базуються в континентальному Китаї, але мають лістинг і ними торгують на Гонконгській фондовій біржі в гонконгських доларах.

Акції двох інших класів також мають лістинг і ними торгують на гонконгській фондовій біржі в гонконгських доларах і базуються поза межами континентального Китаю, однак акції "Red-Chips" – це акції державних компаній, а акції "P-Chips" – приватних фірм.

Така структурна гетерогенність ринку Китаю зумовлена значною мірою тим, що ринок Гонконгу, як і його спеціальний адміністративний район, тривалий час перебував під юрисдикцією Великої Британії, що спричинило формування та еволюцію на ньому британської філософії розвитку, філософії вільного фондового ринку, високого рівня прозорості й ліквідності, ліберального регулювання тощо. І навіть зараз, після повернення суверенітету Китаю над цією територією, остання має широку автономію, зокрема і щодо питань управління фінансовою системою, маючи навіть власну валюту.

Ще одним напрямом гетерогенності фондового ринку Китаю є його валютна гетерогенність. Її варто розглядати із двох боків. По-перше, це, власне, два різні валютні сегменти цього ринку: китайського юаня та гонконгського долара (про це, фактично, йшлося вище). Із цим пов'язано специфіку функціонування окремих бірж, а також деномінування та обігу окремих класів акцій. По-друге, це наявність різних систем курсоутворення для самого китайського юаня: оншорного та офшорного. Офіційна валюта Китаю – китайський юань (CNY) – вважається такою, що має оншорну систему курсоутворення, коли вона котирується на континентальному ринку країни. Такий валютний курс вважається ринковим із певною часткою умовності, оскіль-

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет імені Бориса Грінченка

ки таке курсоутворення передбачає значне монетарне регулювання, однак і меншу частку спекулятивних транзакцій. Курсоутворення офшорного юаня (CNH) передбачає його котирування поза межами континентального Китаю, наприклад на закордонних ринках, у закордонних фінансових центрах. Валютний курс, який формується в такий спосіб, відрізняється від офшорного валютного курсу й вважається більш ринковим. Він визначається під впливом традиційних факторів, які матеріалізуються в ринковому попиті й пропозиції на валюту, та передбачає більшу кількість спекулятивних транзакцій. Зазвичай офшорний юань є відносно слабшим щодо оншорного.

Валютну гетерогенність фондового ринку можна розглядати як суттєвий чинник для іноземних інвесторів, однією із причин низького їхнього залучення на ринок акцій країни, хоча такий погляд має багато опонентів. Водночас для ринку боргових цінних паперів ситуація інша. У цьому разі ринок Гонконгу й вільноконвертований гонконгський долар є найпривабливішими, а тому рівень інтернаціоналізації цього сегмента ринку є найвищим.

Рівень гетерогенності фонового ринку Китаю поступово знижується, чому сприяють як, власне, еволюційні тренди й процеси самого ринку, так і регуляторні й організаційні заходи. Наприклад, важливий механізм зниження внутрішньої асиметрії ринку й підвищення рівня його інтегрованості було запроваджено 2014 р. як спеціальну взаємну торговельну та клірингову систему Stock Connect, яка початково об'єднувала торговельні й клірингові процедури на Гонконгській і Шанхайській фондових біржах, охопивши згодом також і Шенженську. Технічно ця система дає змогу китайським інвесторам торгувати окремими акціями китайських і гонконгських компаній, що мають лістинг на Гонконгській фондовій біржі, а також полегшують доступ іноземних інвесторів до традиційних китайський акцій класу А. Вона, крім зазначених бірж, власне, інтегрована до Китайської депозитарно-клірингової корпорації. У стратегічному плані ця система має на меті інтегрувати фондовий ринок Китаю до єдиної цілісності, мінімізувавши значення і вплив його окремих сегментів.

З іншого боку, варто також зазначити, що такий організаційно-інтеграційний механізм на ринку Китаю є адекватною відповіддю на реалії, що склалися на глобальному фінансовому ринку, насамперед у частині підвищення значення і ролі ринку Китаю і китайських емітентів цінних паперів. Вона, очевидно, сприяє залученню китайських цінних паперів до міжнародних інвестиційних портфелів закордонних інвесторів, а також до міжнародних фондових індексів тощо.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет імені Бориса Грінченка

7.2. СЕГМЕНТНА АСИМЕТРІЯ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ РИНКУ

На фондовому ринку Китаю традиційно розмежовують локальні й зарубіжні компанії. Тому рівень інтернаціоналізації ринку в різних його сегментах значно відрізняється. Точніше сказати для Шанхайської і Шенженської фондових бірж – з погляду лістингу закордонних емітентів – він дорівнює нулю (табл. 7.3).

***Таблиця* 7.3. Структура лістингу фондових бірж Китаю**

Рік	Гонконгська			Шанхайська			Шенженська		
	Кількість компаній	Іноземні	%	Кількість компаній	Іноземні	%	Кількість компаній	Іноземні	%
2000	790	11	1,39	572			514		
2001	867	10	1,15	646			508		
2002	978	10	1,02	715			508		
2003	1037	10	0,96	780			505		
2004	1096	10	0,91	837			536		
2005	1135	9	0,79	833			544		
2006	1173	8	0,68	842			579		
2007	1241	9	0,73	860			670		
2008	1261	10	0,79	864			740		
2009	1319	11	0,83	870			830		
2010	1413	17	1,20	894			1169		
2011	1496	24	1,60	931			1411		
2012	1547	88	5,69	954			1540		
2013	1643	90	5,48	953			1536		
2014	1752	91	5,19	995			1618		
2015	1866	96	5,14	1081			1746		
2016	1973	101	5,12	1182			1870		
2017	2118	131	6,19	1396			2089		
2018	2315	154	6,65	1450			2134		
2019	2449	177	7,23	1572			2205		
2020	2538	185	7,29	1800			2354		
2021	2572	184	7,15	2037			2578		

Примітка: іноземні компанії в лістингах Шанхайської та Шенженської бірж відсутні.
Джерело: [WFE, 2021].

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет. Версія не для друку

З погляду Китаю, така специфічна структура, власне, не дивує. Цей ринок історично не передбачав активної участі в лістингах іноземних емітентів, особливо на Шанхайській і Шенженській біржах. Лише гонконгський сегмент досліджуваного ринку передбачає певний рівень інтернаціоналізації за цим параметром. Станом на кінець 2021 р. частка закордонних емітентів в лістингу Гонконгської фондової біржі становила близько 7,15 %, тоді як у середньому у світі – 9,75 % (за сукупністю бірж, дані за якими наводить Світова федерація бірж). Для найбільш інтернаціоналізованих майданчиків цей показник становить, наприклад, 79,2 % для Люксембурзької фондової біржі, 23,8 % для Нью-Йоркської. Загалом можемо констатувати, що Гонконгська фондова біржа і є тим буфером, який забезпечує іноземним емітентам лістинг на ринку Китаю. Проте попри відносно низьку частку іноземних компаній вона невпинно зростає впродовж всього досліджуваного періоду, особливо після 2012 р., що свідчить про підвищення рівня інтернаціоналізації фондового ринку Китаю.

Крім того, інтернаціоналізація фондового ринку забезпечується також і спрощенням на цей ринок доступу іноземних інвесторів, який традиційно був суттєво обмеженим. З огляду на досліджені вище класи акцій і специфіку їхнього обігу можна резюмувати, що доступ іноземних інвесторів до акцій, які деноміновані в іноземних валютах і якими торгують на Гонконгській фондовій біржі або інших закордонних фондових біржах, або акцій класу B не є ускладненим, він відбувається у традиційних формах. Цей сегмент ринку китайських цінних паперів, однак, не є висококапіталізованим. Набагато привабливішою для іноземних інвесторів є лібералізація ринку в найбільш капіталізованому сегменті A. Вони можуть отримати доступ до цього сегмента за трьома напрямами.

По-перше, це спеціальна програма доступу професійних іноземних інвесторів до торгівлі акціями класу A на континентальних біржах Китаю – *Qualified Foreign Institutional Investor* (QFII), запроваджена 2002 р. Технічно вона передбачає, що іноземні інституційні інвестори, які отримали статус QFII, можуть брати участь у торгівлі акціями класу A на Шанхайській і Шенженській фондових біржах. Щоправда, від запровадження цієї програми обсяг участі цих інвесторів був об'єктом квотування.

По-друге, це спеціальна програма доступу професійних іноземних інвесторів до торгівлі акціями класу A в женьміньбі на континентальних біржах Китаю – *Renmnbi Qualified Foreign Institutional Investor* (RQFII). Цю програму було запроваджено 2011 р. Вона

Видання містить графічний матеріал, що підлягає обов'язковому обговоренню. Версія не для друку

спрощувала певні процедури, передбачені попередньою програмою. Сьогодні, однак, ці програми фактично об'єднано в одну систему вимог й обмежень, які діють із вересня 2020 р.

На наш погляд, запровадження програми QFII, а згодом RQFII, є суттєвим інструментом підвищення рівня інтернаціоналізації фондового ринку Китаю та його загальної лібералізації. І хоча об'єднана схема доступу все ще передбачає низку обмежень, динаміку маємо визнати вкрай позитивною. Серед передбачених обмежень усе ще існують обмеження щодо резидентності інвесторів (їхнє коло обмежене лише 10 країнами), розміру квот, кола цінних паперів тощо.

По-третє, доступ іноземних інвесторів через згадувану вище систему Stock Connect. Вона є своєрідним інструментом інтегрування клірингових і торговельних процедур між Гонконгською фондовою біржою і Шанхайською (з листопада 2014 р.), а також Шенженською (із грудня 2016 р.). З погляду локальних інвесторів, ця система дає їм змогу купувати цінні папери на Гонконгській фондовій біржі. Щодо іноземних інвесторів – це альтернативна (стосовно до програм QFII та RQFII) опція купівлі акцій класу А на Шанхайській і Шенженській фондових біржах через Гонконгську фондову біржу, яка більшою мірою орієнтована на роздрібних індивідуальних інвесторів. Існує також вузький специфічний сегмент у межах системи Stock Connect, який забезпечує аналогічні спрощені клірингово-торговельні процедури між Шанхайською та Лондонською фондовими біржами. Крім загальної ідеї лібералізації ринку, розглянуті програми дають змогу розширити можливості доступу китайських компаній до закордонних фінансових ресурсів. У межах цієї системи існує певна обернена асиметричність: участь закордонних приватних інвесторів у програмі Stock Connect фактично не передбачає жодних обмежень, тоді як для китайських локальних інвесторів, що бажають долучатися до торговельних процедур на закордонних біржах, обмеження існують.

Один із проблемних аспектів інтернаціоналізації фондового ринку Китаю полягає в тому, що на ньому іноземним інвесторам загалом належить дуже мало акцій: за різними даними відсоток власності коливається від 5 до 10 %. Carpenter та його співавтори, наприклад, зазначають про лише 3 % [Carpenter et al., 2021]. Це, власне, не стільки проблема фондового ринку та його вторинного сегмента, скільки загальна проблема регуляторного характеру, пов'язана з обмеженням доступу іноземних резидентів на ринок країни. І хоча загалом прийнято вважати, що регуляторне середо-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

вище Китаю стає із часом вільнішим і невпинно рухається в напрямі лібералізації [Bondt et al., 2010], сьогодні ще багато процесів перебувають поза межами традиційного формату вільного ринку, зокрема й фондового. Чинник політичної інтервенції розглядається окремими науковцями як ключовий чинник розвитку фондового ринку Китаю [Zhang et al., 2008]. Через його суттєвий вплив низку відомих поведінкових аномалій на ринку Китаю не можна пояснити традиційними факторами, водночас можуть виникати й нові поведінкові відхилення.

Варто, однак, зазначити, що іноземні інвестори відіграли важливу стабілізаційну роль під час пандемії COVID-19 (попри недостатню їхню участь на ринку Китаю), на відміну від локальних інституційних інвесторів [Bing & Ma, 2021]. Це дає підстави стверджувати, що відкриття ринку, навіть у такий поступовий спосіб, може стати чинником стабілізації фінансової системи, особливо у кризові періоди.

Особливу увагу варто звернути на сегмент цінних паперів із фіксованою дохідністю. Ринок боргових цінних паперів Китаю є також одним із найбільших у світі (входить до трійки найбільших), однак міра залучення на нього іноземних інвесторів є ще низькою, як порівняти з ринком акцій. Наприклад, за даними Deutsche Börse (2017), лише 1 % цього ринку припадає на іноземних інвесторів. На цьому ринку також існує спеціальна система, яка поєднує оншорний ринок боргових цінних паперів Китаю із глобальним, відкриваючи доступ іноземним інвесторам до оншорних цінних паперів із фіксованою дохідністю – Міжбанківського ринку облігацій Китаю. Це система Bond Connect, запроваджена в липні 2017 р. Вона, попри свою доволі схожу до розглянутої системи назву, зовсім інакша й має відмінний характер функціонування – як, власне, і самі сегменти фондового ринку: традиційний біржовий для акцій і позабіржовий (ділинговий, міжбанківський тощо) для боргових цінних паперів.

Ця система передбачає доступ на ринок Китаю іноземних інвесторів через Гонконгську фондову біржу, що багато в чому є типовим навіть для сегмента акцій. Для іноземних інвесторів у межах цієї системи існує процедурно спрощений доступ, відсутні квоти, фактично є нижчими і транзакційні витрати (як у вартісному розумінні, так і з погляду витрат часу). Для участі на ринку через систему Bond Connect іноземним інвесторам немає необхідності відкривати банківські й кастодіарні рахунки у континентальному Китаї.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

7.3. СИСТЕМНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ФОНДОВОГО РИНКУ

Із трьома розглянутими напрямами доступу іноземних інвесторів на фондовий ринок Китаю пов'язана одна суттєва проблема розвитку самого ринку – проблема недостатньої участі на ринку інституційних інвесторів. На останніх більшою мірою орієнтовані перші два напрями та, відповідно, програми QFII та RQFII, які, однак, досі передбачають низку обмежень як щодо кола й параметрів самих інвесторів, так і спектра доступних цінних паперів. Відносно низька активність інституційних інвесторів (а вони переважно й формують групи QFII та RQFII) означає, за інших рівних умов, відносно низький рівень ефективності ринку, оскільки приватні інвестори не мають належних аналітичних і фінансових можливостей для її забезпечення. Крім того, активність інституційних інвесторів уважається одним із суттєвих чинників розвитку фондового ринку загалом, підвищення його якості, зниження ірраціональних поведінкових впливів. Саме вони є ключовими суб'єктами аналітичної діяльності й розкривають фундаментальні причинно-наслідкові залежності між факторами ціноутворення і формування премій. Один із поширених підходів припускає, що відсутність інтенсивних досліджень та аналізу цінних паперів призводить до того, що ціноутворення на фондовому ринку відбувається радше під впливом настроїв, ніж фундаментальних чинників [Kang et al., 2002]. Навіть за відносно незначного рівня загальної цінової ефективності ринку вона є значно вищою в сегменті акцій приватних компаній, як порівняти з державними.

З низьким рівнем ринкової ефективності пов'язана ще одна проблема фондового ринку країни – низького рівня залучення на фондовий ринок домогосподарств. Ця проблема є доволі типовою для менш розвинених фондових ринків, як-от граничні ринки й ринки, що формуються, у термінах класифікації MSCI. На таких ринках більша частина внутрішніх заощаджень спрямовується до банківського сектору або вкладаються в нерухомість, тоді як на розвинених ринках активи як акції мають більше половини населення. За різними оцінками, у Китаї лише від 5 до 10 % домогосподарств інвестують в акції. Переважання ж на ринку роздрібних інвесторів щодо інституційних є більшою мірою спекулятивні транзакції [Ma et al., 2018]. До того ж низький рівень участі на фондовому ринку домогосподарств, за оцінками

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

науковців, пов'язують із специфічною системою державної реєстрації самих домогосподарств хукоу [Liu & Zhang, 2021]. Одним із чинників називають відносно невисокий рівень фінансової обізнаності населення, а також традиції менеджменту персональних фінансів (точніше – їхню відсутність), що також є характерним для менш розвинених ринків.

Така структура заощаджень домогосподарств зумовлює відповідну диспропорцію не лише з боку пропозиції фінансових ресурсів, вона суттєво впливає (через саме таку пропозицію) і на попит на фінансові ресурси в економіці. Тому фандинг підприємницького сектору здійснюється переважно через кредитний, а не фондовий сегмент фінансового ринку, тобто не через випуск акцій або боргових цінних паперів, а через банківські позики або внутрішньофірмові джерела, зокрема рефінансування. Отже, фондовий ринок відносно слабко інтегрується до процесу економічного розвитку країни, виконуючи функцію забезпечення економіки фінансовими ресурсами на такому рівні, який зовсім не відповідає економічному потенціалу Китаю. Така закономірність суттєво посилюється також державною власністю в банківському секторі країни. А це означає, що є можливості мобілізації капіталу за цим напрямом, що так само може суттєво посилити перспективи економічного зростання.

Ще однією проблемою, яка стримує розвиток фондового ринку Китаю, є вкрай низький відсоток акцій у вільному обігу (free float). За різними оцінками, цей показник становить від 25 до 40 %, тоді як більша частина перебуває у володінні держави й державних структур і не є об'єктом вільної купівлі-продажу [Keohane, 2015; Bondt, Peltonen & Santabárbara, 2010]. На розвинених ринках, наприклад, аналогічний параметр дорівнює 75 % для Японії, більше 95 % для США. Значною мірою цей показник підтверджує і ліквідність ринку. На таких ринках рівень розпорошення акцій є високим, значна частина перебуває у вільному обігу на вторинному ринку, а обсяги контрольних пакетів акцій є незначними. За таких умов сама ліквідність на фондовому ринку Китаю є доволі мінливою, а її волатильність високою, але із часом загальний рівень ліквідності зростає [Ma et al., 2018].

Ще однією специфічною рисою фондового ринку Китаю є те, що стратегії, які застосовують інституційні інвестори (наприклад, у межах зазначених програм QFII та RQFII), суттєво відрізняються від традиційних стратегій інституційних інвесторів. Ідеться насамперед про рівень диверсифікації, що на ринку Ки-

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Видання не для продажу

таю є відносно нижчим [Korkeamäki et al., 2019]. Проте портфель пересічного іноземного інвестора охоплює в середньому менше 10 акцій класу А проти 2000 в лістингу. Іноземні інституційні інвестори взагалі не вкладають інвестиції в більше половини всіх акцій класу А. Іноземні інвестори на ринку Китаю також віддають перевагу акціям малих компаній із низькими показниками торговельного обороту.

Нині на ринку Китаю відбувається ще одна важлива зміна в біржовому сегменті фондового ринку. Це відкриття (15 листопада 2021 р.) нової Пекінської фондової біржі, яка нині спеціалізується на акціях малих і середніх інноваційно орієнтованих компаній. Зараз важко повною мірою оцінити значення нової біржі у процесах інтернаціоналізації фондового ринку Китаю, однак щодо доступу на цю біржу іноземних інвесторів аплікабельними є програми QFII та RQFII, хоча, за оцінками фахівців, є можливим запровадження ще ліберальнішої системи доступу до цієї біржі іноземних інвесторів. З погляду ринку загалом, відкриття нової – доволі спеціалізованої біржі – дає підстави говорити про появу на ньому нового сегмента, аналог якого існує на інших ринках, наприклад система NASDAQ у США. Сама ж філософія розвитку фондового ринку, його лібералізації та інтернаціоналізації, відкриття доступу на ринок закордонних інвесторів передбачає надзвичайно градуальні підходи, які намагаються мінімально втручатися у процес еволюції самого ринку, а зміни, які відбуваються, є поміркованими, виваженими й "малоінвазивними".

7.4. МІЖНАРОДНІ ПОРТФЕЛЬНІ ІНВЕСТИЦІЇ НА РИНКУ КИТАЮ

Одним із ключових напрямів оцінювання ефективності функціонування фондового ринку країни, зокрема щодо виконання ним функції акумулювання фінансових ресурсів, зокрема й із-за кордону, є аналіз міжнародних портфельних пасивів країни – накопиченого обсягу припливу іноземних портфельних інвестицій. З технічного погляду, це переважно інвестиції, залучені з-за кордону на фондовий ринок країни або закордонними місцевими інвесторами. Як зазначалося вище, їхня частка (гонконгський і материковий сегменти) з огляду на глобальний показник є вельми незначною – лише 3,7 % (табл. 7.4).

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

***Таблиця* 7.4. Динаміка міжнародних портфельних пасивів Гонконгу, Китаю, США та світу**

Рік	Гонконг		Китай		США		Світ
	млрд дол	%	млрд дол	%	млрд дол	%	
2001	96,7	0,8	20,5	0,2	3105,7	24,4	12719,3
2002	69,5	0,5	23,1	0,2	2470,6	17,5	14148,1
2003	109,2	0,6	55,0	0,3	4216,0	21,9	19222,0
2004	125,1	0,5	68,3	0,3	3749,3	16,0	23488,9
2005	149,4	0,6	116,4	0,4	5353,7	20,5	26054,9
2006	238,6	0,7	281,8	0,8	6467,7	19,5	33200,6
2007	337,2	0,9	440,4	1,1	7402,3	18,8	39350,2
2008	182,6	0,6	265,6	0,9	6408,5	20,6	31082,5
2009	246,4	0,7	436,4	1,2	7346,2	19,6	37513,6
2010	321,5	0,8	502,3	1,2	8395,5	20,7	40626,6
2011	280,8	0,7	486,5	1,2	8505,3	21,6	39352,3
2012	362,8	0,8	643,7	1,5	9008,2	20,6	43648,7
2013	405,0	0,8	753,6	1,6	9825,9	20,5	48038,4
2014	428,0	0,9	908,6	1,9	10395,0	21,3	48895,5
2015	457,2	0,9	815,8	1,6	12041,3	23,9	50282,7
2016	471,3	0,9	832,7	1,6	13010,6	24,8	52387,5
2017	667,1	1,1	1152,8	1,9	14580,1	23,5	61986,3
2018	628,0	1,1	1185,6	2,0	14399,5	24,5	58877,0
2019	761,5	1,1	1446,3	2,2	16529,7	24,8	66704,0
2020	973,5	1,3	1879,6	2,5	19369,3	25,4	76317,2

Примітка: 1. Відсоткову частку наведено щодо глобального показника в останньому стовпчику; 2. Показники округлено до десятих; 3. Дані щодо Китаю наведено з урахуванням спеціального адміністративного району Макао; 4. Для порівняння наведено дані щодо США, однієї із двох – поряд із Китаєм – найбільших економік світу.
Джерело: [IMF, 2021-1].

Загальна динаміка міжнародних портфельних пасивів за досліджуваний період є абсолютно позитивною як для Китаю, так і для Гонконгу. (табл. 7.4). За таких умов, що важливо, спостерігається не лише зростання абсолютного показника, але й частки Китаю і Гонконгу у глобальному показнику. Її зростання є незначним, але доволі стабільним, що повною мірою кореспондується як із градуальною моделлю економічного розвитку Китаю загалом, так і з надзвичайно поступовим підходом до регулювання і відкриття фондового ринку. З іншого боку, ця частка свідчить, що, з погляду залучення іноземних інвесторів, ринок далеко не повною мірою використовує свій

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

потенціал і ще має колосальні перспективи, оскільки наведені показники абсолютно дисонують із рівнем ВВП країни, а головно – з капіталізацією ринку, яка має найбільше значення у світі. Наприклад, аналогічний показник для США становить 25,4 %, тоді як їхня частка у глобальній капіталізації дорівнює близько 43 %. Звісно, ці показники носять умовний характер, оскільки ми розглядаємо, наприклад, не лише іноземні портфельні інвестиції в акції, а також і в боргові цінні папери, тоді як капіталізацію – лише за сегментом акцій. Але за такої колосальної різниці, на нашу думку, висновки за цими даним все одно будуть доволі репрезентативними.

У цьому разі варто також зазначити, що пропорція розглядуваного показника між Гонконгом і материковим Китаєм загалом відповідає пропорції біржової капіталізації: капіталізація бірж Китаю приблизно вдвічі перевищує капіталізацію Гонконгської фондової біржі (див. табл. 7.1). Однак, якщо розглядати позиції Гонконгу у світовій економіці окремо – з його ВВП на рівні 346,6 млрд дол [World Bank, 2021-2], то можна констатувати, що надзвичайно високий рівень гетерогенності фондового ринку Китаю підтверджується і припливом іноземних портфельних інвестицій на його різних сегментах. Гонконгський сегмент ринку випереджає материковий сегмент із величезною різницею. Відносне ж порівняння зі США, які мають один із найрозвиненіших фондових ринків у світі, дає змогу резюмувати, що рівень розвитку фондового ринку Китаю суттєво відстає від інших великих економік, а також значною мірою недовикористовує свій власний потенціал.

Розглянемо структуру припливу іноземних портфельних інвестицій на ринок Китаю, зокрема щодо співвідношення між борговими цінними паперами та акціями (наведено дані за абсолютними обсягами й частками портфельних пасивів як акції (табл. 7.5)). Зауважимо, що в середньому у структурі глобальних портфельних пасивів на акції припадає 42,1 %, водночас цей показник загалом поступово зростає впродовж досліджуваного періоду – його рекордний рівень було зафіксовано 2020 р. – 51,7 %. Щодо цього ситуація на ринку Китаю принципово відрізняється. Для материкового сегмента ринку цей показник становить 76,5 %, а для Гонконгу – 85,1 %. Ці частки перевищують середньосвітовий рівень приблизно у два рази. На наш погляд, такі розбіжності можна пояснити двома чинниками. По-перше, це привабливі співвідношення між ризиком і дохідністю на ринку акцій Китаю. Цей чинник, однак, потребує ретельнішого аналізу, зокрема й з урахуванням валютного ризику.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

***Таблиця* 7.5. Динаміка міжнародних портфельних пасивів як акцій Гонконгу, Китаю, США та світу**

Рік	Гонконг			Китай			США			Світ	
	млрд дол	% глобального показника	% структури	млрд дол	% глобального показника	% структури	млрд дол	% глобального показника	% структури	млрд дол	% структури
2001	79,8	1,5	82,5	13,4	0,3	65,4	1028,3	19,8	33,1	5198,7	40,9
2002	59,5	1,2	85,6	16,6	0,3	71,9	920,1	19,1	37,2	4808,4	34,0
2003	98,5	1,4	90,2	46,8	0,7	85,1	1320,2	18,8	31,3	7022,9	36,5
2004	109,4	1,2	87,5	56,7	0,6	83,0	1523,2	17,3	40,6	8793,9	37,4
2005	130,0	1,2	87,0	100,2	0,9	86,1	1729,0	16,3	32,3	10633,5	40,8
2006	218,0	1,5	91,4	265,9	1,9	94,4	2206,4	15,4	34,1	14284,3	43,0
2007	316,7	1,8	93,9	413,4	2,4	93,9	2405,8	14,0	32,5	17200,5	43,7
2008	157,3	1,6	86,1	234,8	2,4	88,4	1519,2	15,4	23,7	9876,2	31,8
2009	232,7	1,7	94,4	406,3	3,0	93,1	2030,2	14,9	27,6	13669,4	36,4
2010	298,1	1,9	92,7	437,0	2,8	87,0	2367,3	15,2	28,2	15621,0	38,5
2011	254,9	1,8	90,8	379,8	2,6	78,1	2369,6	16,4	27,9	14441,9	36,7
2012	319,9	1,9	88,2	509,6	3,0	79,2	2761,3	16,2	30,7	17027,9	39,0
2013	335,8	1,6	82,9	497,0	2,4	66,0	3582,4	17,2	36,5	20778,2	43,4
2014	341,4	1,5	79,8	605,9	2,7	66,7	4099,7	18,4	39,4	22274,0	45,6
2015	345,6	1,5	75,6	570,4	2,4	69,9	4646,2	19,9	38,6	23330,5	46,4
2016	363,3	1,5	77,1	567,2	2,3	68,1	4937,3	20,0	37,9	24701,2	47,2
2017	527,6	1,7	79,1	783,0	2,5	67,9	6237,3	19,6	42,8	31781,8	51,3
2018	491,9	1,7	78,3	725,0	2,6	61,2	5747,4	20,3	39,9	28245,5	48,0
2019	595,1	1,8	78,1	904,1	2,7	62,5	7051,7	20,9	42,7	33765,0	50,6
2020	795,0	2,0	81,7	1188,0	3,0	63,2	9077,5	23,0	46,9	39470,8	51,7
Середнє	–	1,6	85,1	–	2,1	76,5	–	17,9	35,2	–	42,1

Примітка: 1. Відсоткову частку у стовпчику "% глобального показника" наведено щодо глобального показника в передостанньому стовпчику; 2. Відсоткову частку у стовпчику "% структури" наведено для демонстрації внутрішньої структури щодо відповідних вартісних показників у табл. 7.4; 3. Показники округлено до десятих; 4. Дані щодо Китаю наведено з урахуванням спеціального адміністративного району Макао; 5. Для порівняння наведено дані щодо США, однієї із двох – поряд із Китаєм – найбільших економік світу.

Джерело: [IMF, 2021-1].

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет. Версія не для друку

По-друге, відносно нижча привабливість для іноземних інвесторів ринку боргових цінних паперів, як порівняти з ринком акцій. Варто зазначити, що ринок боргових цінних паперів Китаю є надзвичайно специфічним, і ця специфіка здебільшого й визначає домінування саме акцій у міжнародних портфельних пасивах країни. Загалом ринок боргових цінних паперів Китаю містить два великі сегменти: Китайського міжбанківського ринку облігацій (China Interbank Bond Market) та біржового сегмента, що охоплює боргові папери, якими торгують на біржах. Останній відрізняється від першого переважно тим, що на ньому торгують корпоративними борговими паперами недержавних підприємств. На цьому ринку спостерігається абсолютне домінування банківського сектору як із погляду, власне, згаданого міжбанківського ринку, так кінцевих інвесторів, якими знову ж є переважно локальні комерційні банки. Тому на ринку Китаю відбувається абсолютна концентрація фінансових ризиків у банківському секторі, що значною мірою визначає відносно низьку привабливість боргових цінних паперів для іноземних інвесторів.

Іноземним інвесторам належить, за різними оцінками, від 3 до 7 % боргових паперів ринку Китаю, що свідчить про їхній украй низький рівень залучення на цей ринок. Водночас об'єктом інвестування іноземних інвесторів є переважно боргові цінні папери уряду та системних банків (policy banks) – так само, як і для комерційних банків – ключових внутрішніх інвесторів на ринку Китаю. На цьому сегменті ринку ситуація певною мірою схожа з ринком акцій, оскільки такий низький рівень участі іноземних інвесторів значно пов'язаний жорсткою системою регулювання, насамперед щодо іноземних інвесторів, яка нині хоча й перебуває у процесі лібералізації, але ще не забезпечує наявність рівноправного середовища. Отже, низка міжнародних провайдерів індексів ринків боргових цінних паперів не включають до своїх індексів ринок Китаю.

Водночас, фокусуючись на питанні лібералізації ринку боргових цінних паперів Китаю, варто зазначити, що останнім часом основними кроками в цьому напрямі були такі. По-перше, у липні 2015 р. Народний банк Китаю (центральний банк країни) дозволив офіційним закордонним інституціям брати участь на Китайському міжбанківському ринку облігацій. По-друге, у лютому 2016 р. коло допущених учасників було розширено завдяки окремим інституційним інвесторам, які орієнтовані на середньо- та довготермінові інвестиції та отримали дозвіл Народного банку Китаю. По-третє, власне запуск системи Bond Connect у липні 2017 р.

Розглянемо частку міжнародних пасивів як акції у глобальних пасивах як акції (табл. 7.5). Як уже зазначалося, за цим параметром на обох сегментах ринку Китаю спостерігається суттєвий дисонанс

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

з огляду на їхню капіталізацію. Скажімо, Гонконгська фондова біржа – це 5,74 % глобальної капіталізації станом на кінець 2020 р., тоді як обсяг міжнародних портфельних пасивів, залучених на ринок Гонконгу – лише 2 %. Щодо бірж материкового Китаю, то відповідні показники становлять 11,45 % та 3 %. Суттєва диспропорція – очевидна, хоча вона менша, порівнюючи з гонконгським сегментом. Розвинений ринок США, наприклад, залучив близько 23 % глобальних портфельних інвестицій.

Водночас маємо наголосити, що з урахуванням такої ситуації логічним результатом у частині інтегрованості ринку Китаю до глобального фондового ринку є низький рівень залежності між ними. Оскільки через розглянуті чинники ринок боргових паперів Китаю перебуває під впливом переважно локальних чинників, то він має відносно низький рівень кореляції зі світовим ринком. Це так само означає, що кризові явища й волатильність загалом передаються на ринок Китаю меншою мірою, як порівняти з іншими – інтегрованішими – ринками. Позитивним наслідком цього можна вважати відносну безпечність ринку Китаю для іноземних портфельних інвесторів у періоди підвищеної волатильності на глобальному ринку.

Валютний ризик на ринку боргових цінних паперів Китаю має особливе значення. І хоча, як і з акціями, існують різні погляди на це питання, ми все ж вважаємо його радше стабілізаційним чинником для цього сегмента ринку. Річ у тім, що, із суто фінансового погляду, боргові цінні папери на відміну від акцій є цінними паперами безризиковими, оскільки їхня дохідність на момент погашення є відомою (ризик дефолту, звісно, ігнорується). В умовах міжнародного ринку валютні ризики позначуються на боргових цінних паперах значно більше, якщо порівняти з акціями, що й до цього були ризиковими [Eun & Resnick, 1994]. Тому частка валютного ризику в загальному ризику для боргових паперів є більшою, а самі валютні ризики стають значущим чинником ціноутворення. Кейс Китаю полягає в тому, що фактично фіксований курс женьміньбі є стабілізаційним чинником для ринку боргових цінних паперів за інших рівних умов. Однак низькі показники залучення іноземних інвестицій на цей сегмент ринку свідчать, що формування інвестиційних премій тут зумовлено переважно іншими чинниками, зокрема відносно високими відсотковими ставками, що є негативним чинником для облігацій. Варто також наголосити, що, на нашу думку, сам факт використання режиму фіксованого валютного курсу вже є негативним чинником з погляду більшості іноземних інвесторів навіть попри його формально доведені переваги для паперів із фіксованою дохідністю.

Наведемо динаміку міжнародних портфельних пасивів Китаю як боргових цінних паперів (табл. 7.6).

Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет» Версія не для друку

***Таблиця* 7.6. Динаміка міжнародних портфельних пасивів як боргових цінних паперів Гонконгу, Китаю, США та світу**

Рік	Гонконг			Китай			США			Світ	
	млрд дол	% глобального показника	% структури	млрд дол	% глобального показника	% структури	млрд дол	% глобального показника	% структури	млрд дол	% структури
2001	16,9	0,2	17,5	7,2	0,1	35,1	2077,4	27,6	66,9	7520,6	59,1
2002	8,3	0,1	11,9	6,4	0,1	27,7	2377,9	25,5	96,2	9339,7	66,0
2003	10,8	0,1	9,9	7,2	0,1	13,1	2895,8	23,7	68,7	12199,9	63,5
2004	15,7	0,1	12,5	11,5	0,1	16,8	3390,9	23,1	90,4	14695,0	62,6
2005	17,7	0,1	11,8	16,1	0,1	13,8	3624,7	23,5	67,7	15421,3	59,2
2006	20,6	0,1	8,6	15,8	0,1	5,6	4261,2	22,5	65,9	18916,4	57,0
2007	20,2	0,1	6,0	21,5	0,1	4,9	4996,4	22,6	67,5	22149,7	56,3
2008	15,1	0,1	8,3	23,1	0,1	8,7	4889,3	23,1	76,3	21206,3	68,2
2009	13,7	0,1	5,6	27,6	0,1	6,3	5316,0	22,3	72,4	23844,2	63,6
2010	23,4	0,1	7,3	62,4	0,2	12,4	6028,1	24,1	71,8	25005,7	61,6
2011	26,1	0,1	9,3	103,0	0,4	21,2	6135,8	24,6	72,1	24910,4	63,3
2012	41,2	0,2	11,4	134,2	0,5	20,8	6246,4	23,5	69,3	26620,8	61,0
2013	70,6	0,3	17,4	276,3	1,0	36,7	6243,5	22,9	63,5	27260,2	56,7
2014	86,5	0,3	20,2	302,8	1,1	33,3	6294,0	23,6	60,5	26621,4	54,4
2015	103,9	0,4	22,7	287,7	1,1	35,3	7404,8	27,5	61,5	26952,1	53,6
2016	103,7	0,4	22,0	201,8	0,7	24,2	8029,9	29,0	61,7	27686,3	52,8
2017	139,0	0,5	20,8	272,9	0,9	23,7	8301,5	27,5	56,9	30204,4	48,7
2018	145,1	0,5	23,1	286,7	0,9	24,2	8676,4	28,3	60,3	30631,5	52,0
2019	166,4	0,5	21,9	354,8	1,1	24,5	9475,9	28,8	57,3	32939,0	49,4
2020	178,6	0,5	18,3	500,9	1,4	26,6	10328,5	28,0	53,3	36846,4	48,3
Середнє	–	0,2	14,3	–	0,5	20,8	–	25,1	68,0	–	57,9

Примітка: 1. Відсоткову частку у стовпчику "% глобального показника" наведено щодо глобального показника в передостанньому стовпчику; 2. Відсоткову частку у стовпчику "% структури" наведено для демонстрації внутрішньої структури щодо відповідних вартісних показників у табл. 7.4; 3. Показники округлено до десятих; 4. Дані щодо Китаю наведено з урахуванням спеціального адміністративного району Макао; 5. Для порівняння наведено дані щодо США, однієї із двох – поряд із Китаєм – найбільших економік світу.

Джерело: [IMF, 2021-1.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет ім. Бориса Грінченка

Зазначимо, що тоді як на глобальному ринку та на прикладі ринку США пасиви як боргові папери абсолютно домінують (відповідні показники за досліджуваний період становлять у середньому 57,9 та 68 %, для обох сегментів ринку Китаю), вони є вкрай низькими – 14,3 % для Гонконгу та 20,8 % у середньому для материкового Китаю. Насамперед це є результатом розглянутої вище системи доступу до цього ринку іноземних інвесторів. Навіть з урахуванням жорстких регуляторних вимог на всіх сегментах фондового ринку Китаю ринок боргових цінних паперів є рестриктивнішим, а рівень його лібералізації – нижчим. Водночас ідеться про те, що в абсолютному розумінні (наприклад, сукупний обсяг номінальної вартості в обігу) ринок боргових цінних паперів Китаю є одним із найбільших у світі. Але такий результат є цілком логічним з огляду на найвищу частку у структурі пасивів акцій, що у структуроформувальному сенсі є оберненими до боргових цінних паперів. Частка ж пасивів обох сегментів у глобальних пасивах є мізерною – ще меншою проти частки акцій. Для Гонконгу вона становить у середньому 0,2 %, а для материкового Китаю – 0,5 %.

Оцінюючи перспективи ринку боргових цінних паперів Китаю, зазначимо, що суттєвим чинником його розвитку найближчим часом є загальна тенденція до старіння населення. Це означає, що система соціального забезпечення країни разом із фондовим ринком мають підтримати цю тенденцію наявними інвестиційними можливостями довготермінового характеру. Інакше кажучи, приватні інвестори повинні мати реальні можливості майбутнього пенсійного забезпечення, які в розвинених фінансових системах забезпечуються не лише солідарним принципом, але й інвестиційним.

Попри домінантні позиції Китаю у світовій економіці та його фактичне місце як однієї із двох найбільших економік фондовий ринок країни має набагато слабші відносні позиції у світі. Його ключовими ознаками є надзвичайно потужне регуляторне середовище, високий рівень гетерогенності й сегментованості, значна асиметричність окремих сегментів, градуалізм у розвитку. Він має чотири основні біржі: традиційні – Гонконгська, Шанхайська та Шенженська, а також новостворена Пекінська, яка сьогодні ще не посіла значущих позицій ані на внутрішньому ринку, ані на світовому. За абсолютними показниками капіталізації і часткою у глобальній капіталізації перші три біржі мають висхідну тенденцію у період з 2000 до 2020 р., що свідчить про зростання ролі фондового ринку Китаю на світовому. Значущий напрям гетероген-

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет імені Бориса Грінченка

ності фондового ринку Китаю полягає в чіткій відокремленості двох ключових його сегментів: материкового, яким є ринок акцій, що формується, та гонконгського – розвинений ринок акцій. Вони суттєво відрізняються за такими ключовими параметрами, як розмір, рівень ліквідності та доступу іноземних інвесторів.

Суттєвий напрям гетерогенності фондового ринку Китаю – його валютна гетерогенність. Це китайський юань і гонконгський долар (дві різні валюти), що значною мірою визначає специфіку обігу на цьому ринку окремих класів акцій. Ринок Гонконгу з огляду на вільноконвертований гонконгський долар є набагато привабливішим, а тому рівень інтернаціоналізації цього сегмента ринку – набагато вищим. Отже, це дві різні системи курсоутворення для юаня: оншорна – у межах континентального Китаю (фіксований валютний курс) та офшорна – поза межами континентального Китаю (валютний курс, що "плаває"). Чинник валютного курсу, однак, неоднозначно оцінюється з погляду впливу як на ринок загалом, так і на рівень його інтернаціоналізації.

Рівень внутрішньої інтегрованості ринку Китаю підвищується із часом, чому сприяє низка регуляторних й організаційно-інституційних заходів, зокрема впровадження 2014 р. спеціальної клірингово-торговельної системи для Stock Connect, що пов'язує традиційні біржі Китаю, а також аналогічної системи для торгівлі облігаціями Bond Connect 2017 р.

На ринку Китаю спостерігається надзвичайно високий рівень асиметрії між різними його сегментами з погляду інтернаціоналізації, загальний рівень якої можна вважати незначним. Лістинг іноземних емітентів на Гонконгській фондовій біржі є відносно незначним – 7,15 % від загального лістингу проти середньосвітових показників у 9,75 % станом на кінець 2021 р. Цей показник постійно зростає із 2000 р., що свідчить про підвищення рівня інтернаціоналізації. На Шанхайській і Шенженській фондових біржах іноземні компанії не допущені до лістингу.

Доступ іноземних інвесторів до акцій класу А – найбільш капіталізованої частини ринку Китаю – забезпечується переважно через спеціальні програми інституційного інвестування: програма доступу професійних іноземних інвесторів до торгівлі акціями класу А на континентальних біржах Китаю QFII і програма доступу професійних іноземних інвесторів до торгівлі акціями класу А в женьміньбі на континента-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

льних біржах Китаю RQFII. Розвиток цих програм, які, фактично, об'єднані в одну спільну програму, є одним із найпріоритетніших завдань розвитку фондового ринку країни, оскільки розв'язує надважливу системну проблему – низької участі інституційних інвесторів і переважання індивідуальних інвесторів і як наслідок – значну частину спекулятивних операцій.

Крім цього, на фондовому ринку Китаю спостерігається ще низка системних проблем, розв'язання яких, однак, багато в чому визначає перспективи розвитку самого ринку. Серед цих проблем – низька частка ринку, що належить іноземним інвесторам; низький рівень залучення на фондовий ринок ресурсів домогосподарств, які традиційно віддають перевагу банківському сектору; суттєве зрушення в частині пропозиції фінансових ресурсів в економіці – від фондового ринку знову ж до банківського сектору; низький відсоток акцій у вільному обігу – більша їхня частина перебуває поза межами фондового ринку як контрольні або просто великі пакети.

Значна частина нереалізованого потенціалу фондового ринку Китаю виявляється в недоотриманні іноземних портфельних інвестицій як материковим, так і гонконгським сегментами ринку. Сукупний обсяг міжнародних портфельних пасивів станом на кінець 2020 р. становив лише 3,7 % глобального показника, тоді як ринкова капіталізація – 17,2 % від світової капіталізації. Ця частка загалом зростала із 2000 р., що є наслідком поступової лібералізації ринку й свідчить про зростання рівня використання ринком Китаю свого потенціалу. У цьому разі гонконгський сегмент ринку суттєво випереджає материковий.

У частині міжнародних портфельних пасивів також відбувається суттєва диспропорція між інвестиціями як акції і борговими цінними паперами. Частка акцій перевищує середньосвітовий показник приблизно вдвічі для обох сегментів ринку, тоді як частка боргових цінних паперів – надзвичайно низька. Головна причина цієї диспропорції – відносна непривабливість для іноземних інвесторів ринку боргових цінних паперів. На ньому спостерігається абсолютна концентрація ризиків у банківському секторі в межах домінантного Китайського міжбанківського ринку облігацій. І хоча процеси лібералізації ринку боргових цінних паперів тривають, нині іноземним інвесторам належить украй низька частка активів.

Один із найважливіших напрямів розвитку фондового ринку Китаю в середньо- та довготерміновій перспективі

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

пов'язують із тенденцією старіння населення, що потребує розширення інвестиційних можливостей внутрішнього ринку для забезпечення поряд із солідарною також інвестиційно-накопичувальної системи пенсійного забезпечення. Він імовірно має результуватися у зміщенні співвідношення між банківським і фондовим сегментами ринку на користь останнього. Іншими важливими перспективами розвитку ринку цінних паперів Китаю, які сьогодні диктуються іноземними інвесторами, є активізація процесу лібералізації самого ринку, насамперед щодо спрощення доступу іноземних інвесторів; лібералізація банківського сектору; формування вільноринкового режиму валютного курсу; подальший розвиток програм інституційного інвестування; активізація міжбіржових кліринго-торговельних платформ.

ДЖЕРЕЛА

Bing, T., & Ma, H. (2021). COVID-19 Pandemic Effect on Trading and Returns: Evidence from Chinese Stock Market. *Economic Analysis and Policy, 71*(3), 384–396.

Bondt de, G. J., Peltonen, T., & Santabárbara, D. (2010). Booms and Busts in China's Stock Market. *European Central Bank Working Papers Series*. Working Paper No. 1190.

Carpenter, J., Lu, F., & Whitelaw, R. (2021). The Real Value of China's Stock Market. *Journal of Financial Economics,* 139(3), 679–696.

Charles, A. & Darné, O. (2009). The Random Walk Hypothesis for Chinese Stock Markets: Evidence from Variance Ratio Test. *Economic Systems,* 33(2), 117–126.

Chen, Z. (2003). Capital Markets and Legal Development: The China Case. *China Economic Review,* 14(4), 451–472.

Deutsche Börse (2017). *Clearstream Spotlight. Bond Connect: Increasing Access to China's Interbank Bond Market*. Deutsche Börse Group. Retrieved from https://www.clearstream.com/resource/blob/1314790/8ea2e888add02991d24a3ae887f279d2/spotlight-bondconnect-1710-data.pdf.

Eun, C., & Resnick, B. (1994). International Diversification of Investment Portfolios: U.S. and Japanese Perspectives. *Management Science,* 40(1), 140–161.

FTSE Russell (2021). *Guide to Chinese Share Classes v1.8*. FTSE Russell An LSEG Business. Retrieved from https://research.ftserussell.com/products/downloads/Guide_to_Chinese_Share_Classes.pdf.

IMF (2021). *Coordinated Portfolio Investment Survey*. International Monetary Fund. Retrieved from https://data.imf.org/?sk=B981B4E3-4E58-467E-9B90-9DE0C3367363.

IMF (2021). *World Economic Outlook. Recovery During a Pandemic: Health Concerns, Supply Disruptions, and Price Pressures*. International Monetary Fund. Retrieved from https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/10/12/world-economic-outlook-october-2021.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

Kang, J., Liu, M.-H., & Ni, S. (2002). Contrarian and Momentum Strategies in the China Stock Market: 1993-2000. *Pacific-Basin Finance Journal,* 10(3), 243–265.

Keohane, D. (2015). Does China Already Have the Highest Level of Margins vs Free Float in Market History? *Financial Times,* May 18. Retrieved from https://www.ft.com/content/f06f4aad-1c4e-3df9-9593-689011efb1d7.

Korkeamäki, T., Virk, N., Wang, H., & Wang, P. (2019). Learning Chinese? The Changing Investment Behavior of Foreign Institutions in the Chinese Stock Market. *International Review of Financial Analysis,* 64(3), 190–203.

Liu, Y. & Zhang, M. (2021). Is Household Registration System Responsible for the Limited Participation of Stock Market in China? *Review of Behavioral Finance,* 13(3), 332-350.

Ma, R., Anderson, H., & Marshall, B. (2018). Stock Market Liquidity and Trading Activity: Is China Different? *International Review of Financial Analysis,* 56(3), 32–51.

MSCI (2021). *MSCI Global Market Accessibility Review. Country Comparison*. Morgan Stanley Capital International, June 2021. 10 p. Retrieved from https://www.msci.com/documents/1296102/1330218/MSCI_2021_Global_Market_Accessibility_Country_Comparison_Report.pdf/c0b3da43-ee08-70ad-0597-b2600c83ef2f.

MSCI (2021). *MSCI Market Cap Indexes. The MSCI Global Investable Market Indexes (GIMI) Methodology: Country Classification*. Morgan Stanley Capital International. Retrieved from https://www.msci.com/market-cap-weighted-indexes.

Wang, Y.-C., Tsai, J.-J., & Li, Q. (2017). Policy Impact on the Chinese Stock Market: From the 1994 Bailout Policies to the 2015 Shanghai-Hong Kong Stock Connect. *International Journal of Financial Studies,* 5(1), 1–19.

WFE (2021). *Statistics Portal*. World Federation of Exchanges. Retrieved from https://www.world-exchanges.org/our-work/statistics.

World Bank (2021). *World Bank Country and Lending Groups*. The World Bank. Retrieved from https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups.

World Bank (2021). *World Bank Open Data*. *GDP (current US$)*. The World Bank. Retrieved from https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?view=chart.

Zhang, Z., Sun, W., & Wang, H. (2008). A New perspective on Financial Anomalies in Emerging Markets: The Case of China. *Applied Financial Economics,* 18(21), 1681–1695.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

РОЗДІЛ 8 ЦЕНТРАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ПРОДУКТИВНИХ ІНВЕСТИЦІЙ НА ШЛЯХУ ДО КОНЦЕПЦІЇ СИСТЕМНОГО ВПЛИВУ КИТАЮ НА МОДЕЛЬ "ПІЗНЬОГО РОЗВИТКУ"

Величезне розширення китайської економіки з початку XXI ст., особливо з погляду її зовнішньої динаміки, має світове значення. Здається, це виправдовує пошуки відповідних концепцій системного впливу Китаю на модель "Пізнього розвитку" ("Пізньої індустріалізації") у всьому світі. Велику кількість наукових досліджень було присвячено аналізу двох важливих аспектів впливу: на результати індустріалізації та стану праці у країнах, що розвиваються. З огляду на це варто критично оцінити наявні дослідження і дати їм нову інтерпретацію. Така оцінка є не стільки критикою, скільки спробою належним чином позиціонувати дослідження в системному контексті. Уважається, що зосередженість наявних досліджень на ринковій конкуренції як основній формі, через яку виявляється вплив Китаю, має бути доповнена й підкріплена фундаментальнішими міркуваннями стосовно до продуктивних інвестицій. Щодо побудови систематичної концепції стверджується, що вплив Китаю потенційно може мати протидію динаміці світової економіки в умовах неоліберальної глобалізації, тобто щораз більший пріоритет спекулятивного фінансування, яке має тенденцію витісняти продуктивні інвестиції, гальмує індустріалізацію і погіршує стан робочої сили у країнах, що розвиваються. У період з 2000 до 2020 р. на Китай припадало понад чверті світового економічного зростання і більш ніж половина зростання всіх країн, що розвиваються (тобто країн із низьким і середнім рівнем доходу). Також Китай забезпечив 47 % приросту промислової доданої вартості світу і 69 % аналогічного показника для

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

країн, що розвиваються. Із 2000 до 2018 р. завдяки Китаю відбулося середньорічне зростання рівня реальної заробітної плати у світі з 1,3 % до 2,3 %. Щодо міжнародної економічної діяльності, то до 2010-х рр. Китай став найбільшою товарною експортною економікою у світі, а також основним постачальником й одержувачем міжнародних інвестицій. Він також ініціював низку політичних програм. Найвідоміша з них ініціатива "Пояс і Шлях" спрямована на перебудову економічних ландшафтів світу[1].

Ці події становили широкий інтерес щодо природи китайської економіки та її взаємодії з рештою світу. Ураховуючи величезні масштаби, вони, здається, виправдовують пошуки відповідних концепцій системного впливу Китаю на світовий розвиток, який стосується простору розвитку, що був створений і набутий Китаєм щодо світової динаміки загалом. Через глобальну економічну стагнацію безпосередній інтерес щодо простору розвитку може бути пов'язаний із розподілом світового сукупного макроекономічного попиту (водночас і масштабів економічної діяльності, зайнятості тощо). Попит виникає з доходу, і саме роль Китаю у створенні та отриманні світового доходу визначає його системний вплив на світовий розвиток[2].

Китай є благом чи загрозою для розвитку країн глобального Півдня? Наукові дослідження надали основні будівельні блоки, хоча, здається, не сформували систематичної концепції. Вони зазвичай оцінюють вплив Китаю як досвід ще однієї успішної індустріалізованої економіки Східної Азії, наслідуючи Японію, Південну Корею тощо. Велика кількість досліджень об'єдналися для аналізу двох важливих аспектів впливу, що стосуються прогресу в індустріалізації та стану праці у країнах, що розвиваються. Теза "Китай посилює деіндустріалізацію країн Півдня" зосереджується на перевірці того, чи китайський промисловий експорт витісняв експорт з інших країн, що розвиваються, на світовий ринок, і/або чи спонукав китайський імпорт первинних товарів спеціалізуватися країни-експортери на такому первинному секторі. Теза "Китай послаблює вагомість робочої сили країн Півдня" зосереджується на перевірці того, чи спонукав експорт китайської продукції інші країни, що розвиваються, покладатися на дешеву робочу си-

[1] Дані про заробітну плату див.: International Labour Organization, Global Wage Report 2018/19. Інші дані див.: World Bank, World Development Indicators.

[2] У цьому розділі розглядається системний вплив Китаю на світовий розвиток щодо економічних питань створення та отримання доходів.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

лу для збереження своєї промисловості, і/або чи були інвестиції Китаю в інші країни, що розвиваються, переважно зорієнтованими на дешеву робочу силу.

У цьому розділі критично оцінюються наявні дослідження й надається їм нова інтерпретація. Але така оцінка не ставить під сумнів достовірність пов'язаних емпіричних висновків. Це скоріше спроба належним чином позиціонувати дослідження в системному контексті. Концептуально, в умовах конкурентного тиску з боку китайського експорту (китайської робочої сили), чи відбудеться витіснення (підрізання) в конкретній економіці, що розвивається, залежить від продуктивності, а підвищення продуктивності – від продуктивних інвестицій. Отже, вирішальне питання для оцінювання системного впливу полягає в тому, чи має Китай тенденцію послаблювати або посилювати потенціал продуктивних інвестицій у країнах, що розвиваються. Розгляд виробничих інвестицій варто аналізувати як більш фундаментальний, ніж ринкову конкуренцію або, принаймні, як такий, що доповнює її.

Зосередження уваги на виробничих інвестиціях дослідження системного впливу має свою емпіричну основу. Економіка Китаю добре відома своєю орієнтацією на виробництво, а рівень виробничих інвестицій значно перевищує аналогічний рівень решти світу. Для Китаю також важливо сприяти продуктивним інвестиціям у всьому світі. Неоліберальна глобалізація (пояснення далі) була пов'язана зі зростанням переваги спекулятивного фінансування, яке має тенденцію витісняти виробничі інвестиції (у такий спосіб гальмуючи індустріалізацію та погіршуючи умови праці у країнах, що розвиваються). Китай чинив опір такій системній динаміці світової економіки. З початку 2010-х рр., на тлі швидкого поглиблення інтеграції китайської економіки у світовий ринок, йому довелося протистояти в ширших масштабах. Схоже, що Китай являє собою значну протидійну, а не стабілізаційну, силу щодо домінантної систематичної динаміки неоліберального світу. Зрештою у цьому сенсі пошук систематичних концепцій впливу Китаю є виправданим[3].

[3] Термін *систематичний* використовується, щоб охопити істотний характер інституційних механізмів і правил, які регулюють світову економічну діяльність. Це необхідно відрізняти від терміна *системний*, що означає загальносистемний за масштабом.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

8.1. ОСНОВНІ АТРИБУТИ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КИТАЮ

Взаємодія між Китаєм і світовою економікою опосередковується його міжнародною економічною діяльністю. Експорт товарів і прямі інвестиції були основними безпосередніми механізмами, за допомогою яких Китай впливає на світовий розвиток. Упродовж 2000–2020 рр. частка Китаю у світовій торгівлі товарами зросла із 4 до 13 %, що робить його найбільшою торговельною економікою у світі. Варто звернути увагу на три характеристики міжнародної торгівлі Китаю.

По-перше, торговельний баланс. Китай завжди мав профіцит торгівлі з початку 1990-х рр. і значні його розміри із середини 2000-х рр. Це справедливо навіть у період безперервного й швидкого підвищення курсу його валюти щодо основних торговельних партнерів, а також безперервного й швидкого зростання ставок заробітної плати. У період із січня 2000 до січня 2020 р. номінальний ефективний обмінний курс Китаю зріс на 29 %, тоді як реальний (на основі індексу споживчих цін) ефективний обмінний курс підвищився на 36 %[4]. Саме тоді реальний рівень заробітної плати жителів міст, а також для трудових сільських мігрантів у середньому зросли на 10,0 та 8,4 % відповідно на рік (рис. 8.1).

По-друге, зростання. Експорт й імпорт товарів характеризуються стрімким зростанням протягом десятиліть. Середні темпи номінального щорічного зростання експорту та імпорту становили відповідно 14 і 13 % упродовж 1980–2000 рр. Темпи зростання залишилися загалом на тому самому рівні й протягом 2000–2020 рр. Отже, 2020 р. сальдо торговельного балансу досягло значної суми в 524 млрд дол.

По-третє, структура експорту та імпорту. Частка промислової продукції в загальному експорті зросла з 50 % 1980 р. до 96 % 2020 р. Натомість частка обробної промисловості в загальному імпорті зросла набагато скромніше – із 65 до 67 %. Найшвидше розширився експорт за категорією "машини й транспортне обладнання". Їхня частка в загальному експорті зросла з 5 % 1980 р. до 49 % 2020 р. (рис. 8.1., табл. 8.1).

---

[4] Дані про обмінний курс див.: Bank of International Settlement, Effective Exchange Rate, 2021.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

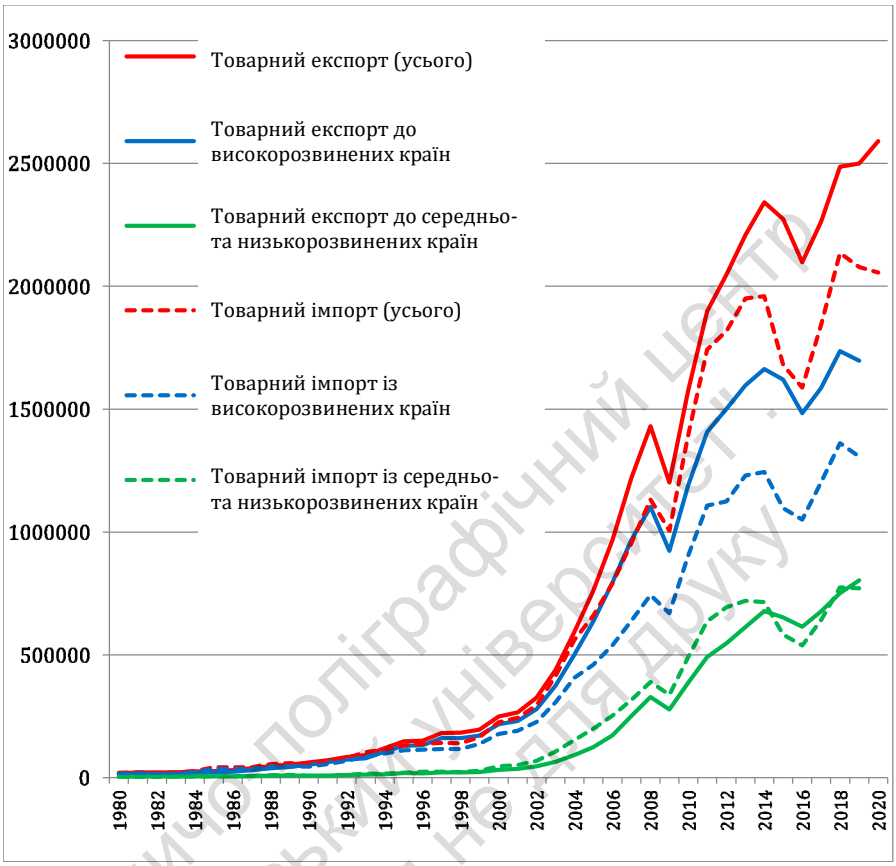

Рис. 8.1. Торгівля Китаю товарами за 1980–2020 роки, млн дол

Джерело: [WDI, 2021].

Особливо швидко зросла торгівля Китаю з рештою країн, що розвиваються. Протягом 2000–2020 рр. середні номінальні темпи зростання загальної торгівлі товарами із країнами, що розвиваються, становили 17 % на рік проти розвиненої економіки ("економіки з високим рівнем доходу") в 11 %. Ба більше, саме тоді як Китай має профіцит із розвиненою економікою, його торгівля із країнами, що розвиваються, значний час була дефіцитною. Протягом цього періоду для Китаю також постійно погіршувалися умови міжнародної торгівлі, тоді як для країн, що розвиваються, загалом було навпаки. Упродовж 2000–2019 р. чисті бартерні умови торгівлі Китаю погіршилися на 24 %. Це відрізнялося від помірного зростання (на 1 %) для розвинених країн і значного зростання (на 28 %) для всіх країн, що розвиваються, за винятком Китаю (рис. 8.2).

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет. Версія не для друку

***Таблиця* 8.1. Структура експорту та імпорту впродовж 1980–2020,** млрд дол

Експорт та імпорт	1980	1990	2000	2020	2020/ 1980
Експорт					
Товарний експорт, усього	18	62	249	2590	143
Промислові товари	9	46	224	2474	275
Машини й транспортне обладнання	1	6	83	1258	1492
Імпорт					
Товарний імпорт, усього	20	53	225	2066	103
Промислові товари	13	44	178	1379	106
Машини й транспортне обладнання	5	17	92	829	162
Співвідношення експорт/імпорт					
Усього	0,91	1,16	1,11	1,25	
Промислові товари	0,69	1,06	1,25	1,79	
Машини й транспортне обладнання	0,16	0,33	0,90	1,52	

Джерело: China Statistical Yearbook (за різні роки).

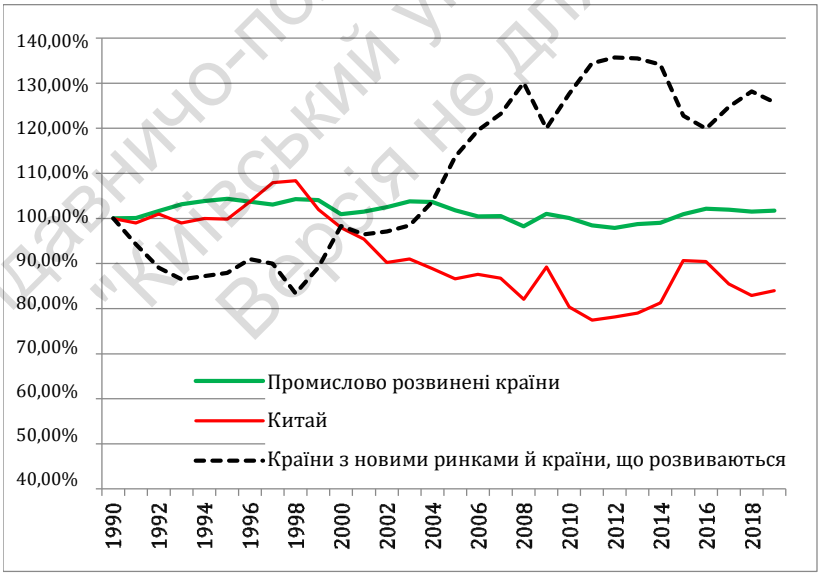

Рис. 8.2. Умови торгівлі для різних груп країн за 1990–2018 роки (1990 р. = 100 %)

Джерело: IMF WEO (різні випуски); [WDI, 2021].

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

Упродовж 2000–2018 рр. на Китай припадало 25 % приросту загального обсягу ПІІ у світі та 51 % від загального обсягу всіх країн, що розвиваються. Однак оцінка даних про потоки ПІІ материкового Китаю є складною через те, що значна частка припливу й відпливу прямувала до регіону Гонконг. 2018 р. приплив із Гонконгу й відплив до Гонконгу становив 67 % загального припливу та 61 % загального відпливу ПІІ відповідно. Незрозуміло, яка їхня частка має спрямування "туди й назад". Чи то є справжні ПІІ, які лише використовують Гонконг як посередника призначення. (Garcia-Hererro та його співавтори підрахували, що 2013 р. ПІІ з материкового Китаю до Гонконгу на 40 % мали характер "туди й назад" на материк, 30 % залишалися в Гонконгу, а решта 30 % розподілилися на інші країни світу. Того ж року потоки до Гонконгу становили 58 % від загального обсягу вивозу ПІІ з Китаю.) Ця частка загалом відповідає загальній тенденції: станом на кінець 2018 р. на Гонконг все ще припадало 56 % вихідних ПІІ материкового Китаю (тоді як Кайманові острови, Британські Віргінські острови, ще дві "податкові гавані", разом узяті, мали частку 20 %) [Garcia-Hererro et al., 2015]. За умови, що частка потоків "туди й назад" принципово не змінює картину, Китай залишається як основний постачальник й одержувач ПІІ у світі (рис. 8.3). І тут є три важливі характеристики [5].

По-перше, географічний розподіл. Левова частка ПІІ Китаю спрямовується до країн, що розвиваються, хоча інвестиції в розвинені країни зростали швидшими темпами в останні роки. 2018 р. 71 % вихідних потоків ПІІ з Китаю прямували у країни, що розвиваються, і країни з перехідною економікою. До кінця цього року із загального обсягу зовнішніх ПІІ Китаю 88 % припадало на країни, що розвиваються, та країни з перехідною економікою [6].

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

---

[5] Джерела даних отримано з National Bureau of Statistics of China, China Statistical Yearbook, and Ministry of Commerce of China, Report on Development of China's Outward Investment and Economic Cooperation and Statistical Bulletin of China's Outward Direct Investment за різні роки.

[6] Структура географічного розподілу може бути суттєво змінена завдяки посередництву Гонконгу, який входить до категорії "економіка, що розвивається". Припускаючи, що всі потоки ПІІ, які проходили через Гонконг, опинилися в розвинених країнах (а сам Гонконг знову віднесений до категорії розвиненої економіки), частка "потоки ПІІ Китаю до розвинених країн" тоді могла б досягти 48 % від загального обсягу 2018 р. Однак це може бути пов'язаним з інфляцією, оскільки деякі ПІІ, які не мають зворотного зв'язку, можуть опинитися у країнах, що розвиваються.

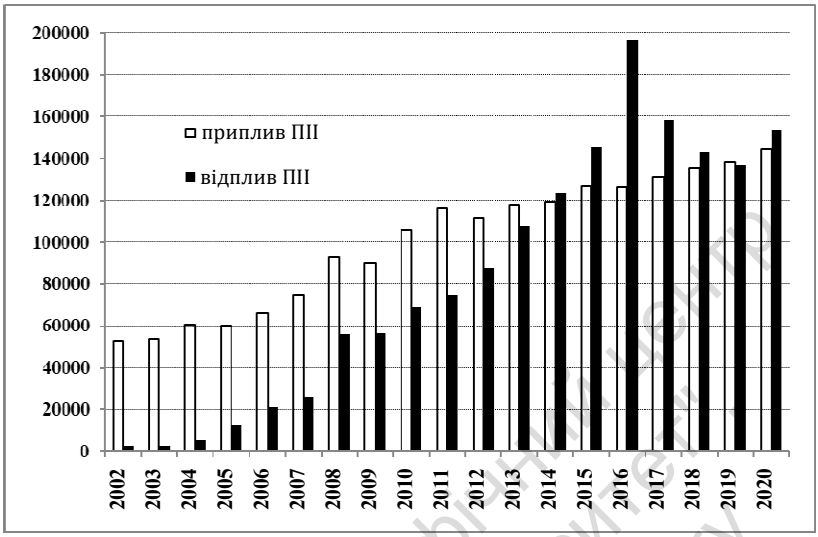

Рис. 8.3. Потоки прямих іноземних інвестицій Китаю за 2002–2020 роки, млн дол

Джерела: China Statistical Yearbook; Report on Development of China's Outward Investment; Economic Cooperation (за різні роки).

По-друге, секторальний розподіл. Вихідні ПІІ Китаю зосереджено на діяльності, яка виглядає як послуги, пов'язані з торгівлею. До них належать бізнес-послуги, оптові та роздрібні продажі, фінанси й послуги з інформаційних технологій, на які на кінець 2018 р. припадало 67 % загального обсягу ПІІ Китаю. А втім, на різних континентах були певні відмінності. Моделі в Азії, Латинській Америці й Карибському басейні орієнтовано на послуги, пов'язані з торгівлею, тоді як в Африці це загалом діяльність відома як "побудова інфраструктури в обмін на ресурси" [7].

По-третє, агенти інвестування. Досі державні підприємства відігравали важливішу роль у здійсненні інвестицій, ніж недержавні. Станом на кінець 2008 р. 70 % обсягу вивезених ПІІ припадало на ДП. До кінця 2018 р. частка знизилася до 48 %, саме тоді ще 27 % припадало на акціонерні компанії зі змішаною формою власності. Ця зміна частково відбивала реформу власності китайських державних підприємств, а також частково – поділ праці між державними

[7] Існує ймовірність того, що дані секторального розподілу ПІІ Китаю в Латинській Америці можуть бути спотворені концентрацією потоків до холдингових компаній Карибських податкових гаваней (Британські Віргінські й Кайманові острови), які використовуються як проміжні напрямки.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

й недержавними підприємствами. Державні підприємства зазвичай більші за розміром і менш орієнтовані на прибуток, їхня діяльність пов'язана з державними стратегіями й підтримкою. Державні підприємства здебільшого відкривають шлях для подальшого вступу недержавних підприємств.

Загалом щодо китайських інвестицій в інші країни, що розвиваються, основним фактором, здається, було обслуговування товарної торгівлі. Чи може ця картина секторального й географічного розподілу ПІІ Китаю бути змінена через особливість Гонконгу та якою мірою – це проблема інших досліджень. Оскільки картина суттєво не змінилася, можна дійти висновку, що торгівля, про яку йдеться, була переважно обміном промислових виробів на сировинні товари.

8.2. ДВІ ТЕЗИ ПРО ВПЛИВ КИТАЮ НА МОДЕЛЬ "ПІЗНЬОГО РОЗВИТКУ"

8.2.1. Тези про "посилення деіндустріалізації" та "урізання праці"

Певні дослідження впливу Китаю на процес пізньої індустріалізації і розвитку у всьому світі різноманітні з погляду сфери фокусування, аналітики, емпіричних результатів і підсумкових суджень. А втім, помітно, що велика кількість досліджень об'єдналися навколо двох тез: "Китай посилює деіндустріалізацію країн Півдня" і "Китай знижує вагомість робочої сили країн Півдня".

Дослідження, що стосуються першої тези, зазвичай ставлять два запитання. По-перше, чи китайська продукція витіснила на світових ринках товари інших країн, що розвиваються? По-друге, чи спонукав китайський імпорт сировинних товарів країни-експортери переважно спеціалізуватися на первинному секторі?[8]. Дослідження зазвичай дають ствердні відповіді на ці два запитання. До них належать дослідження впливу переміщення на виробничі сектори Східної Азії, Африки на південь від Сахари й Латинсь-

[8] Необхідно акцентувати на застереженнях щодо визначень. Для тези "Китай посилює деіндустріалізацію Півдня" певні дослідження здебільшого зосереджено на ефекті витіснення (та ефекті поглиблення сировинної спеціалізації) китайського експорту на масштаби промислової діяльності у деяких країнах, що розвиваються. Цей акцент відмінний від визначення деіндустріалізації як процесу зменшення частки промисловості в економіці, що традиційно використовується в політичному дискурсі. Деіндустріалізація в цьому традиційному визначенні, здається, переважала у країнах, що розвиваються, незалежно від Китаю, а сам Китай фактично пройшов той самий процес деіндустріалізації, визначений у такий самий спосіб.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

кої Америки [9]. Ефект витіснення від китайського експорту загалом виявляється у країнах із середнім рівнем доходу і набагато менше відчутний у країнах із низьким і високим доходами [Fu et al., 2012]. Крім того, наявні дослідження виявили докази того, що торгівля з Китаєм спонукає країни, що розвиваються, які експортують первинні товари, дедалі більше спеціалізуватися в цьому секторі [10].

Дослідження щодо тези, що "Китай знижує вагомість робочої сили країн Півдня", зазвичай мають два боки. Певні дослідники здебільшого дотримуються думки, що це призведе до процесу "гонитви до дна", де дно визначається умовами праці в Китаї. Проте цілком можливо, що країни, що розвиваються, все ще можуть бути змушені через конкурентний тиск китайського експорту "здешевлювати" робочу силу незалежно від умов праці в Китаї. Конкурентний тиск все ще може існувати з поліпшенням умов праці в Китаї в разі, що зростання його продуктивності перевищує поліпшення. Це вказує на важливість продуктивних інвестицій.

Щодо інвестицій, то конкретні приклади виявляють докази того, що китайські інвестори несприятливо ставилися до працівників з погляду стандартів праці й компенсацій [Baah & Jauch, 2009; Brautigam, 2009]. Дослідження також показують, що китайські інвестори так само орієнтовані на прибуток, як й інвестори з інших країн, і, отже, мають подібне прагнення до найнижчої можливої вартості робочої сили [Dollar, 2016].

Подальші тематичні дослідження показують, що трудові відносини в китайських бізнесових установах у країнах, що розвиваються, різняться залежно від обставин, місцевих політико-економічних умов [Lee, 2014; Tang, 2016]. Для систематичної перевірки тези про заниження вартості робочої сили необхідно з'ясувати вплив Китаю на ширші умови зайнятості робочої сили у країнах, що розвиваються. Це тягне за собою повернення до запитання щодо ефекту витіснення разом із припущенням про важливість дешевої робочої сили для врахування конкурентоспроможності експорту китайської продукції. Занепокоєні вчені стверджують, що дешева робоча сила справді була головним чинником експортної конкурентоспроможності Китаю, і через тиск конкуренції вона змусила інші країни, що розвиваються, здешевити робочу силу. Отже, ка-

[9] Див.: [Eichengreen et al., 2004; Greenaway et al., 2010; Hart-Landsberg & Burkett, 2011. Про Африку на південь від Сахари див.: [Buse et al., 2010; Edwards & Jenkins, 2015; Kaplinsky, 2008; Kaplinsky et al., 2007]. Про Латинську Америку див.: [Álvarez & Claro, 2009; Gallagher et al., 2008; Jenkins 2008; Jenkins et al., 2008].

[10] Див: [Jenkins, 2012; Rosales & Kuwayama, 2012; Sandrey & Edinger, 2011].

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет. Версія не для друку

жуть, що так звані перегони до дна у трудових стандартах, де нібито дно визначається умовами в Китаї, спрацьовували у глобальному масштабі [Chan, 2003; Foster & McChesney, 2012; Hart-Landsberg & Burkett, 2011; Walker & Buck, 2007]. Емпірично можна знайти докази того, що проникнення китайських виробників на внутрішні ринки країн, що розвиваються, справді негативно вплинуло на зайнятість останніх [Álvarez & Claro, 2009]. Однак, щоб це було обґрунтуванням тези про заниження вартості праці, припущення щодо дешевої робочої сили в Китаї має бути переконливішим.

8.2.2. Контекстуалізація тез

Зазначені дві тези цілком можуть мати частковий характер для вивчення системного впливу Китаю на світовий розвиток. Концептуально, зосередження на витісненні й заміщенні не є обов'язково достатнім, щоб впливати на розвиток, який виникає внаслідок відкриття двосторонньої торгівлі або інтеграції в багатосторонню торгівлю. Ці тези також можуть бути емпірично частковими, оскільки могли не врахувати деякі інші канали, через які торгівля та інвестиції Китаю впливають на країни, що розвиваються. Цей частковий характер тез можна розглядати з погляду досліджень, які використовують ширші теоретичні межі для аналізу впливу Китаю.

В обчисленнях на основі моделі загальної рівноваги Wood та Mayer виявили, що експорт продукції Китаю, змінюючи глобальну модель порівняльних переваг, дійсно має ефект витіснення галузі й стимулювання сировинної спеціалізації для багатьох країн, що розвиваються, хоча величини ефектів є невеликими для відповідних економік [Wood & Meyer, 2011]. В іншому обчислюваному аналізі загальної рівноваги прибутків від торгівлі, що випливають із економічної експансії Китаю, Giovanni та його співавтори виявили, що країни з відносними перевагами, подібними до Китаю, у трудомісткому виробництві здебільшого страждають від розширення торгівлі Китаю. Вони також довели, що в динамічних умовах із технологічними змінами ці країни отримують вигоду від розширення торгівлі з Китаєм, якщо останній має швидше зростання продуктивності в секторах, у яких бракує порівняльних переваг [Giovanni, 2014]. Отже, порівнюючи дослідження щодо двох вищезгаданих тез, Wood, Mayer та Giovanni, схоже, використовують ширші межі для аналізу. Тим часом ці межі є вужчими з іншого боку: доцільність аналізу порівняльних переваг (і вигід від торгівлі) для охоплення системного впливу Китаю, можливо, потрібно було б з'ясувати в першу чергу.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

Wolf аналізує вплив Китаю на основі структуралістського підходу, який, знову ж таки, є ширшим за обсягом, але теоретично є специфічнішим, як порівняти з двома тезами, про які йдеться. Спираючись на посткейнсіанські теорії, Wolf підкреслює важливість – для індустріалізації відповідних економік, що розвиваються – пом'якшення обмежень платіжного балансу й фінансування розвитку завдяки зумовленому Китаєм поліпшенню міжнародних умов торгівлі. Інвестовані ним інфраструктурні проєкти також сприяли формуванню внутрішнього ринку, що допомагає індустріалізації завдяки ефекту зв'язку [Wolf, 2016; Wolf, 2017]. Щодо структуралістського аналізу сукупного впливу різних ефектів, спричинених Китаєм, існують різні висновки досліджень. Murakami та Hernández в аналізі зростання, обмеженого платіжним балансом, виявили, що вплив Китаю на три країни Латинської Америки є позитивним, але досить скромним [Murakami & Hernández, 2018]. В окремому дослідженні впливу Китаю на вибірку із 62 країн, що розвиваються, Teng і Lo виявити, що ефект платіжного балансу справді незначний. Проте вони також з'ясували, що вплив умов торгівлі є значним і сильним у підвищенні виробничих інвестицій і розвитку експорту деяких країн, що розвиваються. [Teng & Lo, 2019]. Щодо безпосереднього впливу на індустріалізацію, то необхідно зважити негативний вплив витіснення трудомістких виробництв і позитивний ефект доступності дешевих капітальних товарів із Китаю. Важливість останніх також підкреслює Poon, який стверджує, що, як порівняти з капітальними товарами з розвинених країн, китайські товари здебільшого втілюють вищий рівень відповідних технологій для країн, що розвиваються [Poon, 2015].

Rodrik та його співавтори досліджують системний вплив Китаю на основі ширших стилізованих фактів світового масштабу, а не ширших теоретичних меж [Rodrik, 2015]. У їхніх працях робиться наголос на важливості й невідкладності індустріалізації у країнах, що розвиваються, в умовах глобалізації. Felipe та Mehta вказують, що частка виробництва у світовому доході й зайнятості залишається стабільною, але відбулося переміщення промисловості в гігантських масштабах лише до кількох країн, що розвиваються. Rodrik також підкреслює небезпеку передчасної деіндустріалізації для економік, що розвиваються. Саме на цій основі дослідження щодо двох тез через вплив Китаю є важливими й виправданими. Незважаючи на це, тези потребують контекстуалізації щодо індустріалізації у світовому масштабі. Rodrik також на різних рівнях зазначає важливість інших ефектів Китаю, крім витіснення, як-от динамічні ефекти, схарактеризовані di Giovanni та його співавторами, та побічні ефекти попиту, що сформулювала Wolf.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

8.2.3. Тези щодо ширшої емпіричної картини

Наявні дослідження щодо тез "підсилення деіндустріалізації" та "урізання праці" переважно є тематичними дослідженнями окремих регіонів, країн чи галузей. Маємо певні обмеження і застереження, щоб дійти висновків щодо системного впливу Китаю, зважаючи на їхню вузькість як теоретичних меж, так і масштабів емпіричних досліджень.

За межами Китаю індустріалізація в інших країнах, що розвиваються, починаючи з початку століття, не дає очевидні свідчення її провалу. Частка світового експорту промислової продукції із країн, що розвиваються, без урахування Китаю, фактично зросла з 14,5 % 2000 р. до 17,6 % 2019 р. (рис. 8.4). Те ж саме спостерігається і щодо часток світової виробничої доданої вартості: усі країни, що розвиваються, без урахування Китаю, зросли з 13,1 % 2000 р. до 17,5 % 2020 р. (рис. 8.5). Ефекти переміщення в абсолютному розумінні прямого придушення індустріалізації в інших країнах світу, що розвиваються, хоча й виявлені в тематичних дослідженнях різних конкретних економік, здається, не відповідають дійсності для характеристики загальної картини впливу експортної експансії Китаю.

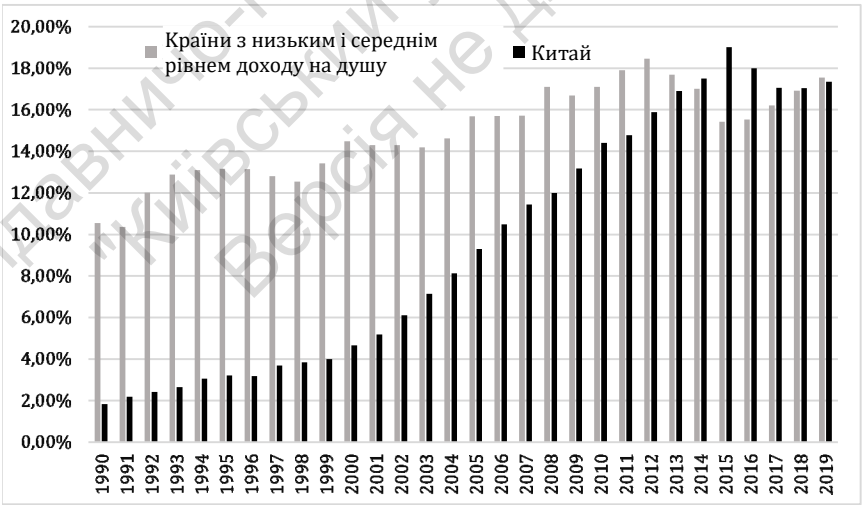

Рис. 8.4. Частка світового експорту промислової продукції за 1990–2019 роки, %

Джерело: [WDI, 2021].

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

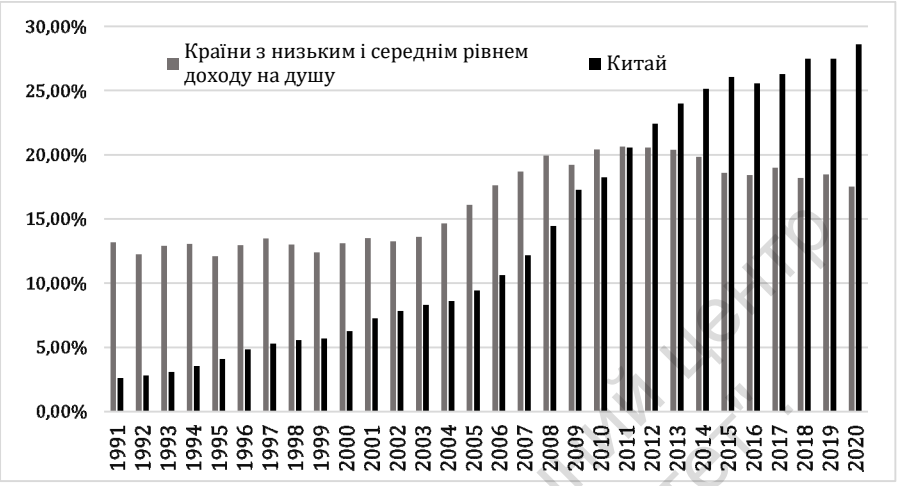

Рис. 8.5. Частка світової доданої вартості виробництва за 1991–2019 роки, %

Джерело: [WDI, 2021].

Проте збільшення частки світового експорту промислової продукції з решти країн, що розвиваються, значно відстає від Китаю. Упродовж 2000–2019 рр. ця частка Китаю зросла на 12,7 відсоткових пунктів, тоді як інших країн, що розвиваються, збільшилася лише на 3,1 відсоткового пункту. Контраст у зростанні часток світової виробничої доданої вартості схожий: між 2000 і 2020 рр. ця частка Китаю зросла на 22,3 відсоткових пунктів, тоді як частка решти країн світу, що розвиваються, збільшилася на 4,4 відсоткові пункти. Можливо, якщо не було б "впливу Китаю", решта країн, що розвиваються, могла б отримати набагато більший простір для індустріалізації.

Результати Китаю щодо решти країн, що розвиваються, у виробництві корелюють із відмінностями у виробничих інвестиціях. Упродовж 2000–2019 рр. частка Китаю у світовому валовому нагромадженні капіталу зросла на 22 відсоткові пункти, тоді як питома вага решти країн світу, що розвиваються, – на 7 відсоткових пунктів. Середнє співвідношення валового капіталу до ВВП за 2000–2019 рр. становить 43 % для Китаю та 25 % для всіх інших країн, що розвиваються (табл. 8.2). Ця кореляція порушує питання щодо напряму причинно-наслідкового зв'язку між експортом і результатами виробництва, з одного боку, та інвестиціями, з іншого.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

***Таблиця* 8.2. Валове нагромадження капіталу, середній відсоток у валовому внутрішньому продукті за 1960–2919 роки**

Країни	1960–1979	1980–1999	2000–2019
Валове нагромадження капіталу, % ВВП			
Китай	29,6	37,2	42,9
Країни з низьким і середнім доходом (без Китаю)	29,3	25,4	24,6

Джерело: [WDI, 2021].

Два теоретичні напрями щодо зростання сировинної спеціалізації в економіках, що розвиваються, є корисними для дослідження зв'язку деіндустріалізації та (відсутності) виробничих інвестицій. Теорія голландської хвороби, зосереджуючись на питаннях стимулів, стверджує, що рух відносних цін (зокрема, обмінного курсу) після товарного буму зазвичай спонукає інвестиції відходити від індустріалізації. Навпаки, теорія залежності в її інтерпретації моделі Prebisch – Singer про погіршення умов торгівлі стверджує, що таке погіршення зазвичай призводить до відпливу інвестиційного надлишку з економік, що розвиваються, тим самим послаблюючи їхню здатність до індустріалізації. Ці погляди можна перефразувати в такий спосіб. По-перше, індустріалізація вимагає інвестицій із використанням наявного економічного прибуткового надлишку. По-друге, деіндустріалізація може бути спричинена або відсутністю потенціалу, або відсутністю стимулів для інвестування. По-третє, зменшення потенціалу через відплив інвестиційного прибуткового надлишку спричинено ззовні, тоді як відсутність стимулів через зловживання і неналежне використання надлишку – внутрішньо. Неокласична економіка не повинна погоджуватися з тим, що деіндустріалізація, за умови, що вона відповідає принципу порівняльних переваг, є "неналежним використанням" ресурсів. Тим часом теорія залежності стверджує, що "внутрішнє" може бути просто результатом, продиктованим переважальною динамікою світової політико-економічної системи.

З огляду на основні характеристики міжнародної економічної діяльності Китаю малоймовірно, що існували систематичні надлишкові трансферти – у масштабі, який відповідає розбіжності у валовому нагромадженні капіталу (див. табл. 8.2) – з інших

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

країн, що розвиваються, до Китаю. Також нагадаємо, що поряд із розширенням торгівлі з Китаєм, з початку століття спостерігається тенденція до поліпшення умов торгівлі для решти країн, що розвиваються. Імовірно, що відсутність стимулів у відповідних країнах, що розвиваються, заблокувала використання доходів від спричиненого Китаєм сировинного буму для інвестування в індустріалізацію.

Контраст у виробничих інвестиціях також може бути протилежним доказом тези про "урізання праці". Згадаймо щораз більшу частку в загальному експорті Китаю машин і транспортного обладнання, які не можна просто віднести до трудомістких, виходячи із критерію відносної продуктивності праці у виробництві. Згадаймо також швидке розширення загального експорту Китаю і збереження значного торговельного профіциту на тлі підвищення курсу юаня. До того ж зауважимо, що зростання заробітної плати відбувалося досить стрімко саме в цей період швидкого розширення частки Китаю в міжнародній торгівлі й зовнішніх інвестиціях. У період з 2000 до 2020 р. середньорічний приріст реальної заробітної плати становив 10,0 % для міських зареєстрованих службовців і 8,4 % для трудових мігрантів, що перевищило 8,3 % середньорічного зростання реального ВВП на одного працівника (рис. 8.6). Для досягнення експортної експансії на тлі підвищення курсу валюти й підвищення заробітної плати необхідно було досить швидке зростання продуктивності праці. І можна уявити, що це швидке зростання продуктивності було пов'язано зі швидким зростанням виробничих інвестицій.

Усе це підтверджує, що теза про "урізання праці" виглядає набагато менш переконливою, ніж альтернативна теза про те, що продуктивні інвестиції були основною рушійною силою зростання продуктивності Китаю, модернізації його промисловості, а отже, й експортної конкурентоспроможності. Оскільки решта країн, що розвиваються, виявилися змушеними здешевлювати робочу силу, щоб протистояти конкуренції з боку китайських виробників, то це могло бути пов'язаним загалом із недостатністю їхніх виробничих інвестицій. На перший погляд, ця невідповідність у виробничих інвестиціях між Китаєм і рештою країн, що розвиваються, має бути якось пов'язана з відмінностями в їхніх відповідних політико-економічних умовах.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

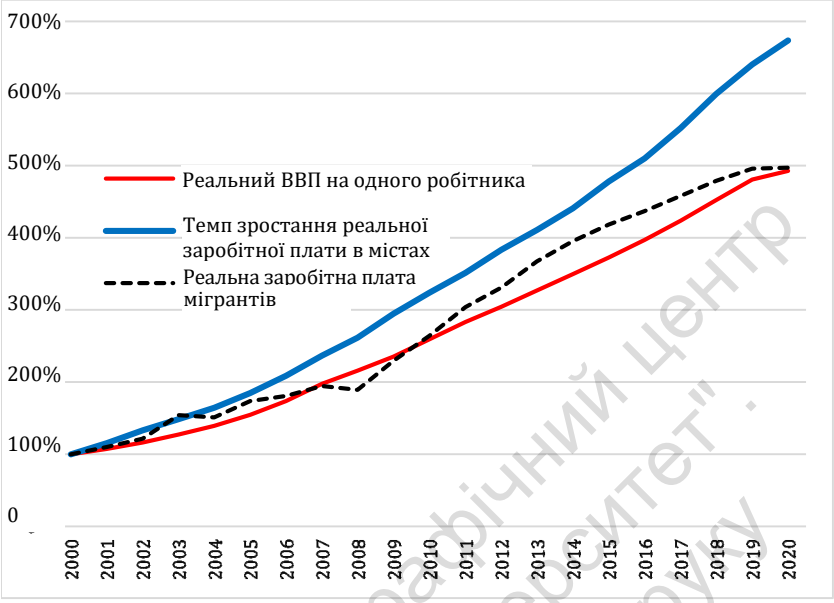

Рис. 8.6. Індекси реального валового внутрішнього продукту на одного працівника та рівня реальної заробітної плати за 2000–2020 роки (2000 р. = 100 %)

Джерела: *China Statistical Yearbook* (за різні роки); *Report on Monitoring and Surveying Migrant Workers* (за різні роки); [Feng, 2012; *Zhongguo Shehui Kexue*, 2012].

8.3. КИТАЙ ПРОТИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СИСТЕМАТИЧНА ДИНАМІКА ТА СИСТЕМНИЙ ВПЛИВ

Теза про "посилення деіндустріалізації Півдня", а й поготів про "підрізання робочої сили Півдня", спирається на особливе сприйняття переважальної моделі економічного розвитку Китаю. Це модель орієнтованої на експорт трудомісткої індустріалізації, загалом заснованої на дешевій робочій силі. Зв'язок між такою моделлю та впливом переміщення в інші країни, що розвиваються, є зрозумілий само собою: Китай має покладатися на розширення експорту трудомістких виробництв для підтримання свого економічного зростання і зайнятості. Також можна уявити зв'язок із заниженням вартості праці країн Півдня: кажуть, що конкурентоспроможність китайського експорту промислової продукції підтримувалася дешевою робочою силою, тобто низькими ставками заробітної плати, принаймні щодо продуктивності.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

Твердження про те, що китайський експорт був переважно трудомісткою продукцією, і сприйняття дешевої робочої сили в Китаї не узгоджуються з емпіричними доказами, поданими раніше. Проілюстрована нами "китайська модель" економічного розвитку загалом неточна. Але безвідносно до того, чи точне це твердження, сприйняття і зображення ролі Китаю у світовому розвитку повинно мати системне значення: не лише через його розміри, а, скоріше, через його взаємодію з панівною систематичною динамікою неоліберальної глобалізації. Отже, крім розглянутих двох тез, варто ще з'ясувати таку динаміку для визначення впливу Китаю на пізній розвиток у всьому світі.

8.3.1. Ескіз систематичної динаміки світового розвитку в умовах глобалізації

Систематичну динаміку розвитку світу можна оцінити, характеризуючи основні політичні доктрини глобалізації. Доктрини, відомі як Вашингтонський консенсус, мають неоліберальний характер і містять три покоління політики: лібералізація ринку й торгівлі, приватизація державних активів і послуг і фінансова лібералізація, особливо щодо дерегуляції транскордонних потоків капіталу. Ця політика в сукупності робить економічні ресурси найдоступнішими для торгівлі у фінансовому розумінні, а спекулятивне фінансування стає найдомінантнішим в економіці. З початку 1990-х рр. процес фінансіалізації був центральним у систематичній динаміці розвитку світу.

Теоретично фінансіалізація, або капітал, орієнтований на спекулятивну діяльність, неодмінно призводить до витіснення продуктивних довготермінових інвестицій. Останнє також призводить до погіршення розподілу доходів між капіталом і працею, пригнічуючи в такий спосіб зростання споживання. Отже, світовий розвиток в умовах глобалізації має тенденцію стикатися зі системним дефіцитом попиту. До того ж природа спекулятивної діяльності така, що вона здебільшого спрямована на перерозподіл прибутку, а не на його створення. Економічні кризи зазвичай спершу вибухають у фінансовому секторі як фінансова нестабільність або навіть фінансовий колапс. Отже, логіка фінансіалізації – зробити себе, по суті, нестійким [Lazonick, 2009].

Насправді фінансіалізація фактично відбувалася протягом тривалого періоду, аж до спалаху системних криз 2008 р. Ключем до розв'язання цього парадоксу є концепція нагромадження шляхом позбавлення власності: нагромадження капіталу в умовах неолібе-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

ралізму загалом базується на поглинанні світовим ринком виробничих ресурсів, які раніше перебували за його межами. За Harvey, ця концепція стосується хижацтва, шахрайства та злодійства через різні форми спекулятивної фінансової діяльності, що охоплює багатство або прибуток. Harvey також посилається на концепцію розширення робітничого класу шляхом залучення до системи працівників країн, що розвиваються [Harvey, 2005]. Це означає, що капітал полює за дешевою робочою силою по всьому світу. Тоді може виникнути процес "гонитви на дно", якщо через неолібералізацію пропозиція робочої сили зростатиме швидше, ніж попит на робочу силу. Прибуток, створений і видобутий у такий спосіб, може підтримувати процес фінансіалізації.

Harvey у своєму судженні про "накопичення шляхом позбавлення власності" наголошує на хижацькій діяльності, применшуючи поглинання праці. Така логіка має свої причини. Теоретично, у контексті фінансіалізації капітал загалом більше схильний отримувати прибуток через спекуляцію, ніж виробництво. Якщо це взагалі можливо, то капітал має тенденцію відмежуватися від конкретних конфігурацій витрати – випуск в певних місцях. Там де виробництво є необхідним, уникнення великомасштабних безповоротних інвестицій і доведення до максимальної міри заміщення капіталу працею є логічними. Емпірично є докази того, що в політико-економічних інституціях сучасного світу значною мірою домінував комплекс Волл-стріт – Казначейство – МВФ. Грабіжницька діяльність спекулятивних фінансів була досить очевидною в серії криз розвитку в умовах глобалізації [Wade & Veneroso, 1998a].

З огляду на хижацьку діяльність спекулятивних фінансів можна стверджувати, що поглинання праці не менш важливе для "нагромадження шляхом позбавлення власності". За оцінками МВФ, упродовж 1980–2005 рр. кількість працівників, які фактично працювали для світового ринку, зросла в чотири рази, і це збільшення відбувалося переважно завдяки країнам, що розвиваються [IMF, World Economic Outlook, 2007]. Такий швидкий темп поглинання робочої сили, найімовірніше, створив ситуацію, яка отримала назву "модель Льюїса у світовому масштабі": ситуація необмеженої пропозиції робочої сили з Півдня для зайнятості капіталом з Півночі. У цьому разі наслідки для світового розвитку можуть бути дуже проблематичними. У часи розширення поглинання праці нерівність між капіталом і працею тягне за собою переміщення надлишку вартості з Півдня на Північ.

Це так само спричиняє тенденцію спонукати країни, що розвиваються, потрапити в пастку "низьких технологій, низької заро-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

бітної плати". Під час криз такі країни, що розвиваються зазвичай несуть тягар систематичних потрясінь, які виникають через дефіцит попиту. У цьому разі деякі країни, що розвиваються, все ще можуть отримати вигоду від поглинання робочої сили, якщо їм вдасться підвищити продуктивність праці досить швидко, щоб компенсувати надлишковий відплив. Але це має бути винятком, а не нормою в умовах витіснення виробничих інвестицій і тенденції "гонитви на дно".

Наведена вище характеристика, безсумнівно, не менш специфічна для теорії, ніж неокласичний аналіз загальної рівноваги та структуралістський аналіз попиту й зв'язків, на які ми посилалися раніше, для контекстуалізації двох тез, що розглядаються. Проте, оскільки характеристика має елементи істини, її зосередженість на охопленні систематичної динаміки світового розвитку може бути дуже корисною для дослідження предмета цього розділу.

8.3.2. "Китайська модель" виходить за межі експортноорієнтованої, трудомісткої індустріалізації

Підкріплює чи підриває економічна експансія Китаю описану вище систематичну динаміку світового розвитку? Для відповіді на це запитання необхідно показати взаємодію між Китаєм і світовим розвитком, а також напрям його внутрішньоекономічної трансформації. Маємо перевірити, чи експортноорієнтована, трудомістка індустріалізація була основою китайської моделі економічного розвитку з початку століття. Наявні докази свідчать про те, що це не так.

Використання китайської робочої сили на світовому ринку мало вирішальне значення для формування моделі Льюїса у світовому масштабі. За оцінкою МВФ, ефективна робоча сила на світовому ринку зросла в чотири рази впродовж 1980–2005 рр. Ця оцінка побудована шляхом підсумування національних даних про загальну кількість робочої сили, скоригованих на їхньому співвідношенні експорту до ВВП. Використовуючи простіший сукупний вимір того самого показника, кількість працівників-виробників на світовому ринку 2005 р. була в 2,28 разів більше, ніж 1980 р.; аналогічна оцінка для всіх країн, що розвиваються, становила 3,79 разів, а лише для Китаю – 8,65 разів. Світова частка китайських робітників, які працювали для світового ринку, зросла з 8 % 1980 р. до 32 % 2005 р.[11].

Поряд із проблемою трудомісткості є й інші недоліки, про що свідчить наведена вище характеристика динаміки світового роз-

[11] Дані UNCTADsta, доступ 8 травня 2016 р.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

витку. Відому модель Foxconn, модель виробництва потогінних цехів, контрольованих транснаціональним капіталом, називали репрезентацією китайської економіки загалом. Це – симптом недоліків розвитку, як-от низьке співвідношення капіталу й праці, висока інтенсивність праці й низькі ставки заробітної плати на мікрорівні, а також недостатнє споживання на макрорівні. Результат – відплив надлишкової вартості під час розширення та надлишок потужностей у часи кризи [Foster & McChesney, 2012].

Чи справді модель Foxconn представляє китайську економіку? У кращому разі вона може бути репрезентативною лише для сектору експортного перероблення, який імпортує деталі для комплектування, збирає та реекспортує готову продукцію на світовий ринок. Експорт за категорією експортного перероблення становив близько половини річної вартості загального товарного експорту Китаю із середини 1990-х рр. до 2010 р. перш ніж перейти до постійного зниження, яке поступово досягло 34 % 2016 р. Коефіцієнт внутрішньої доданої вартості експортного перероблення вимірюється як відношення чистого експорту до валового експорту. Він неухильно зростав з майже 20 % у середині 1990-х рр. і сягнув пікового рівня в 45 % до 2009 р. Розрахована в такий спосіб на 2009 р. додана вартість була еквівалентна щонайменше 5 % ВВП Китаю. Експортне перероблення – це принаймні анклавний сектор китайської економіки [Lo, 2013].

Основа економічного розвитку Китаю з кінця 1990-х рр. є набагато ширшою, ніж процес трудомісткої, орієнтованої на експорт індустріалізації. Згадаймо аналіз торговельних показників Китаю й критику тези про "підрізання". Зростання частки машин і транспортного обладнання в загальному експорті, збереження надлишків торгівлі на тлі швидкого підвищення курсу валюти, безперервне зростання заробітної плати та, найголовніше, швидке зростання продуктивності – все це вказує на те, що дешева робоча сила не може бути вирішальною основою для експорту Китаю та його економічного зростання. Стійке швидке зростання виробничих інвестицій, незважаючи на ширший контекст фінансіалізації, є найважливішим.

Уважається, що з кінця 1990-х рр. економічний розвиток Китаю продемонстрував тенденцію зближення до так званої моделі "Золотого віку", тобто економічної моделі, яка переважала в розвинених капіталістичних економіках протягом 1950–1973 рр. Характерним для цієї моделі є синхронне зростання продуктивності праці й рівня заробітної плати, що так само лежить в основі синхронного зростання інвестицій і споживання. Завдяки цій тенденції Китай зміг підтримати зростання свого доходу, а отже, і поглинан-

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

ня первинних товарів у гігантських масштабах. Ці прагнення до імпорту разом зі схильністю знижувати експортні ціни пояснює переважну тенденцію погіршення умов торгівлі Китаю з рештою країн світу, що розвиваються [Lo, 2013].

У першому десятилітті XXI ст. у світі фінансів спостерігалася помітна тенденція: масове збільшення офіційних резервів в іноземній валюті з боку країн, що розвиваються. Розраховані як відношення до їхньої середньомісячної вартості імпорту, офіційні запаси країн, що розвиваються, зросли з 5,2 місяця наприкінці 2000 р. до 10,6 місяців наприкінці 2014 р. Тільки для Китаю цей показник збільшився із 7,9 до 20,8 місяців. Натомість коефіцієнт для розвинених економік зріс незначно – із 2,4 до 3,2 місяця[12]. В умовах щораз більшої фінансіалізації світової економіки країни, що розвиваються, змушені були накопичувати резерви для захисту своїх валют від спекулятивних набігів. Ураховуючи низькі показники прибутку від резервів, таке накопичення тягне за собою сплату сеньоражу країнам-емітентам резервних валют – виплату данини економічного надлишку фінансовим гегемонам світу.

Ситуацію з Китаєм можна вважати екстремальним випадком цього зовнішнього надлишку. На додаток до загального тиску глобальної фінансіалізації Китаю довелося зіткнутися з головоломками, які випливають з того, що McKinnon і Schnabl називають "невідповідністю валют" [McKinnon & Schnabl, 2009; McKinnon & Schnabl, 2014]. Незважаючи на те, що Китай є найбільшою торговельною економікою у світі з найбільшим торговельним надлишком, його валюта не мала достатнього значення в міжнародній валютній системі для фінансування профіциту. Отже, він мав накопичити резерви впродовж 2000–2014 рр. До того ж під тиском своїх торговельних партнерів скоротити сальдо торговельного балансу, який мав би дозволити своїй валюті постійно зростати після 2005 р., і це спричинило масовий приплив "гарячих грошей" лише для подальшого збільшення офіційних резервів.

Здається, ситуація ще більш погіршилася після 2008 р. На тлі великої рецесії, що розгортається в усьому світі, грабіжницька діяльність через гегемонію в міжнародній валютній системі стала найбезрозсуднішою. Політика кількісного послаблення в розвинених економіках призвела до потоку "гарячих грошей" в економіку, що розвивається, і, з ефектом кредитного плеча, породила серйозні "бульбашки" активів [Palma, 2015]. Зворотні потоки після 2014 р.,

[12] Дані МВФ; COFER, 2018; WEO, різні випуски.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

знову ж таки з ефектом кредитного плеча, призвели до "лопання бульбашок". Ці припливи та відпливи "гарячих грошей", якими маніпулюють світові фінансові гегемони, були надзвичайно шкідливими для країн, що розвиваються. Китай, наприклад, постраждав від підняття й падіння, пов'язаного з його ринками активів. Наприклад, втрата іноземної валюти 2015 р. через відплив капіталу оцінюється в понад 600 млрд дол [Institute of International Finance, 2016]. Сильні коливання на фондовому ринку (2015), а разом із цим і коливання його обмінного курсу, були значною мірою пов'язані із цими припливами та відпливами "гарячих грошей".

Намагаючись упоратися з валютною невідповідністю, після 2008 р. Китай прискорив процес інтернаціоналізації своєї валюти (Renminbi yuan). Один із механізмів такої політики було спрямовано на відкриття внутрішнього фінансового ринку. Проте ця політика виявилася проблематичною. Величезний приплив і відплив "гарячих грошей" спричиняли підняття й падіння активів на внутрішніх ринках. Ба більше, це також мало серйозний вплив на виробничі інвестиції, змусивши китайські промислові фірми дедалі більше орієнтуватися на спекуляцію. Імовірним результатом сприяння інтернаціоналізації юаню в межах наявної міжнародної валютної системи є, у кращому разі, фінансування китайської економіки з надією розділити гегемонію, тобто перетворити себе на частину неоліберальної глобалізації. Однак найвірогідніший результат – стати жертвою наявних фінансових гегемонів світу.

Підсумовуючи, варто зазначити, що досі Китай певною мірою підкорявся переважальній систематичній динаміці світового розвитку як моделі Foxconn у виробництві та став жертвою міжнародних спекулятивних інтересів у сфері фінансів. Він також був більш-менш стійкий до динаміки внутрішніх структурно-інституційних механізмів, які породили тенденцію зближення до моделі "Золотого віку". Протягом останніх років керівництво Китаю ініціювало низку міжнародних програм, –"Пояс і Шлях", Азійський банк інфраструктурних інвестицій, Новий банк розвитку тощо – спрямованих на перебудову економічних ландшафтів світу. Одна із цілей програм – сприяння інтернаціоналізації юаню в такий спосіб, що змушує фінанси обслуговувати виробничу діяльність, а не намагатися приєднатися до наявних, орієнтованих на спекуляцію фінансових гегемонів світу. Успіх чи невдача цього пошуку альтернативи наявній систематичній динаміці світового розвитку буде мати фундаментальне значення не тільки для самого Китаю, але й для його впливу на світ, що розвивається.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

Економічна експансія Китаю за останні два десятиліття мала світове значення. Це викликало величезні наукові зусилля, щоб з'ясувати його динаміку й наслідки. Нами було зроблено спробу окреслити систематичну динаміку Китаю та неоліберальну глобалізацію, що дало змогу зробити свій внесок у зазначені дослідження. Метою є побудова відповідної концепції системного впливу Китаю на світовий розвиток.

Багато наявних досліджень об'єдналися навколо тез "Китай посилює деіндустріалізацію країн Півдня" та "Китай послаблює вагомість робочої сили країн Півдня", маючи для цього достатньо доказів. Однак зазначені тези не є достатніми для оцінювання системного впливу Китаю на світовий розвиток. Вони мають бути контекстуалізовані як теоретично, – у ширших межах, які враховують подальші наслідки, що могли бути порушені Китаєм – так й емпірично, з погляду загальної картини реального процесу світового розвитку.

Щодо тези про підсилення деіндустріалізації, то вона є недостатньою на системному рівні. Решта країн, що розвиваються, значно розширили обробну промисловість й експорт саме в той період, коли Китай став значним світовим гравцем у міжнародній торгівлі та інвестиціях. Щодо тези про "зменшення важливості робочої сили", яка значною мірою залежить від сприйняття створеної Китаєм "гонитви до дна", то вона є неправильною, оскільки розширення торгівлі Китаю підтримувалося зростанням продуктивності, а не "низькою вартістю праці". В обох випадках контраст у виробництві й результатах торгівлі натомість пояснюється різницею між Китаєм і рештою країн, що розвиваються, у виробничих інвестиціях.

Подальше обговорення ширшої картини світового розвитку свідчить про те, що в його систематичній динаміці домінував процес "нагромадження шляхом позбавлення власності". Це набуває форми фінансового хижацтва та поглинання робочої сили, що призводить до недостатніх інвестицій у всьому світі. Політична економія Китаю досі була загалом орієнтованою на виробництво. Така природа, сприяючи виробничим інвестиціям як усередині країни, так і в усьому світі, стала протидією спекулятивній природі світового ринку.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

ДЖЕРЕЛА

Álvarez, R., & Claro, S. (2009). 'David versus Goliath: the impact of Chinese competition on developing countries', World Development, 37 (3): 560-571.

Baah, A. Y., & Jauch, H. (2009). 'Chinese investments in Africa', in. A.Y. Baah &H. Jauch (eds.) Chinese Investments in Africa: A Labour Perspective, Windhoek, Namibia, African Labour Research Network.

Brautigam, D. (2009). The Dragon's Gift: The Real Story of China in Africa, Oxford, Oxford University Press.

Buse, M., Erdogan, C., & Mühlen, H. (2016). 'China's impact on Africa: the role of trade, FDI and aid', Kyklos, 69 (2), 228-262.

Chan, A. (2003). 'A "race to the bottom": globalisation and China's labour standards', China Perspectives, No. 46, http://chinaperspectives.revues.org/259

di Giovanni, J., Levchenko, A. A., & Zhang, J. (2014). 'The global welfare impact of China: trade integration and technological change', American Economic Journal: Macroeconomics, 6 (3): 153-183.

Dollar, D. (2016). China's Engagement with Africa: From Natural Resources to Human Resources, Washington, D. C.: The Brookings Institution.

Edwards, L., & Jenkins, R. (2015). 'The impact of Chinese import penetration on the South African manufacturing sector', Journal of Development Studies, 51 (4): 447-463.

Eichengreen, B., Rhee, Y. & Tong, H. (2004). 'The impact of China on the exports of other Asian countries', NBER Working Paper 10768.

Felipe, J., & Mehta, A. (2016). 'De-industrialization? A global perspective', Economic Letters, 149: 148–151.

Foster, J. B., & McChesney, R. (2012). The Endless Crisis: How Monopoly Finance Capital Produces Stagnation and Upheaval from the USA to China, New York: Monthly Review Press.

Fu, X., Kaplinsky, R. & Zhang, J. (2012). 'The impact of China on low and middle income countries: export prices in industrial-country markets', World Development, 40 (8): 1483-1496.

Gallagher, K., Moreno-Brid, J. C., & R. Porzecanski (2008). 'The dynamism of Mexican exports: lost in (Chinese) translation?', World Development, 36 (8): 1365-1380.

Garcia-Hererro, A., Xia, L., & Casanova C. (2015). 'Chinese outbound foreign direct investment: how much goes where after round-tripping and off-shoring', Working Paper No. 15/17, BBVA.

Greenaway, D., Mahabir A., & Milner C. (2010). 'Has China displaced other Asian countries' exports?', in D. Greenaway, C. Milner, & S. Yao (eds.) China and the World Economy, Basingstoke, Palgrave Macmillan.

Hart-Landsberg M. and P. Burkett 2005. China and Socialism: Market Reforms and Class Struggle, New York: Monthly Review Press.

Видавничий центр Київського університету. Версія не для друку

Hart-Landsberg, M., & Burkett, P. (2011). 'The Chinese reform experience: a critical assessment', Review of Radical Political Economics, 43 (1): 56–76.

Harvey, D. (2005). A Brief History of Neoliberalism, Oxford, Oxford University Press.

Institute of International Finance (2016). 'Capital flows to emerging market', 19 January, https://images.magnetmail.net/images/clients/IIF_2_/attach /CF_0116_Press

Jenkins, R. (2008). 'Measuring the competitive threat from China for other Southern exporters', The World Economy, 31 (10): 1351–1366.

Jenkins, R. (2012). 'Latin America and China: a new dependency?', Third World Quarterly, 33 (7): 1337–1358.

Jenkins, R., Peters, E. D., & Moreira, M. M. (2008). 'The impact of China on Latin America and the Caribbean', World Development, 36 (2): 235–253.

Kaplinsky, R. (2008). 'What does the rise of China do for industrialisation in Sub Saharan Africa?', Review of African Political Economy, 35 (115): 7–22.

Kaplinsky, R., McCormick D., & Morris M. (2007). 'The impact of China on Sub Saharan Africa', IDS Working Paper No. 291, http://www.ids.ac.uk /files/Wp291.pdf

Kaplinsky, R., McCormick, D., & Morris M. (2010). 'China and Sub Saharan Africa: impacts and challenges of a growing relationship', in V. Padayachee ed., The Political Economy of Africa, London: Routledge.

Lazonick, W. (2009). Sustainable Prosperity in the New Economy?, Kalamazoo, Michigan: W.E. Upjohn Institute for Employment Research.

Lee, C.-K. (2014). 'The spectre of Global China', New Left Review, No. 30: 28-65.

Lo, D. (2013). 'China and world development – beyond the crisis', in N. Yokogawa, J. Ghosh and R. Rowthorn (eds.) Industrialization in China and India: Their Impacts on the World Economy, London, Routledge

Lo, D. (2016). 'China confronts the Great Recession: "rebalancing" neoliberalism, or else?', in P. Arestis & M. Sawyer (eds.) Emerging Economies During and After the Great Recession, (International Papers in Political Economy 2016), Basingstoke, Palgrave Macmillan.

McKinnon, R. & Schnabl, G. (2009). 'China's financial conundrum and global imbalances', BIS Working Papers No. 277, Bank of International Settlement, http://www.bis.org/publ/work277.pdf

McKinnon, R. & Schnabl, G. (2014). 'China's exchange rate and financial repression: the conflicted emergence of the RMB as an international currency', China & World Economy, 22 (3): 1-34.

Murakami, Y., & Hernández, R. (2018). 'The impact of China on economic growth: evidence for Brazil, Chile and Peru', Journal of Post Keynesian Economics, 41 (3): 430-454.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

Palma, J. G. (2015). 'Why corporations in developing countries are likely to be even more susceptible to the vicissitudes of international finance than their counterparts in the developed world: a tribute to Ajit Singh', Cambridge Working Papers in Economics, CWPE 1539, http://www.econ.cam.ac.uk/research/repec/cam/pdf/cwpe1539.pdf

Poon, D. (2015). 'China's development trajectory: a strategic opening for industrial policy in the South', UNCTAD Discussion Papers No. 218.

Rodrik, D. (2015). 'Premature de-industrialization', IAS Economic Working Papers No. 107.

Rosales O., & Kuwayama M. (2012). China and Latin America and the Caribbean: Building a Strategic Economic and Trade Relationship, Santiago, ECLAC.

Sandrey, R., & Edinger, H. (2011). 'China's manufacturing and industrialization in Africa', African Development Bank, working paper No. 128, http://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/Working%20128.pdf

Smith, J. (2016). Imperialism in the Twenty-First Century: Globalization, Super-Exploitation, and Capitalism's Final Crisis, New York: Monthly Review Press.

Tang, X. (2016). 'Does Chinese employment benefit Africans? Investigating Chinese enterprises and their operations in Africa', African Studies Quarterly, 16 (3-4): 107–128.

Teng, Y., & Lo, D. (2019). 'Determinants of developing countries' export upgrading: the role of China and productive investment', SOAS University of London, Economic Department Working Paper No. 227.

Wade, R. H. (2006). 'Choking the South', New Left Review, 38: 115-127.

Wade, R. H., & Veneroso, F. (1998a). 'The Asian crisis: the high debt model versus the Wall Street-Treasury-IMF Complex', New Left Review, 228: 3-23.

Walker, R., & Buck, D. (2007). 'The Chinese road: cities in the transition to capitalism', New Left Review, No. 46: 39-66.

Wolf, C. (2016). 'China and latecomer industrialization processes in Sub-Saharan Africa: a case of combined and uneven development'. World Review of Political Economy, 7 (2): 249–84.

Wolf, C. (2017). 'Industrialization in times of China: domestic-market formation in Angola'. African Affairs, 116 (464): 435–61.

Wood, A., & Meyer, J. (2011). 'Has China deindustrialised other developing countries?', Review of World Economics, 147 (2): 325-350.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

РОЗДІЛ 9 ТОРГОВЕЛЬНА ВІЙНА МІЖ США ТА КИТАЄМ: ВПЛИВ НА ГЛОБАЛЬНУ ЕКОНОМІКУ

Торговельна війна не є новим феноменом в історії людства. Вона є зовнішньополітичною дією будь-якої країни, спрямованою на збереження своїх економічних позицій або на їхні посилення через ведення жорсткої торговельної політики щодо інших країн. Зважаючи на нинішні економічні реалії, особливий інтерес викликає торговельний конфлікт між США і КНР, його інструментарій і наслідки як для зазначених економік, так й інших країн світу загалом.

Зміни геополітичного ландшафту, обумовлені збільшенням економічної сили Китаю в останні десятиліття, а також зменшенням частки США у світовому виробництві й міжнародній торгівлі на початку XXI ст., зумовили появу "Групи двох" ("Велика двійка", або G2). У наукових дослідженнях навіть пропонують модель нової світової структури під назвою Chimerica з виробничим центром у КНР і фінансовим у США.

США вбачають небезпеку в потенційному абсолютному домінуванні КНР у світовій економіці, ураховуючи такі фактори, як щораз більший дисбаланс у двосторонній торгівлі, підвищення конкурентоспроможності високотехнологічних компаній із місцем базування в КНР і збільшення вивезення ПІІ із Китаю. На думку представників США, Китай проводить несправедливу торговельну політику через використання переваг лібералізації торгівлі й членства у СОТ, водночас зберігаючи свій внутрішній ринок захищеним від іноземної конкуренції шляхом надання субсидій і сприяння експорту за допомогою девальвації валюти. США також звинувачують Китай у крадіжці науково-технічних знань і технологій в американських компаній, порушенні прав інтелектуальної власності й нехтуванні вимогами щодо захисту довкілля.

Ця тематика є в центрі уваги як закордонних, так і вітчизняних економістів й аналітичних центрів. Наприклад, Vlados дійшов

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

висновку, що торговельна війна є ще одним доказом поступової перебудови глобальної рівноваги. Він вважає, що довготривалими наслідками торговельного конфлікту між США й Китаєм буде формування нової структури глобальної економічної системи. Ця нова структура є новим режимом рівноваги, який Vlados називає "новою глобалізацією" [Vlados, 2020.]

Bown дослідив вплив введення взаємних тарифів на сторони конфлікту та решту світу й проаналізував підписану першу фазу торговельної угоди між США та КНР. Автор дійшов переконливого висновку, що шанси на реалізацію та, відповідно, досягнення згоди видаються дедалі примарнішими внаслідок нереалістичності повного виконання умов угоди й невирішеності основоположних розбіжностей [Bown, 2020].

Itakura дослідив, що торговельна війна між США й Китаєм призводить до значного негативного впливу на світову економіку, вона спричиняє скорочення глобальних ланцюгів створення вартості. Отже, продовження торговельного конфлікту між цими країнами зменшить світовий ВВП на 450 млрд дол [Itakura, 2020]. Li та його співавтори показали редистрибуційні ефекти підвищення імпортних мит. Вони зробили висновок, що торговельні потоки між США й Китаєм переорієнтують на їхніх основних торговельних партнерів, що підвищить добробут у цих країнах, включно з багатьма країнами Азії [Li, Balistreri & Zhang, 2020].

McKinsey Global Institute у доповіді висвітлює міру та наслідки щораз більшого залучення Китаю до системи світової економіки за допомогою спеціально розробленого China-World Exposure Index. Аналітиками цієї установи було проведено аналіз внутрішнього споживчого ринку КНР, показано зростання агрегованого рівня доходу громадян, сучасне місце Китаю у глобальних ланцюгах створення вартості [McKinsey Global Institute, 2019].

Moosa вважає, що головним мотивом ініціаторів торговельної війни у США є намір скоротити двосторонній торговельний дефіцит, а також ідея, що зменшення дефіциту стимулює економічне зростання. Цей учений обґрунтовує, що це є хибним припущенням, яке свідчить про нерозуміння основних принципів макроекономіки. На його погляд, уведення тарифів не сприятиме зменшенню торговельного дефіциту США [Moosa, 2020].

Hanson аргументує, що нові підвищені тарифи навряд чи матимуть суттєвий вплив на зайнятість у промисловості США. Скорочення робочих місць, яке відбувалося у США в останні десять років, на думку автора, було наслідком закриття заводів і фабрик у країні. Китай не був єдиною причиною цього процесу. Підвищені амери-

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

канські тарифи не охоплюють весь американський імпорт, а лише фокусуються на Китаї. Тому вони будуть мати дуже обмежений вплив на зростання зайнятості [Hanson, 2020]. Amiti та його співавтори здійснили економетричний аналіз впливу торговельної війни на інвестиції американських компаній. За їхніми підрахунками, дія тарифів 2018–2019 рр. негативно позначається на фондових показниках найбільших фірм США [Amiti, Kong, & Weinstein, 2020].

Archana на основі модельного підходу часткової рівноваги, з використанням дезагрегованих даних, також дійшов висновку, що втрати США значно перевищать негативні ефекти для економіки Китаю [Archana, 2020]. Tu та його співавтори на підставі економетричного моделювання прогнозують, що імпортні мита, введені 2018 р., призведуть до зменшення імпорту США з Китаю та китайського імпорту із США в середньотерміновій перспективі приблизно на 91, 46 і 36,71 млрд дол відповідно [Tu et al., 2020].

У межах вивчення впливу торговельної війни на світову економіку заслуговують на увагу оцінки експертів UNCTAD [Nicita, 2019]. Ними було прогнозовано негативні ефекти для світової економіки, а також зазначено галузі, які зазнали найбільшого негативного впливу. Steinbock розглядає торговельну війну у контексті глобального технологічного суперництва. Він убачає, що надалі інтенсивна технологічна конкуренція між США та Китаєм буде поглиблюватися і загострюватися, що може призвести до негативних наслідків розвитку світової економіки [Steinbock, 2018].

Важливим аспектом досліджень є аналіз наслідків торговельного конфлікту для економіки України. Hong окреслює останні загальні зміни міжнародного середовища й внутрішньоукраїнські фактори в контексті відносин України й КНР, визнаючи, що інші країни пострадянського простору змогли краще використати вигоди від співпраці з Китаєм, тому автор пропонує активізувати канали економічної дипломатії, зокрема ЗВТ, міждержавне і приватнодержавне партнерство для досягнення взаємовигідних і стратегічно важливих цілей [Hong, 2019]. Fenghe дає кількісну та якісну оцінку зовнішньоторговельним відносинам України й Китаю, пояснюючи причини наявних дисбалансів, та пропонує додаткові вектори розвитку співпраці, акцентуючи увагу на сільськогосподарській продукції [Fenghe, 2020]. Дослідження Центру Разумкова надають комплексну оцінку впливу торговельної війни на Східну Європу й Україну зокрема, проводячи зіставлення України із сусідніми державами. Експерти аналітичного центру вбачають у ситуації, що склалася, як виклики (з огляду на гальмування світового економічного зростання), так і можливості (зважаючи на природно-ресурсний і людський потенціал України) [Центр Разумкова, 2019].

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

9.1. ХРОНОЛОГІЯ РОЗГОРТАННЯ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ВІЙНИ

Суперечки в торговельних відносинах США й Китаю мають свою передісторію і неодноразово були предметом взаємних перемовин. КНР вступила до СОТ 2001 р. на умовах перехідного періоду. Надання Китаю статусу ринкової економіки 2017 р. також спричинило критику з боку США, оскільки відтоді протекціоністські можливості щодо компаній із Китаю різко обмежувалися. Отже, першим кроком на шляху до торговельної конфронтації стала відмова США визнати Китай ринковою економікою. Своєрідним casus belli для торговельного протистояння стали результати розслідувань[1] Комісії США з міжнародної торгівлі (The US International Trade Commission), запущених протягом квітня–жовтня 2017 р., щодо імпорту з Китаю [Bown & Kolb, 2020].

Стратегія національної безпеки, прийнята у грудні 2017 р. [White House, 2017], стала подальшим виявом конфронтаційної політики адміністрації Д. Трампа. Відповідно до її положень США ввели обмеження на китайські інвестиції в американські технології. Вона передбачала посилення контролю за експортом і розширення списку товарів подвійного призначення, які заборонено експортувати до Китаю. Задовго до цього у березні 2016 р. було підготовлено так званий "Entity List", згідно з яким американським компаніям було заборонено вести справи із зазначеними в переліку компаніями. Наприклад, однією з них була корпорація ZTE, яку було звинувачено в порушенні санкцій США проти Ірану й КНДР [Burns et al., 2019]. У березні 2017 р. уряд США та ZTE досягли мирової угоди, але через порушення останньої, її[2] із квітня до липня 2018 р. було переведено до списку заборонених осіб (Denied Persons List).

Видавничо-поліграфічний центр Київського університету. Версія не для друку

---

[1] Розслідування щодо сталі, алюмінію та інтелектуальної власності було ініційовано The US International Trade Commission, а щодо сонячних панелей і пральних машин – на основі петицій представників американської промисловості. Варто зазначити, що це були перші галузеві петиції такого роду з 2001 р. відповідно до закону США про торгівлю від 1974 р.

[2] На початку 2022 р. найбільший постачальник телекомунікаційного обладнання і виробник мобільних телефонів – китайська компанія ZTE – завершив свій чотирирічний план відновлення після санкцій США, введених щодо компанії 2018 р. У цьому ж самому році ZTE спромоглася домовитися з Міністерством торгівлі США про виплату штрафу в розмірі 1 млрд дол, щоб відновити свій бізнес з американськими постачальниками. 2022 р. ZTE готова зробити стратегічний стрибок уперед. Протягом наступних двох–трьох років збільшити сукупний темп зростання IT-продуктів на більш ніж 40 %, увійти до 500 найкращих світових лідерів індустрії. 2021 р. чистий прибуток ZTE зріс на 69 % у річному обчисленні [Sina Technology, 2022].

Як початок торговельної війни можна розглядати 23 березня 2018 р., коли набув чинності "Президентський меморандум, націлений на економічну агресію Китаю", підписаний Д. Трампом, тим самим доповнюючи попередні захисні тарифи на імпорт сонячних панелей (22 січня) введеними тарифами на сталь і алюміній (1 березня). Можна підсумувати перебіг переговорного процесу й хронологію розгортання торговельної війни (табл. 9.1).

***Таблиця* 9.1. Перебіг переговорного процесу у процесі торговельної війни США й КНР**

Період	США	КНР
Квітень–травень 2017 р.	Розслідування щодо імпорту сталі та алюмінію; Китаю надано дозвіл продавати варену птицю у США	Більший доступ американським компаніям до сільськогосподарських, енергетичних і фінансових ринків Китаю
Лютий–квітень 2018 р.	Обмеження інвестицій у ключові технологічні сектори; уведення імпортних тарифів для авіакосмічної промисловості, IT, зв'язку та машинобудування; ZTE приєднано до Entity List; захисні тарифи: сонячні батареї – 30 %; пральні машини – 20 %; імпорт сталі та алюмінію – 25 % і 10 %	15–25 %-ві тарифи на 128 категорій продукції (фрукти, вино, безшовні сталеві труби, свинину, перероблений алюміній тощо)
Липень 2018 р.	25 %-й тариф на 818 товарів на суму 34 млрд дол	25 %-й тариф на 545 видів товарів (на суму 34 млрд дол)
Серпень 2018 р.	25%-й тариф на 279 товарів (імпорт на суму 16 мілрд дол) – напівпровідники, хімікати, пластмаси, мотоцикли тощо	25 %-й тариф на 333 види товарів (імпорт на суму 16 млрд дол) – вугілля, паливо, автобуси, медичне обладнання тощо
Вересень 2018 р.	10 %-й тариф (з можливістю подальшого підвищення до 25 % 2019 р.) на суму 200 млрд дол	5 %-, 10 %-й тариф на імпорт на суму 60 млрд дол
Грудень 2018 р. Саміт G 20 в Буенос-Айресі	Відтермінування нового списку тарифів	Збільшення імпорту сільськогосподарської та енергетичної продукції і зниження тарифів на автомобілі

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

Продовження табл. 9.1

Період	США	КНР
Травень–червень 2019 р.	25 %-й тариф на імпорт на суму 200 млрд дол; Huawei доданий до Entity List	25 %-, 20 %-, 10 %-й тариф на суму 60 млрд дол
Червень 2019 р. Саміт G 20 в Осаці	Перегляд певних заборон щодо Huawei, виключення 110 товарів із 25 %-х тарифних списків	Плани збільшити імпорт сільськогосподарської продукції
Червень–грудень 2020 р.	Технології, які зазвичай не підлягають експортному контролю, можуть бути розкриті Huawei з метою розроблення міжнародних стандартів мереж 5 G. Ліцензійні обмеження доступу Huawei до напів-провідників, розроблених за межами США, але які використовують американське програмне забезпечення або технології, такі самі й для виробництва мікросхем у США. Розширення експортного контролю в секторі напівпровідників, програмного забезпечення та обладнання для їхнього виробництва завдає шкоди промисловості США через втрату продажів і перехід іноземних покупців до альтернативних постачальників. Обмеження продажів напівпровідників SMIC[3] у США. Додаткові обмеження на американський експорт напівпровідникових технологій, програмного забезпечення та обладнання для SMIC (одного з найбільших покупців галузі)	Активізація зусиль (інвестиції, НДДКР, кадрове забезпечення) щодо максимальної локалізації виробництва напівпровідників у КНР

[3] Semiconductor Manufacturing International Corporation – найбільший китайський виробник напівпровідників.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

Закінчення табл. 9.1

Період	США	КНР
15 січня 2020 р. Підписання першої фази торговельної угоди (набула чинності 14.02.20)	Скасування або зниження низки мит на китайські товари	Зобов'язання протягом двох років придбати щонайменше на 200 млрд дол товарів і послуг із США
4 жовтня 2021 р.	Адміністрація Д. Байдена забезпечить виконання першої фази торговельної угоди (із зобов'язаннями щодо закупівлі на 200 млрд дол товарів і послуг із США), та розпочне новий "цільовий процес вилучення мит" для надання вибіркової допомоги американським імпортерам, які постраждали від ініційованих мит США, що діють для 2/3 американського імпорту з Китаю (~335 млрд дол)	На жовтень 2021 р. Китай лише на 60 % виконав зобов'язання щодо імпорту американських товарів, від обсягів зазначених у першій фазі торговельної угоди, яка охоплює період з 01.01.20 до 30.12.21 (відставання на ~124 млрд дол). Водночас експорт США до Китаю відновився після активної фази торговельної війни, але залишається приблизно на рівні 2017 р. Із часу підписання угоди Китай не вкладався у графік виконання зобов'язань, на що істотно вплинула ситуація у світовій економіці з початком пандемії COVID-19

Джерело: [Bown & Kolb, 2022].

Видавничо-поліграфічний центр Київського університету. Версія не для друку

Аналіз, проведений Інститутом міжнародної економіки Петерсона, показав, що Китай увів єдині тарифи в середньому у розмірі 8 % для всіх своїх імпортерів у січні 2018 р., до початку торговельної війни. До червня 2019 р. тарифи на американський імпорт збільшилися до 20,7 %, а тарифи для інших країн знизилися до 6,7 %. Аналіз виявив, що середні американські тарифи на китайські товари зросли із 3,1 % 2017 р. до 24,3 % до серпня 2019 р. [Bown, 2019].

У січні 2020 р. сторони підписали першу фазу торговельної угоди, що послабило напруженість взаємних торгових відносин. Вона набула чинності 14 лютого 2020 р. У її межах середні тарифи США на імпорт із Китаю залишаються більш ніж у шість разів ви-

щими, ніж до початку торговельної війни 2018 р.; середні китайські тарифи лише незначно знизилися із часу оголошення про угоду у грудні 2019 р. Водночас США ввели нові тарифи на сталь та алюміній майже на 450 млн дол, щоб підтримати галузі, які постраждали від попередніх тарифів. Основною умовою довгоочікуваної торговельної угоди стало зобов'язання КНР збільшити імпорт американських товарів і послуг на суму не менше 200 млрд дол (проти 2017 р.) протягом наступних двох років.

Після підписання угоди обидві країни дещо послабили взаємні торговельні бар'єри. Наприклад, Китай оприлюднив списки товарів для імпорту із США, що звільняються на рік від додаткових тарифів (деревина, гідравлічні двигуни, діафрагмові насоси, деталі літаків і деяке медичне обладнання). Згодом комісія з митних тарифів Державної ради Китаю оголосила новий список товарів із США, які мають бути вилучені терміном на рік із відповідних тарифів (медичні дезінфекційні засоби, рідкоземельні руди, срібні й золоті руди та концентрати, а також деякі продукти на основі нікелю та алюмінієвих сплавів). З вересня 2020 р. Китай поетапно скасовує імпортні мита для товарів із США (у лютому звільнено від штрафних мит майже 700 американських товарів, включно із ключовими сільськогосподарськими й енергетичними товарами), що сприймалося як крок до початку реалізації китайсько-американської угоди, підписаної в січні.

Зі свого боку, Офіс торговельного представника США (USTR) оголосив про 37 списків, які виключали певні види китайського імпорту з додаткових тарифів США. Але вже у серпні 2020 р. Служба митного і прикордонного контролю США оголосила вимогу, щоб товари, вироблені у Гонконзі та експортуються до США, були марковані "Зроблено в Китаї". Це означає, що експорт із Гонконгу до США може підпасти під додаткові тарифи, які США наклали на китайські товари в умовах торговельної війни.

Наприкінці серпня 2020 р. процес торговельних переговорів США і Китаю призупинився; імовірно, президентські вибори у США змусили Д. Трампа сфокусуватися на передвиборчих перегонах. Але сторони узгодили продовжити торговельне перемир'я і перенести терміни перегляду угоди.

Варто зазначити, що навіть через рік після підписання першої фази угоди Китай ще значно недовиконує своє зобов'язання придбати більше американських товарів. За перші 11 місяців 2021 р. закупівля продуктів, які містяться в угоді, досягла лише 56–58 % рівня, зазначеного у першій фазі угоди [Zhou, 2021].

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет. Версія не для друку

Тому переможця (або сторону, що програє менше за іншу) в ній визначити поки неможливо. Більшість тарифів залишаються в силі, і поки що немає наглядних прикладів того, що КНР активно займається розв'язанням проблем, пов'язаних із субсидіями й підтримкою державних підприємств – основних проблем, які призвели до торговельної війни. Тому варто наголосити, що частина експертів зазначили, що вірогідно угоду не буде виконано загалом тому, що у ній є нереальні цілі експорту [Bown, 2020]. У цьому разі показово, що в угоді про розширення торгівлі (гл. 6) розглядається тільки одностороння проблема недостатнього експорту США до Китаю, крім того, без згадки про тарифи [USTR, 2020]. Вищезазначену думку підтверджує статистика 2021 р. Так, за період із січня 2020 р. до жовтня 2021 р. експорт промислової продукції[4] становив 60 % від пропорційного цільового показника. Основними товарами у цій групі є літаки та автомобілі (разом 28 %), а їхній експорт ще не відновився. Без цього загальні зобов'язання Китаю буде виконати проблематично. Експорт літаків обмежується невизначеністю з розвитком ринку авіаперевезень, з одного боку, та технічними складнощами, пов'язаними з виробництвом нових літаків Boing, з іншого.

Показовою є ситуація з експортом автомобілів. До торговельної війни Китай був другим за величиною експортним ринком транспортних засобів США. Але введення 25-відсоткових мит обома сторонами 2018 р. призвело до зростання вартості автомобілів і невизначеності на ринку. Отже, це ускладнило конкурентну позицію на китайському ринку для автомобілів, зібраних у США. Такі компанії, як Tesla (виробництво в Каліфорнії) і BMW (виробництво в Південній Кароліні), перенесли виробництво автомобілів, призначених для китайського ринку, в інші країни. Американський експорт автомобілів різко знизився і відтоді не відновився.

Експорт сільськогосподарської продукції із США також не досягає рівня зобов'язань зазначених у першій фазі угоди, хоча його показники вищі за експорт промислової продукції і на жовтень 2021 відповідали 83 % від пропорційного цільового показника. Торговельна війна негативно вплинула на експорт цього сектору 2018–2019 рр., як і на експорт промислової продукції. На жовтень 2021 р. експорт сої до Китаю залишався на рівні 63 % від пропорційного цільового показника. Проте експорт інших сільськогосподарських товарів, як-от кукурудза, свинина, бавовна, пшениця та

[4] Експорт промислової продукції США є найбільшою частиною першої фази угоди (70 % від загального обсягу угоди).

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет. Версія не для друку

сорго, досяг цілей першої фази торговельної угоди та навіть перевищив зазначені показники.

На жовтень 2021 американський експорт енергоносіїв до КНР залишався на рівні 37 % від цільового показника. Водночас варто зазначити, що експорт сирої нафти, скрапленого природного газу (СПГ)[5] та вугілля значно зріс проти 2017 р. Однак зобов'язання для енергетичного сектору, зазначені у першій фазі торговельної угоди, були надзвичайно великими, що й обумовлює відставання від цільового показника.

Оскільки перша фаза торговельної угоди не передбачала переговорів щодо скасування китайських тарифів, то уряд КНР запровадив практику усунення, згідно з якою він вирішує, яку експортну продукцію США виводити з-під дії тарифів і купувати, тим самим посилюючи роль держави й державних підприємств в економіці [Bown, 2021].

У червні 2021 р. адміністрація США розробила комплексний план збільшення виробництва у країні, щоб зменшити залежність від крихких глобальних ланцюгів створення вартості, особливо тих, що походять із Китаю [The Economist, 2022, January 1]. Загалом цей план зосереджено на критично важливих галузях, як-от напівпровідники, де в останні десятиліття різко скоротилася частка американських виробників, та рідкоземельні метали, де залежність США від КНР оцінюється у 80 %. Також адміністрація США обмежила можливість інвестування американськими компаніями у 59 китайських фірм, пов'язаних з армією [Kucik & Menon, 2022].

З вищенаведеного видно, що, незважаючи на певний прогрес у двосторонніх торговельних відносинах, ситуація далека від того, щоб говорити про остаточне припинення торговельної війни, а за певних умов можливе навіть загострення конфлікту.

[5] Щодо торгівлі енергоносіями на особливу увагу заслуговує торгівля СПГ. Наприклад, американська Venture Global наприкінці 2021 р. уклала з китайською CNOOC Gas & Power Group (дочірня структура компанії CNOOC) 20-річну угоду на постачання СПГ обсягом 2 млн т/р. Більшість угод, підписані з китайськими компаніями, набудуть чинності 2023 р., коли США посядуть провідні позиції серед експортерів СПГ. Venture Global та Cheniere Energy уклали найбільшу кількість довготривалих контрактів на постачання СПГ до Китаю 2021 р. Інші американські виробники СПГ також вели переговори щодо постачання своєї продукції до Китаю на довготривалій основі. Американські компанії зацікавлені в укладанні довготривалих контрактів, оскільки це дозволяє їм забезпечити фінансування проєктів будівництва нових і розширення наявних заводів із виробництва СПГ. США зацікавлені в нарощуванні постачання СПГ, оскільки це допоможе скоротити значний дефіцит торгівлі з Китаєм [Corey, 2021].

Видавничо-поліграфічний центр Київського університету. Версія не для друку

Замість того, щоб ліквідувати конкретні тарифні або нетарифні бар'єри, перша фаза торговельної угоди загалом підкреслює можливі результати. Реальна проблема з "керованою торгівлею" полягає в тому, що вона може скоротити, а не розширити міжнародну торгівлю [Freund et al., 2020]. Наприклад, Китай може закупити більше американської сої, скоротивши імпорт насіння олійних культур із Бразилії. Водночас Китай також може вирішити імпортувати значно менше товарів із США, які не підпадають під дію угоди.

9.2. ПРИЧИНИ ПРОТЕКЦІОНІСТСЬКИХ ДІЙ США ПРОТИ КИТАЮ

Протекціоністські дії США проти Китаю засвідчили нову політику економічного націоналізму у США. Вона проголошувалася в таких трьох виявах: енергетична незалежність, відродження виробництва, а також консолідація громадської думки проти "стратегічного суперника" [Boylan et al., 2020].

Одним із намірів такої політики США було бажання збільшити кількість робочих місць, повернувши американський капітал на батьківщину і провівши реіндустріалізацію, можливості якої відкривалися внаслідок енергетичної "сланцевої революції", цифрового прориву і досягнень технологічного розвитку третьої та четвертої промислових революцій [Pidchosa & Buz, 2020].

Уважалося, що підтримка вітчизняних виробників шляхом обмеження іноземної конкуренції може збільшити обсяг виробництва сталевих та алюмінієвих виробів, до яких застосовують підвищені тарифи. На додачу до підтримання вітчизняних виробників хронічно пасивне сальдо рахунку поточних операцій США також може розглядатися як внутрішній фактор. Взаємна торгівля з КНР є істотним чинником, що впливає на зростання дефіциту поточного рахунку США (рис. 9.1).

Отже, можна визначити три основні причини або стимули розгортання торговельної війни між США і Китаєм.

1. *Торговельна війна має зменшити дефіцит двосторонньої торгівлі й повернути американські робочі місця додому.* З торговельного дефіциту США в 796 млрд дол 2017 р. на Китай припадало 376 млрд, або 47 %, майже половина. США визнають кілька проблем у торгівлі з КНР, причому дефіцит торговельного балансу є найважливішим. Ця проблема накопичувалася і загострювалася десятиліттями і все ще мала тенденцію до зростання (2019 р. торговельний

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

дефіцит США з Китаєм становив 320,8 млрд дол). США не вважають торгівлю з Китаєм чесною (рис. 9.1). Із загального китайського експорту 19 % іде до США, але тільки 8,3 % експорту США – до Китаю.

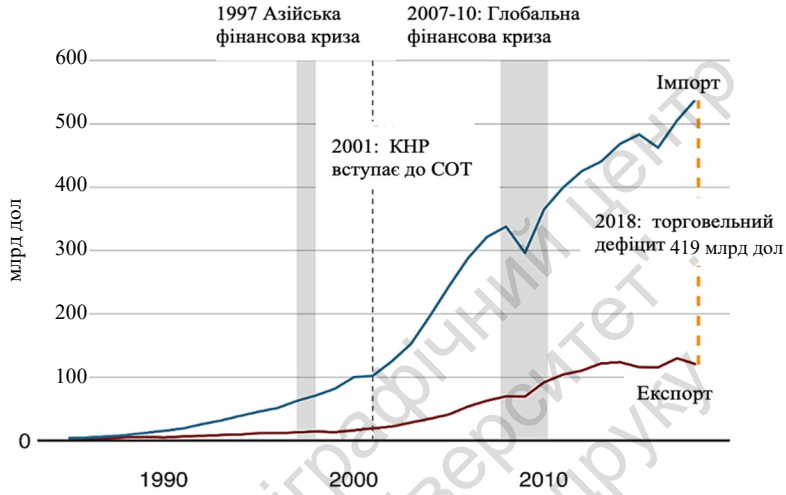

Рис. 9.1. Торгівля США з КНР за 1985–2018 роки, млрд дол

Джерела: [United States Census Bureau, 2020a; United States Census Bureau, 2020b].

2. *Торговельна війна має скоротити дефіцит федерального бюджету.* США будуть потрібні додаткові джерела доходу, як-от тарифи, щоб збалансувати свій бюджет, а тарифи на китайські товари розглядаються як основне джерело такого доходу. Дефіцит бюджету федерального уряду США зріс і перевищив на 1 січня 2021 р. 3,1 трлн дол, що було частково пов'язано зі скороченням податків у грудні 2017 р. Якщо 2018 р. він дорівнював 3,8 % ВВП, то 2020 р. злетів до небаченого (у невійськовий час) рівня 14,9 % [Congressional Budget Office, 2020b].

3. *Торговельна війна має зменшити високотехнологічні можливості Китаю.* США не задоволені вимогами Китаю зі створення спільних підприємств для передання технологій як внеску до статутного капіталу місцевих компаній. США були стривожені успіхом Китаю в реалізації стратегічного плану модернізації виробництва, збільшення виробництва роботів, літієвих батарей, мережного устаткування тощо.

Звісно, також треба взяти до уваги й інші геостратегічні мотиви для введення з боку США протекціоністських бар'єрів проти КНР.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

9.3. НАСЛІДКИ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО КОНФЛІКТУ ДЛЯ КИТАЮ

Як уже зазначалося, низка закордонних економічних досліджень висвітлює наслідки торговельної війни для обох країн. Itakura використав модель загальної рівноваги глобальної торгівлі, щоб показати вплив торговельної війни на обсяги інвестицій і продуктивність економіки. За його підрахунками, сценарій подальшої ескалації торговельного конфлікту буде мати наслідком зменшення ВВП у Китаї на 1,41 % та США на 1,35 % [Itakura, 2020]. Li та його співавтори виявили, що навіть після першої фази торговельної угоди, зниження добробуту в Китаї оцінюється в 1,7 % а у США – 0,2 %. Вони вважають, що експорт Китаю до США може зменшитися на 52,3 %, а імпорт із цієї країни скоротиться на 49,3 % [Li, Balistreri & Zhang, 2020].

Емпіричні публікації показують негативний вплив торговельної війни на економіку Китаю. Хоча останній продемонстрував 2020 р. найвищий (як порівняти з іншими країнами) темп зростання, очевидно, що він мав би бути більшим за відсутності негативних ефектів торговельної війни. 2020 р. ВВП Китаю збільшився на 2,3 %. На макроекономічну динаміку країни вплинули не тільки торговельний конфлікт із США, але ще більше – глобальний локдаун унаслідок пандемії COVID-19. Як зазначають Wang та його співавтори, негативні ефекти торговельного конфлікту особливо відчули приватні фірми країни, що були залучені до значної експортно-імпортної діяльності. Фондові показники цих фірм знизилися, як й інвестиційні можливості. Саме тоді негативний ефект для державних компаній був найслабшим [Wang, Zhong & Yao, 2020].

На наш погляд, хоча підвищені тарифи негативно позначаються на деяких китайських підприємствах і галузях, а втім, їхня загальна вартість становить усього 2,5 % від загального обсягу експорту країни до США. Низка продуктів, що експортуються Китаєм, містить значну кількість проміжних товарів з інших країн, які використовуються в Китаї для виробництва готової продукції. Експорт Китаю до США 2016–2018 рр. значно зріс (рис. 9.2).

Загалом 2020 р. експорт Китаю зріс на 3,6 % проти 2019 р., тоді як імпорт скоротився на 1,1 %. Профіцит торгівлі Китаю 2020 р. становив 535,03 млрд дол, що є найвищим показником із 2015 р. Для порівняння: 2019 р. імпорт Китаю із США збільшився

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет. Версія не для друку

на 9,8 % до 134,9 млрд дол, тоді як експорт зріс на 7,9 % – до 451,8 млрд дол, унаслідок чого торговельне сальдо становило 316,9 млрд дол [Mullen & Wang, 2021].

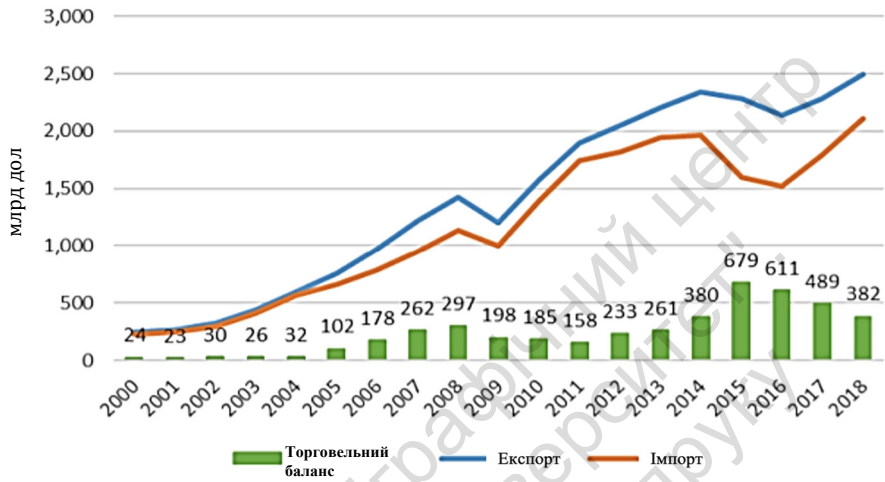

Рис. 9.2. Торговельний баланс КНР за 2000–2018 роки, млрд дол

Джерело: Атлас світової торгівлі й митна адміністрація Китаю.

Профіцит торговельного балансу Китаю зі США зріс до 316,91 млрд дол 2020 р. проти 295,77 млрд 2019 р., незважаючи на зобов'язання Китаю щодо придбання товарів у межах першої фази торговельної угоди й високі тарифи. Показник 2020 р. збільшився на 14,9 % від рівня профіциту в 275,8 млрд дол 2017 р., коли США розпочали політику торговельно-економічної війни [Zhou, 2021]. Деякі аналітики прогнозують, що пакет стимулів Президента США Дж. Байдена для американської економіки обсягом 1,9 трлн дол може мати глобальні наслідки для зростання торгівлі. Якщо він буде успішним у стимулюванні американського зростання, то із часом може збільшити і без того сильний попит США на китайські продукти [Wang & Lee, 2021].

Вплив торговельної війни на економіку Китаю був також послаблений внаслідок рекордного припливу ППІ до цієї країни. На відміну від попередніх очікувань, що передислокація американських і європейських БНП в інші країни з дешевою робочою силою і сприятливим митним режимом для експорту до США призведе до скорочення нових ПІІ у Китай, дані 2020 р. засвідчили протилежну картину [Рогач, 2019а; Рогач, 2019б]. За даними ЮНКТАД, Китай

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

був найбільшим одержувачем припливу ППІ 2020 р. у розмірі 163 млрд дол. Він значно випередив США, які останні десятиліття були головним імпортером ПІІ. 2020 р. приплив нових інвестицій БНП у США становив 134 млрд дол Ця ситуація докорінно відрізняється від 2019 р., коли США отримали приплив ПІІ у розмірі 251 млрд дол, а нові інвестиції БНП у Китай хоча і були дуже високі для цієї країни (140 млрд дол), але поступалися експорту капіталу до США [China Daily, 2021].

9.4. НАСЛІДКИ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО КОНФЛІКТУ ДЛЯ США

Варто зазначити, що в економіці США вже з'явилися негативні й позитивні результати введення тарифів, крім того, у деяких галузях спостерігалося зростання зайнятості, тоді як в інших очікувалися звільнення.

Незважаючи на введені США тарифи, 2020 р. річне позитивне сальдо торговельного балансу Китаю зі США становило 323,32 млрд дол, що є рекордно високим рівнем. У березні 2019 р. Міністерство торгівлі США заявило, що 2018 р. загальний торговельний дефіцит США досяг 621 млрд дол, що є найвищим показником із 2008 р. Аналіз, проведений Goldman Sachs у травні 2019 р., показав, що індекс споживчих цін у США для дев'яти категорій товарів, на які запровадили тарифи, значно збільшився, порівнючи зі зниженням індексу середніх цін для всіх інших основних товарів [Fitzgerald, 2019].

Дослідження, проведене на замовлення Американсько-китайської ділової ради, показало, що торговельна суперечка спричинила втрату 245000 американських робочих місць; поступове зменшення тарифів до 12 % проти нинішніх 19 % призведе до додаткових 160 млрд дол ВВП і 145000 нових робочих місць до 2025 р. [Wong, 2021]. Згідно з даними Moody's Analytics до серпня 2019 р. 300000 американських робочих місць було або втрачено, або не створено у зв'язку з торговельною війною, що особливо позначилося на секторах виробництва, складських послуг, дистрибуції та роздрібної торгівлі [Newman, 2019]. До вересня 2019 р. американські виробники скорочували свої капітальні інвестиції та не брали на роботу через невизначеність, викликану торговельною війною.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

Бюджетне управління Конгресу повідомило про свої оцінки впливу тарифів на економіку США у серпні 2019 р. До 2020 р. тарифи знизили рівень реального ВВП США приблизно на 0,3 %, скоротили реальне споживання на 0,3 %, зменшили реальні приватні інвестиції на 1,3 % і реальні доходи домашніх господарств на 1 % (580 дол). Реальний експорт США виявився на 1,7 %, а реальний імпорт – на 2,6 % нижчим. Управління очікує, що негативні наслідки збережуться, але матимуть менший вплив, оскільки підприємства переорієнтують свої ланцюги створення вартості до країн, що не потрапляють під дію тарифів [Congressional Budget Office, 2020a].

Низка досліджень виявляє секторальні ефекти підвищення імпортних мит на економіку США. Зокрема, це стосується негативного впливу торгівельної війни на експорт американської сільськогосподарської продукції. Такі втрати оцінюють на рівні 13,5–18,7 млрд дол щороку. За даними Американського фермерського бюро, експорт сільськогосподарської продукції зі США до Китаю скоротився з 24 млрд дол 2014 р. до 9,1 млрд дол 2018 р., включно зі зниженням продажів свинини, соєвих бобів і пшениці [Schoen & Breuninger, 2019]. Утрати сільськогосподарських експортерів США особливо помітні в секторі однорідних сипучих товарів. Водночас їм не вдалося їх компенсувати через переорієнтацію на альтернативні ринки [Grant et al., 2021].

Руйнівний ефект високих тарифів також виявився і в деревообробній і меблевій промисловості. Як свідчать дослідження, китайські імпортери виявилися дуже чутливими до нових, вищих, цін на пиломатеріали, імпортовані зі США, що може пояснити значне зниження такого експорту США до Китаю. Отже, почалося заміщення цього імпорту постачанням російської деревини. Навіть за умов значного зменшення імпортних мит у майбутньому, американським експортерам буде дуже важко повернути собі частку ринку Китаю, яку вони мали до початку торговельної війни [Muhammad & Jones, 2021]. Американські споживачі також відчули негативний ефект торговельної війни. Згідно з дослідженням Національної федерації роздрібної торгівлі США 25-відсотковий тариф на китайські меблі буде коштувати американським споживачам додаткових 4,6 млрд дол щорічно [NRF, 2018]. Отже, загальний ефект від торговельної війни є достатньо суперечливим для економіки США.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

9.5. СЦЕНАРІЇ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ВІЙНИ МІЖ США Й КИТАЄМ

Можна допустити три сценарії подальшого ходу подій з урегулювання конфлікту.

Сценарій 1. *Досягнення консенсусу щодо послаблення або запобігання торговельної війни.* Остання закінчиться компромісом, якщо країни займуть гнучкіші переговорні позиції. Китай уже заявив про свою готовність збільшити імпорт товарів і послуг із США, скоротити урядові субсидії своєму бізнесу, відкрити свій авторинок, лібералізувати банківський сектор, посилити захист прав інтелектуальної власності й обмежити вимоги передання американських технологій китайському бізнесу. Однак малоймовірно, що Китай скасує підвищені імпортні тарифи, раніше введені США, якщо останні не почнуть також зниження тарифів. Отже, додаткові тарифи можуть бути знижені, деякі скасовані, але значна їхня частина може залишитися. "Конкурентне співіснування", полегкість торговельно-економічних відносин між США і Китаєм є реалістичною метою. Вони залишаться торговельно-економічними партнерами, незважаючи на посилення конкуренції між ними [Bergsten, 2007].

Сценарій 2. *Торговельний конфлікт заморожується на вже реалізованих двосторонніх заходах.* Торговельна війна затягується, високі імпортні тарифи не відміняються. Тоді як компанії в обох країнах адаптуються до експортно-імпортних операцій у поточних економічних умовах, розробляючи комерційні схеми, що дозволять обійти торговельні обмеження[6]. За такого сценарію дисбаланс у торгівлі між цими країнами буде зменшуватися і, згідно з офіційною статистикою, досягне цільового рівня в 200 млрд дол, можливо, навіть менше цього. Однак насправді товари китайського походження будуть постачати на американський ринок з інших країн, наприклад із сусідніх країн Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР) [Kapustina et al, 2020].

Сценарій 3. *Ескалація торговельного конфлікту.* Хоча такий сценарій видається малоймовірним, його повністю не можна ігнорувати. Торговельну війну у цьому разі можна доповнити заходами обмежень щодо технологій, інвестицій і фінансів. Як зазначає Steinbock, глобальний торговельно-технологічний конфлікт між США й Китаєм може перерости в "роз'єднання" обох економік

[6] Наприклад, експорт В'єтнаму до США 2019 р. збільшився на 40 %, оскільки китайські підприємства перенесли своє виробництво до В'єтнаму, щоб обійти американські тарифи (Steinbock, 2019).

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

і спричинити тривалу глобальну рецесію і нову геополітичну конфронтацію [Steinbock, 2018].

Китаю доведеться скоротити експортноорієнтоване виробництво, а також прагнути витіснити США з АТР. Саме тоді він буде наполегливо проводити політику "заміщення" ринку США, активно нарощуючи торговельно-інвестиційні зв'язки з Європою, Японією і сусідніми азійськими країнами.

Наприклад, Китай став лідером у RCEP, у яке залучено 16 країн. Масштаби цього угруповання вийшли за межі всеохопної і прогресивної угоди про Транстихоокеанське партнерство: 30 % світового ВВП, 50 % населення світу. Експорт до країн RCEP із КНР становить 26 % від загального обсягу експорту Китаю. Розвиток мегасоюзу зміцнить провідну роль Китаю в регіоні.

За зазначеного сценарію процес решорингу американських фірм буде продовжуватися. За допомогою реклами політики решорингу та економічних стимулів США будуть спонукати американські глобальні фірми повернутися до США [Pidchosa & Namonyuk, 2018]. На сьогодні, згідно з опитуванням, проведеним Американською торговельною палатою в Шанхаї, 78,6 % опитаних підприємств заявили, що не будуть переносити свої інвестиції з Китаю [China Daily, 2021]. Але ситуація може змінитися в майбутньому. Отже, роль США й Китаю у глобальних ланцюгах створення вартості у міжнародній торгівлі може суттєво змінитися [Rogach, 2020a].

Торговельна війна приховує посилене суперництво між двома країнами за глобальне технологічне домінування. Переможець технологічних перегонів матиме вирішальну перевагу в комерційній, геополітичній і військовій сферах. Торговельна війна показала, на основі яких технологій держави планують забезпечити собі панування у світі: штучний інтелект, системи зв'язку й спостереження, автономний транспорт тощо. Успіх у боротьбі за таланти, темпи зростання венчурного капіталу й зростання ВВП на душу населення і збільшення кількості користувачів мобільного інтернету відіграватимуть важливу роль у технологічному лідерстві [Pidchosa & Buz, 2020].

Навіть після підписання першої фази угоди США продовжували вводити обмеження на трансфер технологій і китайські технологічні компанії. У квітні 2020 р. було розширено сферу застосування експортного контролю, щоб не дозволити підприємствам Китаю купувати американські технології, які можуть бути використані у розробленні зброї, військовій авіації або технологіях спостереження. Упродовж 2020 р. поетапно вводилися додаткові обмеження для перешкоджання Huawei в отриманні технологій; у грудні 2020 SMIC, великий китайський виробник напівпровідни-

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет імені Бориса Грінченка

ків, було внесено до списку об'єктів (Entity List) [Bown & Kolb, 2020]. На думку деяких аналітиків, цей крок буде мати дуже серйозні перешкоди для розвитку високотехнологічних галузей Китаю у короткотерміновій перспективі, але водночас має надати нові можливості для незалежного й самодостатнього розвитку країни в галузі розроблення й виробництва напівпровідникової продукції в майбутньому [Pan, 2021a; b; c].

Важливим елементом сучасної технологічної конкурентної боротьби між США й КНР є боротьба за лідерство в розвитку технологій штучного інтелекту (ТШІ) [Lee, 2018]. Той факт, що США нині володіють значними компетенціями у сфері штучного інтелекту (ШІ), не означає, що американська перевага в розробленні цих технологій є домінантною і сталою. За останні кілька років Китай виклав кілька планів, що мають перетворити країну на світового лідера в різних технологічних сферах: підготовлено 15-річний план, відомий як "Китайські стандарти 2035 р.", у якому встановлено глобальні стандарти для майбутніх технологій; 2017 р. Китай оголосив (у "Плані розвитку ШІ") про амбіції стати світовим лідером індустрії ШІ до 2030 р.; 2015 р. Пекін оприлюднив план "Зроблено в Китаї 2025", що має на меті досягти лідерських позицій у світовому високотехнологічному виробництві.

Отже, торговельно-економічна війна між США й Китаєм містить і технологічне суперництво. Саме технологічне лідерство має велике значення для глобального лідерства обох країн у світовій економіці. Той факт, що США розпочали торговельну війну на підставі розслідування використання американських технологій у високотехнологічних галузях Китаю, лише підтримує цю гіпотезу. На нашу думку, боротьба між двома країнами за глобальне технологічне лідерство, імовірно, буде набагато інтенсивнішою, масштабнішою та довшою, ніж торговельний конфлікт.

З одного боку, існують багато свідчень, що торговельна та економічна політика США щодо високотехнологічних фірм Китаю значно ускладнює їхні подальші інновації та обмежує можливості придбавати сучасні знання. З іншого боку, ці інноваційні фірми шукають інші закордонні джерела інновацій і приєднуються до кооперації та альянсів з неамериканськими компаніями. Показово, що на тлі рекордного припливу ПІІ у Китай 2020 р., найвищі темпи нових іноземних інвестицій спостерігалися саме у високотехнологічних секторах. За даними Міністерства торгівлі Китаю, ПІІ у високотехнологічні сектори 2020 р. зросли на 11,4 % проти попереднього року, а в секторі високотехнологічних послуг зростання ПІІ було навіть більше – 28,5 % [China Daily, 2021].

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет імені Бориса Грінченка

9.6. НАСЛІДКИ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО КОНФЛІКТУ ДЛЯ ТРЕТІХ КРАЇН

Торговельна війна внесла свої корективи до темпів розвитку світової економіки. Уже введені або оголошені до 2020 р. тарифи скоротили світовий ВВП на 0,8 %, що еквівалентно всій економіці Швейцарії [Kiernan, 2019; Berthou et al., 2019]. "Докоронавірусні" оцінки передбачали попередню стабілізацію і повільне відновлення світової економіки як 3,3 % зростання ВВП 2020 р. [IMF, 2020a]. Очевидно, що серед відносно передбачуваних дестабілізаційних факторів були: запобігання подальшої ескалації торговельної напруженості між США й Китаєм (уникнення розриву ланцюгів постачання готової продукції, напівфабрикатів, технологій) і недопущення брекзиту без укладеної угоди ("жорсткого" брекзиту).

Пандемія стала "чорним лебедем" для світової економіки, наклавши обмеження, які перекреслили сподівання на швидке відновлення [IMF, 2020b]. Як зазначалося вище, тимчасове замороження торговельного конфлікту, досягнуте на початку 2020 р., не передбачало скасування всіх тарифних і нетарифних обмежень і повернення до "довоєнного" статус-кво. Тому подальші наслідки торговельної війни й вплив локдауну взаємно накладаються і їх відділити дуже складно. Це пов'язано із тим, що на перебудову глобальних ланцюгів створення вартості, унаслідок дотримання вимог як із боку США, так і КНР, вплинув ще один фактор – карантинні обмеження для виробництва. Отже, в умовах підвищеної турбулентності світовий ВВП скоротився на 3,5 % (рис. 9.3) [IMF, 2021a].

У звіті МВФ "Перспективи розвитку світової економіки" докладно викладено економічні труднощі, спричинені тарифами США й Китаю, маючи прямі витрати, нестабільність на ринку, скорочення інвестицій і зниження продуктивності через розривання і порушення в ланцюгах створення вартості [IMF, 2020c]. МВФ також змоделював, що станеться, якщо багатонаціональні компанії США, ЄС та Японії здійснять решоринг достатніх обсягів виробництва для скорочення номінального імпорту на 10 %. Це призведе до зростання споживчих цін і зниження внутрішнього попиту, а також обмежить поширення технологій у країнах з економікою, що розвивається [Thoms, 2019].

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

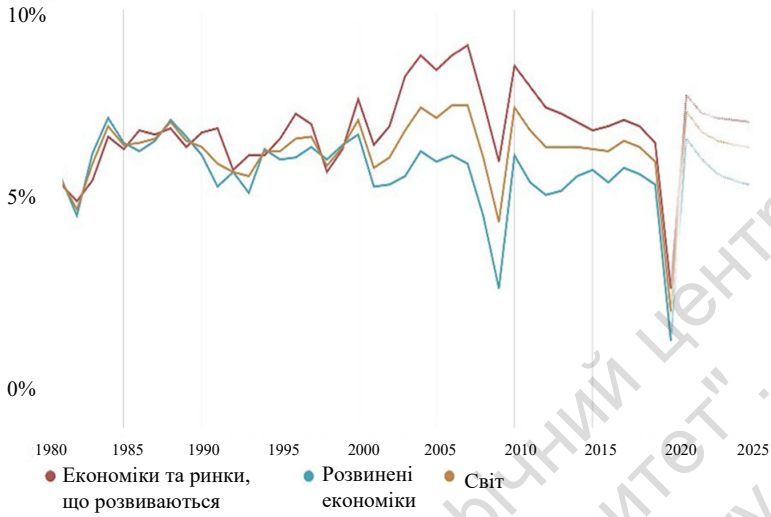

Рис 9.3. Прогноз приросту реального світового валового внутрішнього продукту за 1980–2025 роки, %

Джерело: [IMF, 2021b].

Торговельні війни призводять до змін в експортно-імпортних потоках, орієнтації на інші країни, виникнення регіональних зон вільної торгівлі та економічних альянсів. Як уже було зазначено, торговельна суперечка між США й Китаєм відкрила можливості для інших країн зайняти певні ніші на їхніх ринках, що за інших умов було б практично неможливо зробити. Наприклад, одним із наслідків впровадження тарифів США й КНР було збільшення імпорту США з інших країн. У цьому разі ключове питання полягає в тому, яка країна зайняла частку Китаю на ринку США, що де-факто визначає, які країни виграли від торговельної війни і наскільки [Nicita, 2019].

Загальні ефекти відхилення торгівлі, що спостерігаються у статистичних даних за першу половину 2019 р., становлять приблизно 21 млрд дол. Незважаючи на тарифи, Китай зміг зберегти майже 75 % своєї торгівлі продукцією, на яку вони впливають. Існують значні відмінності ефектів відхилення торгівлі як між країнами, так і між секторами. Великі країни з вільними виробничими потужностями й доступною торговельною інфраструктурою мали конкурентні позиції, щоб замінити Китай на ринку США. Також чинні торговельні угоди, а також географічне положення постачальників відіграють важливу роль.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

Деякі аналітики прогнозують, що імпорт США буде переправлений із Китаю в інші країни, зокрема Мексику, Японію та Німеччину. Щодо китайського імпорту зі, то тут ефект передислокації буде стосуватися Бразилії, Німеччини, Японії, Аргентини, Великої Британії і Канади. Але навіть у цьому разі ефект заміщення не компенсує весь обсяг скорочення взаємних експортно-імпортних потоків двох країн (рис. 9.4).

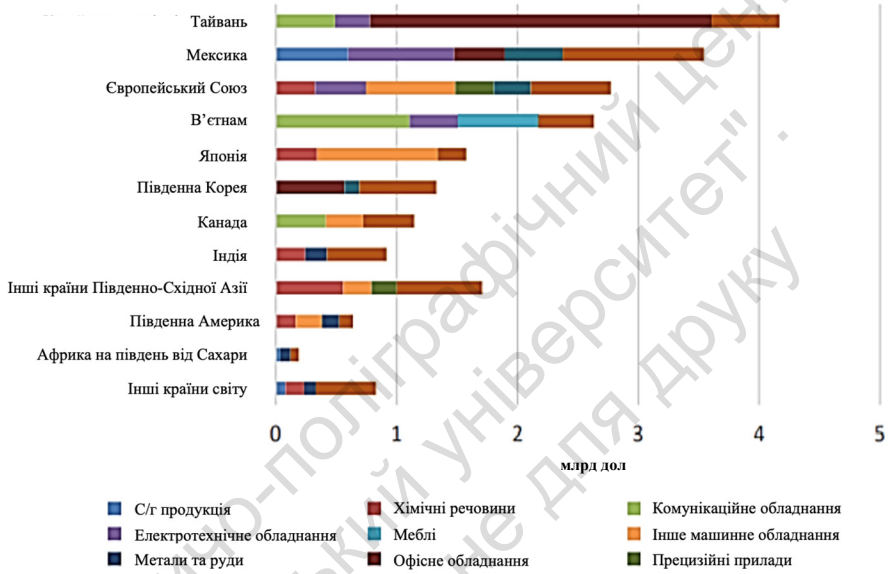

Рис. 9.4. Ефекти переорієнтації торгівлі за країнами та регіональними групами першої половина 2019 року

Джерело: [Nicita, 2019].

Маємо зазначити, що відбувається зміщення акценту у сфері зовнішньоекономічних зв'язків Китаю на такі країни й регіони, як ЄС, АСЕАН, Японія і Росія. Аналітики виявили тенденцію до активізації торговельно-економічних зв'язків між Китаєм і ЄС, і, крім того, азійський ринок стає найважливішим для європейського бізнесу, ніж ринок США. За останнє десятиліття споживчі витрати зросли учетверо швидше в Китаї, ніж у США. Торговельна війна призводить до втрат обох сторін конфлікту, але це може принести вигоду іншим країнам. З початку торговельної війни, поряд з обмеженням імпорту США з Китаю, шість країн Південно-Східної Азії і Тайвань організували постачання майже 1600 нових категорій товарів, які вони ніколи раніше не продавали у США [Vilmi et al., 2019].

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

За цим сценарієм США досягнуть своєї мети скорочення торговельного дефіциту у двосторонній торгівлі з Китаєм, але з низькою економічною ефективністю.

Тайвань стала найбільшим бенефіціаром впливу торговельних тарифів США на Китай, викликаного переорієнтацією торгівлі, унаслідок чого додаткові обсяги експорту до США становили майже 4,2 млрд дол у першій половині 2019 р. Для Тайваню переваги багато в чому пов'язані зі збільшенням експорту офісної техніки й комунікаційного обладнання. Збільшення експорту Мексики, згідно з кількісними оцінками, становить близько 3,5 млрд дол, переважно у секторах сільського господарства, харчової промисловості, транспорту та електричних машин. ЄС отримав вигоду з наслідків переорієнтації торгівлі в розмірі близько 2,7 млрд дол, загалом через збільшення експорту в секторі машинобудування (рис. 9.5).

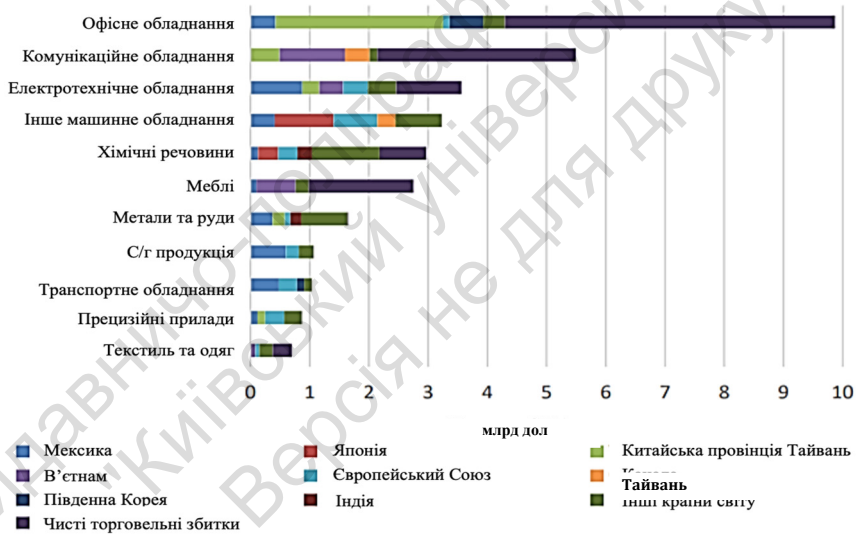

Рис. 9.5. Ефекти переорієнтації торгівлі за секторами і головними бенефіціарами у першій половині 2019 року

Джерело: [Nicita, 2019].

Офісна техніка була найпостраждалішим сектором в ході торговельної війни, водночас імпорт США з Китаю в першій половині 2019 р. скоротився майже на 10 млрд дол. Кількісний ефект від переорієнтації торгівлі для цього сектору становить близько 4,5 млрд дол, більшість з яких на користь Тайваню.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет. Версія не для друку

За оцінками багатьох експертів, для країн з економікою, що розвивається (крім Китаю), переважає позитивний вплив від заміщення торгівлі. Вигоди виявилися найбільшими для країн, які можуть виробляти продукцію, аналогічну тій, що виробляється в Китаї. Серед тих, хто виграв найбільше, була Мексика: за 2017–2019 рр. країна збільшила експорт до США приблизно на 4,7 млрд дол. Переорієнтація торговельних потоків особливо важлива для країн із нижчим ВВП, як-от В'єтнам, Малайзія чи Тайвань (рис. 9.6). Наприклад, В'єтнам отримав додаткові 6,4 млрд дол за два роки конфлікту.

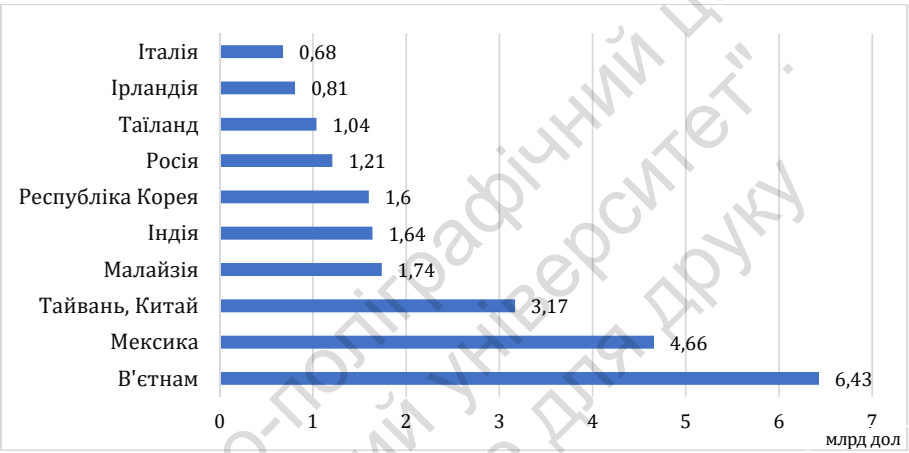

Рис. 9.6. Ефекти перенаправлення торгівлі та основні бенефіціари торговельної війни за 2017–2019 роки, млрд дол

Джерело: [DW-Data, n.d.].

Секторальні дані також показують ефекти переорієнтації торгівлі внаслідок торговельної війни між США й Китаєм. Наприклад, останній постачав 62 % комп'ютерів, що імпортуються США. У кінці 2019 р. цей показник знизився до 44 %, що означає збиток понад 5 млрд дол Проте програш Китаю був виграшем для Тайваню і Мексики: кожен із них збільшив частку на ринку США приблизно на 6 відсоткових пунктів. До кінця 2019 р. ці фірми забезпечували 10 і 25 % всіх комп'ютерів, імпортованих із США відповідно [Deutsche Welle, 2020].

Навіть в умовах пандемії країни Південно-Східної Азії змогли зберегти свої досягнення. Наприклад, В'єтнам і Тайвань навіть збільшили свій експорт до США. Частково це пов'язано з тим, що такі країни, як В'єтнам, давно почали позиціонувати себе як альтернативу Китаю. Він поступово нарощував виробництво, залучаючи

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

іноземних інвесторів і збільшуючи експорт до США. У кінці 2019 р. В'єтнам експортував до США взуття на 30 % більше, ніж два роки тому, а експорт із Китаю знизився на 15 %. Високі тарифи для Китаю зробили в'єтнамських постачальників ще конкурентоспроможнішими на ринку США [Smith et al., 2020].

9.7. ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ВІЙНА ТА ГЛОБАЛЬНІ ЛАНЦЮГИ СТВОРЕННЯ ВАРТОСТІ

Торговельна війна між США й КНР значно вплинула на сучасну перебудову глобальних ланцюгів створення вартості. Посилення торговельних суперечок між ними примусило багато фірм відкласти інвестиційні рішення щодо розширення діяльності експортних філій у КНР. Це спричинило невпевненість БНП щодо прибутковості їхніх операцій у майбутньому й використання географічної фрагментації міжнародного виробництва та аутсорсингових мереж у країнах із дешевою робочою силою. Свідченням цього стало суттєве гальмування темпів будівництва нових глобальних ланцюгів створення вартості. Багатонаціональні фірми, що створювали ланцюжки постачання з метою мінімізації витрат, особливо сильно відчувають такі ризики невпевненості. Чи не вперше за останні десятиліття виникли побоювання необхідності релокації частини їхніх закордонних підрозділів, щоб уникнути можливих торговельних тарифів. За таких умов ППІ виглядає справді досить ризикованою справою.

У разі розгортання реалізації найпесимістичніших сценаріїв торговельної війни можна очікувати надзвичайно сильного впливу цих подій на територіальну і функціональну структуру глобальних ланцюгів БНП. За оцінками багатьох експертів, наявність 30 % мита на експорт до США зробить невигідним існування багатьох логістичних схем постачань багатонаціональних фірм із Китаю. У поєднанні з іншими зазначеними вище факторами технологічної революції це зумовлює найбільшу за 40 років реструктуризацію ГЛСВ.

Після майже трьох десятиліть кропіткої роботи зі створення логістики постачань багатонаціональні фірми все частіше вимушені реконструювати свої звичні мережі виробництва. Але така зміна ГЛСВ часто є дуже складною і витратною справою. Наприклад, американська фірма Capstone із штаб-квартирою у Гонконзі управляла ланцюжком постачань виробів LED освітлення із багатьох

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

заводів у Китаї для великих роздрібних продавців у США. Хоча зростання заробітної плати в КНР вже давно породжувало мотиви пошуку інших закордонних аутсорсингових партнерів, остаточний поштовх для цього було зроблено введенням тарифів на експорт продукції із Китаю до США. Capstone 2018 р. переніс складальне виробництво в Таїланд і почав шукати місцевих постачальників напівфабрикатів і змінювати напрями постачання компонентів. Майже рік китайський постачальник компонентів відмовлявся надсилати їх таїландським субконтракторам Capstone. Лише завдяки випадковому збігу обставин це питання було розв'язано: власник таїландського підприємства субконтрактора, що емігрував багато років тому з Китаю, розмовляв на тому ж самому діалекті, що й власник китайського підприємства – постачальника компонентів. Ця етнічна й лінгвістична спільність породила між ними атмосферу довіри й порозуміння, унаслідок чого було укладено коопераційні контракти [Roantree, 2019].

Будь-яка передислокація торгівлі вимагає часу і має додаткові витрати. Альтернативні постачальники можуть не мати аналогічної транзакційної ефективності постачань. Саме тому буде спостерігатися кінцевий негативний ефект торговельної війни (навіть у процесі заміщення торгівлі) для добробуту обох країн. Особливо це стосується ключових галузей – машинобудівної, електротехнічної, телекомунікаційної. Переформатування глобальних ланцюгів створення вартості у цих галузях є тривалим і витратним процесом. Наприклад, деякі європейські компанії вже зменшили або зупинили (перервали) свою діяльність у Китаї через рішення США скоротити постачання напівпровідників до цієї країни. У процесі опитування європейських БНП, що мають підприємства у Китаї, було виявлено, що 27 % респондентів покладаються на напівпровідники США й програмне забезпечення, яке не має заміни в Китаї або на ринках інших країн [Wu, 2021].

Як зазначалося у звіті Торговельної палати ЄС в Китаї, одне з місцевих китайських дочірніх підприємств європейської БНП намагалося знайти замінники американським компонентам у Європі, що зазнало невдачі у зв'язку з набагато вищими витратами постачання [Wu, 2021].

Ураховуючи можливі ризики санкцій і додаткові витрати внаслідок збільшення торговельних тарифів, не тільки американські компанії, а китайські фірми почали переносити своє виробництво у США. Це стосується навіть галузей із достатньо простою технологією. Наприклад, китайська Healthcare Co Ltd у червні

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

2019 р. вирішила відкрити виробництво подушок та матраців у США. Штат роботизованої фабрики – 250 робітників. Основним мотивом китайської фірми було наближення виробництва до споживачів й уникнення митних бар'єрів та інших ризиків економічних санкцій. Компоненти для готової продукції постачались із Сербії і Таїланду. Для подальшої експансії у США китайська компанія також заснувала там свою штаб-квартиру [Reshoring Initiative, 2019a].

Варто зазначити, що деякі дослідження, показують дуже складний мультиплікативний ефект введення підвищених тарифів на треті країни. Це пов'язано з так званим трансфертним механізмом глобальних ланцюгів створення вартості. У цьому разі відбувається збільшення сукупних тарифів третіх країн і, у такий спосіб, спостерігається негативний ефект навіть для країн, що є партнерами США або Китаю у ГЛСВ. Наприклад, підвищення тарифів на китайський імпорт у США спричиняє здороження проміжної американської продукції, яка потім через ланцюги створення вартості реекспортується до третіх країн. У цьому разі ми маємо дифузію негативних ефектів на найближчих торговельних партнерів, а саме: ЄС, Канаду та Мексику. За підрахунками, підвищені тарифи покладають на ці країни додатковий тягар приблизно від 500 млн до 1 млрд дол. Китайські мита на імпорт США мають менший дифузійний ефект, але він також буде відчутний через трансфертні механізми у ГЛСВ [Mao & Görg, 2020].

Незважаючи на торговельно-економічну війну, Китай продовжує відігравати надзвичайно важливу роль у глобальних ланцюгах створення вартості у багатьох секторах світової економіки (рис. 9.7).

За останні 20 років Китай став критично важливим елементом світової економіки, що пояснюється його статусом виробника та експортера споживчих товарів, а також тим, що КНР є основним постачальником проміжних товарів (напівфабрикатів) для виробничих компаній за кордоном. Нині близько 20 % світової торгівлі проміжними товарами припадає на Китай (проти 4 % 2002 р.).

Китайське виробництво відіграє важливу роль у багатьох глобальних ланцюгах створення вартості, особливо у тих, які пов'язані із прецизійними (високоточними) приладами, машинами, автомобільним і комунікаційним обладнанням (рис. 9.7). Уважається, що будь-яке суттєве порушення постачань із Китаю у ці сектори істотно вплине на виробників третіх країн [UNCTAD, 2020].

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

Рис. 9.7. Інтеграція Китаю у глобальні ланцюги створення вартості за секторами

Джерело: [UNCTAD, 2020].

Торговельний конфлікт між США й Китаєм також вплинув на зовнішню торгівлю України. Можна передбачити, що Китай буде відмовлятися від традиційних постачальників і шукати сировину там, де вона дешевше, а отже і в Україні. Інакше кажучи, торговельна війна породжує як ризики, так і раніше небачені можливості наростити український експорт до КНР, ураховуючи зменшення американської частки на китайському ринку. Китай, безперечно, є одним із пріоритетів української політики, що підтверджується участю України в ініціативі "Пояс і Шлях" та щораз більшими обсягами білатеральної торгівлі, стрімке зростання яких спостерігається із 2015 р. Україна може приєднатися до ланцюгів створення вартості з багатьох товарних сільськогосподарських позицій і наростити експорт цієї продукції до Китаю у середньотерміновій перспективі. Наприклад, така ситуація спостерігається в секторі зернових продуктів, особливо кукурудзи. Україна фактично перебрала на себе частку США в імпорті кукурудзи до Китаю 2018–2020 рр. Її продажі зросли із 26 млн дол 2013 р. до 896 млн дол 2019 р. паралельно зі зниженням продажів кукурудзи зі США з 847 до 75 млн дол за той же період.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

Отже, можна зазначити, що застосування регуляторних механізмів у торговельній війні між США і КНР завдає безпосередню економічну шкоду обом сторонам. Такі конфлікти не мають переможців у довготерміновій перспективі, але в окремих випадках деякі країни можуть тимчасово отримувати вигоду від двосторонніх торговельних суперечок, оскільки потік товарів може бути перенаправлений через/або до них, а також нові ринкові ніші можуть відкритися на короткотермінову перспективу. На нашу думку, дуже важко визначити бенефіціарів-переможців від поточної торговельної напруженості, оскільки вони зазнають ризики, пов'язані з невизначеністю, але деякі розвинені країни (Японія, країни ЄС) і країни, що розвиваються (В'єтнам, Мексика, Бразилія), отримують певні вигоди від торговельного конфлікту внаслідок ефекту заміщення торгівлі. Але загальний негативний ефект торговельної війни, що впливає на світову економіку, може значно перекрити ці вигоди й спричинити додаткові торговельно-інвестиційні ризики для української економіки.

ДЖЕРЕЛА

Amiti, M., Kong, S. H., & Weinstein, D. (2020). The effect of the us-china trade war on us investment (No. w27114). National Bureau of Economic Research.

Archana, V. (2020). Who will win from the trade war? Analysis of the US-China trade war from a micro perspective. China Economic Journal, 13(3), 376-393.

Bergsten, C. (2007). *The United States And The World Economy*. Washington: Institute for International Economics.

Berthou, A., Jardet, C., Daniele, S., & Szczerbowicz, U. (2019). *The Macroeconomic Implications Of A Global Trade War*. CEPR Policy Portal. Retrieved from: https://voxeu.org/article/macroeconomic-implications-global-trade-war

Bloomberg (2021). How China Won Trump's Trade War and Got Americans to Foot the Bill. Retrieved February 01, 2021, from https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-01-11/how-china-won-trump-s-good-and-easy-to-win-trade-war

Bown, C. & Kolb, M. (2020). Trump's Trade War Timeline: An Up-to-Date Guide. Retrieved February 05, 2021, from https://www.piie.com/blogs/trade-investment-policy-watch/trump-trade-war-china-date-guide

Bown, C., & Kolb, M. (2022, February 8). *Trump's Trade War Timeline: An up-to-date guide*. PIIE. Retrieved February 17, 2022, from https://www.piie.com/blogs/trade-investment-policy-watch/trump-trade-war-china-date-guide

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Версія не для друку

Bown, C. (2019). *US-China Trade War: The Guns Of August*. PIIE. Retrieved from: https://www.piie.com/blogs/trade-and-investment-policy-watch/us-china-trade-war-guns-august

Bown, C. (2020). *Unappreciated Hazards Of The US-China Phase One Deal*. PIIE. Retrieved from: https://www.piie.com/blogs/trade-and-investment-policy-watch/unappreciated-hazards-us-china-phase-one-deal

Bown, C. (2021, December 15). *Why Biden will try to enforce trump's phase One trade deal with China*. PIIE. Retrieved January 5, 2022, from https://www.piie.com/blogs/trade-and-investment-policy-watch/why-biden-will-try-enforce-trumps-phase-one-trade-deal-china

Boylan, B. M., McBeath, J., & Wang, B. US-China Relations: Nationalism, the Trade War, and COVID-19. Fudan J. Hum. Soc. Sci. (2020). https://doi.org/10.1007/s40647-020-00302-6

Burns, D., Ekblom, J., & Shalal, A. (2019). *Timeline: Key Dates In The U.S.-China Trade War*. Reuters. Retrieved from: https://www.reuters.com/article/us-usa-trade-china-timeline/timeline-key-dates-in-the-us-china-trade-war-idUSKBN1WP23B

China Daily (2021, January 25). UN: China overtakes US as largest FDI recipient in 2020. Retrieved February 01, 2021, from https://newsletter.chinadailyhk.com/newsletter/top_headlines/article/155865?user_id=194810&email_id=2695#UN:-China-overtakes-US-as-largest-FDI-recipient-in-2020

China Daily (2019). Notes from the AI frontier: Modeling the impact of AI on the world economy. Retrieved February 05, 2021, from https://www.mckinsey.com/featured-insights/artificial-intelligence/notes-from-the-ai-frontier-modeling-the-impact-of-ai-on-the-world-economy

China Daily (2021, January 22). Business environment brightens for investors. Retrieved February 01, 2021, from http://www.chinadailyhk.com/article/155690#Business-environment-brightens-for-investors

Congressional Budget Office (CBO). (2020a). *The Budget And Economic Outlook: 2020 To 2030*. Retrieved from: https://www.cbo.gov/system/files/2020-01/56020-CBO-Outlook.pdf

Congressional Budget Office (CBO). (2020b). Monthly Budget Review: Summary for Fiscal Year 2020. (2020). Retrieved February 02, 2021, from https://www.cbo.gov/publication/56746

Corey, P. (2021, July 22). *China imports more US LNG but still poised to miss 2020 trade pact goals*. S&P Global. Retrieved February 17, 2022, from https://www.spglobal.com/marketintelligence/en/news-insights/latest-news-headlines/china-imports-more-us-lng-but-still-poised-to-miss-2020-trade-pact-goals-65455157

Deutsche Welle. (2020). The real winners of the US-China trade dispute: DW: 29.10.2020. Retrieved February 05, 2021, from https://www.dw.com/en/the-real-winners-of-the-us-china-trade-dispute/a-55420269

Dw-Data. (n.d.). Dw-data/trade-dispute. Retrieved February 05, 2021, from https://github.com/dw-data/trade-dispute

Fenghe, Z. (2020). Analysis of the current situation of agricultural trade development between China and Ukraine. Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal, 6(1), 23-36. Retrieved from: https://doi.org/10.51599/are.2020.06.01.02https://are-journal.com/are/article/view/284/227

Видавничий центр Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Fitzgerald, M. (2019). *This Chart From Goldman Sachs Shows Tariffs Are Raising Prices For Consumers And It Could Get Worse*. CNBC. Retrieved from: https://www.cnbc.com/2019/05/13/this-chart-from-goldman-sachs-shows-tariffs-are-raising-prices-for-consumers-and-it-could-get-worse.html

Freund, C., Maliszewska, M., Mattoo, A., & Ruta, M. (2020). World Bank Group. When Elephants Make Peace The Impact of the China-U.S. Trade Agreement on Developing Countries. Retrieved from http://documents1.worldbank.org/curated/en/925591583252308139/pdf/When-Elephants-Make-Peace-The-Impact-of-the-China-U-S-Trade-Agreement-on- Developing-Countries.pdf

Grant, J. H., Arita, S., Emlinger, C., Johansson, R., & Xie, C. (2021). Agricultural exports and retaliatory trade actions: An empirical assessment of the 2018/2019 trade conflict. Applied Economic Perspectives and Policy. https://doi.org/10.1002/aepp.13138

Hanson, G. H. (2020). The impacts of the US-China trade war. Business Economics, 55(2), 69-72.

Hong, Z. (2019). *China-Ukraine economic cooperation in a changing world: The current situation and proposals*. Development of management and entrepreneurship methods on transport, № 1(66). http://nbuv.gov.ua/j-pdf/rmegt_2019_1_3.pdf

IMF (2020a). World Economic Outlook Update, January 2020: Tentative Stabilization, Sluggish Recovery? Retrieved February 05, 2021, from https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/01/20/weo-update-january2020

IMF (2020b). World Economic Outlook, October 2020: A Long and Difficult Ascent. Retrieved February 05, 2021, from https://www.imf.org/en /Publications /WEO/Issues/2020/09/30/world-economic-outlook-october-2020

IMF (2020c.) *World Economic Outlook Reports*. Retrieved from: https://www.imf.org/en/Publications/WEO

IMF (2021a). World Economic Outlook Update, January 2021: Policy Support and Vaccines Expected to Lift Activity. Retrieved February 05, 2021, from https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/01/26/2021-world-economic-outlook-update

IMF (2021b). Datasets. Retrieved February 05, 2021, from https://www.imf.org /external/datamapper/datasets

Itakura, K. (2020). Evaluating the impact of the US–China trade war. Asian Economic Policy Review, 15(1), 77-93.

Kapustina, L., Lipková, Ľ., Silin, Y. & Drevalev, A. (2020). *US-China Trade War: Causes And Outcomes*. SHS Web of Conferences. Retrieved from: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2020/01/shsconf_ies_2019_01012.pdf

Kiernan, P. (2019). *Officials View Trade Uncertainty As Biggest Global Economic Risk*. WSJ. Retrieved from: https://www.wsj.com /articles/officials-view-trade-uncertainty-as-biggest-global-economic-risk-11571497200

Kucik, J., & Menon, R. (2022, January 11). *Can the United States really decouple from China?* Foreign Policy. Retrieved January 20, 2022, from https://foreignpolicy.com/2022/01/11/us-china-economic-decoupling-trump-biden/

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

Kuo, M. A. (2021). The Digital War: US-China Tech Competition in the Biden Era. Retrieved February 05, 2021, from https://thediplomat.com /2021/01/the-digital-war-us-china-tech-competition-in-the-biden-era/

Lee, K. F. (2018). *AI superpowers: China, Silicon Valley, and the new world order*. Houghton Mifflin Harcourt.

Li, M., Balistreri, E. J., & Zhang, W. (2020). The US-China trade war: Tariff data and general equilibrium analysis. Journal of Asian Economics, 69, 101216.

Mao, H., & Görg, H. (2020). Friends like this: The impact of the US–China trade war on global value chains. The World Economy, 43(7), 1776-1791.

McKinsey Global Institute. (2019). *China and the world: Inside the dynamics of a changing relationship*. Retrieved from: https://www.mckinsey. com/~/media/mckinsey/featured%20insights/china/china%20and%20the%20world%20inside%20the%20dynamics%20of%20a%20changing%20relationship/mgi-china-and-the-world-full-report-june-2019-vf.ashx

Moosa, I.A. (2020). The Thucydides trap as an alternative explanation for the US–China trade war. Global Journal of Emerging Market Economies, 12(1), 42-55.

Muhammad, A., & Jones, K. G. (2021). The end of the trade war? Effects of tariff exclusions on US forest products in China. Forest Policy and Economics, 122, 102350.

Mullen, A., & Wang, O. (2021). South China Morning Post. China posts record trade surplus as export surge continued in December. Retrieved February 01, 2021, from https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3117654/china-trade-export-surge-continued-december-pushing-surplus

Newman, R. (2019). *Trump'S Trade War Has Killed 300,000 Jobs*. Yahoo Finance. Retrieved from: https://finance.yahoo.com/news/trumps-trade-war-has-killed-300000-jobs-194717808.html

Nicita, A. (2019). *Trade And Trade Diversion Effects Of United States Tariffs On China*. [ebook] UNCTAD. Retrieved from: https://unctad.org/en /PublicationsLibrary/ser-rp-2019d9_en.pdf

NRF (National Retail Federation). (2018). *NRF Warns USTR Tariffs Would Cost Americans Billions, Releases New Study On Consumer Impact*. Retrieved from: https://nrf.com/media-center/press-releases/nrf-warns-ustr-tariffs-would-cost-americans-billions-releases-new-study

Pan, C. (2021, February 02). China enlists Huawei, SMIC to improve standards in its chip industry. Retrieved February 05, 2021, from https://www.scmp.com/tech/big-tech/article/3119751/china-aims-strengthen-its-semiconductor-supply-chain-new-standards

Pan, C. (2021b). South China Morning Post. Shanghai adds chips to its priority list along with Tesla, digital yuan. Retrieved January 30, 2021, from https://www.scmp.com/tech/big-tech/article/3119500/shanghai-adds-advanced-chip-production-its-2021-priority-list-along

Pan, C. (2021c). South China Morning Post. Top China policymaker offers strategy to break US 'stranglehold' in tech. Retrieved January 30, 2021, from https://www.scmp.com/tech/policy/article/3119294/us-china-tech-war-beijings-top-policy-official-lays-out-strategy

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет імені Бориса Грінченка

Pidchosa, O. (2020). Network Effects in World Economy: Blockchain Case. In O. Rogach & E. Siskos (Eds.), *Internationalization of the World Economy: Current Trends. Monograph* (pp. 315-332). Kastoria, Greece: Evkonomia.

Pidchosa, O., & Buz, A. (2020). Reshoring Policy: Current State And Approaches Of G7 Member Countries. *Odessa National University Herald. Economy, 25*(1(80)), 51-59. doi:10.32782/2304-0920/1-80-8

Pidchosa, O., & Namonyuk, V. (2018). Reshoring: Problems And Prospects. In O. Shnyrkov (Ed.), *Processes of Economic Disintegration in the Modern World Economy : Monograph* (pp. 136-157). Kyiv: PPC 'Kyiv University'. *(In Ukrainian)*

PWC. (2018). The macroeconomic impact of artificial intelligence. Retrieved from https://www.pwc.co.uk/economic-services/assets /macroeconomic-impact-of-ai-technical-report-feb-18.pdf

Reshoring Initiative. (2019a). Chinese Brand Mlily Opens U.S. Plant and Headquarters. Retrieved from: http://reshorenow.org/main-reshoring-library/#page-3

Roantree, A. (2019). 'You prepare for war': How one U.S. firm tried escaping Trump's China tariffs. Retrieved February 06, 2021, from https://www.reuters.com/article/us-asia-supplychains-insight/you-prepare-for-war-how-one-u-s-firm-tried-escaping-trumps-china-tariffs-idUSKCN1VA2E7

Rogach O. (2020b) Network Production of Multinational Firms: Dynamics and Structural Changes/ Internationalization of the World Economy: Current Trends /monograph. Edited by E. Siskos & O. Rogach. – Kastoria : Evkonomia, 2020, P. 11–39.

Rogach, O. (2020a) The political economy of global value chains restructuring. Актуальні проблеми міжнародних відносин" К., КНУ, ІМВ, 2020, випуск 142., с. 62–73.

Schoen, J., & Breuninger, K. (2019). *US-China Trade War Is Hurting Farmers, But They're Sticking With Trump*. CNBC. Retrieved from: https://www.cnbc.com/2019/08/07/us-china-trade-war-is-hurting-farmers-but-theyre-sticking-with-trump.html

Sina Technology (2022, February 15). 对话中兴首席战略官王翔：未来新业务收入结构将提升至30%以上. Sina Technology. Retrieved February 17, 2022, from https://finance.sina.com.cn/tech/2022-02-15/doc-ikyakumy 6084325.shtml

Smith, S., Chick, S., Tostevin, P., Mitsostergiou, E., Lang, S., & Jeffrey, A. (2020). The impacts of the US-China trade war. Retrieved February 05, 2021, from https://www.savills.com/impacts/market-trends/the-impacts-of-the-us-china-trade-war.html

Steinbock, D. (2018). US-China trade war and its global impacts. China Quarterly of International Strategic Studies, 4(04), 515-542.

Steinbock, D. (2019). *U.S.-China Trade War And Its Global Impacts*. China Quarterly of International Strategic Studies.

The Economist (2022, January 1). *New research counts the costs of the Sino-american trade war*. The Economist. https://www.economist.com /finance-and-economics/2022/01/01/new-research-counts-the-costs-of-the-sino-american-trade-war

Thoms, A. (2019). *Why Trade Wars Have No Winners*. World Economic Forum. Retrieved from: https://www.weforum.org/agenda/2019/11/who-benefits-from-a-trade-war/

Видавничо-поліграфічний центр Київського університету. Версія не для друку

Tu, X., Du, Y., Lu, Y., & Lou, C. (2020). US-China Trade War: Is Winter Coming for Global Trade? Journal of Chinese Political Science, 1-42.

UNCTAD (2020). Global Trade Impact Of The Coronavirus (COVID-19) Epidemic. Retrieved from https://unctad.org/system/files/official-document /ditcinf2020d1.pdf

United States Census Bureau (2020a). Foreign Trade: Data. Retrieved from: https://www.census.gov/foreign-trade/balance/c5700.html

United States Census Bureau (2020b). *US Trade with China*. BBC. Retrieved from: https://ichef.bbci.co.uk/news/800/ cpsprodpb/F4B4/production /_106844626 us.trade.china-v3-nc.png

USTR (2020). *Economic And Trade Agreement Between The Government Of The United States And The Government Of The People'S Republic Of China*. Retrieved from: https://ustr.gov/about-us/policy-offices /press-office/press-releases/2020/january/economic-and-trade-agreement-between-government-united-states-and-government-peoples-republic-china

Vilmi, L., Kerola, E., & Ikonen, P. (2019). *The trade war has significantly weakened the global economy*. Bank of Finland Bulletin. Available at: https://www.bofbulletin.fi/en/2019/4/the-trade-war-has-significantly-weakened-the-global-economy/

Vlados, C. (2020). The dynamics of the current global restructuring and contemporary framework of the US–China trade war. Global Journal of Emerging Market Economies, 12(1), 4-23.

Wang, O., & Lee, A. (2021). South China Morning Post. Biden's US$1.9 trillion rescue plan prompts Chinese warning of 'external risks'. Retrieved February 01, 2021, from https://scmp.com/economy/global-economy/ article/3117965/will-bidens-us19-trillion-american-rescue-plan-be-boon-china

Wang, X., Wang, X., Zhong, Z., & Yao, J. (2020). The impact of US–China trade war on Chinese firms: Evidence from stock market reactions. Applied Economics Letters, 1-5.

Watanabe, S., & Munakata, A. (2021, December 23). *China hoards over half the world's grain, pushing up global prices*. Nikkei Asia. Retrieved February 17, 2022, from https://asia.nikkei.com /Spotlight/Datawatch /China-hoards-over-half-the-world-s-grain-pushing-up-global-prices

White House. (2017). National Security Strategy [December 2017]. Retrieved February 05, 2021, from https://www.hsdl.org /?abstract&did=806478

Wong, D., & Koty, A. (2020). *The US-China Trade War: A Timeline - China Briefing News*. [online] China Briefing News. Retrieved from: https://www.china-briefing.com/news/the-us-china-trade-war-a-timeline/

Wong, K. (2021). South China Morning Post. Calls for Biden administration to rebuild ties with China, reset policy. Retrieved February 01, 2021, from https://scmp.com/news/china/diplomacy/article/3118372 /us-china-relations-calls-biden-administration-rebuild-ties-and

Wu, W. (2021). Decoupling could be 'death knell' for European firms in China: Report. Retrieved February 06, 2021, from https://scmp.com /news/china/diplomacy/article/3117567/decoupling-could-be-death-knell-european-firms-china-report

Zhou, C. (2021). 'Ghosts of populism' to continue haunting US-China trade under Biden. Retrieved February 01, 2021, from https://scmp.com

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" ЕОС НБУВ друку

/economy/global-economy/article/3118711/biden-takes-office-us-still-viewed-grey-rhino-risk-chinese

Рогач О. Сучасні тенденції міжнародного руху капіталу : монографія / О. Рогач, Дзюба П. ; за ред. О. І. Рогача. – К. : Вид-во "Центр навчальної літератури", 2019. – С. 95–111.

Рогач О. (2019а). Детермінанти сучасного інвестиційного циклу багатонаціональних підприємств // Міжнародні відносини. Серія "Економічні науки". № 18. Електронний ресурс: режим доступу http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3729/3403

Центр Разумкова (2019). Торговельні війни сучасності та їхній вплив наа економічне зростання і розвиток у світі та Україні (Modern Trade Wars And Their Impact On Economic Growth And Development In The World And In Ukraine). Retrieved from: http://razumkov.org.ua /uploads /article/2019_trade_wars.pdf

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

Видавничо-поліграфічний центр
"Київський університет".
Версія не для друку

GLOBALIZATION
AND ECONOMIC GROWTH IN CHINA

Monograph

Edited by T. Chan, V. Kopiyka, O. Rogach

Видавничо-поліграфічний центр
"Київський університет"
Версія не для друку

Видавничо-поліграфічний центр
"Київський університет".
Версія не для друку

CONTENT

PREFACE 7

CHAPTER 1. The Economic Power of China: Theory and Practice
(Valeriy Kopiyka, Oleksiy Chugaev) 11

CHAPTER 2. China's industrialization, 1949 – the present
(Thomas Man Hung Chan) 38

CHAPTER 3. China's New Normal: Dynamics and Implications
(Dic Lo) 69

CHAPTER 4. Multinational Enterprises and Economic Growth in China (Oleksandr Rogach) 86

CHAPTER 5. Globalising Chinese capital: from "Go Global" to the Belt and Road Initiative
(Yuk-shing Cheng, Man-kit Chung and Kam-pui Tsang) 114

CHAPTER 6. Innovations and Economic Growth in China
(Oleksandr Pidchosa) 136

CHAPTER 7. China's Emerging Financial Market: Challenges and Opportunities (Pavlo Dziuba) 165

CHAPTER 8. The Centrality of Productive Investment: Towards a Conception of the Systemic Impact of China on Late Development (Dic Lo) 190

CHAPTER 9. US-China Trade War: Impact on Global Economy
(Oleksandr Rogach, Oleksandr Pidchosa) 217

Видавничо-поліграфічний центр
"Київський університет"
Версія не для друку

ABSTRACT

Chapter 1 of this book analyses the Economic Power of China. It is shaped by the size of its economy and industrial and agricultural sectors, including continuous and dynamic economic development in recent decades, availability of resources, leadership in exports of goods, growing role in international finance, high propensity to save and invest, the largest number of population and qualified labor forces, and a special model of economic regulation. National economic power can be defined as an ability to use economic means to influence foreign and domestic economic entities, global economic trends and to resist external shocks and influences. Economic power can be used to improve social and economic well-being and to increase the overall national power of a country.

As for historical retrospective, for centuries China and India constituted a half of the global economy (until almost the middle of the XIX century). In the XXI century China became again one of the global economic leaders (together with the US and EU). Nowadays China is the 1st or 2nd economy by GDP (almost 1/5 of the world economy) and the 2nd economy by national wealth. It is a global leader by investments, agricultural and industrial sectors. PRC was able to maintain fast economic growth for decades and positive growth even under the recent global crises. It is one of the leaders by natural capital thanks to its vast land area. In foreign trade China is the main exporter of goods, especially creative goods, IT equipment and wearing apparel, which helps it to maintain positive trade and current account balances. It has the largest foreign reserves and increasing importance in international finance. Several dozen countries depend on the business cycles primarily in China. It outperforms other global powers by patent applications, hi-tech exports and researchers. 23 % of the global labor force are located in PRC.

Regulatory system is based on the powerful role of state. But at the same time it demonstrated flexibility and ability to adjust to the global economic trends. On a local level SAR Hong Kong was able to outpace the EU and US by Ease of doing business index. Beijing and Hong Kong are in top-10 cities of global importance. Global influence of China increases, and One Belt One Road initiative contributed to it. Advantages of the soft economic power of China are based on its image as the

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет імені Бориса Грінченка

second global economic leader, positive impressions of the citizens about economic situation in the country, interest in trade and investment opportunities, powerful Chinese corporate brands in several industries (IT, food, media, construction and real estate, finance and insurance, retail trade, tourism, and air transport etc.). There is a significant positive nonlinear relationship between Chinese outward investments and its image in recipient economies.

At the same time there are challenges for China in the areas where the US and EU preserve dominance and better performance. China is still an emerging economy with medium income per capita and moderate energy efficiency. It lags by exports of services, internationalization of renminbi, influence in the IMF, receipts for use of intellectual property, life expectancy, education, some criteria of economic regulation and governance. Imperfections in soft economic power are caused by the image of a powerful competitor, large variance in attitude to China among countries, relatively lower presence of information in English language segment of Internet, a gap in country-of-origin image, domination of American and European corporate brands in a number of sectors. Nevertheless, China has made a significant progress in most of these areas to decrease the gap with the Western powers. Maintaining fast economic growth, further improvement of quality of life and products and international initiatives may help to improve economic power of China in future.

Chapter 2 seeks to appraise and reinterpret experience of China's industrialization. By the second decade of the 21st Century China has returned to the state of economic excellence by global standard that it had lost in the past two to three centuries. It has now become the largest manufacturer nation, the largest exporting economy and national economic system with the largest GDP by PPP calculation in the world.

Before the economic reform in 1979, China benefited from its forced withdrawal from the world market, which allowed it to protect its infant industries and benefit from the late-comer advantages in industrialization. With political stability and a possible military threat from the US, China implemented a self-reliant rapid industrialization that relied on a strong buildup of heavy industry. It was able to achieve an average economic growth of 6.1 % in almost 3 decades.

The change of policy of the US towards China after the Vietnam War produced a rapprochement of the two countries. This allowed China to reintegrate with the world market dominated by the US and have access to foreign direct investment from the US and its allies. China launched economic reform and open door policy in late 1978. The timing was very good. It was at the time when the US tried to reduce trade surplus with Japan and China provided another low cost production

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

base alternative to Japan and the flying geese pattern of East Asia regional system of production under its control. China's pro-foreign business special economic zone policy, its huge labour surplus and its low production costs helped US importers and retailers (and European firms that followed) to establish a huge industrial processing system in China for the US market. Investors from Hong Kong has transferred the preexisting industrial processing base in the city state in totality and expanded the cross-border processing system with production in China Mainland and services in Hong Kong to such a scale that it has replaced most of the labour intensive manufacturing exports from Japan and East Asian NIEs to the US.

In 1950, China's total exports were only US$ 550 million and reached only US$ 9.8 billion by 1978. The economic reform and open door policy had pushed total exports to US$ 1,400 billion in 2008 with an average annual growth rate of 18%. The ratio of total exports to GDP was less than 5% in 1978. It rocketed to 34.5 % in 2006. China's economic success has been an export led one and it had been supported by the great expansion of industrial processing.

China has also pursued a dual industrialization strategy. Apart from industrial processing and its spill-over effect on import-substitution development, it has continued to maintain a strong state industrial sector but subjected it to vigorous reforms and investment. In 2021 the state controlled sector contributed 25.7 % to total business incomes of all firms registered in the nation, and 26.1 % of total profits. The state sector still performed a strategic role in the Chinese economy.

The role of the reformed state sector separates the Chinese case from other success stories of developmental state. The state controlled corporate system bears some resemblance to the Japanese keiretsu and Korean chaebol, but not the American Fordism. The overall strategy and governance system might represent a hybrid system that integrates central redistribution and management with market regulation and the exact pattern of hybridization/integration is not fixed but flexible subject to the interplay of power and interests of stake holders in response to changes in domestic and overseas environment, the macro framework, in which the Chinese economy and its reformed state enterprises operate. It goes beyond the conventional concept of developmental state.

However, despite the massive fiscal and monetary expansion for investment after the 2008 global financial tsunami, China has witnessed a slowdown of its economic growth since 2015. It is probably because China has completed the catch up industrialization and enters the uncharted waters of post catch up industrialization just like what Korea

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет імені Бориса Грінченка

has experienced. It has lost the late-comer advantages and would face a less favourable external environment. First, there is the unfinished adjustment to the 2008 financial crisis that has been weakening the external demand for China's export oriented economy. Second, the political relationship between China and the US has worsened with trade war and even a new Cold War are in the making.

China's industrialization experiences confirms that there is no simple and standard way of industrialization and economic development for late-coming countries. Not just economic factors but also political factors, embedded in the macro politico-economic trends beyond the countries that determine the success or failure of industrialization attempts.

Chapter 3 analyses slowdown in economic growth as the defining characteristic of the 'New Normal' of the Chinese economy post-2008, amid the Great Recession that has engulfed the world as a whole. Initially, in the years 2008-2011, thanks to the government's massive fiscal stimuli, Chinese economic growth continued to maintain a fast pace that is close to 10 % a year. The growth rate then dropped to below 8 % levels in the years 2012-2015, and below 7 % levels thereafter. As of late 2021, irrespective of the impact of COVID-19, there is little evidence that the growth slowdown would be reversed in the foreseeable future. Since the early 2010s, China's internal and external developments have been associated with its 'New Normal'. These developments represent the cumulative outcome of China's economic transformation over the era of systemic reform.

Is the growth slowdown cyclical in nature? Or is it a long-term trend? The term New Normal, which has been formally used by the Chinese state leadership, suggests that the slowdown is more likely long-term than short-term. Or at least that is the view of the leadership, not least in its openly stated vision that a 'L-shape' curve is almost definite for characterizing the transition from the high-speed growth phase of the previous three decades to a new phase of medium-speed growth. State economic policy and development strategy have thus been designed on the basis of this vision. Insomuch as the growth slowdown is indeed a long-term trend, there arises the question as to what are the structural-institutional conditions that have accounted for the transition. Answers vary, mostly coalescing around two theses: namely, demand deficiency and profitability decline. These answers are with different degrees of theoretical substantiations, and empirical backings, and hence have yet to yield a consensus. The Chinese state leadership, for its part, has been eclectic in the face of the different answers and have designed policy measures to address the relevant concerns raised by these answers. The catchwords '(demand-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

side) rebalancing' and (supply-side) restructuring' has been frequently used in government statements.

Chapter 3 is intended to clarify the reasoning of the alternative answers, and to put them in comparison, with a view of constructing an appropriate synthesis. Granted that the alternative answers do have elements of empirical truth, the paper further seeks to address the question as to what structural-institutional conditions would be necessary for maintaining medium-speed growth – or even returning to high-speed growth. Foreshadowing, it will be argued that, for coping with the problems of demand deficiency and profitability decline, government policy needs to be designed in a way that consolidates a production-oriented model instead of yielding to the pressure of a speculation-oriented model. This amounts to reshaping the Chinese 'model' of economic transformation, in a world of speculation-prone financial expansion. The cause of the slowdown in investment growth, and therefore economic growth, in China under the New Normal is complex. Both demand deficiency and profitability decline are ascribable to a multiple of forces that are rooted in the prevailing structural-institutional conditions as well as the internally divisive state orientation. Reshaping the model of economic transformation is thus needed for sustaining long-term development.

Since the turn of the century, there has been a rivalry between two alternative directions for Chinese economic transformation. These, namely, are the tendency of convergence to the Golden Age Model versus the tendency of financializing the economy. Put another way, the rivalry is between the consolidation of a production-oriented model, on one side, and the transition to a speculation-oriented model, on the other side. It is discernible that the prevalence of the speculation-oriented model has mainly accounted for the economic problems that have actually occurred under the New Normal. Against this background, it is understandable that, after the stock market crash in summer 2015 and the continuous worsening of economic performance, the Chinese state leadership has reoriented itself to turn to emphasize curtailing speculative activities and promoting productive activities. This effectively entails promoting the resumption, or speeding up, of the tendency of convergence to the Golden Age Model. This promotion has occurred not only domestically but also in a broader scope of economic 'Going Out', in the form of the Belt and Road Initiative.

Chapter 4 highlights that one of the manifestations of the globalization of the world economy was the opening of China to the investment of multinational enterprises (MNEs). This process had such a powerful impact on the further development of international economic relations

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

that it changed the structure of world trade and international production. Over the past forty years, both in terms of annual inflows of direct investment and the amount of accumulated foreign capital, China has become a major recipient of foreign direct investment and has turned to biggest world's cluster of MNEs. Also, China has become a key player in global value chains (GVCs). The opening of China's economy to foreign investment has given a huge impetus to further globalization and the economic interdependence of countries.

Thus, over the past forty years, China has accumulated vast experience in attracting multinational enterprises. Although there are various estimates in the Chinese economic literature of the MNEs impact on the country's economic development, most empirical studies show positive long-term effects of FDI inflows. This applies to the growth of industrial exports, the formation of innovation potential, structural changes in industry, and, in general, increasing GDP growth.

Throughout the period of economic reforms and market liberalization, the Chinese government has gradually liberalized the investment climate, reduced the burden of the regulatory environment, and increased the country's investment attractiveness. A stable political system and a consistent, focused policy of increasing the country's competitiveness were extremely important for the inflow of FDI into the country. Such macroeconomic policy has contributed to the creation of new dynamic locational advantages (R&D potential, extensive infrastructure, human capital, growth of welfare and consumption), which today are the main determinants of multinational firm's activity in this country.

China has joined the new globalization wave since its adoption of the "reform and open door" policy in the late 1970s. Its integration to the world economy started with the liberalisation of its investment and trade, initially by attracting inward investment to set up factories for processing trade. Gradually more economic sectors and more regions were opened up. By the time when China entered the World Trade Organization in 2001, China's trade and investment regime had arguably become the most open one among large developing countries. Managing trade and capital flows cautiously, China has been able to make use of the open-door policy to build up its industrial base and realise technological progress rapidly. The expansion of trade in the first two decades of open-up has been accompanied by growing export sophistication.

Chapter 5 argues that China's adoption of the "Go Global" in 2000 represented a new stage of joining globalization. By the early 2000s, China had accumulated international reserves that were larger than any other countries in the world. At the time, China's international reserves were mostly invested in US treasury bonds. This was odd because China,

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет Копія не для друку

as a developing country, was lending huge amounts of funds to the world's strongest economic power. China therefore started to consider better uses of its external assets. Against this background, China has shifted from focusing on "bringing in" (i.e. attracting inward investment) to "going out" (i.e. encouraging outward investment). The "Go Global" strategy was thus adopted to achieve various strategic goals.

A decade later, China had become an important fund supplier to the world, with a significant share going to the developing countries. Chinese companies have been involved in many overseas investment projects. Various government units and enterprises have made concerted efforts to initiate and complete large projects, with funding from China's two major policy banks, the China Development Bank, and the Export-Import Bank of China. The announcement of the Belt and Road Initiative (BRI) in 2013 represented a milestone in China's global use of its capital. The BRI started as a project with clear geopolitical intention. Soon China has used it as a platform for promoting its global visions and advocating its solutions for major global problems.

Chapter 5 documents how China has managed the process of capital outflow since the turn of the century, the size and features of capital outflows in various stages. Subsequently, it analyzes the backgrounds to the emergence of the "Go Global" policy, followed by an analysis of the geopolitical consideration behind the launch of the BRI in 2013 and its enriched narratives. The strategy and process of building the Belt and Road will then be assessed. Finally, this chapter indicates that China has been promoting the Health Silk Road, the Green Silk Road and the Digital Silk Road, which will likely be the direction of the BRI in the years to come.

The BRI has been an evolving project. Starting as a geopolitical project, China has tried to enrich its narratives, geographical coverage and focus of development. It has also adjusted its institutions and policies for better achievement of its goals. As the competition and conflict between China and the western countries escalates, its role has also been a centre of controversy. In the wake of the Covid-19 outbreak, China has made tremendous efforts to maintain the momentum of BRI. More importantly, the BRI has been used as a platform for China to build alliances and advocate its solutions to major global problems. First of all, China has tried to use the BRI to cope with the immediate threat of the pandemic, by accelerating the development of the Health Silk Road (HSR). Secondly, under the BRI framework, China makes efforts to promote the Green Silk Road (GSR) to support the international community in combating climate change, which is seen to be humanity's greatest challenge. One of the major actions is to "green" its overseas investment

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет імені Бориса Грінченка

by gradually stopping investment in highly-polluting projects. Thirdly, China has speeded up the development of the Digital Silk Road (DSR). China has promoted it as a way to narrow the digital divide between developed and developing countries and enhance the global digital governance.

All these suggest that China has invested more efforts and resources for the construction of the Green Silk Road, the Health Silk Road and the Digital Silk Road. Because the pandemic is not likely to come to an end very soon, and there is a growing importance of the climate and digital governance agendas, it is necessary for the Chinese government to cooperate with the other countries on the relevant issues. It is likely that these silk roads will continue to be the emphasis for the BRI in the years to come.

Chapter 6 is devoted to the research of peculiarities of scientific and technological development of China in the late twentieth and early twenty-first century and their impact on economic development, especially given the growing role of China in the global processes of the XXI century. In particular, the study deals with the peculiarities of China's technological development at the initial stage of integration into globalization, including rapid growth of China's technology markets; fast commercialization of scientific and technical knowledge; increase in technology trade; use of joint venture model and targeted technology imports; accumulation of experience in working with foreign corporations (including contract execution); mastering the best western management practices; unification of technological and economic policies, etc.

This section also analyses the current stage of innovation development, including the current national innovation system of China, which has been significantly modernized over the past 30 years and is now able to produce and supply innovations and technologies necessary for national development and to promote new scientific and technological clusters. The chapter studies the role of the business sector in China's R&D, the stages of evolution and factors that contributed to the transition of Chinese companies in less than 40 years from direct copying to pure business innovation, along with qualitative economic growth. It is concluded that the period under study is characterized by significant autonomy of China's development (transition to a dual circulation model, development of a sovereign segment of the Internet, own e-commerce platforms, full range of technologies, fundamental and applied science, including megascience projects, etc.), and that implementation of strategic initiatives requires adequate R&D funding.

The chapter reviews current costs and the country's position among the largest R&D investor countries. The connection between

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет імені Бориса Грінченка

costs and their effectiveness is described. Along with government spending, the R&D spending of Chinese corporations and the current state of venture capital investment in private R&D financing systems is analyzed. The conclusion is made about the gradual and constant increase of investments in technology and innovation development from various sources, both public and private. Public spending in development plans forms the basis and sets trends in applied research (including state-owned enterprises), finances research infrastructure, basic research and training. Private companies are creating new technology companies (startups) to attract venture financing. All of the above, combined with growing demand for technology solutions developed and manufactured in China and a wide range of innovation sectors, forms an R&D funding system with broad and easier access to capital which attracts talented scientists and innovative entrepreneurs to R&D and innovation. In turn, this has a positive effect on the overall functioning of the R&D and the growth of high-tech exports.

An important element of the overall study is the role of foreign trade and its relationship to China's technological development, especially in the context of escalating disputes between China's major technology exchange partners over the past 40 years. Imports of high-tech and innovative goods to the PRC are gradually growing, with a sharp increase in such imports after 2020, they have a certain cyclical nature due to the peculiarities of innovative development and production. At the same time, there is a gradual increase in exports of high-tech products from China, where there is also cyclicality. Based on the analysis, a number of conclusions are made: that the specifics of China is the simultaneous (parallel) development of its own science and technology and adaptation of technologies and innovations developed by other countries in the production and subsequent export of high-tech products; rapid introduction of innovation in production; compensation of expenses for import of high-tech products by incomes from their export; technological products with high added value dominate the country's foreign trade; there are a number of critical technologies where China is still dependent on imports.

The analysis of statistical data shows that the main technological donors for China have been and remain the world's innovation and technology leaders – Japan, Germany (wider EU), South Korea and the United States. At the same time, in the last few years, the ASEAN countries have been actively joining the traditional partners for the import of high-tech products to China. The current practice of 'market in exchange for technology' is considered. It can be concluded that the practice is quite controversial, but when used correctly in the context of under-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

standing the priorities of strategic economic and technological development policies in individual sectors, this model can be quite successful. It should be also noted that China is becoming an increasingly important player in global value chains in the high-tech sector; its export products are becoming more complex and innovative; the share of high-tech manufacturers in exports is growing.

The transition to the dual circulation model and its role in scientific and technological development is considered separately and it is noted that it acts as a system integrator that combines the functions of strategic and operational economic management, analytical, coordinating and distribution functions, and the transition to such a model testifies to the confidence of the country's top leadership in its self-sufficiency of scientific and technological development.

General conclusions of the study include the following: China has both its own strong scientific and technological tradition and can promptly use the scientific and technological innovations developed in other countries, which also requires appropriate fundamental and applied scientific and technological support on the one hand, their refinement is based on the experience of their own scientific schools and traditions, and on the other, creates their own Chinese technologies. Such hybridization creates additional competitive advantages for the technological sector of the economy, but at the same time involves significant costs of all types of resources. In our opinion, at the moment, no other country, except China, can afford such a model. General features of the historical development of scientific and technological potential of China include: significant influence of the government on scientific and technical activities; big impact of Confucian ethics and scientific tradition; high adaptability of the development model to changes in both the internal situation and the external environment. Foreign trade in high-tech goods continues to play a significant role in technology transfer, and trade and technology links established over the past 40 years, despite problems and even trade disputes, continue to function.

Chapter 7 explores China stock market uppermost in terms of its substantial level of heterogeneity and segmentation. It is argued that despite dominant standing of China in the global economy and its position as one of the two largest economies the country's stock market is substantially underperforming. However, the role of Chinese stock market in the world is increasing over time. It is revealed that its primary features include powerful regulation, substantial symmetry between particular segments and gradualism in development. We show evidence that the two market segments are clearly identified using the market development level criterion. The mainland equity market is identified as

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

the market of emerging type while Hong Kong segment is referred to as the developed equity market. They differ substantially by market size, level of liquidity and level of market accessibility. One of the most substantial directions of China stock market heterogeneity and segmentation includes currency heterogeneity with two currencies (renminbi and Hong Kong dollar) circulating at the same time. Furthermore, renminbi actually implies two exchange rate regimes: onshore (mainland fixed rate) and offshore (foreign markets floating rate).

Internationalization level is proved to be different in different segments while being generally low. Percentage of foreign firms listed on Hong Kong stock exchange is 7.15 % compared to 9.75 % of the world average level as of the end of 2021. Shanghai and Shenzhen stock exchanges do not have listed foreign companies at all. Foreign investor can access the most capitalized market segment with A class stocks via special programs of institutional investing QFII and RQFII. The chapter argues that the development of these programs that are now actually merged into one single program is one of the most immediate objectives of stock market development. It can solve one of the most substantial systemic problems of Chinese stock market which is the extremely low level of institutional investors participation and prevailing of retail agents providing high portion of speculative transactions.

Chapter 7 also shows some other fundamental problems of Chinese stock market. The solving of these problems substantially defines the prospects of the market itself. They are essentially low share of the market owned by foreign investors; poor level of households' resources directed to the stock market (they traditionally prefer banking sector); substantial inequality in financial resources supply – absolute domination of the banking sector compared to stock market; small volumes of equity free float – most of the stock is beyond the stock market mostly in the form of majority holdings.

It is proved that large part of Chinese stock market unrealized potential manifests itself in the undersupply of foreign portfolio investments by both Hong Kong and mainland market segments. As of the end of 2020 the total investments volume is only 3.7 % of the respective global figure with the market capitalization being 17.2 %. This share has been permanently increasing since 2000 resulting from market gradual liberalization. However, Hong Kong segment is performing noticeably better compared to mainland market in these terms. Significant imbalance in the structure of Chinese international portfolio liabilities is revealed. The share of equities is almost twice the world average ratio for both market segments while the share of debt securities is extremely small. The main reason for this is the relative unattractiveness of local

Видавничо-поліграфічний центр Київського університету Версія не для друку

debt market for foreign investors since most risks on this market are concentrated in China Interbank Bond Market.

Further crucial prospects of Chinese stock market are discovered to be as follows: promotion of market onward liberalization, uppermost in terms of foreign investors access; liberalization of the banking sector; introduction of floating exchange rate regime; further development of institutional investing programs; expansion of clearing and trading platforms between exchanges.

The tremendous expansion of the Chinese economy since the turn of the century, especially in terms of its external dynamics, is of world-scale significance. It seems to justify the quest for appropriate conceptions of China's systemic impact on late development worldwide. A large number of scholarly studies have coalesced to analyze two crucial aspects of the impact, namely: impact on the performance of industrialization and the condition of labour in the developing world. Chapter 8 seeks to critically appraise and reinterpret the existing studies. The appraisal is not so much a critique but rather an attempt to appropriately position the studies in the systemic context. It is submitted that the existing studies' focus on market competition, as the main form through which China's impact manifests, needs to be complemented and underpinned by the more fundamental consideration on productive investment. In the direction of constructing a systematic conception, it is further submitted that the China impact can potentially serve as a countervailing force against the prevailing dynamics of the world economy under neoliberal globalization – i.e., the rising predominance of speculative finance that tends to crowd out productive investment, thereby hampering industrialization and worsening labour condition in the developing world.

The tremendous expansion of the Chinese economy since the turn of the century is of world-scale significance. Between 2000 and 2020, China accounted for more than a quarter of world economic growth, and more than a half of the growth of all developing (i.e., low- and middle-income) economies. In the meantime, China accounted for 47 % of the increase in industrial value-added of the world and 69 % of all developing economies. From 2000 to 2018, China 'raised', in the accounting sense, the average annual growth of the real wage rates of the world from 1.3 % to 2.3 %. Regarding international economic activities, by the 2010s, China became the biggest merchandise-trading economy in the world as well as a major supplier and recipient of international investment. It has also initiated a range of policy programmes, most famously the Belt-and-Road Initiative, aimed at reshaping the economic landscapes of the world.

Видавничо-поліграфічний центр Київський університет ім. Бориса Грінченка

These developments have given rise to widespread concerns over the nature of the Chinese economy and its interaction with the rest of the world. Given the vastness of the scales, they seem to justify the quest for appropriate conceptions of China's systemic impact on world development. By systemic impact it refers to the space for development that has been created and acquired by China, vis-à-vis the space in the world as a whole. In the context of global economic stagnation, the immediate concern over development space can be pinned down as the sharing of the world total of macroeconomic demand (and with it the scale of economic activities, employment, etc.). Demand comes from income, and it is China's role in the creation and acquisition of world income that defines its systemic impact on world development.

Is China a boon, or a curse, for the development of the Global South? Scholarly studies have provided essential building blocks, while seemingly fall short of constructing a systematic conception. They tend to approach the China impact as per the experience of yet another East Asian successful industrializing economy, following the footsteps of Japan, South Korea, and the like. A large number of the studies have coalesced to analyse two crucial aspects of the impact, regarding the progress in industrialization and the condition of labour in the developing world. The thesis of 'China reinforcing Southern de-industrialization' dwells on verifying whether Chinese manufactures exports have been displacing exports from other developing countries in the world market, and/or whether China's imports of primary commodities have been inducing the export countries to specialize in the primary sector. The thesis of 'China under-cutting Southern labour' dwells on verifying whether Chinese manufactures exports have been driving other developing countries to rely on 'cheap labour' for the survival of their industries, and/or whether China's investment in other developing countries has been mainly pursuing 'cheap labour'.

Chapter 8 seeks to critically appraise and reinterpret the existing studies. The appraisal is not so much a critique, in the sense that it is not purported to explicitly and formally test the theses (and hence it would not question the validity of the associated empirical findings). It is rather an attempt to appropriately position the studies in the systemic context. Conceptually, in the face of competitive pressure from Chinese exports (Chinese labour), whether or not displacing (under-cutting) will occur in a particular developing economy hinges on productivity. And productivity improvement depends on productive investment. Hence, the crucial question for judging the systemic impact is whether China tends to undermine, or enhance, the capacity of productive investment in the developing world. The consideration on productive investment

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

should be seen as more fundamental than, or at least complementary to, that of market competition.

Placing productive investment at the centre of the investigation into the systemic impact does have its empirical foundation. The Chinese economy is well-known of its production-orientation, with its rate of productive investment far exceeding the rest of the world. It is also imperative for China to promote productive investment in the broader world. As will be explained below, neoliberal globalization has been associated with the rising predominance of speculative finance that tends to crowd out productive investment (thereby hampering industrialization and worsening labour condition in the developing world). China has been resisting such systemic dynamics of the world economy. The resistance has had to be undertaken in the broader scope from the early 2010s, amid the rapid deepening of the integration of the Chinese economy into the world market. It appears that China constitutes a significant countervailing, instead of preserving, force vis-à-vis the prevailing systematic dynamics of the neoliberal world. It is, ultimately, in this sense, that the quest for systematic conceptions of the China impact is justified.

Chapter 9 analyzes the economic causes and consequences of the trade and economic war between the USA and PRC. The chronology of the introduction of mutual trade barriers by these countries and a temporary compromise in the form of the first round of the Trade Agreement are considered. Based on the systematization of estimates of the effects of additional trade tariffs, a contradictory (albeit asymmetric) effect on economic growth, investment and employment in these countries is shown, as well as a predicted increase in the overall negative effect for a significant number of countries in the medium term. The main scenarios of the possible development of trade and economic relations between the United States and China are considered.

The authors note that the trade war provoked the effects of trade reorientation and the emergence of beneficiaries among third countries, but, due to the transfer mechanism of global value chains, the losses to the world economy can largely overlap the overall short-term gain from such trade substitution. It has been shown that any trade relocation takes time and has additional costs. Alternative suppliers may not have the same transactional supply efficiency.

Particular attention is paid to the impact of the trade and economic war between the USA and PRC on the Ukrainian economy. It is substantiated that Ukraine has also acquired certain export opportunities due to a decrease in the American share in the Chinese market. So, the extremely dynamic growth of Ukrainian exports to China, which has

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

been observed in recent years, testifies to the above effect of reorientation and replacement of trade flows. But, at the same time, the deterioration of world economic dynamics as a result of the trade and economic war increases the overall risks for the Ukrainian economy, especially in the medium term. In the context of the current economic policy of Ukraine, the issue of maximizing the utilization of industrial export opportunities to China and expanding the export of goods with higher added value remains important.

Trade wars are not a new phenomenon in human history. Most often, trade war is generally understood to mean the seizure of foreign markets or the prevention of seizures using instruments such as tariffs, quotas or sanctions. Thus, any country can use a trade war as a foreign policy action aimed at maintaining its economic position or to increase it through a strict trade policy to other countries. The trade conflict between the United States and China, its tools and implications for these economies and other countries in general is of particular interest. The United States sees danger in China's potential absolute dominance in the world economy, given factors such as growing imbalances in their bilateral trade, growing Chinese high-tech companies' competitiveness, and increasing foreign direct exports from China. According to US officials, China conducts an unfair trade policy by taking advantage of trade liberalization and WTO membership. At the same time the PRC keeps its home commerce safe from foreign competition by providing subsidies and promoting exports through currency devaluation. Technology theft and reverse engineering, mishandling of intellectual property rights, environmental concerns and even human rights are among the accusations that the United States brings to China.

The chapter has found that the use of regulatory mechanisms in the trade war between the USA and PRC causes economic damage to both sides. Such conflicts have no winners in the long run, but in some cases some countries may temporarily benefit from bilateral trade disputes because the flow of goods may be redirected through and/or to them. The rapid growth of Ukrainian exports to China, especially in the agricultural sector, is also due to the effects of the trade war between the United States and China. This situation has forced China to look for alternatives to American agricultural products in other markets. Ukraine can also benefit from involvement in infrastructure projects such as the Belt and Road Initiative and inclusion in the global value chains for certain segments of intermediate products. But the overall negative effect of the trade war on the world economy can significantly offset these benefits and pose additional trade and investment risks to the Ukrainian economy.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Чан Thomas, професор, директор Інституту Один Пояс та Один Шлях Чу Хай Коледжу Вищої Освіти, Гонконг

Копійка Валерій, професор, директор Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Рогач Олександр, професор Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Ло Дік, професор Школи східних і африканських досліджень Лондонського університету, Велика Британія

Підчоса Олександр, доцент Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Дзюба Павло, професор Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Ченг Юк-шінг, професор Гонконгського баптиського університету

Чугаєв Олексій, професор Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Чунг Ман-кіт, професор Гонконгського баптиського університету

Цанг Кем-пуі, професор Гонконгського баптиського університету

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

Наукове видання

ЧАН Томас,
КОПІЙКА Валерій,
РОГАЧ Олександр
та ін.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ КИТАЮ

Монографія

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

Редактор *О. В. Литвинова*

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Формат 70x100 1/16. Ум. друк. арк. 21,93. Наклад 100. Зам. № 222-10490.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № МВ17.
Підписано до друку

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"
Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
http: vpc.knu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02